

CSALÁD – GYERMEK – JÖVŐ

TANULMÁNYOK A CSALÁDTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

KINCS

KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT

CSALÁD – GYERMEK – JÖVŐ

Tanulmányok
a családtudomány köréből

CSALÁD – GYERMEK – JÖVŐ

Tanulmányok a családtudomány köréből

Szerkesztő: Aczél Petra

KINCS

KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT

Budapest, 2022

A kötet szerzői: Aczél Petra, Bali János, Balogh Péter, Bartus Tamás, Marta Botiková, Deáky Zita, Engler Ágnes, Erdős Zsófia, Fekete-Gál Martina, Fényes Hajnalka, Gallai Sándor, Kozák Kökény, Makara Mihály, Matuszka Balázs, Nagy Tímea, Otohal József, Pári András, Pusztai Gabriella, Rövid Irén, Szalay Dominika, Szántó Zoltán

Szakmai lektorok: Aczél Petra, Bali János, Bögre Zsuzsanna, Deáky Zita, Gallai Sándor, Pári András, Purebl György, Székely András (a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért Családtudományi Szakmai Kollégiumának tagjai)

© Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2022

Kiadja: Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért

Felelős kiadó: Fűrész Tünde elnök

Olvasószerkesztő: Földes Zsuzsanna

DTP / Design: Protzner György

Nyomda: GELBERT ECO PRINT KFT.

ISBN 978-615-81289-9-5

A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) kiadványai (nyomtatott és e-könyv formátumban) megrendelhetők az intézet könyvesboltjában: www.ekonyv.koppmariaintezet.hu.

Tartalom

A kötet szerzői	7
Prológus	13
Előszó	15
I. Társadalom és család	19
Gallai Sándor – Szalay Dominika: Kicsi a család, nagyobbat kíván? Egyes családpolitikai eszközök fogadtatása nagycsaládosok és fiatal házások körében.....	21
Szántó Zoltán – Balogh Péter – Aczél Petra: Társadalmi jövőképeség és család	49
Botiková, Marta – Deáky Zita: Az emberélet fordulói a szocialista Magyarországon és Szlovákiában	77
II. Gyermekvállalás	109
Bali János: A standardizálódó életútmodell mint a magyar fiatalok által vágyott gyermek(ek) megszületésének akadályá.....	111
Bartus Tamás: Iskolázottsági hipogámia és gyermekvállalás	147
Pári András – Nagy Tímea – Kozák Kökény: A gyermekvállalás elutasításának tudatos tényezői a 25–44 éves diplomások körében.....	165
III. Párkapcsolat és gyermeknevelés	191
Pusztai Gabriella – Fényes Hajnalka – Engler Ágnes: A szocioökonómiai státusz és a vallásosság hatása a fiatal felnőttek párkapcsolati magatartására Magyarországon	193
Otohal József – Matuszka Balázs – Fekete-Gál Martina – Makara Mihály: A Negatív Gyermekkorai Élmények Hatása a Családra és az Egészségre – egy hazai kutatás első eredményeinek összefoglalása	213
Rövid Irén: Párkapcsolat, gyermeknevelés és társas támogatottság mint az étellel való elégedettség fontos tényezői az Európai lakossági egészségfelmérés adatainak tükrében	231
Erdős Zsófia: A nevelőszülői hálózat a társadalomnéprajz szemszögéből. Két település vizsgálata.....	257

A kötet szerzői

Aczél Petra kommunikációkutató, retorikus, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, a Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskola törzstagja, az MTA Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi Állandó Bizottságának alelnöke, a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának elnöke. Szakterülete a retorika, a stratégiai és újmédia-kommunikáció, a családi kommunikáció és a társadalmi jövőképesség. E témákból eddig több mint 200 publikációja jelent meg magyar és angol nyelven.

Bali János néprajzkutató, kulturális antropológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézetének oktatója, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatási, stratégiai és koordinációs igazgatója, az MTA Néprajztudományi Bizottság tagja, a Magyar Néprajzi Társaság főtitkára, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság alelnöke és a Kulturális Örökség Szakbizottság tagja. Szakterülete a nemzeti kultúra és identitás vizsgálata, a Kárpát-medencei népesedés és ifjúságkutatás, valamint a magyar falvak életmódjának és gazdaságának átalakulása a 20. század közepétől napjainkig. 2020 óta a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának tagja.

Balogh Péter a Szegedi Tudományegyetemen (SZTE) szerzett szociológusdiplomát, majd tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Programjában folytatta. Az SZTE Szociológia Tanszékének oktatója, 2021-ben a Corvinus Institute of Advanced Studies Család, Háztartás és Gazdaság Kutatóközpontjában dolgozott.

Bartus Tamás szociológus, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, a Szociológia és Társadalompolitika Tanszék vezetője, a Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskola Szociológia Doktori Programjának igazgatója. Demográfiai és családszociológiai, valamint módszertani kutatásokat végez. E témákból eddig tucatnyi publikációja jelent meg magyar és angol nyelven. Megalakulása óta tagja a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának.

Botiková, Marta a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának etnológiaprofesszora. Fő kutatási területe a család, az etnicitás,

a gender studies, valamint a vizuális etnológia kérdései. Számos egyetemen tartott előadást Európában és az Egyesült Államokban. Fontos szakmai szövetségeknek és szerkesztőbizottságoknak a tagja. Szlovák és angol nyelven publikál, személyes bibliográfiája mintegy 300 tételből áll.

Deáky Zita néprajzkutató, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Néprajzi Intézet nyugalmazott habilitált egyetemi docense, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Európai Etnológia Doktori Program oktatója. Főbb kutatási területe a 19–20. századi bábaság és a születés kultúrája, az anyaság, a kisgyermekkor és a gyermekmunka történeti-néprajzi aspektusai, valamint a Kárpát-medencében együtt élő népek társadalomnéprajzi kérdései. Ehhez kapcsolódóan 6 önálló és 17 szerkesztett kötetet, valamint mintegy 200 tanulmányt, könyvfejezetet publikált. A KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiuma kutatói közösségének tagja.

Engler Ágnes a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért tudományos elnökhelyettese, a Debreceni Egyetem tanszékvezető egyetemi docense. Kutatási területe a családpedagógia, foglalkozik a családi életre neveléssel, a magánéleti és a szakmai karrier összeegyeztetésével, a fiatalok párkapcsolati és gyermekvállalási terveivel. Résztvevője a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiuma munkájának.

Erdős Zsófia a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakos hallgatója, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért gyakorló. Kutatási területe a nevelőszülőség társadalomnéprajzi vizsgálata. Jelenleg a Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény múzeumpedagógusa.

Fekete-Gál Martina a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzett okleveles pszichológus. Hazánkban az első, a negatív gyermekkori élmények egészségkárosító hatásait és szenvedélybetegségekkel való összefüggéseit kutató csoport tagja, a témában több cikk társszerzője, diplomamunkájában is a fent említett összefüggéseket kutatta. Az Európai Prevenációs és Terápiás Medicina Alapítvány kurátora.

Fényes Hajnalka 1991-ben végzett közgazdász-szociológusként, doktori fokozatát 2001-ben szerezte meg szociológiából, 2010-ben habilitált neveléstudományokból. Jelenleg a Debreceni Egyetem (DE) Szociológia és Szociálpolitika Tanszék docense, emellett a DE Humán Tudományok Doktori Iskola oktatója és témavezetője. 2002 óta tagja a CHERD-

Hungarykutatócsoportnak. Kutatási témái a felsőoktatási hallgatók társadalmi mobilitása; a férfiak és nők közötti különbségek az oktatásban; a hallgatók önkéntes és fizetett munkavállalása, valamint a szociológia módszertana és a többváltozós elemzések. 165 publikációja jelent meg, és több mint 600 hivatkozás van munkáira.

Gallai Sándor politológus, közgazdász, a Mathias Corvinus Collegium Társadalom- és Történelemtudományi Iskola vezetője, a Budapesti Corvinus Egyetem habilitált egyetemi docense. Szakterületei a posztkommunista átalakulások, a kormányzás és közpolitika. Több tucat hazai és nemzetközi publikáció szerzője. A KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának tagja.

Kozák Kökény szociológus-demográfus, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért kutató-elemzője. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán, illetve Jogtudományi Karán végezte. Közel húsz éven át a Központi Statisztikai Hivatal társadalomstatisztikus munkatársaként tevékenykedett. Többek között a népesség számának továbbvezetésével, szociális statisztikák kialakításával foglalkozott. Részt vett a 2016. évi *Mikrocenzus* „Nemzetközi vándorlás” blokkjának tervezésében, illetve az adatfelvétel teljes folyamatában.

Makara Mihály belgyógyász, hepatológus, a trópusi betegségek szakorvosa, a Szent László Kórház főorvosa. Több hazai és nemzetközi krónikus vírushepatitisz (HCV, HBV) tanácsadói testület tagja, valamint számos hazai és nemzetközi fórumon, konferencián elismert szakértő, előadó. Legújabb kutatási területe a szenvedélybetegségek és az egészségkárosodás hátterében meghúzódó negatív gyermekkori élmények, melyek hazai, tudományos igényű vizsgálatát 2017 óta vezeti. A KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiuma kutatói körének tagja.

Matuszka Balázs pszichológus, alkalmazott egészségpszichológiai szakpszichológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pszichológiai Intézetének egyetemi adjunktusa, az Európai Prevenációs és Terápiás Medicina Alapítvány kuratóriumi tagja, „Az egészségkárosodás hátterében lévő negatív gyermekkori élmények vizsgálata” című kutatási program tudományos munkatársa. Főbb kutatási területei az egészségfejlesztés, a szenvedélybetegségek, valamint az egészségkárosító magatartásformák prevenciója.

Nagy Tímea szociológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem statisztikai mesterképzés hallgatója, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért kutató-elemzője, a Hungarostudy kutatássorozat társszerzője. Kezdő eladó, aki a Nemzetstratégiai Kutatóintézet konferenciasorozatán és az Országos Neveléstudományi Konferencián is előadott.

Otohal József Ottó pszichológus, a Semmelweis Egyetem Városmajori Szív- és Érgyógyászati Klinika munkatársa. Tudományos érdeklődése és munkássága az egészségpszichológiára, leginkább a kardiovaszkuláris megbetegedésekre, illetve az addiktológiára irányul. 2019 óta a magyar Adverse Childhood Experiences (ACE) munkacsoport tagja.

Pári András szociológus, jogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének egyetemi tanársegédje, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért kutatási vezetője, a Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe a családszociológia és demográfia, közel egy évtizede foglalkozik ikerkutatással. Közel 50 publikációja jelent meg eddig magyar és angol nyelven. A KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának tagja.

Pusztai Gabriella oktatáskutató, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, a Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet igazgatója, a Humán Tudományok Doktori Iskola és a Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ vezetője. 2020 óta a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának is tagja. Szakterülete a vallási és kulturális közösségek oktatási szerepvállalása, a társadalmi tőke tanulmányi pályafutásra gyakorolt hatásának vizsgálata. Legfontosabb monográfiái: *Iskola és közösség* (2004), *A társadalmi tőke és az iskola* (2009), *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig* (2011), *Pathways to success in higher education* (2015), *A vallásosság nevelésszociológiája* (2020).

Rövid Irén szociológus, a Központi Statisztikai Hivatal szóvivője. Szakterülete a szubjektív jóllét és a párkapcsolati, gyermeknevelési státusz közötti kapcsolat vizsgálata, a magyar szinglik társadalmi-demográfiai jellemzőinek, életkörülményeinek feltérképezése. Doktori kutatómunkája során elkészítette az első magyar szinglitérképet. Jelenleg is a szinglilétet, a párválasztást kutatja Magyarország egyik legnépszerűbb társkereső oldalával. 2020-tól a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiumának tagja.

Szalay Dominika a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) politikatudományok szakán végezte alapszakos tanulmányait, jelenleg a Nemzeti Közsolgálati Egyetem közigazdálkodás és közpolitika mesterképzésének hallgatója. Főbb érdeklődési területei a magyar családpolitika, valamint a kelet- és közép-európai országok politikai rendszerei. 2021-ben a BCE Intézményi Tudományos Diákköri Konferenciáján második helyezést ért el, így családpolitikai témában írt szakdolgozatát a 2023. évi OTDK-n is bemutatathatja.

Szántó Zoltán Oszkár gazdaságsszociológus, egyetemi tanár, a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi vezetője, a Corvinus Institute for Advanced Studies dékánja. Teoretikus vizsgálódásai kiterjednek a modern társadalomelméletek alapkérdéseire. A privatizáció, a gazdasági intézmények, a pénzügyi kultúra, a korrupció és az adóelkerülés problémáit elemző empirikus kutatásai során a társadalmi tőke, a hálózatok és a szervezeti kultúra fogalmait kerülnek középpontba. Az elmúlt években a társadalmi jövőképeség koncepciójának és mérésének kidolgozásával foglalkozik. Rendszeres előadó hazai és nemzetközi konferenciákon, közel 150 magyar és angol nyelvű tudományos közlemény (társ)szerzője. A KINCS Családtudományi Szakmai Kollégiuma kutatói körének tagja.

Prológus

*„A család is... olyan valami az életben, ami becses...
Olaj az élet lámpásába...”*

(Gárdonyi Géza: *Ida regénye*)

Úgy hiszem, az Olvasó igazi kincset tart a kezében. Kétszeresen is, hiszen egyfelől a kötet a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) tudományszervezői munkájának egyik fontos eredménye. Másfelől pedig bizonyítéka a tudományterületeken és intézményeken átívelő, újszerű együttműködés jelentőségének. Tíz családtudományi tanulmány szerkesztett kötetét tartja kezében a kedves Olvasó. Egy olyan akadémiai közösség munkájának gyümölcsét, amelyben szociológusok, néprajzkutatók, statisztikusok, közgazdászok, orvoskutatók, pszichiáterek, jogászok vettek részt. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Budapesti Corvinus Egyetem, a Semmelweis Egyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem és több hazai szakmai-oktató intézmény kutatóinak közös gondolkodására épül ez a könyv, amely első állomása egy reménybeli, hosszú útnak.

Az utat a KINCS kezdeményezése jelölte ki, amikor 2020-ban megalapította Családtudományi Szakmai Kollégiumát (KCSTSZK). Tette ezt azzal a céllal, hogy ösztönözze és támogassa a hazai családtudományi kutatásokat, és újszerű szinergiákat hozzon létre tudományterületek között. Az Intézet ekkor már harmadik éve végzett és közölt a magyar családokhoz kapcsolódó kutatásokat, felméréseket, szakpolitikai elemzéseket. A KCSTSZK megalapításával pedig immár a hazai tudományos élet képviselőit hívta meg közös családtudományi együtt gondolkodásra.

A család kutatásának új magyarországi műhelyeként a KCSTSZK 16 kutatóval – és az általuk időszakosan bevont fiatal doktoranduszokkal, kutató kollégákkal – indult el, még éppen a Covid-19-világjárvány kitörése előtti ősön. Szerencsére a tudomány az online térben is otthonos, így a Kollégium sikerrel valósította meg az első évre kitűzött terveit Aczél Petra professzor asszony vezetésével.

A KCSTSZK a tudományos műhelyek sztenderdjei szerint munkálkodik, olyan szellemi körként, amelyben az egyéni kutatási témákat sokféle nézőpontból lehet megvitatni. A kéthavi gyakoriságú ülésekre készített tanulmányokat referáló és megtárgyaló KCSTSZK tagjai így számos új aspektusból tekinthetnek saját kutatásaikra, illetve kutatótársaik vizsgálataira, eredményeire. A témákat az egyes kutatók hozzák, a fő szempont, hogy a családtudományok vizsgálódási köréhez kapcsolódjanak. Ezzel a kutatói autonómia és a KCSTSZK alapítási céljai harmonikus egységben teljesülhetnek.

Aki tudománnyal foglalkozik, ismeri a publikációs nyomást. A KCSTSZK tagjaira ez nem kevésbé volt igaz. Az első évben összesen 12 átfogó tanulmány és 14 írásos referátum készült el, amelyet a résztvevők hat ülésen tárgyaltak mélyebben. Ezekből válogatva született meg ez az első tanulmánykötet. Tekintettel a KCSTSZK tisztán tudományos nézőpontjaira, a tanulmányok maguk szervezik a kötet logikáját: így tárva elének egy összetett, a kutatói motivációkat és szakpolitikai döntéseket egyaránt támogató képet arról, milyenek a családok élet mintái, motivációi, társadalmi kontextusa(i) ma Magyarországon.

Bízom benne, hogy ez a kép a kutatókon és döntéshozókon túl érdeklődést kelthet az egyetemi diákokban és oktatóikban, a családokkal foglalkozó szervezetek munkatársaiban és mindazokban, akik hiszik, hogy a család és a róla való tudás is valódi kincs.

Budapest, 2022 tavasza

Fűrész Tünde
elnök

Előszó

Magyarország az elmúlt több mint egy évtizedben politikai és gazdasági tekintetben egyaránt rendkívüli figyelmet fordított a családra. A hazai tudományosságról mindez nem mondható el, legalábbis ilyen intenzitással és mértékkel nem. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne működne hazánkban kiváló, a népesedéssel és családi viszonyokkal, a családos élettel foglalkozó tudományos műhelyek – amelyek megközelítései sok esetben egymástól igen eltérőek. De a doktori képzésekben elvétve választanak ehhez kötődő témákat a magyar fiatalok, szűkösen jelennek meg a felsőfokú társadalomtudományi és gazdasági képzések törzstárgyai között a család kutatásával kapcsolatos szempontok, és hiányoznak azok a magyar nyelvű alapl művek is, amelyek általános bevezetést adhatnának a tudományterületbe. Az okok feltárása ezúttal nem lehet célunk. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a családkutatási aspektusok tartós integrálásának folyamata hosszú távú feladat. Jelen kötet célja, hogy ehhez hozzájáruljon.

A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) 2018-as megalapításától kezdve keresi és támogatja a tudományos élet intézményeivel, képviselőivel való együttműködést. Ennek egyik eredménye a Családtudományi Szakmai Kollégium (KCSTSZK), amely 2020-ban jött létre. A KCSTSZK a hazai családtudományok új műhelyeként az egyéni kutatói ambíciókban a családra vonatkozó szinergiát keresi. Azon az úton indul el, amely a családközpontú családkutatások hazai megélénküléséhez, és az ehhez kapcsolódó, tisztán tudományos eszmecserék kialakulásához vezethet.

E tanulmánykötet ennek a törekvésnek a jele, egyévnnyi, valóban multidiszciplináris műhelymunka eredménye. Amikor azt írjuk, műhelymunka, azt a tudományközi együtt gondolkodást hangsúlyozzuk, amely a KCSTSZK működését alapvetően jellemezte. Az antropológiától a neveléstudományon át a politikatudományig, a szociológiától a jogon keresztül a közgazdaság-tudományig, az orvostudománytól a médiakutatásig minden tudományterületnek van képviselője ebben a közösségben. A témákat a kutatók hozzák, akár saját szűkebb-tágabb akadémiai köreik

további tagjainak bevonásával. Ez biztosítja a megközelítések sokoldalúságát, a módszerek sokféleségét. A tanulmányok referálásában és megtárgyalásában a szociológus a néprajzkutatótól, a történész a közgazdásztól, az orvoskutató a politológustól kapott értékes, további nézőpontokat, hozzászólásokat. Ebben a rendkívül odafigyelő és tudományosan tágas közegben 2021-ben tíz tanulmány érett meg közlésre. Ezeket tartalmazza jelen kiadvány.

A szövegek tízféle szemszögből mutatják fel a magyar családok történelemben, kultúrában, közgondolkodásban, gazdasági és politikai döntéshozatalba ágyazott életét. Teszik azt abból a kiindulópontból, mely szerint a családtudományok azokkal a környezeti, gazdasági, társadalmi körülményekkel foglalkoznak, amelyek a családok létrejöttét, a gyermekek születését, szocializációját, kapcsolatait, jövőjét közvetve és közvetlenül meghatározzák.

A tanulmányok megszületését, csakúgy mint tanulmánykötetbe rendezését három szempont vezette. Az első a problémalátás: olyan újabb tényezők és körülmények feltárására törekedtünk, amelyek lényegi vonásokkal árnyalják a családok ismeretét a családpolitikai intézkedések, a demográfiai tendenciák, a kulturális-történelmi folyamatok metszetében. Úgy hisszük, hogy ez a feltáró munka fontos hozzájárulás lehet mind a tudomány, mind a szakpolitikai döntéshozatal, az oktatás, végeredményben pedig a közműveltség tekintetében. A második szempont a tudományos módszerességé. A tanulmányok szerzői maguk választotta témákban, saját kutatásaikban, másodelemzéseikben, komparációikban releváns kutatási kérdésekre tudományos következetességgel törekszenek választ adni. A harmadik szempont a felelősségvállalásé. Meggyőződésünk, hogy a családtudományi kutatásoknak az akadémiai erények felmutatásán túl a társadalom jövőjére ható felelősségük is van. Ennek jegyében tartjuk fontosnak a sokféle diszciplína értő együttműködésének erősítését, abban a reményben, hogy egymást támogatva tudnak válaszokat kínálni korunk családdal kapcsolatos kérdéseire.

A tanulmányokat három nagy tematikus fejezetbe csoportosítottuk. Ezek a tematikus egységek meglehetősen lazán fogják össze az írásokat, mégis elvárás keretben adhatnak az Olvasónak ahhoz, milyen léptékű, fókuszú írásokra számíthat. Az első ilyen tematikus egység a *Család és társadalom* címet viseli. Az idesorolt szövegek három aspektusból közelítenek

a családhoz. Gallai Sándor és Szalay Dominika vizsgálata a családpolitika működésének általános és specifikus jellegébe nyújt fontos betekintést, és kitér a családpolitikai intézkedések fogadtatásának és hatásának sajátos vonásaira egy 2021-ben végzett kutatásra alapozva. A Szántó Zoltán, Balogh Péter, Aczél Petra szerzőhármás által jegyzett tanulmány egy 2021-ben bemutatott nemzetközi mérőszám, a Társadalmi Jövőképesség Index családokra vonatkozó dimenzióját tárgyalja. Marta Botiková és Deáky Zita szövege pedig ismét egy egészen más megközelítést kínál: a női életút etnológiai rajzát a szocialista Magyarországon és Szlovákiában. A második fejezetet – *Gyermekvállalás* címmel – szintén három tanulmány alkotja. Bali János a kívánt és tervezett gyermekek meg nem születésének eddig fel nem mért okait vizsgálja átfogó munkájában, rámutatva a gyermekvállalás előtti életútmodell standardizálódásának folyamatára és hatásaira. Az iskolázottság, a lefelé házasodás és a gyermekvállalás összefüggéseit tárgyalja Bartus Tamás, aki ezúttal a hipogámia kedvezőtlen párkapcsolati és gyermekvállalási hatásait hazai kontextusban árnyalja. E fejezet zárásaként a gyermekvállalás tudatos elutasításának okaiba tekint bele Pári András, Nagy Tímea és Kozák Kökény tanulmánya egy 2021 tavaszán végzett, feltáró kutatás eredményei nyomán.

A harmadik nagy tartalmi egység a *Párkapcsolat és gyermeknevelés* címet viseli. A fejezet nyitótanulmányában Pusztai Gabriella, Fényes Hajnalka és Engler Ágnes komplex képet nyújt a fiatal magyar felnőttek párkapcsolati magatartását befolyásoló tényezőkről, kiemelve a vallásosság szerepét. A tudományos munka hat hipotézist tesztl a Magyar Ifjúság Kutatás ötödik hullámának 16–18 évesekre vonatkozó almintájára támaszkodva. A gyermekek fejlődésének egészen más dimenzióira összpontosít Othahal József, Matuszka Balázs, Fekete-Gál Martina és Makara Mihály tanulmánya, amely a negatív gyermekkori élmények családra és egészségre való hatását feltáró első szisztematikus magyar kutatás – a nemzetközi előzményekhez hasonlóan megdöbbentő – eredményeit közli. Rövid Irén szövegével ismét nézőpontot váltunk, a szerző az étellel való elégedettség párkapcsolattal, gyermekneveléssel és társas támogatottsággal, illetve egyéb tényezőkkel való összefüggését mutatja be írásában. A fejezetet Erdős Zsófia egyetemi hallgató tanulmánya zárja. Fontosnak tartottuk, hogy a kutatói pálya ilyen korai szakaszából is beemeljük arra érdemes

munkát. Ezúttal két magyar település, Aranyosapáti és Tápiószele nevelőszülői hálózatát ismerhetjük meg, tágas elméleti háttérbe ágyazva.

A három fejezetbe sorolt tíz tanulmány így ad kaleidoszkópként színes és rétegzett képet korunk magyar családok életének ösztönzőiről, akadályairól, hatásairól és lehetőségeiről – kutatás- és eszmecsere-ösztönző céllal. Egyúttal azzal a tervvel, hogy – a kötet címének utolsó eleméhez híven – folytatjuk a munkát, hiszen a jövő nemcsak a gazdaságon, a politikán, a társadalmon, hanem a tudományon is múlhat.

Budapest, 2022 tavasza

Aczél Petra
szerkesztő

I.

Társadalom és család

Kicsi a család, nagyobbat kíván? Egyes családpolitikai eszközök fogadtatása nagycsaládosok és fiatal házások körében

Gallai Sándor egyetemi docens (Budapesti Corvinus Egyetem), iskolavezető (Mathias Corvinus Collegium)

Szalay Dominika közgazdálkodás és közpolitika szakos MSc-hallgató (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

1. A családpolitika létjogosultsága

Magyarországot Európa számos – a bevándorlás által kevésbé érintett – országához hasonlóan, néhány rövidebb időszakról eltekintve, a népesség-szám és a termékenység csökkenése jellemezte az elmúlt évtizedekben.¹ A demográfiai problémák súlyosbodásával mind akadémiai körökben, mind szakpolitikai téren nagyobb hangsúlyt kapott a családokat és a gyermekvállalást segítő ellátások témaköre, és erősödött a családtámogatási rendszerek legitimitációja (Gábos, 2004: 16). Bár az Európai Unióban a családpolitika nem közösségi szabályozás alá tartozó terület – tehát a tagállami intézmények szabadon, nemzeti hatáskörben dönthetnek a vonatkozó intézkedésekről –, a családtámogatások sikeresebbé tétele érdekében az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) 2011-ben összegyűjtötte és publikálta a demográfiai változást legjobban elősegítő tagállami gyakorlatokat (EGSZB, 2011). Az EGSZB véleménye szerint a sikeres családtámogatás magában foglalja a munka és a családi élet összeegyeztetését támogató intézkedéseket, a családok elszegényedése elleni küzdelmet, a szakpolitikák tartósságát és univerzalitását, a család elismerését, a figyelemfelhívást a szerepére és az értékeire, valamint a nagycsaládosok különleges helyzetének figyelembevételét.

Uniós elfogadottsága ellenére sem általánosan elismert az önálló, egyéb társadalmpolitikai területektől elkülönülő családpolitika létezése. A családpolitika létét megkérdőjelező nézet szerint a családok élethelyzetének

¹ A pontos adatok megtalálhatók a Központi Statisztikai Hivatal oldalán: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletesek_termekenysseg/index.html (letöltés ideje: 2021. 08. 24.).

általános javítása nem lehet kormányzati célkitűzés, mivel a családok támogatása mögött egyéb szakpolitikai (például népesedéspolitikai, szociálpolitikai, foglalkoztatáspolitikai, esélyegyenlőségi vagy általános társadalmpolitikai) célkitűzések, döntések és intézkedések azonosíthatók (Gyarmati, 2008: 378–379). E megközelítésben tehát nincs önálló cél- és eszközrendszerrel rendelkező családpolitika, az intézkedések összetettsége és más szakpolitikákba ágyazottsága nem indokolja a családpolitika elkülönülő szakpolitikai területként kezelését. A családtámogatások céljait és eszközeit leíró szakirodalomban valóban gyakori például a gyermekvállalás anyagi ösztönzésének népesedéspolitikai célként, a gyermekek utáni adójóváírás adópolitikai eszközként vagy mondjuk a családok lecsúszása és a gyermekszegénység elleni intézkedések szociálpolitikai területként való bemutatása (vö. például Gábos, 2004: 16–17; Pogány, 2003: 306; Figari et al., 2009: 72). A családokat egy szakpolitikai terület önálló alanyaként, jólétük fokozását elkülönülő szakpolitikai célként el nem ismerni azt jelenti, mintha csupán a háztartások egyik típusaként tekintenénk rájuk. Ez az álláspont addig tartható, amíg egy ország vezetése teljes egészében a magánszféra részeként kezeli a családokat, esetleg csak társadalmpolitikai eszközt lát bennük. E megközelítés azonban menten megbicsaklik, ha egy vezetés, mint például a mai lengyel vagy a magyar kormány, közössége alapértékeként tekint a családokra (vö. Farkas, 2013: 45).

A családokra összpontosító, akár más szakpolitikai területek céljait és eszközeit is magában foglaló családpolitikának létezik tágabb és szűkebb meghatározása is. Tágan értelmezve idesorolunk minden családokat érintő szakpolitikai intézkedést, kiemelten azokat, amelyek segítik őket, javítani kívánják a helyzetüket, fokozni a jólétüket (Kristó, 2014: 39–40). E szerteágazó szakpolitikába beleérthetjük a családjogi kérdéseket (például a házasságkötéssel, a válással, az abortusszal, a gyermekek támogatásával és jólétével kapcsolatos szabályozásokat), a családok által igénybe vehető jóléti (például egészségügyi, oktatási és gyermekjóléti) szolgáltatásokat, nem hagyományos ellátásokat (például a távmunkás-foglalkoztatást, a rugalmas munkaidőt, a gyermekesek eltérő nyugdíjazását) és további intézkedéseket (például a közösségi közlekedési kedvezményeket, a munkanélküli-ellátásokat), melyek egymástól eltérő, mégis kapcsolódó kategóriák

(Gauthier, 2000: 17).² Szűkebb értelemben a családpolitika a gyermekek születéséhez és neveléséhez nyújtott közvetlen és közvetett támogatásokat, ellátásokat és szolgáltatásokat jelenti (Kristó, 2014: 44).

A családpolitika tehát szűkebb és tágabb értelmében is tartalmazhat olyan intézkedéseket, amelyekkel az állam közvetlenül vagy közvetve képes népesedéspolitikai célokat is szolgálni. A családpolitika, illetve a népesség számát és összetételét befolyásolni kívánó (Ruzsicska, 2011) népesedéspolitika tehát nyilvánvalóan összefügg. Egyes megközelítések kifejezetten a családpolitika céljai között jegyzik a népesedési folyamatok alakítását, a termékenység növelését (Pogány, 2003: 305–306), azonban a népesedéspolitikai célok megléte sem ássa alá az önálló családpolitika létjogosultságát, mivel a gyermekvállalás család- és népesedéspolitikai logikája eltér egymástól. A gyermekvállalás a társadalmi reprodukcióhoz szükséges és elengedhetetlen népesedéspolitikai cél, melyhez a demokratikus rezsimekben hagyományosan a család a társadalmpolitika elsődleges eszköze. A családok szempontjából viszont a gyermekvállalás az élet kiteljesedésének és máshoz nem fogható örömszerzésnek a forrása.³ Ennek elősegítése és támogatása azért nem tekinthető csupán népesedéspolitikai célnak, és a családok azért nemcsak társadalmpolitikai eszközök, hanem alanyok is, mert a gyermekvállalás a családok felől tekintve a szülők anyagi helyzetét nehezítő, mégis – többnyire – szándékolt és pozitív esemény, miközben az egyéb társadalmpolitikai területeken a jövedelmi kockázatokra jellemzően veszélyforrásként, a jövedelemveszteségekre pedig negatív, nemkívánatos fejleményként tekintünk (Czibere, 2006: 65).

2. A 2010 utáni magyar családpolitika

A gyermekvállalás és -nevelés támogatására többféle eszköz létezik, melyekhez a hozzáférés három különböző elv mentén biztosítható (Ignits & Kapitány, 2006: 386). Az univerzális, tehát alanyi jogon biztosított ellátásokat minden érintett külön feltételek nélkül veheti igénybe. Magyarországon idesorolható például a családi pótlék, melyre minden kiskorú gyermeket nevelő szülő – munkaviszonytól és jövedelmi helyzettől függet-

² A tágan értelmezett családpolitika összetevői természetesen másképp is meghatározhatók és csoportosíthatók (lásd például Farkas, 2013: 46).

³ A boldogságérzet nem állandó és általános (Bloom, 2021), megléte és mértéke viszont összefüggést mutat a családpolitikával (Glass et al., 2016).

lenül – jogosult. Rászorultsági elven, tehát csak bizonyos (össz)jövedelmi szint alatt igényelhetők azok a támogatások, amelyek a nehezebb anyagi körülmények között élő családokat igyekeznek megsegíteni, jellemzően szociálpolitikai megfontolásokból, de részben társadalompolitikai célok (például a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése) által is vezérelve. A Bokros-csomag megszorításainak részeként átmenetileg ebbe a kategóriába került át a családi pótlék, de például a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény napjainkban is idetartozik. A támogatások harmadik csoportjába tartozó, biztosítási jogviszonyt feltételező ellátások igénybevétele általában gazdasági aktivitáshoz (jellemzően munkaviszonyhoz) kötött, mértéke pedig a jövedelemtől függően változhat. Munkaviszonyhoz kötött, munkajövedelem függvényében megállapított támogatás például a gyermekgondozási díj (gyed) vagy a családi adókedvezmény.

Magyarországon a kedvezőtlen demográfiai trendek megállítása szinte valamennyi rendszerváltás utáni kormányprogram céljai között megjelent, de érdemi szakpolitikai választ kevés kormányznál találunk. A családpolitikával, a családok középpontba helyezésével és a gyermekvállalás anyagi ösztönzésével, a költségvetési ráfordítások jelentősebb emelésével megsegített népesedéspolitika a jobboldali kormányokat jellemezte. Az Antall- és az Orbán-kormányok a közvetlen pénzügyi támogatások nagyobb hányadát munkaviszonyhoz kötött, adókedvezmények formájában juttatták el a családokhoz, az alanyi jogon adott támogatásokat, például a családi pótlékot mérsékelten vagy egyáltalán nem emelték. Kormányváltáskor a baloldali kormányok a gyermekek utáni adókedvezményeket rendre felszámolták, és inkább az alacsony szintű univerzális juttatások (egységes) emelését választották.

Ehhez a mintázathoz illeszkedik a 2010 utáni Orbán-kormányok családpolitikai irányvonala is. A korábbi jobboldali kormányokhoz képest az alapelvek nem változtak, ám jogilag kiemelt státuszba helyezték a (hagyományos) családot,⁴ bővítették a támogatási formákat, és jelentősen

4 Az Alaptörvénybe bekerült a hagyományos család és a házasság mint férfi és nő életközösségének védelme. Az Alaptörvény a családokra mint „az együttélés legfontosabb keretére” és „a nemzet fennmaradásának alapjára” tekint, illetve 2020 vége óta azt is kimondja, hogy az anya nő, az apa férfi. A családok védelmének céljairól és alapvetéseiről külön sarkalatos törvény rendelkezik, mely minősített többséggel próbálja körülbástyázni például a magzati élet tiszteletét, a családban élő gyermekek és szülei jogait és kötelezettségeit, a várandós anyák, valamint a kiskorúakat nevelő szülők foglalkoztatási védelmét, a családok és a gyermekvállalás állami támogatását (2011/CCXI. tv.).

megemelték a ráfordítások mértékét.⁵ Ezek a kormányok – összhangban az uniós ajánlásokkal – összetett családtámogatási rendszert alakítottak ki, és működtettek-működtetnek. A legfőbb szakpolitikai célok között megtaláljuk a családalapítás és az otthonteremtés támogatását, a gyermekvállalás és -nevelés anyagi ösztönzését, a gyermeknevelés infrastrukturális feltételeinek javítását, a családi élet és a munka összehangolását, a munkapiacra való visszatérés lehetőségeinek és a rugalmas foglalkoztatási formáknak a bővítését, valamint családbarát szemlélet kialakítását (CSBO, 2017: 95–96).

Az elmúlt évtizedben bevezetett családpolitikai intézkedések köre meglehetősen kiterjedt, célrendszerük összetett (1. táblázat). A 2010 előtt megszüntetett vagy megkurtított családtámogatásokat (például a családi adókedvezményt, illetve a gyedet/gyest) visszaállító korai intézkedéseket később olyan szimbolikus rendelkezések követték, mint például a babakötvény, a 40 plusz, a gyed extra, az Erzsébet program, a családi otthonteremtési kedvezmény, majd 2019-ben mindez kiegészült a Családvédelmi Akciótervben⁶ beharangozott lépésekkel. Az akcióterv nemcsak a gyermeket nevelő családokat, hanem a családalapítás előtt állókat is célozta, így megtalálhatjuk benne a negyven év alatti első házásoknak kínált kedvezményes kölcsönt, a CSOK bővítését (majd a falusi CSOK bevezetését), a babaváró támogatást, a nagyszülői gyedet és a bölcsődehálózat fejlesztését, a többgyermekesek jelzáloghitel-tartozásának átvállalását/elengedését, a nagycsaládok autóvásárlási támogatását és a legalább négygyermekes édesanyák szja-mentességét.

Az intézkedésekből, különösen az anyagi támogatások irányából megállapítható, hogy a családpolitika hangsúlya egyértelműen a családalapítás és otthonteremtés támogatásán, a gyermekvállalás ösztönzésén, a fiatal és a gyermeket nevelő családok jövedelmi helyzetének javításán van.

A népesedéspolitikai célt családpolitikába ágyazó megközelítést⁷ mind politikai, mind akadémiai körökben érték enyhébb és súlyosabb bírála-

5 Az EU-ban és az OECD-ben Magyarország költi a legtöbbet családpolitikára. Az elmúlt évtizedben folyamatosan bővülő költségvetési források éves mértéke tavaly már elérte a GDP 5%-át (Koncsek, 2021).

6 <https://csalad.hu/csaladvedelmiakcioterv> (letöltés ideje: 2021. 03. 31.)

7 A szakirodalom egy része *pronatalista* (születésösztönző) névvel illeti azt a szemléletet, amely kívánatosnak tartja és összekapcsolja a születésszám növekedésének ösztönzését a családalapítást és a családok stabilitását célzó intézkedésekkel (Polónyi, 2002: 96).

tok,⁸ melyek rendre figyelmen kívül hagyták, hogy a születésösztönzés nem öncélú és nem a nők (és a férfiak) akarata ellenében megfogalmazott kormányzati törekvés, hanem annak támogatása, hogy a gyermekvállalási tervek minél inkább megvalósulhassanak, és az ellenük ható akadályok minél kevésbé érvényesüljenek (CSBO, 2017: 73).⁹ A ténylegesen megszületett gyermekek száma régóta és jelentősen elmarad a tervezettől (Kapitány & Spéder, 2018: 63; Takács, 2012: 158).¹⁰ A második, harmadik és negyedik Orbán-kormány ciklusának felénél, 2016-ban a tervezett gyermekszám átlagos értéke 2,0 volt a nők és 1,9 a férfiak körében, s ez az érték a megelőző másfél évtizedben nagyfokú stabilitást mutatott (Kapitány & Spéder, 2018: 47). Ehhez képest a teljes termékenységi arányszám 2011-ben érte el a rendszerváltás utáni mélypontját 1,23-as értékkel, majd stabil növekedéssel 2016-ra 1,49-re nőtt, 2020-ban pedig 1,56-on állt.¹¹ Ez utóbbi az elmúlt negyedszázad legmagasabb értéke, és annak ellenére is érdemi növekmény, hogy továbbra is lényegesen alacsonyabb, mint a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges 2,1-es érték.¹² A termékenység növekedése ellenére a születésszám az előző évtizedben többnyire stagnált, vagy csak kismértékben nőtt.¹³ Ennek oka abban keresendő, hogy a viszonylag magas gyermekvállalási kedvvel rendelkező 20–40 éves női korcsoport létszáma 2012 óta gyorsuló ütemben csökken, így a magasabb termékenység hozadékát kioltja a szülőképes korban lévő nők létszámcsökkenése (Kapitány & Spéder, 2018: 48). Ezzel együtt a termékenységi adatokban bekövetkezett növekedés egyrészt hazai trendfordulót jelzett,

8 Akadémiai kritikáért lásd például Szikra írását (é. n.), publicisztikában kifejtett bírálat több is megjelent az ellenzéki sajtóban (például Puskás, 2012), a vélelmezhetően legerősebb politikai elutasítás pedig külföldről érkezett (*Hungary Journal*, 2019).

9 Ugyanezt a célt hangoztatta a miniszterelnök is éwertékelő beszédében, a Családi Akcióterv bejelentésekor (*Orbán...*, 2019).

10 Az eltérésnek számos gazdasági, szociális és társadalmi oka van, de az egyik legfontosabb a házasságkötések és az első gyermekvállalás időbeni kitolódása. Illusztrációként: 1990-ben a harminc évnél fiatalabb nők a tervezett gyermekek 81%-át születték, 2018-ban már csak a 49%-át, lásd KSH, é. n.

11 Lásd a KSH vonatkozó adattábláit: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0006.html (letöltés ideje: 2020. 03. 10.), illetve *KSH Heti Monitor: Demográfia*, <https://www.ksh.hu/heti-monitor/demografia.html> (letöltés ideje: 2021. 04. 16.).

12 A termékenységi arányszám egy nőre számított 2,1-es értéke esetén lenne a gyermekek nemzedékének száma azonos a szülők nemzedékének számával, azaz ekkor lenne biztosított a népesség egyszerű reprodukciója (Kapitány, 2015: 19).

13 *KSH Heti Monitor: Demográfia* (https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0006.html; letöltés ideje: 2021. 03. 10.).

másrészt rávilágított arra, hogy az anyagi ösztönzés – különösen akkor, ha egyéb támogató intézkedésekkel párosul – pozitívan hathat a gyermekvállalási kedvre.¹⁴

1. táblázat: A 2010 után bevezetett családpolitikai intézkedések

A családalapítást és a gyermekvállalást támogató intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • A családi adókedvezmény bevezetése és bővítése • A gyermekgondozást segítő ellátás (gyes) bővítése • A gyermekgondozási díj (gyed) bővítése • A babakötvény bevezetése • A lakáshitel-tartozások csökkentése a gyermekek számának függvényében • A diákhitel-tartozások mérséklése, illetve elengedése gyermekvállalás esetén • Az első házások kedvezményének bevezetése • A Babaváró Hitel bevezetése
A munka és a családi élet összehangolását szolgáló intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • Gyed extra: a munkavállalás lehetőségének kiterjesztése a gyermekgondozási ellátások mellett • Nők 40: a „nagy szülői nyugdíj” bevezetése • A Munkhelyvédelmi Akció elindítása • A kisgyermekes szülők rész munkaidős foglalkoztatásának biztosítása • A bölcsődei férőhelyek bővítése
A gyermeknevelést támogató intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • Az ingyenes intézményi és szünidei gyermekétkeztetés kiterjesztése • Az Iskolatej Program bővítése • Az ingyenes állami tankönyvellátás bővítése • Hároméves kortól kötelező óvodai ellátás • Az Erzsébet Program elindítása
A családok otthoneremtését segítő intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • A Családi Otthoneremtési Kedvezmény (CSOK) elindítása és kiterjesztése • A nagycsaládok kamattámogatott kölcsönének bevezetése • Az áfa-visszatérítés és -csökkentés bevezetése
Érzékeny helyzetű családokat támogató intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • A nagycsaládok életformát támogató lépések (négy- vagy többgyermekes édesanyák szja-mentességének és a nagycsaládok autótvasárlási kedvezményének bevezetése) • Az egyszülős családok helyzetének javítását célzó lépések
A családbarát szemléletmód kialakulását szolgáló intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> • 2018 – „A Családok Éve” meghirdetése • A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) megalapítása • A családügyi kabinet megalakítása

Forrás: 44/2019. (III. 12.) Korm. rend. és CSBO, 2017: 105–106

¹⁴ A magasabb végzettségűeknél gyakoribb kései gyermekvállalás és fogyasztásközpontú szemlélet miatt ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg például Kristó (2014) és Lakner (2006). Hatástalan anyagi ösztönzést dokumentált egyebek közt Acs (1996), Baughman & Dickert-Conlin (2009) Fairlie & London (1997), Grogger & Bronars (2001), míg pozitív összefüggést talált például Whittington (1992), Whittington et al. (1990) és Zhang et al. (1994).

3. A családtámogatási rendszer fogadtatása a közvéleményben

Az elmúlt bő egy évtizedben több országos, reprezentatív mintán lekérdezett közvélemény-kutatás is készült a gyermekvállalást ösztönző családtámogatási rendszer és intézkedései megítéléséről. A 2010-es kormányváltás időszakának elképzeléseiről adott képet egy 2011-ben publikált felmérés (Kapitány, 2011), mely a családtámogatások ismertségét és a születésösztönzés támogatottságát vizsgálta. A népességcsökkenés ellen az államnak a válaszadók 82%-a szerint a gyermekvállalást és a gyermeknevelést szükséges támogatnia, de kétharmadnyian úgy vélték, hogy az akkor fennálló családtámogatási rendszer bonyolult és kiszámíthatatlan.

2016-ban a Republikon Intézet készített felmérést a megelőző évben bevezetett családi otthonteremtési kedvezmény társadalmi megítéléséről és fogadtatásáról (Republikon Intézet, 2016). A válaszolók 43%-a helyes kormányzati intézkedésnek tartotta az otthonteremtési támogatást, 26% nem vagy inkább nem értett vele egyet, míg 25% nem tudta eldönteni, hogy helyes volt-e a kormány lépése. A Republikon úgy találta, hogy az intézkedés elutasítottsága magasabb volt a negyven év alattiak körében (30%), mint az annál idősebb korosztályban (23%), és a legalább három kiskorút nevelő háztartásokban is nagyobb volt az intézkedést helytelenítő aránya (38%), mint a kisebb gyermekszámú háztartásokban (23%, 30% és 27% a gyermekteleneknél, illetve az egy- és kétgyermekeseknél). A válaszokat erősen befolyásolta a válaszadók pártpreferenciája: míg a kormánnyal szimpatizálók háromnegyede helyeselte az otthonteremtési kedvezményt, addig a jobbkiosoknál 41% volt ugyanennek az aránya, a baloldali és liberális pártokkal szimpatizálók esetében pedig csak 25%.

Ugyancsak 2016-ban az Iránytű Intézet is készített egy családpolitikával és népességfogyással kapcsolatos felmérést (Iránytű Intézet, 2016). Abban a közvélemény-kutatásban a válaszadók 58%-a egyetértett azzal az állítással, hogy „Magyarország legnagyobb problémáinak gyökere a népességfogyás”, 36% nem így gondolta, és 6% nem tudta eldönteni. A válaszolók 21%-a szerint a kormányzati családpolitika elegendő a népesedési válság kezeléséhez, 71%-uk viszont nem így vélekedett. A megelőző évhez képest – alighanem a CSOK hatására – az előbbi érték 6 százalékponttal nőtt, az utóbbi ugyanannyival csökkent. A CSOK 2015-ös rendszerét ugyanis 10%

nagyon jónak, 28% pedig jónak vélte, noha az összes válaszadó 80%-a úgy nyilatkozott, hogy nem tervezi a kedvezmény igénybevételét. A CSOK-ot 19% tartotta rossz megoldásnak, és 33% volt a se jó, se rossz besorolást választók aránya.

A Nézőpont Intézet 2018 végén szondázta a közvéleményt a kormány családpolitikájáról (Nézőpont Intézet, 2018). Az eredmények szerint a megkérdezettek 81%-a támogatta, hogy a kormány a családokat helyezte az állami támogatáspolitiká középpontjába, és csak 12% ellenezte ezt. A pozitív hozzáállásnak minden társadalmi csoportban egyértelmű többsége volt, és még a leginkább baloldali szimpatizánsok között is 63%-os volt a támogatók aránya. A CSOK kiterjesztésével 68% értett egyet, amely átlagtól a gyermekszám szerint képzett csoportok közül csak a gyermektelenek és az egy gyermeket nevelők esetében volt eltérő a támogatottság mértéke (67%, illetve 74%). A válaszadók 69%-a szerint az állami költségvetésből az eddiginél is több pénzt kellene családtámogatásra fordítani. Ez az álláspont pártszimpátiától függetlenül széles támogatottságot élvezett, hiszen a baloldaliak 68%-a és a jobbkiosok 90%-a értett egyet vele.

A Családvédelmi Akcióterv bejelentését követően két felmérést is készített a Nézőpont Intézet az akcióterv fogadtatásáról. A bejelentést követő három órán belül készített első villámkutatás (Nézőpont Intézet, 2019b) 63%-os támogatottságot mért, a mintegy két héttel később felvett adatok (Nézőpont Intézet, 2019a) alapján pedig 79% támogatta az intézkedéseket. A kormányellenesek körében az akcióterv támogatottsága a villámkutatásban 40%-ot, a későbbi felmérésben 50% feletti értéket mutatott.

A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) 2019 februárjában 500, legalább egy öt év alatti gyermeket nevelő édesanyát kérdezett meg a Családvédelmi Akciótervről (KINCS, 2019b). A bejelentést követően a megkérdezett édesanyák 98,6%-a egyetértett a Családvédelmi Akcióterv intézkedéseivel. A CSOK bővítését a válaszadók 95%-a, a fiatal házások kedvezményes kölcsönét közel 90%, a nagycsaládosok autóvásárlási kedvezményét több mint 80%, a négygyermekes édesanyák szja-mentességét 78,5% támogatta egy olyan mintából, amelyben a megkérdezettek mintegy fele (49,2%-a) szeretne öt éven belül újabb gyermeket. 2019 áprilisában a KINCS 500-500 18 és 45 év közötti férfit és nőt is megkeresett a Családvédelmi

Akciótervvel kapcsolatban (KINCS, 2019a).¹⁵ Közülük 63,3% egyetértett azzal az állítással, hogy az akcióterv intézkedései hozzájárulhatnak a népességfogyás megállításához. Az intézkedések közül a babaváró támogatáshoz 76,8%, a négygyermekes anyák szja-mentességéhez 75,8%, a CSOK bővítéséhez pedig 74,8% viszonyult pozitívan. A mintából 58,3% nyilatkozott úgy, hogy a következő öt évben gyermeket tervez vállalni.

Egy évvel később a KINCS megismételte ugyanezt a felmérést (KINCS, 2020). Akkor már a válaszadók közel háromnegyede (73,2%) gondolta úgy, hogy a Családvédelmi Akcióterv intézkedései javítják Magyarország népesedési helyzetét, és hozzájárulnak a népességfogyás megállításához. 2019-ben a legkevésbé népszerű intézkedés (a nagycsaládosok autóvásárlási kedvezményének) támogatottsága 63,7%-ot ért el; 2020-ban ugyanez az adat már 83,4%-on állt, miközben a babavárót 89,1%, a négygyermekes anyák szja-mentességét 86,3%, a CSOK bővítését pedig 89,3% támogatta. A 2020-as felmérésben az intézkedések hasznosságáról is kikérték a válaszadók véleményét. A válaszok alapján az egyes intézkedéseket a megkérdezettek több mint 70%-a hasznosnak tartotta (babaváró: 78,0%, CSOK: 82,2%, szja-mentesség: 78,4%, autóvásárlási: 71,7%). A gyermekek valamennyi intézkedést hasznosabbnak ítélték, mint a gyermektelenek. A mintába kerülők közül 43,8% nyilatkozott úgy, hogy gyermekvállalást tervez a lekérdezést követő öt éven belül.¹⁶

A Századvég Intézet az Európa Projekt keretében 2020 végén végzett közvélemény-kutatásában a család és a családalapítás fontosságáról, a demográfiai problémákra adott válaszokról és a gyermekvállalást ösztönző állami segítségnyújtásról kérdezett európai uniós polgárokat (Századvég Intézet, 2020). A válaszadók döntő többsége számára Európa-szerte fontos a család. Mindegyik országban 50% fölött volt a családot a saját életükben nagyon fontosnak tartók aránya, a legmagasabb értéket (90%-ot) Magyarországon mérték. A magyar válaszolók körében volt a legmagasabb a népességcsökkenést a születendő gyermekek számának növelésével megállítani kívánók (89%), a fiatalok mielőbbi gyermekvállalásának segítését

¹⁵ A mintában csak olyanok szerepeltek, akik hallottak az akciótervről (a felhívottak 73%-a).

¹⁶ Ez az érték lényegesen alacsonyabb, mint a 2019-es. Az okokról nem kérdezték a válaszadókat, ezért nem tudhatjuk biztosan, hogy a Covid-járvány miatt megjelenő bizonytalanság befolyásolta-e a gyermekvállalási szándékot, de érdemes megjegyezni, hogy a lekérdezésre a járvány miatt elrendelt lezárások utáni első enyhítések idején került sor.

felkarolók (88%) és a családok saját tulajdonú otthonhoz jutását nagyon fontosnak tartók (64%) aránya is.

A Policy Solutions és a Friedrich-Ebert-Stiftung az Orbán-kormányok 2010 utáni egy évtizedéről olyan felmérést készített, amelyben egyes szakpolitikai változásokról is megkérdezték a résztvevőket. Az eredmények közül kutatásunk szempontjából kiemelendő, hogy a lekérdezés során lefedett tíz év legnépszerűbb kormányzati intézkedései közé került a családtámogatás. A megkérdezettek 57%-a a többgyermekes családok állami támogatásának növelését az adott időszak legfontosabb kormányzati teljesítményének tartotta. Ezt a véleményt a pártot nem választó (úgynevezett bizonytalan) szavazók kétharmada (67%), a kormánypártiak 54%-a, az MSZP-sek 41%-a, a DK-sok 49%-a, a jobbkiosok 55%-a, az LMP-sek 52%-a és a Momentum-szimpatizánsok 51%-a osztotta (Bíró-Nagy & Laki, 2020).

A fenti közvélemény-kutatási adatokból megállapítható, hogy a család szerepe kiemelten fontos a magyar lakosság körében. A kormányzati családpolitika megítélése 2011-ben még bizonytalan volt, viszont évről évre növekvő, 2020-ra pedig kifejezetten széles körű támogatottságot mutatott. Az emberek többsége szívesen költene még többet családpolitikai intézkedésekre, ezért a CSOK és a Családvédelmi Akciótervben bejelentett lépések népszerűek voltak, s az idő múlásával támogatottságuk tovább emelkedett. Ráadásul a családtámogatási rendszer céljainak és elemeinek fogadtatása nemcsak a kormánypárti válaszadók körében volt kifejezetten pozitív, hanem az ellenzékkel szimpatizálók esetében is magas volt az egyetértők aránya, így e szakpolitikai terület számos intézkedése található a legnépszerűbb és a legelismertebb kormányzati lépések között.

4. Kutatás a családok körében

Látván a családoknak a magyar közvéleményben és a kormányzati politikában egyaránt kiemelt jelentőségét, a családalapítók és a nagycsaládok extra támogatását, kíváncsiak voltunk, hogy a célcsoporthoz tartozó fiatalok és sokgyermekesek esetében találunk-e a családpolitikáról a reprezentatív országos mintáktól szignifikánsan eltérő véleményt. A véleménykutatást kvantitatív vizsgálatra, anonim elektronikus kérdőíves felmérésre és statisztikai módszerek alkalmazására alapoztuk. A min-

tánkban szereplő válaszadókat két társadalmi szervezet, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) és a Fiatal Családosok Klubjának Egyesülete (FICSAK) segítségével értük el. A célzott mintavétel miatt kutatásunk és eredményei sem a teljes népesség, sem a célcsoport esetében nem tekintethők reprezentatívnak, de a minta alapkritériumainak megfelelő (tehát fiatal és/vagy nagycsaládos) 400 válaszadó kellően magas elemszámot jelent ahhoz, hogy – a fenti korlátok figyelembevételével – levonhassunk bizonyos következtetéseket.

A kutatáshoz összeállított kérdőív első részében a válaszadók általános demográfiai és háztartási adataira vonatkozó kérdések szerepeltek: a nem, a kor, az iskolai végzettség, az egy háztartásban élők száma és az önbevalláson alapuló anyagi helyzet állt a középpontban. A jellemzően zárt kérdésekhez többnyire egymást kizáró válaszlehetőségek társultak. A kérdőív második felében egyes elérhető családtámogatási eszközök és támogatások megítélését és a gyermekvállalásra gyakorolt hatásukat vizsgáltuk. Érdeklődésünk fókuszába azokat a 2010 után kínált, jellemzően pénzügyi támogatásokat állítottuk, amelyek a kormányzati szándékok és kinyilatkoztatások alapján fokozni kívánják a gyermekvállalási kedvet. Időbeli közelsége miatt kiemelt figyelmet fordítottunk a Családvédelmi Akcióterv keretében meghozott intézkedésekre. Kérdőívünknek ebben a részében is főként zárt kérdésekkel dolgoztunk, de felkínáltunk egy – a családtámogatási rendszer hiányosságaira vonatkozó – nyitott kérdést is, amellyel egyéni véleményformálásra kívántunk lehetőséget adni. Összességében az első részben vizsgált ismervek mentén kutattuk, hogy a családalapítás előtt állók és a gyermeket nevelők egyes csoportjai mely ellátásokat vették igénybe vagy tervezik igénybe venni, s miként vélekednek a magyar családtámogatási rendszer egyes kiemelt elemeiről. Ezen keresztül szerettünk volna képet kapni arról is, hogy a családtámogatási rendszer megítélése függ-e a válaszadók gyermekszámától, életkorától, iskolai végzettségétől és jövedelmi helyzetétől.

A kérdőív lekérdézése, a közvélemény-kutatások tapasztalatai és a családpolitika jellegzetességei alapján az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg. A teljes termékenységi arányszám emelkedéséből kiindulva elsőként azt feltételeztük, hogy a családpolitikai intézkedések ösztönzőleg hatnak a gyermekvállalási hajlandóságra, de olyan várakozásunk is volt, hogy

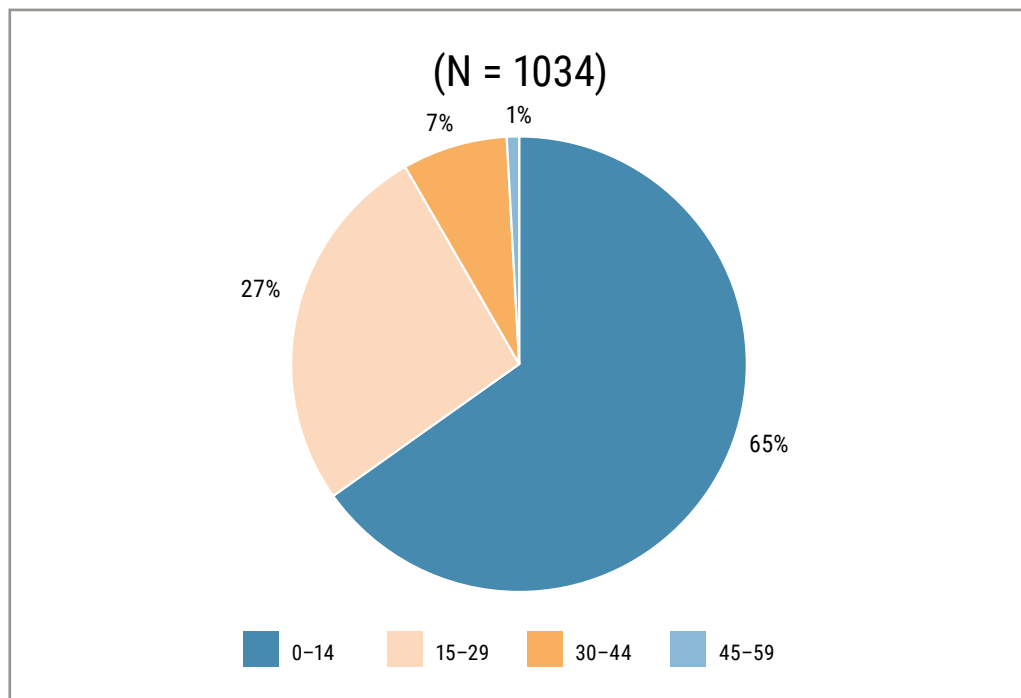
a vizsgált célcsoportjaink között – az eltérő gyermekszám és élethelyzetek miatt – nincs tiszta mintázata a gyermekvállalási szándékoknak. Második hipotézisként azt teszteltük, hogy pozitív-e a családpolitika irányának megítélése. Alhipotézisként azt vizsgáltuk, hogy magasabb-e az elutasított-ság a gyermektelenek körében, illetve hogy a magasabb gyermekszámmal nő-e a családpolitika támogatottsága. Harmadik hipotézisünknel az volt a kiindulópontunk, hogy a családpolitika pozitív megítélése nem feltétlenül jelenti az összes intézkedés egyöntetű támogatását. Azt feltételeztük, hogy az alanyi jogon, azonos összegben járó családi pótlék és a nyugdíjminimum összegéhez kötött gyes válságkezelés óta tartó befigyaszta nem népszerű a családok körében. Másképp megfogalmazva: az újonnan bevezetett támogatások sem vették el az univerzális juttatások jelentőségét, a más csatornákon adott többlet nem feledteti a hagyományos családpolitikai eszközök értékcsökkenését. A negyedik és egyben utolsó hipotézisünk szerint a kormány iránti attitűd és a családtámogatási rendszer megítélése összefügg, azaz korrelál egymással, tehát arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy vajon a családososokból álló mintánkban befolyásolja-e a kormányhoz fűződő viszony a családtámogatási rendszer támogatottságát.

5. A kutatási minta összetétele: demográfiai adatok és szociológiai háttér

A 2021 elején végzett kutatás során 400 értékelhető, a célcsoporthoz tartozó fiatal házaspárok és nagycsaládosok által kitöltött kérdőív beérkezését követően zártuk a lekérdezést.¹⁷ A válaszok feldolgozásához és elemzéséhez SPSS-t és Excel táblázatkezelőt használtunk. A negyvenéves átlagéletkorú mintánkban 75% volt a nők és 25% a férfiak aránya. A minta kisebb részét, 66 főt (16,5%) tekinthetünk családalapítás előtt álló, a jövőben gyermeket vállalni szándékozó fiatal válaszadónak. A fennmaradó 334 válaszoló gyermekes, a teljes minta 9%-a egy, 11%-a kettő, közel 64%-a pedig három vagy több gyermeket nevel. Mintánkban az összesített gyermekszám 1034, ami 2,5-es, a gyermekes családokra vetítve pedig 3-as átlagos gyermekszámot jelent. A gyermekek mintegy kétharmada 14 évnél nem idősebb kiskorú, bő negyede 15 és 29 év közötti fiatal, 8%-uk

¹⁷ A figyelmen kívül hagyott kérdőívek száma alacsony, mindössze 16 volt.

nem fiatal felnőtt (1. ábra). A fentiekből látható, hogy mintánk sem a nemek, sem a gyermekszám tekintetében nem arányos, de a nagycsaládosok körében kifejezetten magas elérés miatt mégis értékes információforrásnak tekinthető.

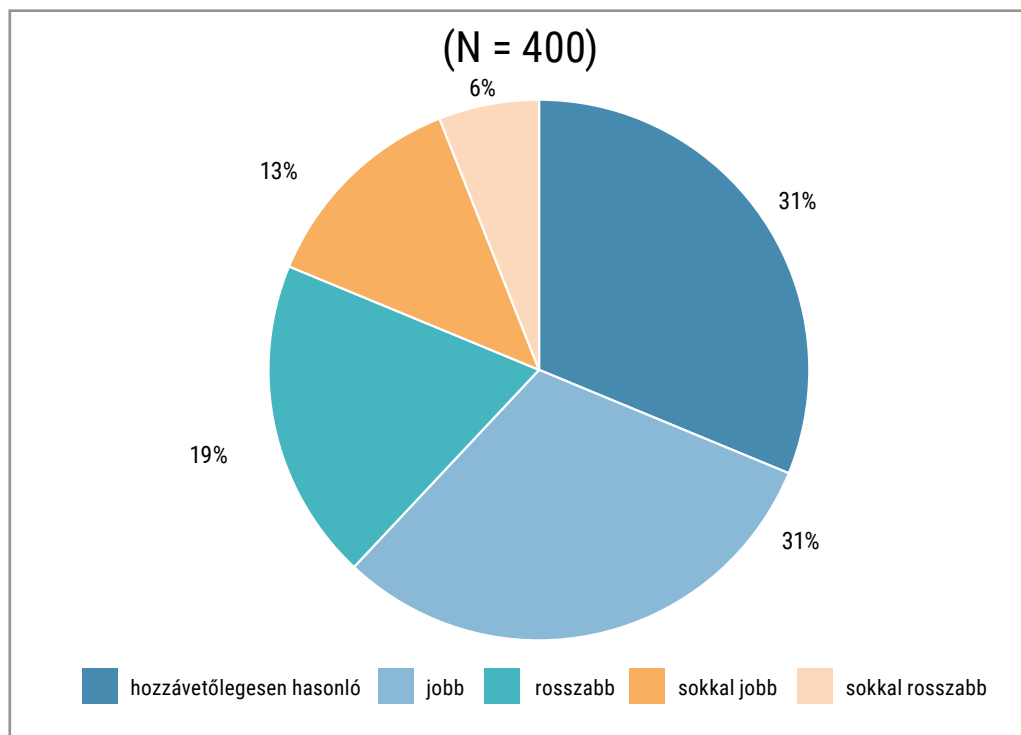

1. ábra: A kitöltők gyermekeinek életkor szerinti megoszlása

Abban a tekintetben is torzít a minta, hogy az átlagosnál jobb anyagi helyzetben lévők aránya jócskán meghaladja a nehezebb helyzetűekét, és az iskolázottsági szint is jóval magasabb, mint a teljes népességben. A válaszolók több mint háromnegyede (309 fő) felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik vagy egyetemi tanulmányokat folytat, a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya 21%, míg az alapfokon végzettké csupán 2%. A magasabb iskolai végzettséggel is összefügghet, hogy a válaszadók szubjektív anyagi helyzete (2. ábra) – a magas gyermekszám ellenére – összességében az átlagosnál valamivel jobbnak mondható:¹⁸ 31% az átl-

¹⁸ Objektívebb eredmények és a megalapozottabb összehasonlítás elérése érdekében a kérdésben viszonyítási pontként megjelöltük a 2019-es, egy főre vetített havi 134 250 forintos statisztikai átlagértéket. Ugyanakkor az anyagi kérdések önbevallásos vizsgálatánál – a téma érzékenységből adódóan – joggal feltételezhető, hogy az eredményeket nem őszinte válaszok torzítják (Havasi, 1997: 833).

goshoz hasonlóknak, 44% az átlagosnál jobbnak, 25% rosszabbnak vélte az anyagi körülményeit. A gyermeknevelés kiadásnövelő hatását tükrözi, hogy a gyermekvállalás előtt állók 73,5%-a ítélte átlag felettinek az anyagi helyzetét, míg a gyermekesek esetében ugyanez az arány feleakkora (37%) volt.

2. ábra: A válaszadók szubjektív anyagi helyzete az átlagoshoz viszonyítva

6. Gyermekvállalási szándékok

A kitöltők gyermekvállalási kedvét több kérdés mentén vizsgáltuk, így rákérdeztünk a már meglévő gyermekek számára és életkorára, a családalapításkor tervezett gyermekszámra s a meglévő gyermekeken felüli gyermekvállalási szándékra. A válaszokból az derült ki, hogy a gyermekvállalás előtt állók 80%-a szeretne gyermeket, 20%-a még bizonytalan. Ebben a körben a nagycsaládos életforma viszonylag népszerű, mivel a gyermekvállalásra még csak készülők 52%-a tervez három vagy több gyermeket. A két gyermegről álmodók aránya (44%) is magasnak tekinthető. A gyermekesek közül viszont csak 13% tervezett további – 84%-uk

egy, 16%-uk két – gyermeket vállalni, 75% pedig egyértelmű nemmel válaszolt. A nemleges válaszok magas aránya azonban nem jelentett alacsony gyermekvállalási kedvet, mivel a nemmel válaszolók közel 82%-a legalább három gyermeket nevelő szülő volt. A gyermekeseknél megvizsgáltuk a vágyott és a tényleges gyermekszám közötti különbség alakulását is, amiből az derült ki, hogy a nagycsaládosok között többségben vannak azok, akiknél a két gyermekszám egybeesik, a többieknél viszont jelentős azoknak az aránya, akik esetében a meglévő gyermekek száma elmarad a családalapításkor tervezett gyermekszámtól (2. táblázat). A különbség a gyermekszám emelkedésével csökken: az egygyermekeseknél mintegy 83%, a kétgyermekeseknél 46%, a háromgyermekeseknél már csak 15% volt azoknak az aránya, akik több gyermeket szerettek volna, mint ahány van.

2. táblázat: A gyermekek megoszlása a vágyott és a meglévő gyermekszám alapján

Hány gyermeke van Önnek?	A családalapításkor hány gyermeket szeretett volna?				
	0	1	2	3	4 vagy több
1	3%	15%	53%	21%	9%
2	4%	2%	47%	44%	2%
3	0%	6%	28%	51%	15%
4 vagy több	1%	1%	96%	31%	58%

Ez az eredmény sem a családosok, sem a nagycsaládosok vonatkozásában nem reprezentatív, ráadásul összefügghet a kutatásunkban nem vizsgált egyéb tényezőkkel, mint például a szülők családi háttere, testvéreik száma, vallásossága, élet- és lakáskörülményei. Mindazonáltal az adatok ugyanazt a teljes népességre jellemző sajátosságot tükrözik, hogy a vágyott gyermekszám összességében magasabb a tényleges gyermekszámnál, s ez az olló nem reprezentatív mintánkban – ahogy a józan ész is diktálná – a gyermekszám emelkedésével záródik. A nagycsaládosok által dominált minta sajátossága, hogy a megkérdezettek körében a vágyott átlagos gyermekszám (2,9) és a meglévő gyermekek számának átlaga (2,5) közötti különbség jóval kisebb, mint a teljes populáció esetében fennálló differencia.

A családpolitika gyermekvállalást ösztönző hatására nyíltan és egyértelműen kérdeztünk rá. A kérdést a gyermekvállalási szándék alapján kettéágztattuk: a gyermeket vállalni szándékozók esetében a jelenre, a negatív választ adóknál a múltira vonatkoztatva fogalmaztuk meg a kérdésünket. Akik nem szeretnék (több) gyermeket vállalni, 90%-ban azt válaszolták, hogy a családtámogatási eszközök nem befolyásolták gyermekvállalási kedvüket. A (további) gyermekvállalás előtt állóknál 62% volt a hasonló válaszok aránya, 23% azt nyilatkozta, hogy az elérhető támogatások mellett is óvatos a gyermekvállalás kérdésében, 15% pedig kifejezetten ösztönzőnek tekintette az elérhető családtámogatási eszközöket. A válaszadók nagy részének nyilatkozatában tehát nem igazolódott az első hipotézisünk, miszerint a családpolitikai intézkedések ösztönzőleg hatnak a gyermekvállalási kedvre, mégsem lehet teljesen elvetni a feltételezésünket, mert a gyermekvállalásra készülők körében kisebb volt az összefüggés elutasításának mértéke, és esetükben – az országos közvélemény-kutatási adatokban szereplőhöz képest – közel egy egésszel magasabb a vágyott gyermekek átlagos száma. Utóbbi alapján tehát a kitöltők többsége nagy-családot szeretne, ami természetesen sok egyéb tényezővel is magyarázható, de aligha függetleníthető a családpolitikától és a tágabb környezettől.

7. A családpolitika irányelveinek megítélése

A családpolitika megítélésének vizsgálatakor először arról kérdeztük válaszadóinkat, hogy igénybe vették-e vagy tervezik-e igényelni az újonnan bevezetett családtámogatási eszközöket. A 400 fős mintából 164-en (41%) válaszoltak nemmel, mely válaszlehetőséghez indoklást kértünk az ezt megjelölőktől. A többség, a nemleges választ adók 53%-a számára gyermekvállalása idejében még nem voltak elérhetőek ezek a családpolitikai eszközök, 18% nem vagy nem volt jogosult a támogatás igénybevételére, mintegy 10% pedig attól fél(t), hogy nem tudja teljesíteni az elvárt gyermekszámra vonatkozó feltételeket. A többiek a nyitott válaszlehetőségként megadott „egyéb” megjelölése mellett döntöttek. Körükben az önerő hiánya, a „zavaros politikai háttér” és a hitelektől való általános tartózkodás volt a három leggyakoribb válasz.

Az egyetértést a családpolitika általános irányát meghatározó elvekkel általában és a gyermekek számával összevetve is megvizsgáltuk. A teljes mintánk közel 9%-a egyáltalán nem ért egyet az irányelvekkel, 41%-a nem

mindennel ért egyet. Több mint 21% szerint a meglévő intézkedések jó irányba mutatnak, de nem elégségesek, 29% pedig teljesen egyetért a családpolitika alakulásával. A kapott válaszokat a kitöltők gyermekei számának függvényében (3. táblázat) is elemeztük.

3. táblázat: Egyetértés a családpolitika irányával a gyermekszám függvényében

Hány gyermeke van Önnek?	Egyetért-e a családpolitikát meghatározó irányelvekkel?			
	Egyáltalán nem értek egyet.	Nem minden elemével értek egyet.	Jó irány, de nem elégségesek az intézkedések.	Igen, egyetértek.
Nincs gyermekem.	15%	41%	24%	20%
1	20%	63%	3%	14%
2	15%	54%	17%	13%
3	4%	41%	26%	29%
4 vagy több	4%	27%	21%	48%

Az eredmények láttán elmondható, hogy a második hipotézisünk, miszerint a gyermekes családok körében pozitív a családtámogatási rendszer megítélése, ezen a mintán csak részben igazolódott. A négy- vagy annál több gyermekes kitöltők esetében egyértelműen kimutatható a szakpolitika többségében pozitív megítélése, a gyermekszám csökkenésével viszont a családpolitika megítélése egyre kritikusabb. A gyermektelenek közül 41% az irányelvek nem minden elemével ért egyet, 15% pedig teljesen elutasító. Mivel többségüknél a gyermekvállalás (egyelőre) nem aktuális, esetükben kevésbé feltételezhető a családtámogatási rendszer ismerete. Az egy és két gyermeket nevelőknél pedig a kritikusabb állásponton lévők véleményét – mint lentebb látni fogjuk – érdemben befolyásolhatta az a tény, hogy a háromnál kevesebb gyermekkel rendelkező családok eredetileg több kedvezményből is kimaradtak. Bár ezt a döntéshozók az utóbbi időszakban úgy módosították, hogy a legtöbb családtámogatási eszközt – általában kisebb mértékű juttatásokkal – kiterjesztették az egy- és két-gyermekes családokra is, az általunk vizsgált mintában a családpolitikáról alkotott véleményük így is kevésbé támogató, mint a nagycsaládosoké.

Mint említettük, kutatásunkban arra is kíváncsiak voltunk, hogy a családtámogatási rendszer megítélése összefügg-e a válaszolók kormányral kapcsolatos attitűdjével. A magasabb kitöltési hajlandóság és a nagyobb válaszadói bizalom érdekében tartózkodtunk a pártpreferenciára vonatkozó kérdésfeltevéstől. Helyette inkább azt kérdeztük egy zárt kérdésben, hogy a válaszoló kormányral kapcsolatos hozzáállása befolyásolja-e a családtámogatásról alkotott véleményét. A megkérdezettek közel 30%-a válaszolt igennel, kicsit több mint 70%-a pedig nemmel. A válaszokat a gyermekek számával összevetésben vizsgálva elmondható, hogy az elsődleges célcsoportokhoz tartozó nagycsaládosok és gyermektelenek körében volt a legmagasabb azoknak az aránya (30%, illetve 32%), akiket véleményalkotásukban befolyásol a kormány iránti attitűdjük. Ugyanakkor a kétgyermekeseknél és az egygyermekeseknél is viszonylag magas volt az összefüggést felvállalók aránya (28%, illetve 20%). Körükben az alacsony jövedelműek juttatásait, illetve az univerzális támogatásokat emelni kívánókhöz (25% és 30%) képest relatív többségben (45%) vannak azok, akik az adókedvezmények formájában adott juttatásokat bővítenék, ami úgy is interpretálható, hogy ennyien bizonyosan egyetértenek a jelenlegi kormány munkaalapú családtámogatási megközelítésével.

Ezt az értelmezést erősíti az is, ha a családtámogatási rendszer támogatottságával vetjük össze a válaszokat, mivel a véleményformálásukban a kormányhoz viszonyulásuk által befolyásolt válaszadók 43%-a azt nyilatkozta, hogy egyetért az irányvonallal, 30% nem minden elemével ért egyet, 20% szerint nem elégségesek a meglévő intézkedések és ellátások, 8% pedig egyáltalán nem ért egyet a rendszer irányelveivel. A rendszert a kormánytól függetlenül megítélők közül csak 23% tartja jónak az irányt, ugyanennyi (23%) véli elégtelennek az intézkedéseket és az ellátásokat, míg 46% a meglévő intézkedések nem minden elemével, 9%-a pedig a rendszer egészével nem ért egyet. A két változót kapcsolatalemzésnek alávetve megállapítható, hogy a két ismérv között gyenge szignifikáns kapcsolat mutatható ki ($p = 0,001$, Cramer's V értéke $0,201$). Igazolható tehát az a negyedikként megfogalmazott hipotézisünk, hogy a kormány iránti attitűd és a családtámogatási rendszer megítélése korrelál egymással, az adatok alapján viszont csak a kapcsolat megléte bizonyított, ok-okozati összefüggés nem állapítható meg.

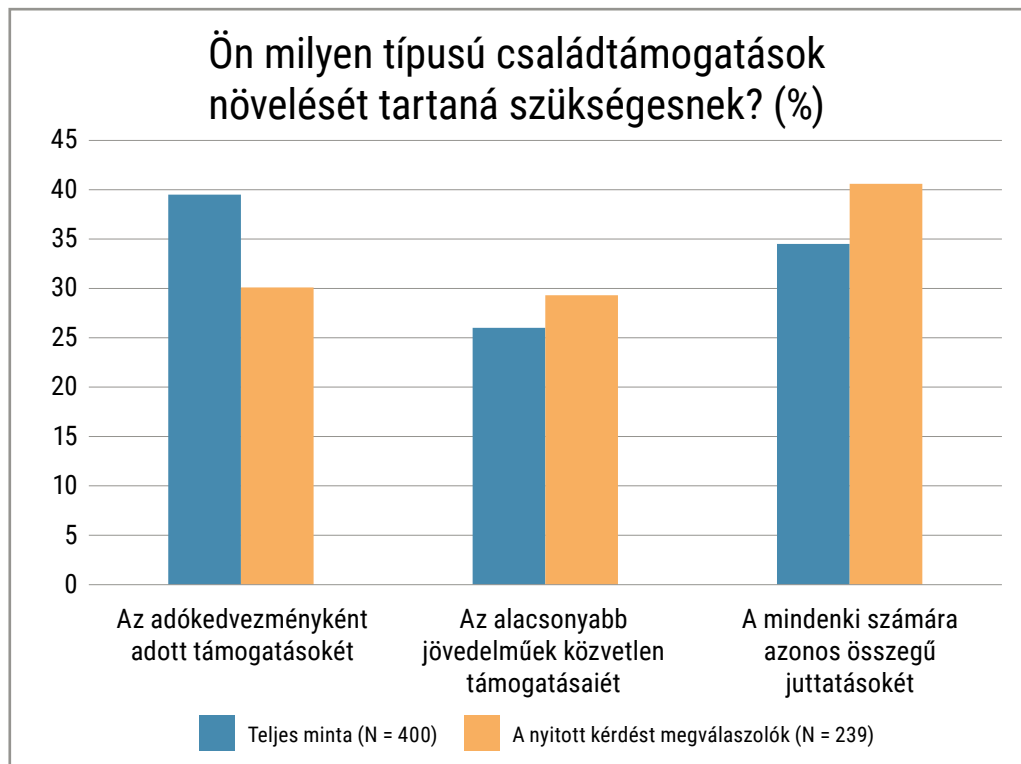
8. A családpolitikai rendszerrel szemben megfogalmazott kritikák

Mivel mintánkban elsődlegesen a családpolitika célcsoportjaihoz tartozó kitöltőkre számítottunk, szerettünk volna minél pontosabb képet kapni a családtámogatási rendszer kedvezményezettek által felfedezni vélt hiányosságairól és problémáiról. Ehhez a kérdőív végére egy erre irányuló nyitott kérdést illesztettünk, melyre 239 releváns válasz érkezett. A teljes mintánkhöz képest a nyitott kérdésnél megnyilvánulók között az iskolázottabbak, a relatíve jobb anyagi helyzetűek és a sokgyermekesek még inkább felülreprezentáltak.¹⁹ A válaszolók közül csupán 16 volt gyermekvállalás előtt álló fiatal (ami körükben 24%-ot, a teljes mintában 7%-ot jelent). Fentebb utaltunk rá, hogy a gyermekkel még nem rendelkezők többségének nem feltétlenül elegendő a tudása a családtámogatási rendszerről, ami ennél a kérdésnél igazolódott, hiszen a kevés kitöltő közül többen is jelezték, hogy nem ismerik a rendszert, és nem tartják elég-ségesnek a családpolitikai információközlést. Az információhiány és az áttekinthetőség problémáját egyébként a gyermekesek közül is jó néhányan felvetették.

A legtöbbször említett problémaként az univerzális juttatások (a családi pótlék és a gyēs) befagyasztását, az egy- és kétgyermekesek – nagycsaládosoknál – korlátozottabb támogatását, valamint az alacsonyabb jövedelműek elégtelen megsegítését azonosítottuk. Mintánkból a nyitott kérdésre válaszolók közel 27%-a (64 fő) emelt szót az univerzális, tehát alanyi jogon járó, azonos összegű gyermeknevelést segítő ellátások emelésének elmaradása miatt. A legtöbben a családi pótlék befagyasztását említették, köztük olyan nagycsaládosok is, akik számára nem ez az elsődleges, a leglényegesebb családtámogatási eszköz, és mégsem helyeslik az összeg változatlanságát. Ugyanez elmondható a gyēsről és a gyetről is, melyek összegének stagnálását ugyancsak többen említették a rendszer hiányosságaként. A családi pótlék kapcsán voltak, akik a folyósítás iskolátámogatáshoz kötését bírálták, mások viszont azt tették szóvá, hogy a felsőoktatási intézményben tanuló gyermekek után is meg lehetne adni a szülőknek a támogatást. A mindenki számára azonos összegű juttatások

19 A válaszolók 75%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik vagy egyetemi tanulmányokat folytat, 70%-a saját anyagi helyzetét átlagosnak vagy annál jobbnak értékeli, és 67%-a legalább három gyermeket nevel.

növelésének a teljes mintánkban közel 35%-os támogatottsága és a nyitott kérdésre kapott válaszok alátámasztják azt a feltételezésünket, mely szerint a családpolitika pozitív megítélése egyáltalán nem zárja ki az univerzális támogatások befagyasztásának bírálatát, és még a kiemelt juttatásokban részesülő nagycsaládosok körében is megfogalmazódnak a családi pótlék emelését és bővítését kívánó vélemények. Harmadik hipotézisünket így igazoltnak tekinthetjük.

3. ábra: A különféle típusú családtámogatások növelését támogatók aránya az összes válaszadó és a nyitott kérdésre válaszolók körében

A nyitott kérdésben megnyilvánulók 22%-a (53 fő) kifogásolta az egy- és kétgyermekes családok támogatásának – a nagycsaládosokénál – korlátozottabb jellegét. Bár a 2010-es kormányváltást követően kialakuló különbségek csökkentek, a jelenlegi szabályozásban is létezik különbségtétel: az otthonteremtési támogatás sokkal magasabb a nagycsaládosoknál, a babaváró hitelek elengedésében is aránytalan a különbség, az autóvásárlási kedvezmény pedig eleve a sokgyermekesek kiváltsága. Az

egy- és kétgyermekesek támogatásainak bővítése vélhetően azért kapott ekkora hangsúlyt a válaszok között, mert a teljes mintához képest – több mint 25%-os arányukkal – felülreprezentáltak voltak a nyitott kérdést megválaszolók között a legfeljebb kétgyermekes szülők, akiknek az álláspontját ráadásul néhány nagycsaládos is osztotta. Joggal feltételezhető, hogy a kevesebb gyermek után járó kedvezmények korlátozottabb jellege kihat a családtámogatási rendszer általános megítélésére is, és alighanem ez lehetett a legfőbb magyarázata annak a fenti eredményünknek, mely szerint a gyermekszám csökkenésével párhuzamosan esik vissza a családpolitika irányával egyetértők aránya is.

A nyitott kérdést megválaszolók 20%-a (48 fő) kiterjesztené az alacsony jövedelmű családok támogatását, mert véleményük szerint a jelenlegi juttatások nem elégségesek. Mivel a családtámogatások növeléséről, a preferált támogatási típusokról egy zárt kérdésben a teljes mintánkat is megkérdeztük, érdemes az ottani válaszok megoszlását összevetnünk a nyitott kérdésben megfogalmazott kritikával (3. ábra).

A teljes mintánkon belül a relatív többség az adókedvezmények formájában adott juttatások növelését tartotta szükségesnek. A nyitott kérdésre válaszolók körében viszont hasonló arányban a mindenki számára azonos összegű juttatásokat emelni kívánók voltak többségben. A zárt és a nyitott kérdést egyaránt megválaszolók az adatok alapján ellentmondásos véleményt fogalmaztak meg: míg a zárt kérdésnél a szociális szempont érvényesítése volt a legkevésbé támogatott opció, addig a nyitott kérdésnél e szempont hiánya számított a leggyakrabban említett problémának. Ha csak az alacsony jövedelműek támogatásáért felszólaló 48 válaszolót nézzük, akkor esetükben 54% válasza volt konzisztens, a többieknél eltérés mutatkozott a két válasz között. A zárt kérdésnél megjelenő preferenciákat tekintve 26-an választották a kevésbé tehetőseknek a nyitott kérdésnél is előhozott közvetlen megsegítést, 35% (17 fő) viszont inkább az azonos összegű juttatások mindenki számára előnyös emelését szeretné látni, 10% (5 fő) pedig maradna a napjainkban meghatározó, adókedvezményeken keresztül juttatott támogatások növelésénél.

A nyitott és a zárt kérdésre adott válaszokban mutatkozó eltérések egyik magyarázata a kérdésfelvetésből adódhatott, mivel a kérdőív kitöltői a zárt kérdésnél egyetlen válaszlehetőséget jelölhettek meg, ezért a kényszerű

rangsorolásnál a szociális szempontot felvető válaszolók jelentős része inkább a mindenkin segítő egységes juttatásemelést vagy a számukra – a minta összetétele alapján feltételezhetően – előnyösebb, adókedvezmények formájában elérhető támogatások bővítését választotta. A zárt kérdésre adható egyetlen választ tehát részben az egyéni érdek motiválta, míg a nyitott kérdésnél megfogalmazott észrevételekben inkább a válaszolók viszonylag erős szociális érzékenysége nyilvánult meg.

A fenti három tipikusnak tekinthető problémakör mellett a válaszadók kisebb része ugyancsak a hiányosságok és problémák között említette az édesanyák – írásunk témájához kevésbé szorosan kapcsolódó – munkaerőpiaci nehézségeit és az atipikus foglalkoztatási formák nem megfelelő szabályozását. Noha a családpolitika célkitűzései között is megjelenik a családi élet és a munka összehangolása, és – részben a Családbarát Munkahely program és az állami támogatások eredményeként (Wilhelm, 2018: 7) – bővült a családbarát munkahelyek száma, 2014-től pedig elérhetővé vált a gyed extra, a kérdőívre beérkezett válaszokból megállapítható, hogy a mindennapokban a kisgyermekes édesanyák egy része számára továbbra is kihívást jelent a munka és a családi élet összeegyeztetése.

9. Összegzés

A szakirodalom megosztottsága ellenére, sajátos logikája és a családok társadalompolitikai alannyá emelése miatt alapvetésként elfogadjuk az önálló családpolitika létjogosultságát, miközben osztjuk azt az álláspontot is, hogy a 2010 utáni magyar családpolitika céljai között meghatározó fontosságú a gyermekvállalás – demográfiai megfontolások által is vezérelt – ösztönzése. Magyarországot azelőtt évtizedeken át a népességfogyás és a termékenység csökkenése jellemezte, a második Orbán-kormány óta viszont ez utóbbiban fordulat állt be, amiben vitathatatlanul fontos szerepe van a családokat középpontba állító, rájuk alapértékként tekintő, az anyagi ösztönzőket egyéb támogató intézkedésekkel társító politikának. Az összetett cél- és eszközrendszerű családpolitika egyik legfőbb törekvése a gyermekvállalási kedvet fokozó, valamint a családalapítás és a gyermeknevelés feltételeit javító ellátások bővítése, amellyel – egyebek közt – a vágyott és a ténylegesen megszülető gyermekek számának jelentős különbségét igyekszik csökkenteni.

A korábbi jobboldali kormányok irányvonalával összhangban a 2010 utáni családpolitikában az adókedvezményeken keresztül, tehát munkaviszonyhoz kötötten biztosított közvetlen pénzügyi támogatások emelése zajlott, miközben az alanyi jogon elérhető juttatások nem emelkedtek. Újdonság viszont a családok kiemelt jogi státuszba helyezése, a hagyományos családmodell alkotmányos védelme, a támogatási formák és ráfordítások számottevő bővítése.

Az országos közvélemény-kutatások eredményei alapján a magyarok számára nagyon fontos a család intézménye. Az elmúlt bő egy évtized családtámogatási rendszere kissé bonyolult, eleinte bizonytalan megítélésű volt, de szinte mindenki egyetértett a kiadások növelésének szükségességével. A családpolitikai lépések szaporodásával, a ráfordítások emelésével azonban a kormányzati törekvések elismertsége lényegesen javult. A családpolitikáról alkotott véleményt a reprezentatív mintákban részt vevő válaszadók párt-szimpatíája erősen befolyásolja, a támogatások bővítése és az utóbbi évek legfontosabb intézkedései (CSOK és Családvédelmi Akcióterv) mögött mégis széles körű és pártokon átívelő egyetértést találunk. A családok támogatása a legnépszerűbb kormányzati intézkedések közé tartozik, a többség szerint a többgyermekesek állami megsegítése az előző évtized egyik legfontosabb kormányzati teljesítménye.

A fiatal házások és a nagycsaládosok körében végzett célzott, de semmilyen tekintetben sem reprezentatív mintavételen alapuló önálló kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy az előbb ismertetett véleményekkel összevetve eltér-e a gyermekvállalást támogató családpolitika s kiemelten a családalapításhoz és gyermekneveléshez rendelt pénzügyi eszközök megítélése a kiemelt célcsoportokban. Mintánkban mind a vágyott, mind a tényleges gyermekszám jócskán meghaladja az országos átlagot, miként a válaszadók iskolai végzettségét is magasabbnak, a szubjektív anyagi helyzetüket pedig jobbnak találtuk az átlagosnál.

A javuló termékenységi mutatókból kiindulva azt feltételeztük kutatásunkban, hogy a kormány intézkedései ösztönzően hatnak a gyermekvállalási hajlandóságra. A közvetlen hatás csak korlátozott körben és inkább a gyermekteleneknél bizonyult kimutathatónak, noha mintánkban a nagycsaládos életforma még a gyermektelenek körében is népszerű. A teljes népességhez hasonlóan a vágyott gyermekszám mintánkban is magasabb a tényleges gyermekszámnál, ám felmérésünkben a különbség lényegesen kisebb, s a gyermekszám emelkedésével szignifikánsan csökken.

A családpolitika általánosan pozitív megítélését saját mintánkon is teszteltük, és megvizsgáltuk, hogy magasabb-e a családpolitika irányvonalának támogatottsága a többgyermekesek körében. Eredményeink csak részben igazolták azon feltevésünket, hogy a gyermekes családok körében egyértelműen pozitív a családtámogatási rendszer megítélése, a gyermekszám csökkenésével pedig a családpolitika irányával egyetértők aránya is csökken. Az egy és két gyermeket nevelő családok kritikussabb véleményét érdemben befolyásolta támogatásaiknak a nagycsaládosokéinál korlátozottabb jellege. A gyermektelenek körében viszont a következtetések levonásánál óvatosságra int a családtámogatási rendszer kimutathatóan csekélyebb ismerete.

Felmérésünkben arra is kíváncsiak voltunk, hogy a pénzügyi támogatások kiterjesztése és komoly mértékű emelése feledteti-e a válaszadókkal a hagyományos, alanyi jogon biztosított, azonos összegű juttatások stagnálását. Mintánkban relatív többségben vannak a támogatások növelését adókedvezményeken keresztül elképzelők, akik vélelmezhetően egyetértenek a munkaalapú családtámogatási megközelítéssel. Ugyanakkor jelentős azok aránya is, akik kritikusak az univerzális támogatások összegének stagnálása miatt, tehát esetükben sem a családpolitika pozitív megítélése, sem a ráfordítások kiemelkedő növelése nem feledteti az alanyi jogon elérhető juttatások befagyasztását. Ez összefügghet a válaszadók más tekintetben is megnyilvánuló erős szociális érzékenységgel, tudniillik mintánkból többen is szót emeltek az alacsonyabb jövedelműek fokozottabb támogatása mellett.

Végezetül azt is megpróbáltuk igazolni, hogy a kormánnyal kapcsolatos attitűd és a családtámogatási rendszer megítélése összefügg. Az összefüggés létezését a megkérdezettek kevesebb mint egyharmada ismerte el, statisztikailag viszont kimutatható a kapcsolat, de ok-okozati összefüggést nem lehetett megállapítani.

Felhasznált irodalom

- Acs, G. (1996). The impact of welfare on young mothers' subsequent childbearing decisions. *Journal of Human Resources*, 31(4), 898–915.
- Baughman, R., & Dickert-Conlin, S. (2009). The earned income tax credit and fertility. *Journal of Population Economics*, 22(3), 537–563.
- Bíró-Nagy, A., & Laki, G. (2020). *Orbán 10: Az elmúlt évtized a magyar társadalom szemével*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions. https://www.policysolutions.hu/userfiles/Orban10_final.pdf (letöltés ideje: 2021. 03. 15.)
- Bloom, P. (2021). *What becoming a parent really does to your happiness*. <https://www.theatlantic.com/family/archive/2021/11/does-having-kids-make-you-happy/620576/> (letöltés ideje: 2021. 10. 14.)
- Czibere, K. (2006). Szociálpolitika. In Czibere, K., Fertő, I., Gém, E., Halász, G., Kováts, F., Lakatos, L., Mocsári, J., Palócz, É., Pesti, S., & Till, Sz. (Eds.), *Szakupolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon 1990–2006* (pp. 62–105). Budapest: Rejtjel Kiadó.
- CSBO (2017) = *Családbarát fordulat 2010–2018*. (2017). Budapest: Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft.
- EGSZB (2011) = *Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye. A családpolitika szerepe a demográfiai változás folyamatában: a tagállamok legjobb gyakorlatainak megosztása (2011/C 218/02)*. (2011). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:218:0007:0013:HU:PDF> (letöltés ideje: 2021. 09. 25.)
- Fairlie, R. W., & London, R. A. (1997). The effect of incremental benefit levels on births to AFDC recipients. *Journal of Policy Analysis and Management*, 16(4), 575–597.
- Farkas, P. (2013). Létezik-e önálló családpolitika? *Kapocs*, 12(2), 38–49.
- Figari et al. (2009) = Figari, F., Paulus, A., & Sutherland, H. (2009). A gyermekes családok támogatása az adózási rendszeren és a szociális ellátásokon keresztül. *Esély*, 20(5), 68–82.
- Gábos, A. (2004). Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai Unióban. *Esély*, 15(5), 3–31.
- Gauthier, A. H. (2000). *Public policies affecting fertility and families in Europe. A survey of the 15 member states*. Seminar paper. Low Fertility, Families and Public Policies, European Observatory on Family Matters, Sevilla, 2000. szeptember 15–16.
- Glass et al. (2016) = Glass, J., Simon, R. V., & Andersson, M. A. (2016). Parenthood and happiness: effects of work-family reconciliation policies in 22 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 122(3), 886–929. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5222535/> (letöltés ideje: 2021. 10. 14.)
- Grogger, J. T., & Bronars, S. G. (2001). The effect of welfare payments on marriage and fertility behavior of unwed mothers. Results from a twins experiment. *Journal of Political Economy*, 109(3), 529–545.
- Gyarmati, A. (2008). A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig. *Demográfia*, 51(4), 376–405.

- Havasi, É. (1997). Válaszmegtagadó háztartások. *Statisztikai Szemle*, 75(10), 831–843.
- Hungary Journal (2019) = Szijjarto dismisses Swedish minister's criticism. (2019). *Hungary Journal*. <https://thehungaryjournal.com/2019/02/14/szijjarto-dismisses-swedish-ministers-criticism/> (letöltés ideje: 2021. 10. 11.)
- Ignits, Gy., & Kapitány, B. (2006). A családtámogatások alakulása: célok és eszközök. *Demográfia*, 49(4), 383–401.
- Iránytű Intézet (2016): *Népességfogyás és családpolitika*. http://iranytuintezet.hu/letoltes/?file=/shared/kutatasok/nepessegfogyas_es_csaladpolitika.pdf (letöltés ideje: 2021. 02. 15.)
- Kapitány, B. (2011). A pronatalista népesedéspolitikák támogatottsága, a családtámogatások ismertsége. In Pongrácz, T. (Ed.), *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai* (pp. 149–154). (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései, 91.). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány, B. (Ed.) (2015). *Demográfiai fogalomtár*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2018). Gyermekvállalás. In Monostori, J., Őri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 47–64). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- KINCS (2019a) = Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2019). *A Családvédelmi Akcióterv fogadtatása a kisgyermekes anyák és a gyermekvállalási korban lévő magyarok körében*. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/CSVA_fogadtatas_20190925.pdf (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- KINCS (2019b) = Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (é. n.). *A kisgyermekes anyák kétharmada kihasználná a Családvédelmi Akcióterv lehetőségeit*. <https://www.koppmariaintezet.hu/hu/osszeshir/206-a-kisgyermekes-anyak-ketharmada-kihasznalna-a-csaladvedelmi-akcioterv-lehetosegeit> (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- KINCS (2020) = Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2020). *Az egyéves Családvédelmi Akcióterv megítélése a gyermekvállalási korban lévő magyarok körében*. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Csaladvedelmi_akcioterv_megitelese_kutatasi_jelentes_20200630.pdf (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- Koncsek, R. (2021). A GDP öt százaléka megy családtámogatásokra. *Világgazdaság*. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2021/09/a-gdp-5-szazaleka-megy-csaladtamogatasokra> (letöltés ideje: 2021. 09. 30.)
- Kristó, K. (2014). Gondolatok a családok állami támogatásáról. *Acta Humana*, 2(4), 39–54.
- KSH (é. n.) = Központi Statisztikai Hivatal. (é. n.). *A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletések_termekenység/index.html (letöltés ideje: 2021. 04. 16.)
- Lakner, Z. (2006). A családpolitika rendszere. *Esély*, 17(3), 85–109.
- Nézópont Intézet (2018). *A magyarok több mint 80 százaléka támogatja a kormány családpolitikai döntéseit*. <https://nezopont.hu/a-magyarok-tobb-mint-80-szazaleka-tamogatja-a-kormany-csaladpolitikai-donteseit/?print=pdf> (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)

- Nézópont Intézet (2019a). *Otthonteremtés: egyetertenek a magyarok a kormányzati irányvonallal*. <https://nezopont.hu/otthonteremtés-egyertenek-a-magyarok-a-kormányzati-irányvonallal/?print=pdf> (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- Nézópont Intézet (2019b). *Társadalmi konszenzus van a családpolitikai akcióterv mellett*. <https://nezopont.hu/társadalmi-konszenzus-van-a-családpolitikai-akcióterv-mellett/?print=pdf> (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- Orbán... (2019) = Orbán Viktor *évértékelő beszéde*. (2019). <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-évértékelő-beszéde-3/> (letöltés ideje: 2021. 09. 15.)
- Pogány, M. (2003). A családok támogatásáról és a gyermekes családoknak nyújtott egyéb ellátásokról. In Czúcz, O., Hajdú, J., & Pogány, M., *Szociális jog II.* (pp. 303–354). Budapest: Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.
- Polónyi, I. (2002). *Az oktatás gazdaságtana*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Puskás, A. (2012). Szüljön! – sötétség a magyar parlamentben. *NOL*. http://nol.hu/belfold/a_fidesz_szerint_a_gyerekszüles_megoldja_a_csaladon_beluli_eroszakot-1331717 (letöltés ideje: 2021. 10. 11.)
- Republikon Intézet (2016): *Bizonytalan CSOK – a CSOK program megítélése*. http://republikon.hu/media/21098/republikon_bizonytalan-csok.pdf (letöltés ideje: 2021. 02. 15.)
- Ruzsicska, Y. (2011). A népesedéspolitika eszközei és hatásuk a gyermekvállalásra. *Jogelméleti Szemle*, 12(4). <http://jesz.ajk.elte.hu/ruzsicska48.html> (letöltés ideje: 2021. 03. 10.)
- Századvég Intézet (2020). *Európa Projekt: Család*. https://szazadvég.hu/hu/2020/12/14/csalad_n1505 (letöltés ideje: 2021. 02. 17.)
- Szikra, D. (é. n.). *Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában*. 219–240. http://real.mtak.hu/84674/1/Szikra_Dorottya_szelenyi_u.pdf (letöltés ideje: 2021. 10. 11.)
- Takács, J. (2012). Termékenységi korlátok a 21. század eleji Magyarországon. *Demográfia*, 55(2–3), 147–171.
- Whittington, L. A. (1992). Taxes and the family. The impact of the tax exemption for dependents on marital fertility. *Demography*, 29(2): 215–226.
- Whittington et al. (1990) = Whittington, L. A., Alm, J., & Peters, E. (1990). Fertility and the personal exemption. Implicit pronatalist policy in the United States. *American Economic Review*, 80(3), 545–556.
- Wilhelm, G. (2018). *Családbarát munkahely munkáltatói/vállalkozói szempontból, gyermek utáni ellátások a TB rendszerén kívül. Nyugat-Dunántúli JOGpontok*. (JOGpontok Kiskönyvtár) Budapest: Általános Fogyasztási Szövetkezetek és Kereskedelmi Társaságok Országos Szövetsége.
- Zhang et al. (1994) = Zhang, J., Quan, J., & Van Meerbergen, P. (1994). The effect of tax-transfer policies on fertility in Canada, 1921–88. *Journal of Human Resources*, 29(1), 181–201.

Társadalmi jövőképeség és család

Szántó Zoltán egyetemi tanár (Budapesti Corvinus Egyetem)

Balogh Péter kutató (Budapesti Corvinus Egyetem)

Aczél Petra egyetemi tanár (Budapesti Corvinus Egyetem)
elnök (Kopp Mária Intézet a Népesedésért és
a Családokért Családtudományi Szakmai Kollégiuma)

Bevezetés

A 2017-ben bevezetett (Aczél et al., 2018b) társadalmi jövőképeség (*social futuring*) holisztikus fogalma a társadalmi entitások (pl. országok, városok, csoportok) felkészültségét fejezi ki a tekintetben, hogy mennyire képesek megőrizni tagjaik számára a **jó élet** feltételeit **valamely rend egységében** a jövőbeli változások stratégiai kezelése révén. A jó élet kereteit a béke és biztonság, a kötődés, a gondoskodás, valamint az egyensúly adja, a változások pedig az ökológia-geopolitika, a technológia, a társadalomgazdaság és a kultúra területein jelennek meg, és igényelnek stratégiai kezelést. A társadalmi jövőképeség mértékét a Társadalmi Jövőképeség Index (Social Futuring Index, SFI) segítségével tudjuk kifejezni, melynek logikája a multidiszciplináris fogalmi alapokból származik.¹ Tanulmányunk célja, hogy (1) összegezze a társadalmi jövőképeség koncepcióját és (2) a kapcsolódó index logikáját, valamint ezekre építve (3) vázolja az OECD-országok SFI-rangsorait, és (4) részletesen bemutassa a család helyét a társadalmi jövőképeség alakulásában nemzetközi összehasonlításban. Gondolatmenetünket (5) rövid összegzéssel zárjuk. Előre bocsátjuk, hogy a családot kiemelten kezeljük a társadalmi jövőképeség koncepciójában a kötődés kialakulásában játszott nélkülözhetetlen szerepe miatt. Ennek megfelelően a család dimenziójának mérésére kiválasztott indikátorok nagyobb súllyal esnek latba az OECD-országok összetett SFI-értékének kalkulációja során.

¹ A társadalmi jövőképeség koncepcióját a Budapesti Corvinus Egyetemen működő Társadalmi Jövőképeség Központ (Social Futuring Center, SFC) dolgozta ki: Aczél et al., 2018a; 2018b; Szántó et al., 2019; 2020; Csák et al., 2020. Az SFI és rokon globális indexek összehasonlító elemzéséhez lásd Kocsis, 2020. Az SFC tevékenységét és publikációit részletesen bemutató honlapok: www.socialfutures.com; www.index.socialfutures.com.

1. A társadalmi jövőképeség koncepciója

A társadalmi jövőképeség elmélete visszanyúlik a klasszikus „jó élet valamely rend egységében” perspektívához mint a társadalom jó(l)létének összetett fogalmához. Eszerint a jó élet értelmezéséhez normatív keretet alkalmaz, kijelölve a társadalmi jövőképeség egyedi jellegét a különböző társadalomtudományos közelítések körében.² A társadalmi jövőképeség meghatározása abban a természetjogi hagyományban gyökerezik, mely szerint „társadalmi lények vagyunk, amelyek valódi szempontja a közös célokban való részvétel” (Haldane, 2009: 231–232). A társadalmi jövőképeség vizsgálata ebben az értelemben olyan tulajdonságok tanulmányozásáról szól, amelyek ezt a teloszt sikeresen elérhetővé teszik, és azzal a feltevéssel kezdődik, hogy a társadalmi entitások a jó élet elérését célozzák, amelyet érdemes hosszabb távon megőrizni és újratermelni.

A Társadalmi Jövőképeség Kutatóközpont kiinduló definíciója szerint a társadalmi jövőképeség „valamely társadalmi entitás alkotó szándéka és potenciálja arra, hogy értelmezze a folyamatosan változó világot, megszervezze önmagát sajátos életmódjának és életvilágának megőrzése és újratermelése érdekében, összességében: kézben tartsa és irányítsa a sorsát” (Csák, 2018: 22). Ez a meghatározás egyfelől elég tág, hogy alkalmazható legyen különféle társadalmi entitásokra, másfelől elég pontos, hogy operationalizált formában lehetővé tegye a társadalmi jövőképeség szintjének megállapítását. A definíció egyik sarokpontját az önmagát meg- és újraalkotni, értelmezni képes társadalmi entitás, másik sarokpontját a változás és ennek kezelése adja. E két sarokpont összekapcsolása előrajzolja a társadalmi entitás (1) szerveződésének és (2) működésének szintjeit, valamint színtereit. Előbbihez négy normatív sztenderd tartozik, kijelölve azokat a feltételeket, amelyek biztosítják a társadalmi entitás jó életét. Utóbbi pillérek tagolják, rámutatva azokra a színterekre, amelyeken biztosítható a társadalmi entitás életének fenntartása, és amelyeken a változások stratégiai kezelést igényelnek (a pilléreket a későbbiekben részletesebben tárgyaljuk). A normatív sztenderdek az alábbiak:³

2 A társadalmi jövőképeség kutatását a főáramú közgazdaságtannal, valamint Noah Yuval Harari (2017), George Friedman (2015) és Barabási Albert-László (2015) kapcsolódó gondolataival való összevetéséhez lásd Szántó et al., 2019.

3 A társadalmi jövőképeség normatív alapjainak részletesebb kifejtéséhez lásd Csák, 2018. A társadalmi jövőképeség analitikus koncepciójának részleteihez lásd Szántó, 2018.

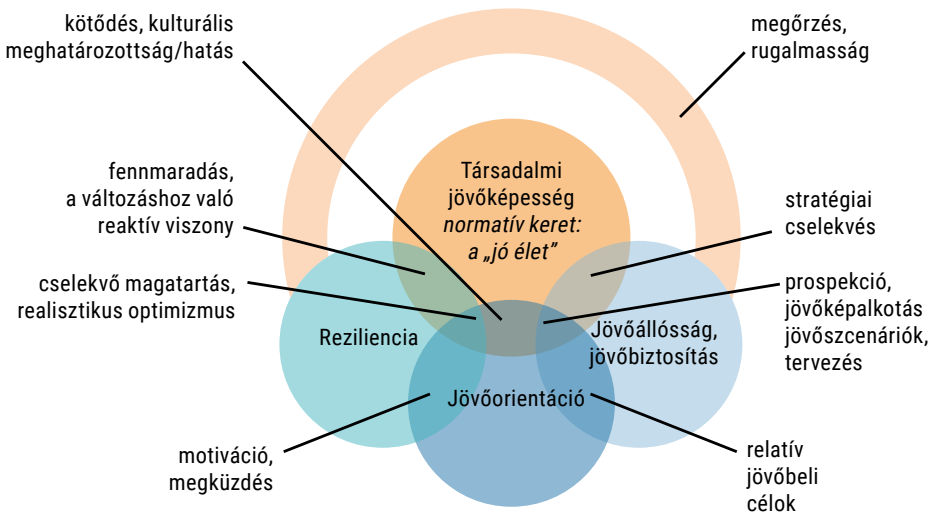
- *Béke és biztonság* – a „rend egységének” szubsztanciája. Ez teszi lehetővé a társadalmi entitások számára, hogy sokasodjanak, gyermekeket neveljenek, biztonságos környezetben gondoskodjanak magukról és másokról, hogy legyen víziójuk, és legyenek képesek jövőbeli működésüket funkcionálisan befolyásolni stratégiai **eszközök** alkalmazásával.
- *Kötődés* – elengedhetetlen a személyek egészséges testi, szellemi és lelki fejlődéséhez. A kötődés alapvető egysége a **család**, amely meghatározza annak képzetét, hogy mi a „kapcsolat, méltóság, méltányosság, tekintély és hierarchia; mi a jó és a rossz, igazságos és igazságtalan; mi a szeretet, az ajándék és a viszonyosság” (Csák, 2018: 37). A családi kötelek nélkül nehézségekbe ütközik a nagyobb közösségekhez (pl. nemzet, csoport, vallási felekezet) való tartozás kialakulása.
- *Gondoskodás* (anyagi gyarapodás és szabadság) – a személyek öngondoskodási és önrendelkezési képessége, melynek alapján irányítani tudják a sorsukat. „Az embernek önmagáról és közösségeiről való gondoskodása, a javak folyamatos biztosítása szükségszerűen magában foglalja a magán- és közjavak elfogadott termelési, elosztási és szerzési eljárásait, az összetett rendszerek irányítására vonatkozó tudást s az ezeket megalapozó elgondolást a jólétről, valamint a munka természetéről és értékéről” (Csák, 2018: 37–38).
- *Egyensúly* – olyan valóságos és észlelt közösségi állapot, mely mentes a túlzott mértékű társadalmi különbségektől, egyben tükrözi a generációk közti elkötelezettség fontosságát. Az egyensúly a jó közérzet, a jó(l)lét és a **generativitás** előfeltétele, ezáltal a személyek mentesülhetnek az ártalmas társadalmi összehasonlításoktól (pl. irigységtől).

A normatív sztenderdek jórészt hierarchikus sorrendben követik egymást, szervesen egymásra épülnek. A béke és biztonság minimális szintje nélkül nehéz kötődést, gondoskodást és egyensúlyt, a kötődés minimális szintje nélkül gondoskodást és egyensúlyt, a gondoskodás minimális szintje nélkül pedig egyensúlyt elérni.

A társadalmi jövőképeségnek, felfogásunk szerint, különböző szintjei léteznek, amelyeket egyúttal a társadalmi jövőképeség három alapformájának tekintünk: (1) **proaktív** társadalmi jövőképeség esetén a társadalmi entitások képesek befolyásolni a jövőbeni változások alakulását távlatos

potenciáljaik teljesebb kibontakoztatása érdekében; (2) **aktív** esetben képesek javítani funkcionális működésüket a várt jövőbeli változásokban rejlő lehetőségek hatékony kiaknázásával; (3) **reaktív** esetben pedig életmódjuk megőrzése érdekében kezelni tudják a várható változásokkal járó kockázatokat.

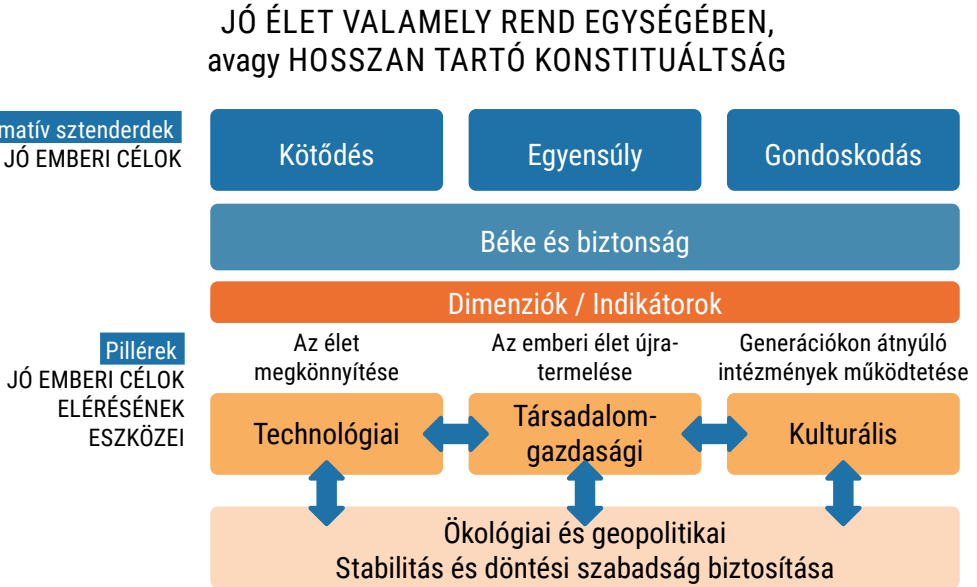
Vannak hasonló kutatási irányok, amelyek az utóbbi években önálló területként kerültek előtérbe. Ezeknek, azaz a reziliencia, a jövőorientáció és a jövőállóság (*future proofing*) vizsgálatának több közös vonása van a társadalmi jövőképességgel (Aczél, 2018). Ha összehasonlítjuk őket, könnyen rámutathatunk azokra a pontokra, amelyekben a társadalmi jövőképesség egyezik velük, esetenként épül rájuk, és azokra is, amelyekben eltér tőlük. Ennek az összehasonlításnak a fontosabb eredményeit az 1. ábra foglalja össze.

1. ábra: A társadalmi jövőképesség átfedő és eltérő elemei (Aczél, 2018: 140)

A társadalmi jövőképesség kutatási projekt fő gyakorlati célja az országok összetett mérésére alkalmas Társadalmi Jövőképesség Index kidolgozása a normatív sztenderdek és különböző pillérek kombinálásával, valamint lényeges dimenziók meghatározásával. Az egyes dimenziókhoz tartozó indikátorok értékeit nemzetközileg ismert és elfogadott adatbázisokból (OECD, World Bank, World Value Survey stb.) választottuk ki. Töreked-

tünk arra, hogy túlnyomórészt objektív tartalmú indikátorokat és adatokat használjunk.⁴ Az index logikája a társadalmi jövőképesség koncepcióját tükrözi, ahogyan azt a 2. ábra szemléletesen mutatja.

2. ábra: Az SFI normatív sztenderdjeinek, dimenzióinak és pilléreinek fogalmi összefüggései (Szántó et al., 2019: 126)

2. A társadalmi jövőképesség mérése

A társadalmi jövőképesség mérésének logikája a fenti összefüggéseken alapul. A hagyományos társadalomtudományi megközelítések kifejlesztették például a gazdasági növekedés, a politikai berendezkedés vagy a jó(l)lét szempontjából fontos indexeket. Az újabb irányzatok, a reziliencia, jövőorientáció és jövőállóság kutatásai, szintén ismert mutatószámokat dolgoztak ki. A társadalmi jövőképesség projekt első lépésként egy országos index kidolgozására helyezi a hangsúlyt, és a megbízható nemzetközi adatforrásokból építkezik.⁵

⁴ Így nehezebben fogalmazható meg az SFI-vel kapcsolatban olyan jellegű kritika, mely sok más globális indexszel szemben a használt adatok és információk szubjektív jellege miatt jogosan merül fel. Kerültük egyúttal az „objektivitás” látszatát keltő, ún. „szakértői” álláspontok figyelembevételét.

⁵ Ez egyúttal lehetővé teszi, hogy statisztikailag teszteljük az SFI és az egyéb mutatók közti kapcsolatokat.

Az SFI alapszerkezetét a fentiekben meghatározott normatív sztenderdek és az alábbi négy pillér sajátos kombinációja alkotja (3. ábra):

- *Ökológiai-geopolitikai pillér* – a társadalmi entitás azon alapvető erőforrásainak (energia, víz, föld stb.) főbb jellemzőit ragadja meg, amelyek nélkül nem lenne képes hosszú távon fennmaradni és biztosítani tagjainak a stabilitást és a döntési szabadságot.
- *Technológiai pillér* – az idetartozó jelenségek az emberi élet megkönnyítésével biztosítják a társadalmi entitás általános működőképességének zavartalan fejlődését.
- *Társadalmi-gazdasági pillér* – magában foglalja az emberi élet újratermelésének alapvető anyagi (pl. tőke, munkaerő, munkanélküliség, iskolázottság, GDP) és szociális (pl. család, termékenység, munka és magánélet egyensúlya, egyenlőtlenségek) tényezőit.
- *Kulturális pillér* – a spiritualitással és a hagyományok követésével kapcsolatos tényezőkre terjed ki, a generációkon átívelő intézmények szerepét hangsúlyozva.

A normatív sztenderdek és a pillérek mátrixjellegű kombinációja az alábbi kilenc lényeges dimenziót⁶ eredményezi:

1. *Honvédelem és közbiztonság* – az ország külső és belső rendjére vonatkozó integritás létrehozására és fenntartására való képesség, köteleességérzet.
2. *Eszközök* – kritikus és stratégiai erőforrások létrehozása és fenntartása.
3. *Működőképesség* – a természetes és ember alkotta infrastruktúrák szisztematikus és kreatív működtetése, korszerű, versenyképes és fenntartható alapok biztosítása.
4. *Hazafiasság* – a személyközi (pl. családi) kötődések alapján a nagyobb közösségekhez (pl. nemzet) való tartozás.

6 A dimenziók a sztenderdek és pillérek metszetében azonosítható fogalmak, amelyek emberi, környezeti és instrumentális jelenségeket, képességeket és adottságokat jelölnek, és amelyek az adott normatív sztenderd jelentését értelmezik. A fenti metszéspontokban adódó, elvben 16 dimenzió közül kutatásunk során a társadalmi jövőképeség koncepciója szempontjából lényeges (esszenciális) kilenc dimenziót választottuk ki.

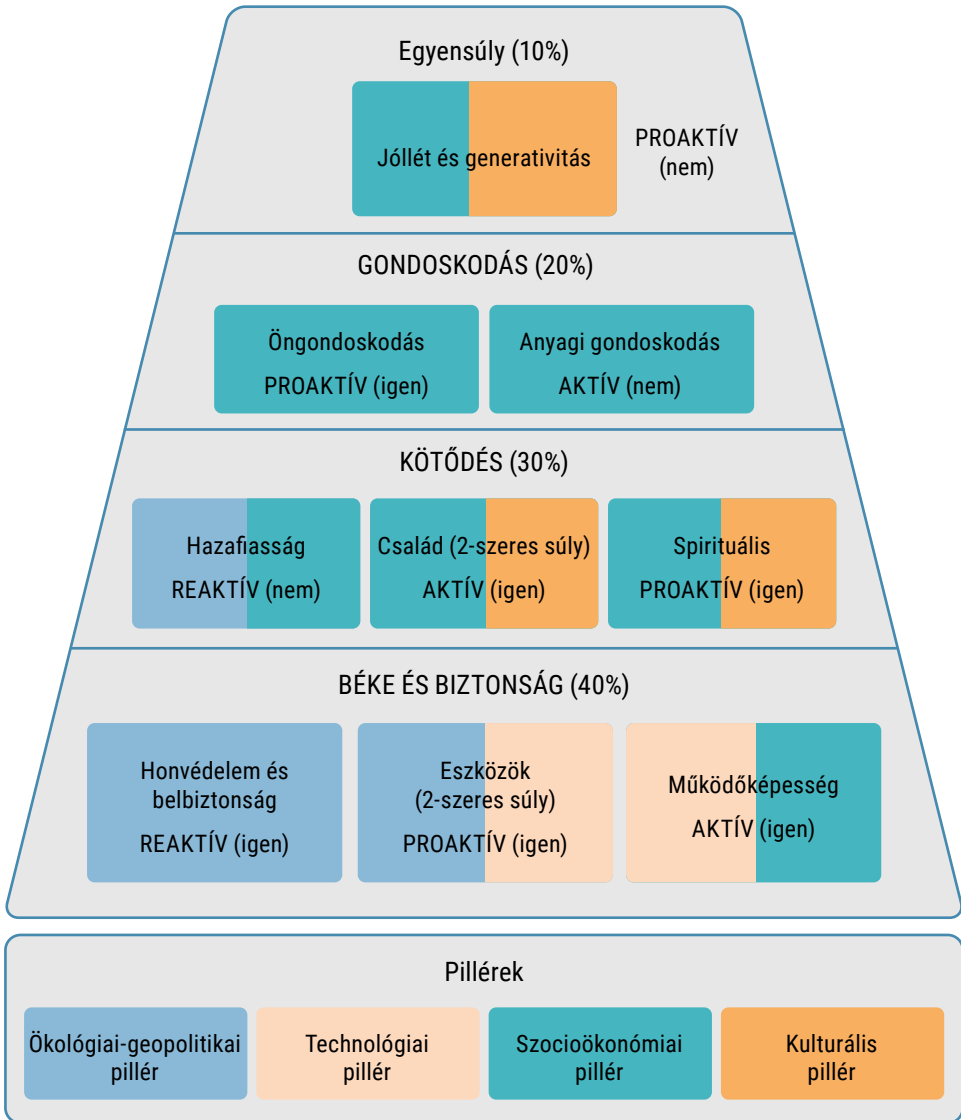
5. *Család* – elsődleges kötődések kialakulása szülők, gyermekek és közeli rokonok között.
6. *Spiritualitás* – a társadalmi entitás hosszú távú fennmaradását támogató transzcendens törekvések (pl. hagyományok, vallás).
7. Öngondoskodás – a lehetőségeknek a társadalmi entitás tagjai által és képességeik alapján való kiaknázása saját és szeretteik jó(l)létének biztosítása érdekében.
8. *Anyagi gyarapodás* – az anyagi lét biztosítása és fenntartása a következő generációk mozgásterének veszélyeztetése nélkül.
9. *Jóllét és generativitás* – a túlzott mértékű társadalmi különbségek kezelése a valóság és az elvárások harmonizálása, az elégedettség elérésére való törekvés, a tudatmódosító szerek használatának kerülése és mások fejlődésének előmozdítása révén.

Az SFI – az eddigiek értelmében – olyan kompozitindex, amely kiszámítható a társadalmi jövőképeség koncepcióját tükröző, normalizált indikátorértékek súlyozott átlagaként. A 3. ábra összefoglalja az SFI alapjait.⁷

Minden dimenzió és normatív sztenderd szintjén önálló részindexeket állítottunk elő, s ezek segítségével részrangsorokat is vizsgáltunk. Ez lehetővé teszi, hogy mélyebben tudjuk bemutatni, adott ország mely területeken milyen teljesítményre képes.

7 Az ábra értelmezéséhez néhány technikai információ (részletesebben lásd Bóday, 2020): A normatív sztenderdek, pontosabban a hozzájuk sorolt indikátorok értékei, a korábban említett hierarchikus fontossági sorrendet tükrözve, 40-30-20-10%-os súllyal szerepelnek az aggregált SFI-ben. Emellett két kulcsdimenziót (*Eszközök, Család*) kétszeres súllyal vettünk számításba. A kilenc dimenziót két alapvető szempont alapján osztályoztuk: (1) a társadalmi jövőképeség három korábban definiált alapformája (proaktív, aktív, reaktív) közül melyiket képviselik leginkább; illetve (2) mennyire befolyásolhatók célzott szakpolitikai beavatkozással az egyes dimenziók által megragadott jelenségek és folyamatok (szakpolitika-érzékenység: igen/nem). A pillérek megjelenését az egyes dimenziókban különböző színekkel jelöltük. Ezzel arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az egyes pillérek mint a jó emberi célok elérésének eszközei melyik dimenzióban jelennek meg önállóan vagy egy másik pillérrel közösen. Például az *Eszközök* dimenzióról az ábra alapján könnyen megállapítható, hogy az SFI kalkulációjában 40%-os súllyal szereplő *Béke és biztonság* normatív sztenderdhez tartozik, ráadásul mint kulcsdimenzió kétszeres súllyal szerepel. A pillérek közül leginkább az *ökológiai-geopolitikai* és a *technológiai* szempontjai jelennek meg benne. A potenciált jelentő proaktív jövőképeséget képviseli, s nem szakpolitika-érzékeny. Az egyes dimenziókon belül az SFI több (2–5) indikátort tartalmaz, összesen 28-at. Az indikátorértékek a legfrissebb elérhető adatokon alapulnak, amelyek többsége 2018-ból származik, de vannak régebbi és újabb adatok is. Az indikátorértékek közel kétharmada az OECD, a Világbank és az ENSZ adatbázisaiból származik.

SOCIAL FUTURING INDEX
 „A jó élet valamely rend egységében”

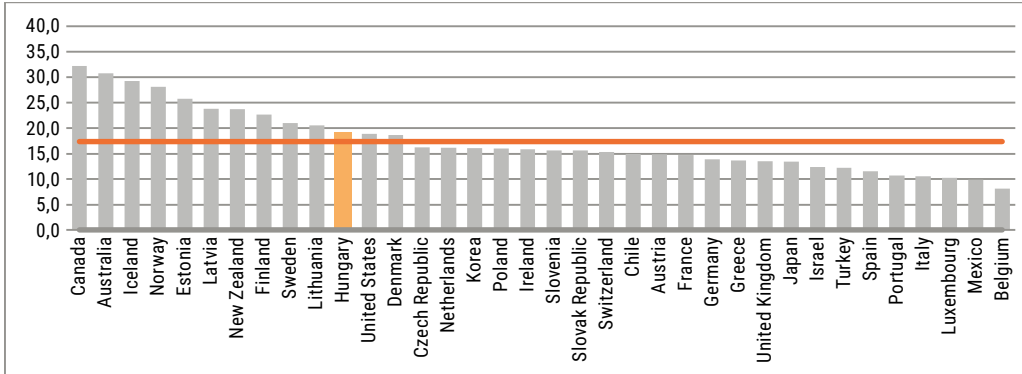

A dimenziók áttekintése
 szint/forma: aktív (működés) / proaktív (potenciál) / reaktív (megőrzés)
 szakpolitikai érzékenység: igen/nem

3. ábra: Az SFI normatív sztenderdeken alapuló mátrixszerkezete (Szántó et al., 2019: 128 alapján)

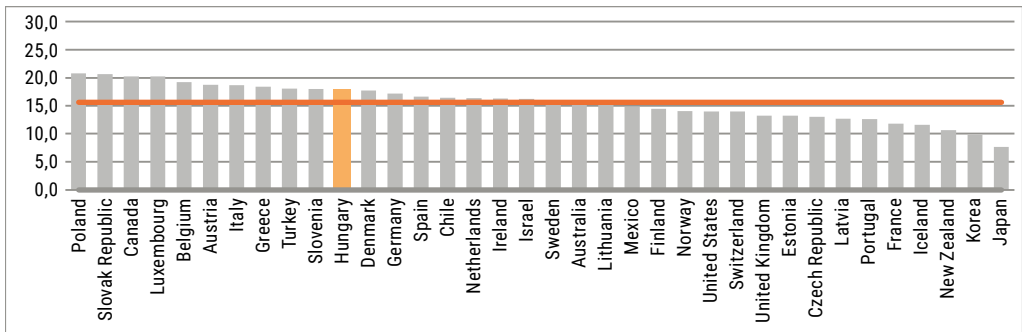
3. Az OECD-országok SFI-rangsorai

Az OECD-országok összehasonlító vizsgálatát a normatív sztenderdek szerinti sorrendek bemutatásával kezdjük. Elsőként a *Béke és biztonság* alapján kialakuló rangsort vesszük szemügyre. A 4. ábra⁸ alapján megállapíthatjuk, hogy a sorrendet Kanada, Ausztrália és Izland vezeti. Magyarország az OECD-országok átlagát meghaladva a 11. helyen szerepel. A sort Luxemburg, Mexikó és Belgium zárja.

4. ábra: Béke és biztonság

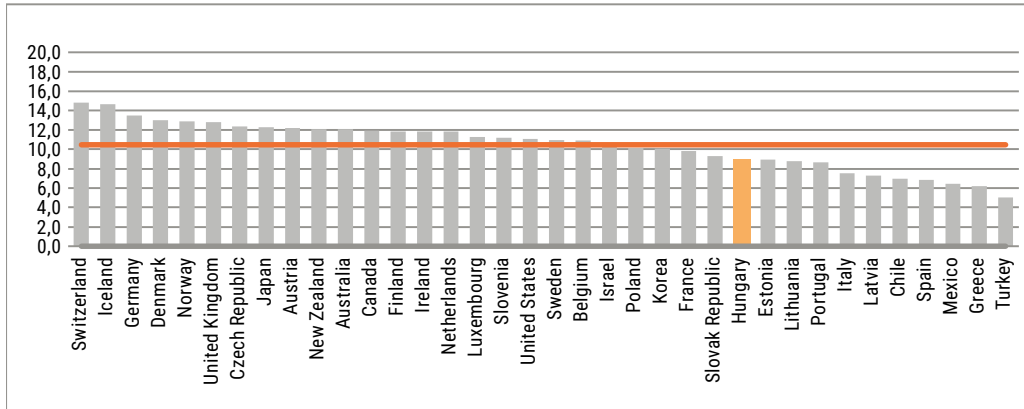
Az 5. ábra a *Kötődés* szerinti sorrendet mutatja. Néhány fontos szempontot kiemelünk a rangsor alapján, különös tekintettel arra, hogy a vizsgálatunk fókuszában álló *Család* dimenzió ehhez a normatív sztenderdhez kapcsolódik. Láthatjuk, hogy a sorrend élén Lengyelország, Szlovákia és Kanada áll. Hazánk a 11. helyen található, az OECD-országok átlagát felülmúló eredménnyel. Új-Zéland, Korea és Japán zárja a sort.

5. ábra: Kötődés

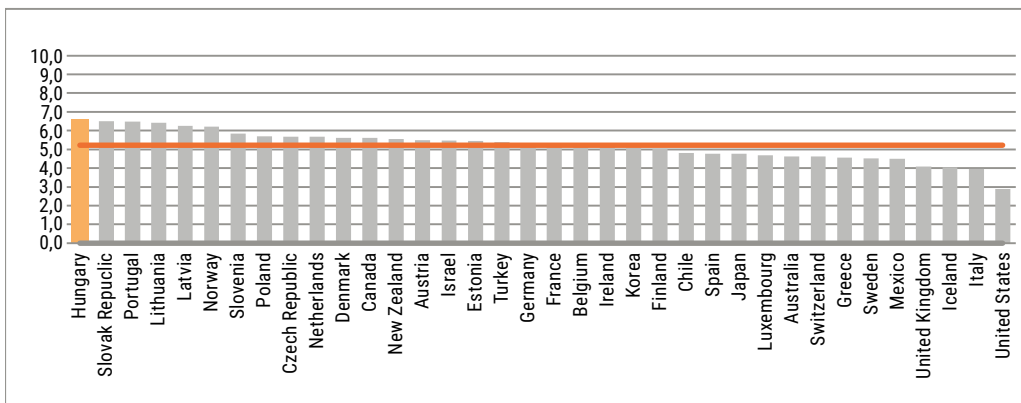
8 Az ábrákon Magyarországot kiemeltük. A vízszintes vonal pedig az OECD-országok vizsgált normatív sztenderd szerinti átlageredményét mutatja.

A 6. ábrán a Gondoskodás alapján kirajzolódó rangsor szerint szerepelnek az OECD-országok. Mint látható, a képzeletbeli dobogó első három helyén Svájc, Izland és Németország szerepel. Magyarország ezen a területen a 26., az OECD-országok átlaga alatti eredménnyel. Az utolsó három helyen Mexikót, Görögországot és Törökországot látjuk.

6. ábra: Gondoskodás

A negyedik normatív sztenderd, vagyis az Egyensúly szerinti rangsort a 7. ábra mutatja. Itt többek között megfigyelhetjük, hogy a rangsort Magyarország vezeti, megelőzve Szlovákiát és Portugáliát. A sor végén pedig Izlandot, Olaszországot és az Egyesült Államokat találjuk.

7. ábra: Egyensúly

A fenti ábrákból tehát kitűnik, hogy Magyarország az *Egyensúly* terén teljesít a legjobban (1. hely, Q₁). Ez az eredmény arra utal, hogy a magyar társadalom – a közhiedelemmel ellentétben – a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésében, a generációk közti szolidaritás (termékenység és tudásmegosztás), valamint az opiáthasznalet elkerülése tekintetében nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő. Ugyanakkor hazánk számára az SFI koncepciója szerint a legtöbb fejlődési potenciál az önrendelkezés alapjául szolgáló *Gondoskodás* területén jelentkezik (26. hely, Q₃). A mérés eredménye e tekintetben arra hívja föl a figyelmet, hogy az ország gazdasági teljesítményének, valamint oktatási és egészségügyi rendszerének javítása lehet a gondoskodás magasabb szintű biztosításának legfőbb jövőbeli záloga. A *Béke és biztonság*, valamint *Kötődés* terén elért 11. helyezés (Q₂) pedig azt jelzi – túl azon, hogy itt is van még lehetőség javulásra –, hogy hazánk jó alapokkal rendelkezik a társadalmi jövőképeség feltételeinek hosszú távú biztosításához.

A fent bemutatott normatív sztenderdek értékei alapján áll elő minden ország esetében az összesített SFI-rangsorban elfoglalt pozíció.

Az OECD-országok összesített SFI szerinti sorrendjében a rangsor első három helyét Kanada, Ausztrália és Norvégia, míg az utolsó három helyét Portugália, Japán és Mexikó foglalja el (8. ábra). Az SFI értéke alapján – melynek maximuma 100 pont – a rangsorban első ország (Kanada) 70 pontot, míg az utolsó ország (Mexikó) 35,6 pontot ért el. Az értékek szórása jól mutatja, hogy az élen járó és lemaradó országok között jelentős különbségek vannak. Ugyanakkor néhány esetben csak csekély mértékű az SFI-értékek közötti eltérés az országok között (megegyező értékek esetén ezért azonos helyezések is előfordulhatnak).

A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében az országokat négy kvartilisbe (Q₁, Q₂, Q₃ és Q₄) osztottuk jövőképeségi szintjük alapján. A legjövőképesebb országok az első kvartilisbe (Q₁), a kevésbé jövőképesek a másodikba (Q₂), a még kevésbé jövőképesek a harmadikba (Q₃) tartoznak, míg a legkevésbé jövőképesek a negyedik kvartilisben (Q₄) találhatóak. Tehát a Q₄-ben helyet foglaló országoknak kell a legtöbbet tenniük azért, hogy javítsanak a jövőképeségükön.

No	Country	SFI
1	Q1 Canada	70,0
2	Australia	62,7
3	Norway	61,3
4	Iceland	59,6
5	Denmark	54,9
6	Finland	54,0
7	Estonia	53,4
8	Poland	52,6
8	Hungary	52,6
10	Q2 Sweden	52,0
10	Slovak Republic	52,0
10	New Zealand	52,0
13	Austria	51,3
14	Lithuania	51,0
15	Slovenia	50,7
16	Latvia	50,0
16	Netherlands	50,0
18	Germany	49,9
19	Q3 Ireland	49,1
20	Switzerland	48,7
21	Czech Republic	47,3
22	United States	46,8
23	Luxembourg	46,4
24	Israel	44,7
25	United Kingdom	43,6
26	Belgium	43,5
27	Chile	43,2
28	Q4 Greece	42,8
29	France	41,6
30	Korea	41,1
31	Italy	40,8
32	Turkey	40,7
33	Spain	39,8
34	Portugal	38,5
35	Japan	38,1
36	Mexico	35,6

8. ábra: Az OECD-országok összesített sorrendje

A Q₁-es csoportban található országokat vizsgálva látható, hogy az első helyezett (Kanada) és a nyolcadik helyezett (Lengyelország és Magyarország) pontszámai 70 ponttól 52,6 pontig terjednek. Kanada és Ausztrália kivételével a Q₁-es csoportban található szinte az összes skandináv ország (Norvégia, Izland, Dánia, Finnország), valamint néhány kelet-közép-európai ország (Észtország, Lengyelország és Magyarország). Az első ország, Kanada magasan vezeti a mezőnyt, míg az öt követő országcsoporthoz (Ausztrália, Norvégia és Izland) 63 és 60 pont közötti értékeket ér el, végül a többi Q₁-ben található országnak 53–55 közötti pontszáma van.

A Q₂-es csoportban az értékek szórása sokkal kisebb (mindössze 50 és 52 pont közötti), mint a megelőző csoportban. Ebben a csoportban az élen járók együttesen Svédország, Szlovákia és Új-Zéland (egyenként 52 ponttal). A csoport végén található Lettország, Hollandia és Németország (50-hez közeli pontszámokkal). Ausztria, Litvánia és Szlovénia a két pólus között helyezkedik el. A Q₂-es csoportban többségében kelet-közép-európai országok foglalnak helyet, kiegészülve Svédországgal, Hollandiával, Németországgal és egy nem európai állammal, Új-Zélanddal.

A Q₃-as csoportban az SFI-értékek jobban megoszlanak (43 és 49 pont között). Ennek a csoportnak az élén Írország és Svájc áll (49-hez közeli pontszámmal), míg a végén Belgiumot és Chilét találjuk (43-hoz közeli pontszámmal). A Q₃-as csoportot többnyire nyugat-európai országok (Írország, Svájc, Luxemburg, Egyesült Királyság és Belgium) alkotják, valamint egy közép-európai ország (Csehország) és három Európán kívüli ország (Egyesült Államok, Izrael és Chile).

A Q₄-es csoportban található országok SFI-pontszámai közötti szórás ismét meglehetősen széles (36 és 43 pont közötti). Görögország és Franciaország vezeti a csoportot (42 körüli pontszámmal), míg a sereghajtó ország Mexikó (35,6 ponttal). Az e kvartilisben élen járó országokat követő országcsoporthoz tagjai, a Koreai Köztársaság, Olaszország, Törökország és Spanyolország, 40–41 közötti pontszámot értek el. Az utolsó helyezett (Mexikó) előtt két ország helyezkedik el (Portugália és Japán) egyenként 38 körüli ponttal.

4. A család és a társadalmi jövőképesség nemzetközi összehasonlításban

A *Család* dimenzió, mint korábban már utaltunk rá, az SFI kalkulációjában 30%-os súllyal szereplő *Kötődés* normatív sztenderdhez tartozik, s kulcsdimenzióként kétszeres súllyal vesszük számításba. Ennek eredményeképpen ez a dimenzió 15%-os, illetve a kapcsolódó három empirikus indikátor egyenként 5%-os szerepet játszik az SFI értékének kialakításában (Bóday, 2020: 5).⁹ A szociokonómiai és a kulturális pillérek szempontjai jelennek meg benne többnyire, a lehetőséget kínáló aktív jövőképességet képviseli, szakpolitika-érzékeny.

A 9. ábra az OECD-országok *Család* dimenzió mentén kialakult sorrendjét tükrözi. Az első kvartilisben (Q₁) hét európai ország mellett Kanada és Chile található. Az első helyen álló Luxemburgot Lengyelország és Kanada követi, s három közép-európai ország szerepel ebben a csoportban: Szlovákia, Szlovénia és Magyarország. A második és harmadik kvartilisbe (Q₂ és Q₃) Ausztrália kivételével különböző európai államok tartoznak, amelyek között kisebb különbségek tapasztalhatók, mint a Q₁-be tartozók között. A sort a Q₄-be tartozó országok zárják: itt két kivétellel (Norvégia és Izland) már Európán kívüli országokat találunk, az utolsó három helyen pedig Törökország, a Koreai Köztársaság és Japán szerepel, eléggé leszakadva a többiektől. Itt is jelentős különbségek mutatkoznak a 28. és 29. helyen álló Izrael és Norvégia, valamint a 36. helyezett Japán között.

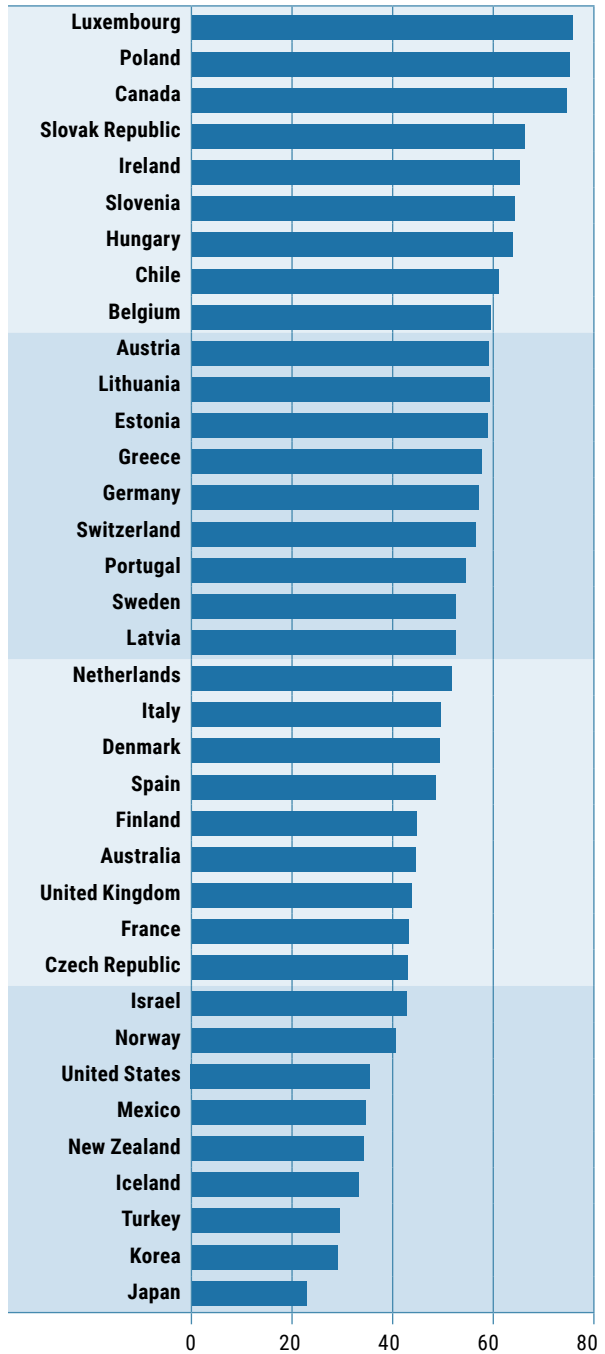
A *Család* dimenzió mérésére három különböző indikátort használunk: a túl sokat dolgozó foglalkoztatottak arányát, a családtámogatások értékét és az egyszemélyes háztartások arányát. A 10. ábra azt mutatja, hogy a fenti sorrend kialakulásához milyen mértékben járulnak hozzá az egyes indikátorok.

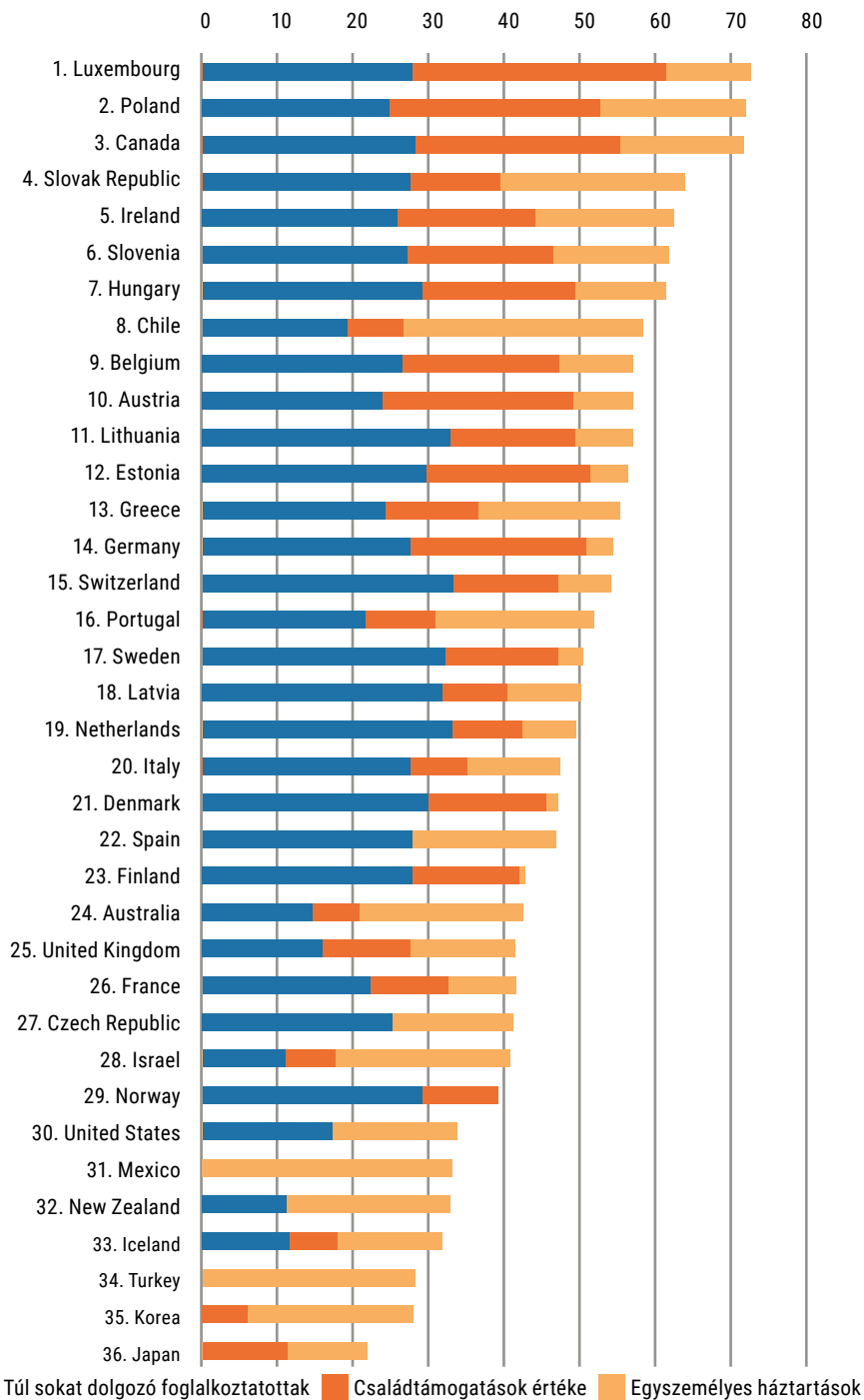
Célszerű az egyes indikátorokat külön is szemügyre venni. Az első indikátor a munka-magánélet egyensúlyát méri a *túl sokat dolgozó foglalkoztatottak* összfoglalkoztatottakhoz viszonyított arányában (11. ábra). Az indikátor konkrétan azt fejezi ki, hogy az összes foglalkoztatott hány százaléka dolgozik rendszeresen a vizsgált országokban legalább heti 50 órát.¹⁰ Több érv szól amellett, hogy minél magasabb ez az arány valamely országban, annál kedvezőtlenebbül alakul a munka-magánélet egyensúlya, ami viszont több szempontból is hátrányosan hat a jövőképességre.

9 Ennél csak egyetlen dimenzió, az *Eszközök* kapott nagyobb (20%-os) súlyt az SFI értékének meghatározásában. Az összes többi dimenzió kisebb (10% vagy 7,5%) súllyal szerepel.

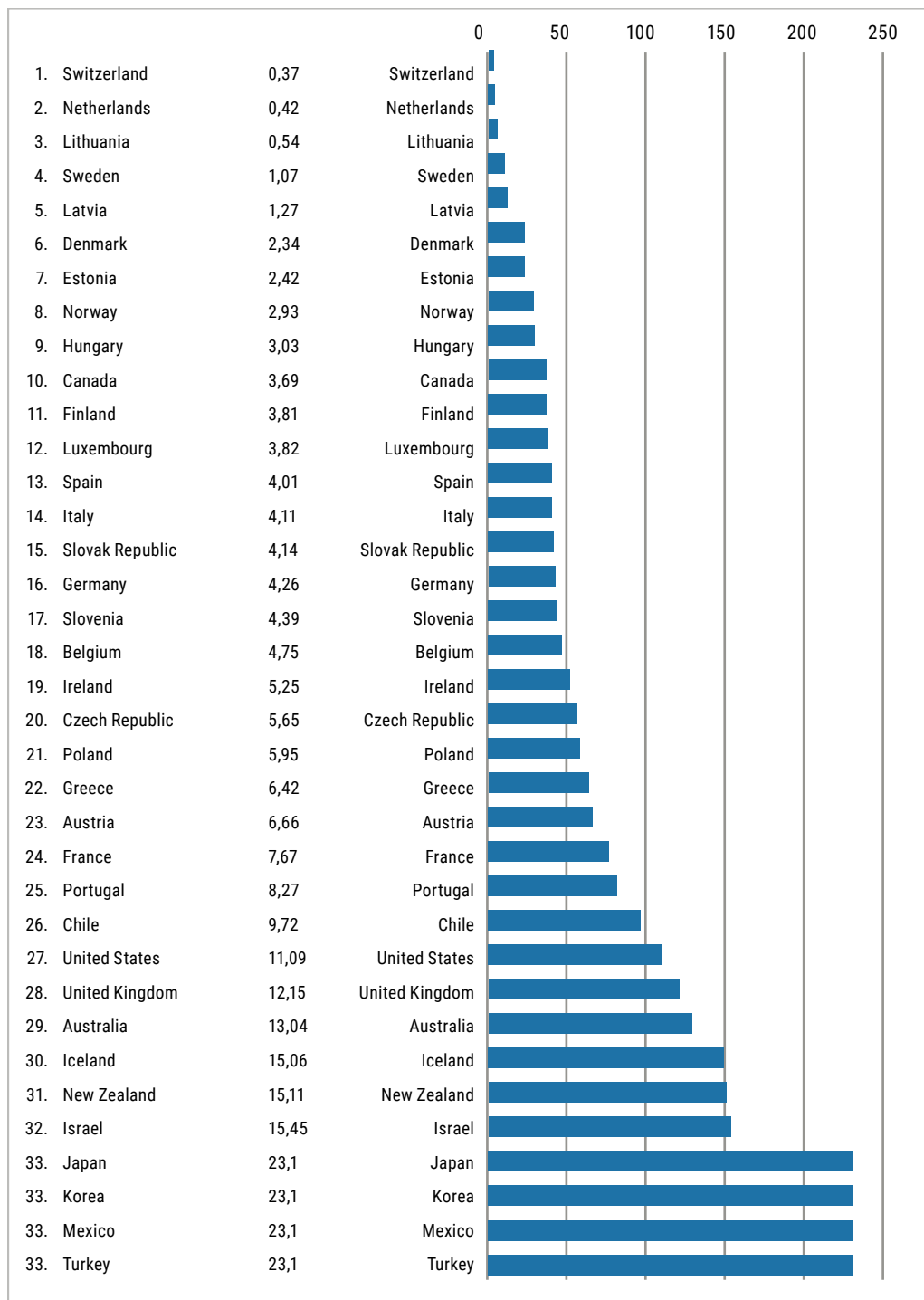
10 Az indikátor forrása: OECD.

No		Country	SFI
1	Q1	Luxembourg	73,0
2		Poland	72,4
3		Canada	72,0
4		Slovak Republic	64,1
5		Ireland	62,7
6		Slovenia	62,0
7		Hungary	61,5
8		Chile	58,8
9		Belgium	57,5
10	Q2	Austria	57,4
11		Lithuania	57,3
12		Estonia	56,8
13		Greece	55,5
14		Germany	54,9
15		Switzerland	54,5
15		Portugal	52,2
17		Sweden	50,6
18		Latvia	50,5
19	Q3	Netherlands	49,8
20		Italy	47,7
21		Denmark	47,5
22		Spain	46,9
23		Finland	43,2
24		Australia	42,8
25		United Kingdom	41,9
26		France	41,7
27		Czech Republic	41,5
28	Q4	Israel	41,0
29		Norway	39,5
30		United States	34,3
31		Mexico	33,3
32		New Zealand	33,1
33		Iceland	32,0
34		Turkey	28,5
35		Korea	28,0
36		Japan	22,1

9. ábra: Az OECD-országok sorrendje a *Család* dimenzió szerint

10. ábra: Az OECD-országok sorrendje a Család dimenziót alkotó indikátorok tükrében

11. ábra: Túl sokat dolgozó foglalkoztatottak – a munka-magánélet egyensúlya

A sorrend szerint Svájc, Hollandia és Litvánia tartozik az élmezőnybe, s az országok fele, vagyis az első 18 állam esetében ez az arány 5% alatt van, ami kedvezőnek értékelhető. Hazánk a kilencedik helyen szerepel a maga 3,03%-os arányával. Ebben a kategóriában Kanada kivételével európai országokat találunk, a sort Belgium zárja (4,75%). Az 5 és 10% közti értékeket felmutató nyolc ország között Chile szerepel az utolsó helyen, egyedüli Európán kívüli országgént. A 10%-nál magasabb értéket felmutató országok között csak az Egyesült Királyság képviseli az öreg kontinenst, s a listát négyes holtversenyben Japán, a Koreai Köztársaság, Mexikó és Törökország zárja egyaránt 23,1%-kal. Ezekben az országokban tehát a foglalkoztatottak közel negyede dolgozik rendszeresen heti 50 óránál többet, jelentős mértékben rontva a munka-magánélet egyensúlyát.

A második indikátor a családtámogatások értékét méri sajátos módon: a teljes családtámogatás alapján kétszülős, kétkeresős, kétgyermekes család esetében, ahol a fiatalabb gyermek 6 éves, az átlagos teljes idős keresetek százalékában.¹¹ Ez az indikátor egyrészt a reprodukció szempontjából a két gyermek, másrészt a foglalkoztatás szempontjából a kétkeresős családmóddel fontosságát hangsúlyozza. Mindkét szempontot kiemelten kezeljük a jövőképeség koncepciójában. A 12. ábrából kiderül, hogy a sorrend első három helyezettje, Luxemburg, Lengyelország és Kanada esetében ez az arány meghaladja a 10%-ot, ami kiemelkedőnek tekinthető családpolitikai szempontból. Az 5 és 10%-os értékkel szereplő következő 12 európai ország esetében szintén számottevőnek értékelhetjük ennek a támogatásnak a mértékét. Magyarország a maga közel 8%-os arányával ebbe a csoportba tartozik, s nyolcadik helyével a legjobb kvartilis tagja. Az 5% alatti aránnyal rendelkező országok sorát az a hat ország (Csehország, Mexikó, Új-Zéland, Spanyolország, Törökország és az Egyesült Államok) zárja, amelyek esetében ilyen jellegű családtámogatásról nem is beszélhetünk.

A harmadik indikátor az egyszemélyes háztartások arányát mutatja az összes háztartáson belül.¹² A család és a jövőképeség szempontjából az ilyen típusú háztartások növekvő aránya esetén egyre inkább túlsúlyba kerülnek a hátrányos következmények. A 13. ábrából kiolvasható, hogy a lista első tíz helyén szereplő, többségében nem európai államok esetében a szóban forgó

¹¹ Az indikátor forrása: OECD

¹² Az indikátor forrása: EUROSTAT.

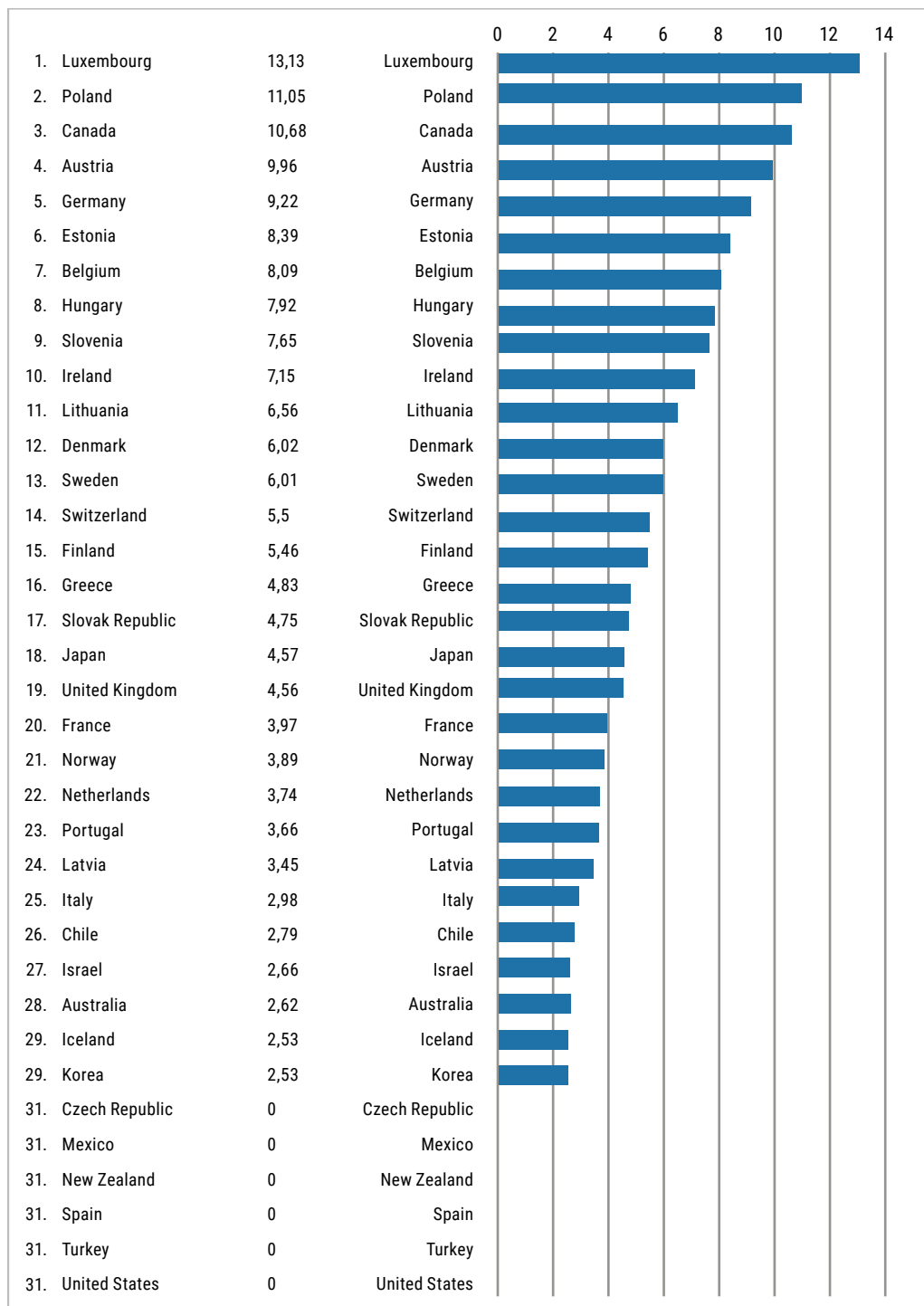
arány 25% alatti. Mexikó, Chile és Törökország vezeti a rangsort. A 25 és 40% között szereplő országok esetében már magasnak tekinthetjük az egyszemélyes háztartások arányát. Hazánk 21. helyével és egyharmados arányával ebbe a kategóriába esik. A sort a skandináv országok zárják Észtország és Németország társaságában 40% feletti, nagyon magasnak tekinthető arányokkal. Norvégiában már a háztartások közel fele egyszemélyes.

Az eddig bemutatott indikátorszintű országsorrendek összevetése termékeny lehet a családnak a társadalmi jövőképesség alakulásában betöltött szerepe mélyebb elemzése szempontjából. Az összehasonlításokat az SFI alkotóelemeinek megfelelő szintjein, a *Család* mint kiemelt dimenzió vonatkozásában a Kendall-féle tau-együttható (K-t) értékeit felhasználva végezzük el.

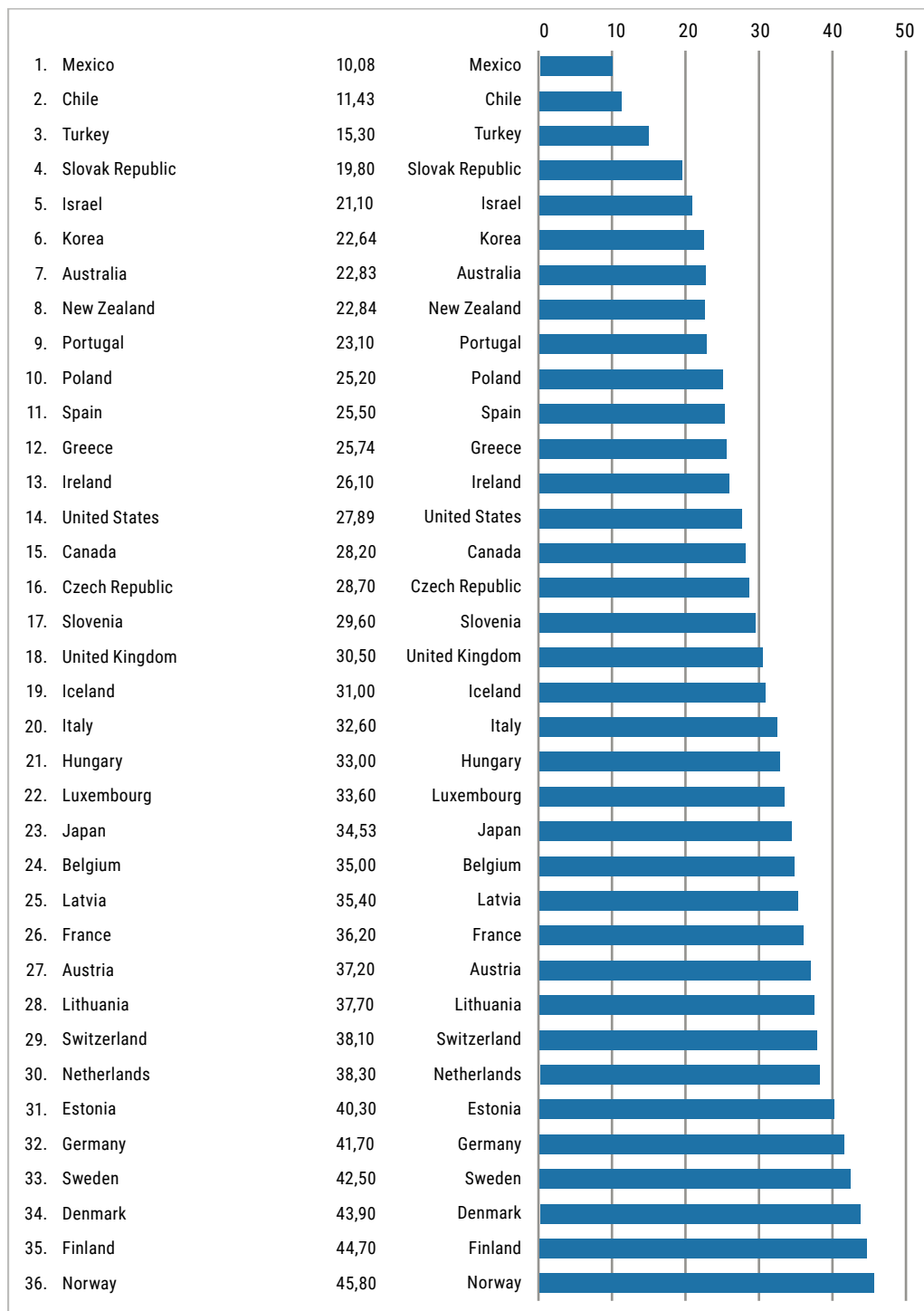
Az SFI kialakításakor figyelembe vett kilenc dimenzió egyike a *Család*, melyet az előbbieken már ismertetett három indikátor értékei alapján vettünk szemügyre. Az elemzésben szereplő országok tekintetében ezen indikátorok alapján képződő sorrendiségről (14. ábra)¹³ megállapítható, hogy a *Család* dimenzió által képzett sorrend legerősebben a *Családtámogatások értéke* indikátorral mutat összefüggést ($K-t = 0,586$).¹⁴ Ez tehát arra utal, hogy a két szempont szerint az országok alapvetően hasonló mintázatba rendeződnek: a *Családtámogatások értéke* indikátor szerinti előkelőbb pozíció a család dimenziója mentén elfoglalt kedvezőbb helyzettel jár. A *Túl sokat dolgozó foglalkoztatottak* indikátor esetében ugyancsak pozitív és szignifikáns, az előző mutatóhoz képest azonban valamelyest gyengébb kapcsolat ($K-t = 0,370$) mutatható ki a *Család* dimenzióval: e két változó is hasonlóképpen rendezi el az elemzésbe bevont országokat. Ugyanakkor az eredmények alapján az is látszik, hogy az *Egyszemélyes háztartások* indikátor és a *Család* dimenzió között nem mutatható ki statisztikailag számottevő kapcsolat (a rangkorreláció negatív értékű: $K-t = -0,041$; alacsony). Az tehát, hogy az *Egyszemélyes háztartások* indikátor mentén miként rendeződnek el a vizsgált OECD-országok, az adatok alapján nem bizonyul meghatározónak a *Család* dimenzió alapján kialakuló országsorrend szempontjából.

13 A 14. ábrán a pontfelhőre illesztett egyenesek a vizsgált változók közötti kapcsolat irányának és erőségének szemléltetésére szolgálnak. A *Családtámogatások értéke* és a *Túl sokat dolgozó foglalkoztatottak* esetében például ez erős, pozitív (meredekségű) és statisztikailag szignifikáns összefüggést jelent. A szaggatott jelöléssel arra utalunk, hogy az adott változók esetében a kapcsolat nem szignifikáns. A jelölések ugyanígy értelmezendők a 15. ábra esetében is.

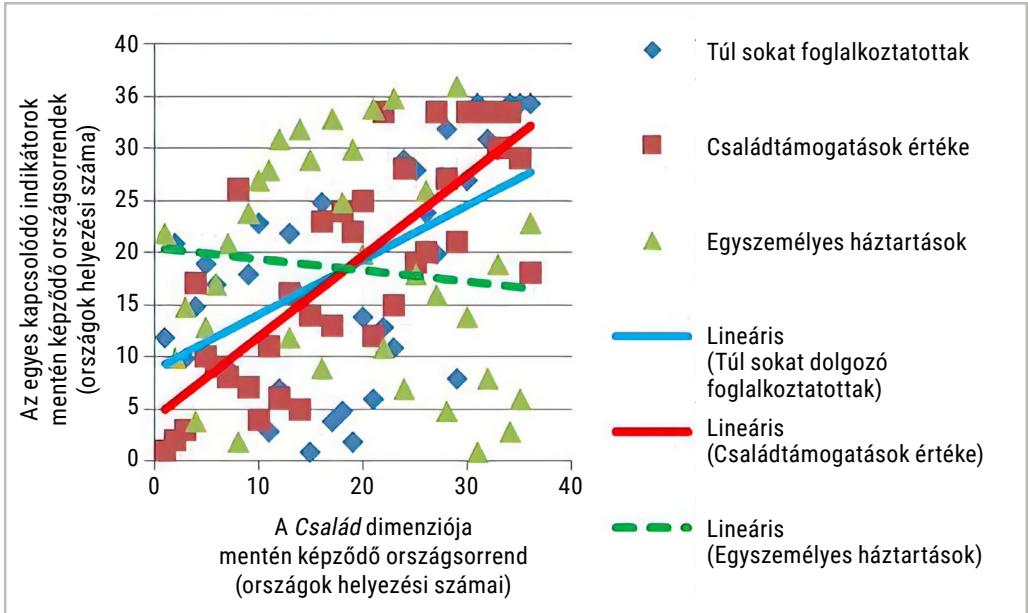
14 Az együtthatókat a mellékletben külön táblázatban is közöljük, melyben félkövér jelöléssel emeltük ki az itt hivatkozott értékeket.

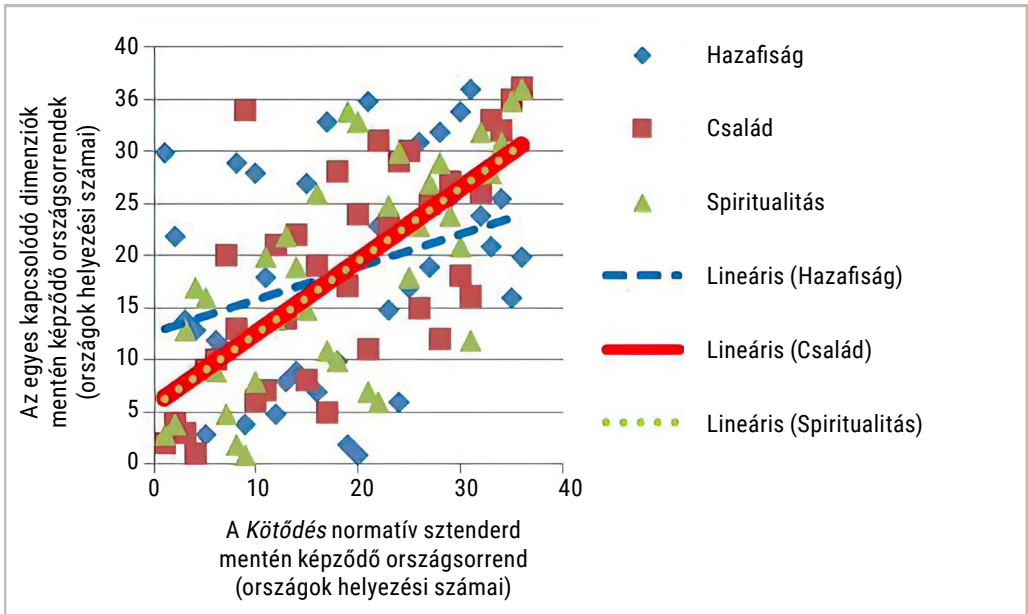
12. ábra: A családtámogatások értéke

13. ábra: Egyszemélyes háztartások

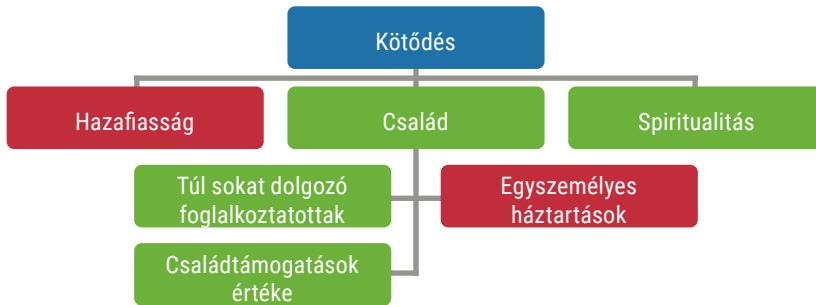

14. ábra: A Család dimenzió összefüggése az azt alkotó indikátorokkal

15. ábra: A Köötés normatív sztenderd összefüggése az azt alkotó dimenziókkal

A *Család* mint az egyik jelentős SFI-dimenzió további dimenziókkal együttesen kap szerepet a *Kötődés* normatív sztenderd alakulásában (15. ábra). A számítások során meghatározott értékek szerinti sorrendeket figyelembe véve megállapítható, hogy a *Család* dimenzió esetében jelenik meg a leg-erősebb összefüggés a normatív sztenderd által képzett országsorrenddel ($K-t = 0,533$): a statisztikailag jelentős pozitív kapcsolat arról tanúskodik, hogy a *Család* dimenzió és a *Kötődés* normatív sztenderd között jelentős hasonlóság mutatkozik az országok sorba rendeződését illetően.¹⁵ A *Kötődés* normatív sztenderd kalkulációja során felhasznált további dimenziók közül a *Spiritualitás* dimenzió esetében az előbbivel egyező mintázat rajzolódik ki: nagyságában hasonló, irányában egyező kapcsolat mérhető ($K-t = 0,498$). A *Hazafiasság* mint a szóban forgó normatív sztenderd harmadik alkotó-eleme mentén kialakuló országsorrend azonban az adatok tanúsága szerint nem mutat statisztikailag meghatározó kapcsolatot a *Kötődés* normatív sztenderd szempontjából jellemző országrangsorral ($K-t = 0,183$).

Jelmagyarázat: piros: nincs szignifikáns összefüggés; zöld: szignifikáns kapcsolat

16. ábra: A *Család* dimenzió és a kapcsolódó ismérvek összefüggése

A fenti elemzések alapján a családnak a társadalmi jövőképesség alakulásában betöltött szerepéről összességében megfogalmazható, hogy ezen dimenzió alapvetően a mutatószám konstruálásának szerkezete szerint a közvetlenül kapcsolódó indikátorokkal van kapcsolatban (16. ábra). Amennyiben a *Család* dimenzió és az SFI között nincs statisztikailag kimutatható kapcsolat, a normatív sztenderdek közül a *Béke és biztonság* és a *Törődés* vonatkozásában ugyanez tapasztalható, a dimenziók közül pedig csak a *Spiritualitás* esetében mutatható ki (pozitív irányú) összefüggés.

¹⁵ Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az itt vizsgált *Kötődés* normatív sztenderd kialakításában a *Család* dimenzió kétszeres súllyal szerepel.

Az összkép azonban valamelyest árnyaltabb, ha különböző szempontok szerint kialakított országcsoportok mentén vizsgáljuk tovább a változók közötti összefüggéseket.¹⁶ A *Család* dimenzió például mutat közvetlen összefüggést az SFI-vel a népsűrűség alapján a középső kategóriába sorolt országok – mely országcsoportban Magyarország is megtalálható – esetében (1. táblázat). Ugyanebben a kategóriában a *Kötődés* normatív sztenderd – a másik két országcsoportban kapott együtthatókkal ellentétben – ugyancsak pozitív kapcsolatban van az SFI-vel. Sajátos módon azonban ugyanebben az esetben nem mutatható ki összefüggés a *Család* és a *Kötődés* normatív sztenderd között, míg a magas, illetve alacsony népsűrűségű országok csoportjaiban pozitív kapcsolat jelenik meg ebben a viszonylatban.

1. táblázat: Egyes változók közötti korrelációs együtthatók értékei

	Összes ország N=36	Népsűrűség-kategória =		
		1 N=12	2 N=12	3 N=12
SFI – KÖTÖDÉS	(,111)	(,121)	,545*	(,273)
– KÖTÖDÉS – Hazafiasság	(,183)	(,303)	(,121)	,455*
– KÖTÖDÉS – Család	,533**	,606**	(,424)	,697**
Család – <i>Túl sokat dolgozó foglalkoztatottak</i>	,370**	,485*	,473*	,565*
Család – <i>Családtámogatások értéke</i>	,586**	,626**	,574*	,576**
Család – <i>Egyszemélyes háztartások</i>	(–,041)	(,061)	(–,121)	(–,364)
– KÖTÖDÉS – Spiritualitás	,498**	(,182)	,455*	,606**
SFI – Család	(,197)	(–,091)	,636**	(,273)

Jelmagyarázat: zárójelben: nincs szignifikáns összefüggés (alfa = 0,05); **: az összefüggés szignifikáns (alfa = 0,01); *: az összefüggés szignifikáns (alfa = 0,05)

16 Jelen összehasonlítás esetében a vizsgált országok népsűrűsége alapján az adatbázisban kialakított háromkategóriás változót használjuk. A felosztás szerint az alacsony népsűrűségű (0–50 fő/km²) országokat tartalmazó első kategóriában található államok: Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Chile, Észtország, Finnország, Izland, Kanada, Lettország, Litvánia, Norvégia, Svédország, Új-Zéland. A középső kategóriában – melyben a népsűrűség 50–125 fő/km² közötti – Ausztria, Franciaország, Görögország, Írország, Lengyelország, Magyarország, Mexikó, Portugália, Spanyolország, Szlovákia, Szlovénia és Törökország szerepel. A legmagasabb (125 fő/km²-t meghaladó) népsűrűséggel jellemezhető országok harmadik csoportjában kapott helyet: Belgium, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Hollandia, Izrael, Japán, a Koreai Köztársaság, Luxemburg, Németország, Olaszország és Svájc.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a *Család* dimenzió és az annak kialakítása során alkalmazott indikátorok esetében kapott együtthatók vonatkozásában nem differenciál az, hogy mely országcsoportban vizsgáljuk az összefüggést: mindhárom kategóriában egységesen a *Családtámogatások értéke* és a *Túl sokat dolgozó alkalmazottak* változója esetében mutatkozik összefüggés, az *Egyszemélyes háztartások* esetében erről nem beszélhetünk. Vagyis a közepes népsűrűségű országok esetében – ideértve Magyarországot is – egy olyan sajátos mintázat rajzolódik ki, melynek értelmében a *Család* dimenzió közvetlenül is kapcsolatban áll az SFI-vel, amivel a *Kötődés* normatív sztenderdje is pozitív kapcsolatban van. Azonban a *Család* dimenzió nem függ össze szignifikánsan a *Kötődés* normatív sztenderddel.

5. Összegzés

A fentiekben a társadalmi jövőképesség koncepciójának és a mérésére kifejlesztett index logikájának az áttekintését követően bemutattuk a vizsgált OECD-országok normatív sztenderdek szerinti rangsorait, középpontba állítva a család szerepét.

Az összevetések alapján – egyebek mellett – megállapítottuk, hogy a család jellemzően azon tényezőkkel mutat összefüggést, melyekkel a mérés jellegéből fakadóan közvetlenül is kapcsolatban van. Ezek között is kiemelhetők a családtámogatások értékére és a foglalkoztatottak munkahelyi leterheltségére vonatkozó tényezők, továbbá az is, hogy a család bizonyul a legmeghatározóbbnak a *Kötődés* normatív sztenderd alakulása szempontjából.

Az összevetések azonban arra is rámutattak, hogy bár a család az összképet tekintve nincs közvetlenül összefüggésben az SFI-vel, további szempontok (pl. népsűrűség) figyelembevételével mellett kimutatható kapcsolat a két tényező között. Nevezetesen a Magyarországot is magában foglaló, közepes népsűrűségű országok csoportjában fennáll ez a helyzet. A hasonló jellegű összefüggések árnyaltabb vizsgálata a kutatómunka egyik további irányát jelentheti.

Melléklet

A vizsgált változók közötti rangkorrelációs együtthatók táblázata

Correlations		r_SFI SFI rangsor	r_BékeBiztonság Béke és biztonság rangsor	r_Kötődés Kötődés rangsor
Kendall's tau_b				
r_SFI SFI rangsor	Correlation coefficient	1,000	,644**	,111
	Sig. (2-tailed)	.	,000	,340
	N	36	36	36
r_BékeBiztonság Béke és biztonság rangsor	Correlation coefficient	,644**	1,000	-,194
	Sig. (2-tailed)	,000	.	,097
	N	36	36	36
r_Kötődés Kötődés rangsor	Correlation coefficient	,111	-,194	1,000
	Sig. (2-tailed)	,340	,097	.
	N	36	36	36
r_Törődés Törődés rangsor	Correlation coefficient	,337**	,229*	-,146
	Sig. (2-tailed)	,004	,050	,210
	N	36	36	36
r_Egyensúly Egyensúly rangsor	Correlation coefficient	,244*	,175	,111
	Sig. (2-tailed)	,036	,134	,340
	N	36	36	36
r_Család Család rangsor	Correlation coefficient	,197	-,019	,533**
	Sig. (2-tailed)	,091	,870	,000
	N	36	36	36
r_TúlSokDolgFogl Túl sokat dolgozó foglalkoztatottak rangsor	Correlation coefficient	,316**	,204	,172
	Sig. (2-tailed)	,007	,081	,141
	N	36	36	36
r_CsalTámÉrt Családtámogatások értéke rangsor	Correlation coefficient	,275*	,040	,371**
	Sig. (2-tailed)	,020	,733	,002
	N	36	36	36
r_EgyszHázt Egyszemélyes háztartások rangsor	Correlation coefficient	-,298*	-,216	,051
	Sig. (2-tailed)	,010	,064	,663
	N	36	36	36
r_Hazafiasság Hazafiasság rangsor	Correlation coefficient	,071	-,049	,183
	Sig. (2-tailed)	,540	,673	,117
	N	36	36	36
r_Spiritualitás Spiritualitás rangsor	Correlation coefficient	-,130	-,283*	,498**
	Sig. (2-tailed)	,264	,015	,000
	N	36	36	36

** : Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed)

* : Correlation is significant at the 0,05 level (2-tailed)

r_Törődés Törődés rangsor	r_Egyensúly Egyensúly rangsor	r_Család Család rangsor	r_TúlSok- DolgFogl Túlsokát dol- gozó foglalko- ztatottak rangsor	r_CsalTá- mÉrt Csa- ládtámoga- tások értéke rangsor	r_EgyszHázt Egysze- mélyes háztartások rangsor	r_Hazafi- asság Hazafiasság rangsor	r_Spirituali- tás Spiritua- litás rangsor
,337**	,244*	,197	,316**	,275*	-,289	,071	-,130
,004	,036	,091	,007	,020	,010	,540	,264
36	36	36	36	36	36	36	36
,229*	,175	-,019	,204	,040	-,216	-,049	-,283*
,050	,134	,870	,081	,733	,064	,673	,015
36	36	36	36	36	36	36	36
-,146	,111	,533**	,172	,371**	,051	,183	,498**
,210	,340	,000	,141	,002	,663	,117	,000
36	36	36	36	36	36	36	36
1,000	-,063	-,067	,067	,146	-,327**	,160	-,330**
.	,586	,567	,567	,214	,005	,169	,005
36	36	36	36	36	36	36	36
-,063	1,000	,235*	,236*	,191	-,070	-,167	,156
,586	.	,044	,044	,104	,549	,153	,182
36	36	36	36	36	36	36	36
-,067	,235*	1,000	,370**	,586**	-,041	-,138	,337**
,567	,044	.	,002	,000	,723	,236	,004
36	36	36	36	36	36	36	36
,067	,236*	,370**	1,000	,342**	-,510**	-,011	-,019
,567	,044	,002	.	,004	,000	,924	,870
36	36	36	36	36	36	36	36
,146	,191	,586**	,342**	1,000	-,323**	-,040	,108
,214	,104	,000	,004	.	,006	,733	,360
36	36	36	36	36	36	36	36
-,327**	-,070	-,041	-,510**	-,323**	1,000	-,129	,273*
,005	,549	,723	,000	,006	.	,270	,019
36	36	36	36	36	36	36	36
,160	-,167	-,138	-,011	-,040	-,129	1,000	-,122
,169	,153	,236	,924	,733	,270	.	,294
36	36	36	36	36	36	36	36
-,330**	,156	,337**	-,019	,108	,273*	-,122	1,000
,005	,182	,004	,870	,360	,019	,294	.
36	36	36	36	36	36	36	36

Felhasznált irodalom

- Aczél, P. (2018). A társadalmi jövőképeség fogalmi-diszkurzív koncepciója. In Aczél, P., Csák J., & Szántó, Z. O. (Eds.), *Társadalmi jövőképeség – Egy új tudományterület bemutatkozása* (pp. 111–146). Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Aczél et al. (2018a) = Aczél, P., Csák, J., & Szántó, Z. O. (Eds.). (2018). *Society and Economy*, Vol. 40, Special Issue on Social Futuring.
- Aczél et al. (2018b) = Aczél, P., Csák, J., & Szántó, Z. O. (Eds.). (2018). *Társadalmi jövőképeség – Egy új tudományterület bemutatkozása*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Barabási, A-L. (2015). *Villanások – A jövő kiszámítható*. Budapest: Libri Kiadó.
- Bóday, P. (2020). *Methodology of the compilation of the SFI*. (Social Futuring WP, 2020/10.) Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Csák, J. (2018). A társadalmi jövőképeség normatív koncepciója. In Aczél, P., Csák J., & Szántó Z. O. (Eds.), *Társadalmi jövőképeség – Egy új tudományterület bemutatkozása* (pp. 35–67). Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Csák et al. (2020) = Csák, J., Aczél, P., & Szántó Z. O. (2020). Jövőképes Magyarország. In Mernyei, B., & Orbán, B. (Eds.), *Magyarország 2020 – 50 tanulmány az elmúlt 10 évről* (pp. 129–146). Budapest: Mathias Corvinus Collegium.
- Friedman, G. (2015). *A következő 100 év: Előrejelzés a 21. századra*. Budapest: DryCom Kft.
- Haldane, J. (2009). *Practical Philosophy: Ethics, Society and Culture*. (St. Andrews Studies in Philosophy and Public Affairs) Exeter: Imprint Academic.
- Harari, N. Y. (2017). *Homo Deus – A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- Kocsis, T. (2020). *The Social Futuring Index (SFI) in the Context of Economy, Society and Nature: Intensifying Nine Composite Indices Measuring Country Performance*. (Social Futuring WP 2020/9.) Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Szántó, Z. O. (2018). A társadalmi jövőképeség analitikus koncepciója. In Aczél, P., Csák J., & Szántó, Z. O. (Eds.), *Társadalmi jövőképeség – Egy új tudományterület bemutatkozása* (pp. 13–33). Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Szántó et al. (2019) = Szántó, Z. O., Aczél, P., Csák, J., & Ball, C. (2019). Foundations of the Social Futuring Index. *Információs Társadalom*, 19(4), 115–132. <https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XIX.2019.4.8> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)
- Szántó et al. (2020) = Szántó, Z. O., Aczél, P., Csák, J., Szabadhegy, P., Morgado, N., Deli, E., Sebestény, J., & Bóday, P. (2020). *Social Futuring Index – Concept, Methodology, and Full Report 2020*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. <http://index.socialfuturing.com/reports> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)

Az emberélet fordulói a szocialista Magyarországon és Szlovákiában

Botiková, Marta egyetemi tanár (Pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kar Etnológiai és Muzeológiai Tanszék)

Deáky Zita egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet)

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány a *Lányok és asszonyok a szocialista Szlovákiában és Magyarországon* című etnológiai szemléletű könyv egy rövidebb fejezete. A kötet a szocialista Szlovákia¹ és Magyarország mindennapi életéről ad kaleidoszkópszerű képet a nők életútja, a női perspektíva szempontjából. A mindkét országban uralkodó szocialista rendszer meghatározta az állami ideológiát, de az emberek életmódját, fogyasztási szokásait, társas kapcsolatait, a társadalmi mobilitási utakat, a szocializációs stratégiákat, a mindennapokat és az ünnepeket is. Ugyanakkor a diktatúra kitermelte a belső ellenállást és az alkalmazkodást, és minden igyekezete ellenére sem tudta teljes egészében megszüntetni a gyökerekhez, a korábbi értékekhez való ragaszkodást.

E tanulmány szerzőiként mindketten az államszocialista rendszerben születtünk, ott szocializálódtunk, váltunk felnőtté, és életünk egy meghatározó része ehhez az időszakhoz kapcsolódik. Másrészt mindketten etnográfusok vagyunk, ezért a teljesség igénye nélkül olyan témaköröket választottunk, amelyekben megmutathatjuk a különböző társadalmi rétegek eltérő jellemzőit, a társadalmi, kulturális folyamatokat és változásokat.

Elsősorban történeti, néprajzi, szociológiai szakirodalomra támaszkodunk, de fontos, hogy egyben adatközlők is vagyunk, akik személyesen is megélték ezt a korszakot, látták, megtapasztalták a szocialista rendszer működését, hatását az egyénekre és a közösségekre. Tanulmányunkban végigkísérjük a nők életútját a két országban a születéstől az öregségen át a halálig. Körbejár-

1 A kötet címében Szlovákia szerepel, de mivel az ország 1993-ig szinte mindvégig Csehszlovákia része volt, forrásaink egy része (törvények, demográfiai mutatók stb.) Csehszlovákiára vonatkozik, és ezért a szövegben is gyakran Csehszlovákia jelenik meg adatként.

jük a hétköznapi és az ünnepek aspektusait, elsősorban a néprajztudomány módszereit követve. Nem a jelenleg folyó nőtörténeti kutatásokhoz kapcsolódunk, nem akarjuk újraértelmezni ezt a korszakot, hanem társadalomnéprajzi szemlélettel, hagyományos néprajzi témákon keresztül szeretnénk a kor összetettségére ráirányítani a figyelmet.

Az 1950-es évektől 1989-ig követjük a közép-európai kronológiát, törekedve arra, hogy minél objektívebb képet adjunk a szocializmus időszakáról. Természetesen ez nem lehet teljesen objektív, hiszen sem mi nem vagyunk, sem az adatközlők, sem a szakirodalmi források nem azok. Mindenki a saját szűrőjén, élettapasztalatán, élményein keresztül szemléli és értelmezi ezt a korszakot is. Mindezt figyelembe véve mutatjuk be, hogy az élni akarás és az alkalmazkodás közben hogyan ragaszkodtak az emberek hagyományos értékeikhez, hogyan éltek egymás mellett a szocialista ideológia által meghatározott új elemek a múlt örökségével a tárgyi és szellemi kultúrában, az emberek mentalitásában, társas kapcsolataikban, a mindennapokban és az ünnepeken. Számunkra a változások, a folyamatok bemutatása fontos.

Az első világháborút lezáró békeszerződéssel létrejött két ország kapcsolatát megterhelték a történelmi és politikai események, hiszen Szlovákiában jelentős számú magyar népesség került kisebbségi helyzetbe, míg Magyarországon szlovák csoportok éltek. A második világháború után a nemzeti kérdés miatt kiéleződött a két ország viszonya, ami sokaknak sok szenvedést okozott. Választott korszakunk kezdetére azonban háttérbe szorultak a nemzeti konfliktusok, és a szovjet megszállással mindkét országban megszilárdult az államszocialista rendszer.

A szocialista berendezkedés mindkét országot meghatározta, ugyanakkor a hasonlóságok mellett alapvető különbségek is voltak köztük. Mi a párhuzamokat szeretnénk kiemelni, így a könyvet egyfajta párbeszédnek tekinthetjük, amelynek alapját a közös történelmi gyökerek, a közös élmények, tapasztalatok adják. A szlovákokat és a magyarokat összeköti a közös múlt, az erős kulturális és társadalmi kapcsolatok. Ebből a sok évszázados közös múltból mi most 35-40 évet emeltünk ki, méghozzá a nők szemszögéből, ami ugyan szűkebb nézőpont, de az egésze lát rá, az egészet értelmezi.

Mindkét országban nyomon követhető, hogy az enyhülő diktatúrában is tovább élt az államszocialista időszak egyik jellemzője, a hivatalos és privát szféra kettéválása (Bodó, 1998), azaz a hivatalos, az állam által elvárt és követendőnek tartott mindennapi és ünnepi élet mellett az emberek – egyénileg és családiról is – szinte minden területen kialakították a maguk privát életét. A legtöbben elsajátították ennek a stratégiáit, nemcsak a gyakorlatban, hanem a gondolkodásban és a szóhasználatban is. Ez a kettősség minden társadalmi rétegben és korosztályban meghatározta a kettős, „kifelé-befelé” kommunikációt, amit a kisgyermek is megtanult, és többnyire magabiztosan mozogtak ebben a világban (Hankiss 1986). Ez a „kettős” élet- és beszédmód segítette a diktatórikus viszonyok és ideológia közepette is az értékek, a belső szabadság, a saját kisebb, nagyobb közösségi kapcsolatok átmentését, megélését, sőt bizonyos fókig a mikrostruktúrák megerősödését, valamint a lehetőségek felismerését. Természetesen ezek a tendenciák eltérő módon és eltérő intenzitással jelentek meg az egyes településeken, lokális közösségekben, eltérően a nemek és a különböző generációk között.

Jelen írás a születés, házasság és halál, azaz az emberélet nagy fordulójának változásait mutatja be a két szocialista országban. A megfigyelt és leírt jelenségeknek minden bizonnyal sokkal több változata ismert, és maradt meg az emberek emlékeiben és értelmezésükben, mint amennyit meg tudunk örökíteni. Feladatunk a jelenségek és folyamatok változékonyságának és stabilitásának bemutatása az alábbi témakörökben és példákon keresztül.

2. Családi ünnepek

A női szerepeket és szerepváltozásokat az ünnepek szempontjából is áttekintjük, mivel a szocialista rendszerben is elsősorban női feladat volt az otthon megtartott családi és jeles napi ünnepek számontartása, megszervezése, lebonyolítása, aminek része volt a hitélet, a családi kapcsolatok, a családi tradíciók megtartása és működtetése is. Női feladat maradt, része a házastársi és anyai teendőknél fiatal koruktól idős korukig. Ez nem változott akkor sem, amikor a hatalom erőteljes nyomására a családi, egyházi és társadalmi ünnepek egy része átalakult, leszűkült, vagy éppen új alkalmakkal és elemekkel bővült ki.

A jelen dolgozatban részben azokra az átmeneti rítusokra, naptári ünnepekre koncentráltunk, amelyek a 20. század második felében is tagolták és meghatározták az ember életét, a megélhetési módokat, az egészséget, az életutak és a családi kapcsolatok sikerességét, és összességében az emberi élet minden szférájára hatással voltak. Gyakorlásuk közben fennmaradtak, illetve tovább éltek olyan archaikus viselkedésformák és rítusok is, amelyek a mágikus, szakrális gondolkodásmódból, a keresztény ünnepekörből, illetve az élet időbeli, ciklikus változásaiból indultak ki. A hagyomány által meghatározott társadalmi viselkedésformák az emberi élet megkerülhetetlen feltételei egy adott közösségen belül (Jakubíková, 1980).

A 20. század derekán még jelen voltak mindazok az ünnepek, amelyeket a hagyományok alakítottak, azokra épültek és támaszkodtak, azok elemeit tartalmazták. Számontartásuk, ünneplésük tagolta a szakrális, a közösségi és egyéni időt, összekötötte a családokat, a rokonságot, a barátokat, valamint a társadalom más csoportjait, illetve egy közös érzés, élmény és értékrend mentén kitágították és erősítették a kapcsolati hálót.

A kommunista hatalomátvétel után mindkét országban egyre erőteljesebben igyekeztek a korábbi, második világháború előtti családi, egyházi és állami ünnepeket „szocialistává” alakítani. Komplex módon próbálták az ünnepek idejét, nevét, belső tartalmát és külső formáit megváltoztatni, minél jobban elfedni korábbi értékeiket, normáikat, közösségi szabályozó erejüket. Az új szocialista ünneppolitika azonban nem tudott hirtelen teljesen új ünnepi rituálékat kitalálni, hanem a több évszázados hagyományos ünnepek rendjét, formáit és elemeit megtartva, csak a vallási tartalmat, a szakrális helyet és az egyházi (levezető) személyeket iktatta ki, és emelt be a helyükre „szocialista” tartalmat és jelképeket (piros zászló, sarló-kalapács, pártvezetők képei), résztvevőket (úttörő, kisdobos, tanács-titkár) és levezetőt (anyakönyvvezető), valamint profán helyszíneket (tanácsháza, kultúrház).² A hatalom kultúrpolitikával megbízott vezetői mindezt terjesztették és egységessé akarták tenni, ezért módszertani útmutatókat adtak ki az ünnepek megszervezéséhez, amelyekhez megadták az ideológiai magyarázatot is: „Mai körülményeink között mindig szem

2 Természetesen már korábban, 1895-től megjelent a polgári esküvőkkel a profán helyszín és az állami tisztségviselő mint az állam jogi aktusának levezetője, de semmilyen akadály, retorziója nem volt annak, ha valaki egyházilag is házasságot kötött.

előtt kell tartanunk, hogy a szocialista társadalom építésében a kommunista párt vezetésével azok az állampolgárok is részt vesznek, akik a hagyományokra, a kulturális és műveltségi szintre való tekintettel még most is az idealista világnézet befolyása alatt állnak” (Mravík et al., 1985: Előszó). Mind a szlovák, mind a magyar kiadványok meghatározott kategóriákba sorolták az ünnepeket (Mravík et al., 1978, magyarul: 1985; Földi, 1962; Rácz, 1970). A női szerepek szempontjából azonban látni kell, hogy bármilyen ünnepi alkalomra került is sor a szocialista rendszerben, ugyanúgy az asszonyok, a feleségek, az anyák dolga volt az ünnepi öltözetről, az ünnepi étkezésről, a vendéglátásról, az ajándékokról való gondoskodás, mint azelőtt. Sőt, ki sem engedték a kezükből ezeket a feladatokat. „Ki törődik a családtagok, barátok névnapjával, ki töri a fejét, mi legyen az ajándék?” – jelent meg egy asszony nyílt levelében a kérdés (Olvasói levél, 1979).

2.1. Az emberélet fordulói

A családi ünnepek legfontosabb részét az emberélet fordulóihoz (születés, házasság, halál) kötődő alkalmak jelentik. Ezeknek természetesen megvoltak és megvannak a társadalmi vonatkozásaik is, amelyek révén a család az eseményt a tágabb közösségre – rokonság, szomszédok, barátok, munkatársak, ismerősök – is kiterjeszti. Mind az örömteli, mind a szomorú események a közösség, a szélesebb nyilvánosság előtt zajlottak, és – bár kisebb mértékben – zajlanak ma is, amelyeknek részét képezik a hagyomány által szabályozott, egymást segítő mechanizmusok is. Az emberélet minden nagyobb fordulójának jellemzője, hogy átstrukturálja és újrendezi az addigi családi és rokonsági szervezetet, és ez a politikai rendszerektől és ideológiáktól független.

A szocialista rendszerben a hatalom egyházellenes politikája Magyarországon és Szlovákiában is – bár eltérő intenzitással – a családi ünnepekre is kiterjesztette ellenőrző és közvetett irányító funkcióját. A rendszer arra törekedett, hogy a családok életében jelentős eseményeket és szertartásokat egyre inkább az alternatív, ún. szocialista polgári szertartások keretei között tartsák meg.

Szlovákiában 1953-ban külön intézményt hoztak létre erre a feladatra. A Polgári Ügyek Testületének (PŮT) (Aktív/Zbory pre občianske záležitosti,

ZPOZ) minden településen működtek helyi csoportjai (L. Juhász, 2002: 182; Beňušková, 2017: 10, 28), feladatuk nem az ünnepség megszervezése volt, hanem kulturális tartalmának, az ünnepi helyiségek díszítésének, promóciójának biztosítása, valamint javaslatok benyújtása e tevékenység javítására. A Polgári Ügyek Testületének aktivitása különösen az 1970-es évekre erősödött fel,³ amikor is minden életeseeményre (születés, házasság, házassági évfordulók, kerek születésnapok, temetés, munkahelyi évfordulók, sorkatonai szolgálat kezdete stb.) kiterjesztette a tevékenységét (Varjú, 1986). A cél az egyházi befolyás csökkentése, majd idővel kiszorítása volt. Egy szlovák pártfunkcionárius, Jozef Mravík 1978-ban egyértelműen fogalmazta meg a célkitűzést a szlovákul, majd 1985-ben magyarul is megjelent, a PÜT helyi csoportjai számára írt útmutató kézikönyvében: „A szocialista országok ellen irányuló kommunistaellenes támadások tartalmi beállítottságában épp a vallási propaganda, illetve a vallás és az ateizmus eszmei szembeállítására szerepel vezető helyen” (Mravík et al., 1985: 8; lásd még L. Juhász, 2002: 182). Éppen ezért könyvében pontos útmutatást adott az ateista, azaz az egyház és a szakralitás nélküli szertartások megrendezéséhez.

Magyarországon is már az 1950-es években erőltették az emberélet fordulóihoz kapcsolódóan az egyházi helyett a polgári szertartásokat. Végül a belügyminiszter és a művelődésügyi miniszter 104/1962. számú utasítása szerint minden településen állandó bizottságot kellett létrehozni, amelynek feladata intézményesen biztosítani azokat a szervezeti feltételeket, amelyek keretében a családi ünnepségek fokozatosan és folyamatosan megrendezhetővé váltak. Az utasításban az is szerepelt, hogy „felvilágosító munkával az állampolgárok tudatát igyekezzenek formálni annak érdekében, hogy egyre inkább csökkenjen azoknak a száma, akik továbbra is a régi keretek között kívánják a családi eseményeket megünnepelni” (Mészáros, 1963: 32), azaz egyházi szertartásokat választanának. Így keresztelő helyett a névadó ünnepséget, csak polgári házasságkötést és polgári temetést, valamint a személyi igazolvány ünnepélyes átadását propagálták. Ezek lebonyolítását egyúttal a járási, városi, kerületi, valamint községi tanácsok által létrehozott állandó bizottságok feladatává tették.

Azzal, hogy a családi eseményekhez kötődő átmeneti rítusokat igyekeztek a templomokból a tanácsházak ünnepi termeibe helyezni, pap helyett

3 A Polgári Ügyek Testülete 1989 után megszűnt (Botík & Slavkovský, 1995: 411).

állami – gyakran női –anyakönyvvezetővel, társadalmi és politikai szervezetek közreműködésével lebonyolítani, mindkét országban az egyházakhoz való kötődés és a vallásgyakorlás gyengítése volt a cél. Az egyértelműen egyházi rítust jelölő keresztelőt csak a névadásra szűkítve névadó ünnepségnek nevezték át, a polgári esküvő és a polgári temetés megjelölés szintén az egyháztól való függetlenséget jelölte. A hivatali útmutatók arra figyelmeztettek, hogy a névadó, a polgári esküvő és temetés ne az egyházi szertartások kiegészítője, hanem helyettesítője legyen. Előírták, hogy mindegyiken vegyenek részt az ifjúsági és társadalmi szervezetek képviselői, ők adjanak műsort az előre megszabott versekből és énekekből válogatva, díszítsék a termet a szocialista rendszer szimbólumaival, az állam és a párt vezetőinek képeivel, előre írják meg az emléklapokat, stb. Arra is törekedtek, hogy képviseltessék magukat az állam és a párt helyi vezetői is. Országosan egységesítették az anyakönyvvezetők szövegét, az események lebonyolítási rendjét, az előírásoknak megfelelően előre nyomtatták a névadó szülői, az esküvői fogadalmakat és emléklapokat is.

Az 1960-as évekre egyre többen távolodtak el az egyháztól, és választották az állami rendezvények e formáit. Főleg azok döntöttek így, akik vezető politikai szerepet vállaltak a szocialista rendszerben, valamilyen intézmény vezetői pozícióját töltötték be, vagy feljebb akartak jutni a ranglétrán. Sokan hagyták el korábbi falusi közösségüket, és helyezkedtek el a városokban letelepedve az iparban, vagy lettek fiatalon Magyarországon a Kommunisták Ifjúsági Szövetsége (KISZ), Csehszlovákiában a Szocialista Ifjúsági Szövetsége (SZISZ; Socialistický zväz mládeže, SZM) vagy a párt tagjai. Számolni kell a már korábban elindult szekularizációs tendenciákkal is, aminek következtében sokan nem kaptak vallásos nevelést. A szocialista ünneplés elterjedését a szekularizáció, a hatalom ösztönzése, illetve nyomása mellett segítette a falusi társadalom felbomlása, a lokális, rokoni és családi kapcsolatok gyengülése is.

Bár eltérő periódusban, mindkét országban a diktatúrához való alkalmazkodás része volt az is, hogy sokan, akár betagozódtak a pártállami rendszerbe, akár nem, akár párttagok voltak, akár nem, ragaszkodtak a hitükhöz, és rendszeresen templomba jártak, vagy a hagyományhoz ragaszkodva egyházi esküvőt tartottak, megkereszteltették gyermeküket, és egyházi temetést rendeztek hozzátartozójuknak (Tóth, 2005). A pártelit, a vezető

beosztásban dolgozók nem engedhették meg maguknak az egyházzal való nyílt kapcsolattartást, mások, tanítók, tanárok, más tisztségviselők, akár egy másik városrészbe, másik településre is elmentek templomba, istentiszteletre, különösen, amikor volt már autójuk, ami megkönnyítette a mozgást.

Azt is látni lehet, hogy az emberélet fordulóihoz kapcsolódó polgári szertartások rengeteg elemet átvettek az egyházi szertartásokból és a hozzájuk kapcsolódó szokásokból, amelyek szépen belesimultak az új rendbe. A „múltat végképp eltörölni” törekvése itt nem járt sikerrel, mert a szokásokat kísérő szimbolikus elemek, tárgyak, gesztusok, díszítmények egy része, ha kopott is a jelentőségük, vagy változott is a jelentésük, megmaradt (Hernádi, 1985: 74). Gondoljunk csak a karikagyűrűre, az apa szerepére lánya esküvőjén, a temetési koszorúadás és gyászviselet szokására, a kalaplevétel gesztusára, az újszülött névadási szokásaira, a keresztelői/névadói ajándéokra vagy a születésnap gyertyára. Természetesen mindezekhez a különböző nemzedékekhez tartozó, különböző státuszú, lakóhelyű és családszerkezetű emberek eltérő módon viszonyultak.

1989 után a családi ünnepeket rendező szervezetek mindkét országban átalakultak, már nem politikai útmutatások szerint működtek, és megmaradtak a szekularizált igények kielégítésére.

2.2. Keresztelő, névadó ünnepek

A gyermek, különösen az első születése nagy esemény, a házasság családdá alakul, a házaspár családi státusza és szerepe kibővül, kitágulnak a társadalmi kapcsolatok, új kötelesség és felelősség alakítja az életüket. Hagyományosan a feleség élete az anyaszereppel teljesedett ki, férje családjának is csak első gyermeke megszületése után vált teljes jogú tagjává. A szülést, a születést az élet természetes részének tartották, mégis örültek, ha szerencsésen zajlott le, és egészséges gyermek jött a világra. Az államszocialista időben a várandós nők ugyanúgy dolgoztak, mint korábban a parasztasszonyok, iparosfeleségek, akár munkavállalóként, akár otthon háztartásbeliként. Természetesen amennyire tudott, mindenki vigyázott magára, és vigyázott rá a környezete is. Az 1950-es évek elejéig, amíg otthon szültek a nők, barátnők, rokon asszonyok vették körbe az anyát, felváltva segítették, így közösségi eseménynek számított minden születés, számos rítus segítette, védte a frissen szült nőt és újszülöttjét. Hat hétig az

anya és gyermeke volt a középpontban, és számos ünnepi esemény kapcsolódott ehhez az időszakhoz. A medikalizációval, a férfi orvosok részvételével az 1950-es évek elejére zárult le ez a sok évszázados gyakorlat. A kórházi, szülőotthoni szüléssel ugyanis eltűntek azok a szokások, amelyeket minden esetben nők gyakoroltak. Mivel az anya 5-6 napig az intézményben maradt újszülöttjével, eltűnt az első fürösztés rítusa és az ünnepélyes komatál hordása is, és a keresztelő időpontja is kitolódott. Bár megmaradt a kórházi látogatás, a látogatók köre a legközelebbi hozzártatózókra szűkült, kisebb ételajándékot vagy azt helyettesítő virágot vittek az anyának a kórterembe.

Megmaradt azonban az apai öröm. Hagyományosan az apa kezdte az ünneplést rögtön gyermeke megszületésének hírére, főleg, ha az elsőszülött fiú volt. Általában baráti körben koccintottak, de a bőséges alkoholfogyasztásra vagy otthon, vagy gyakran a kocsmában vagy egy vendéglőben kerítettek sort.

A vallásos családokban mihamarabb sort kerítettek az egyházi keresztelőre, ami a 20. század közepétől – épp a kórházi szülés miatt – már néhány hétre vagy akár hónapra is kitolódhatott.

A szocialista rendszerben mindkét országban bevezettek az egyházi keresztelési szertartás kiváltására, illetve helyettesítésére egy új befogadó ünnepet, a névadó ünnepséget, amelyet a gyermek születését követően, az anyakönyvezés után, attól eltérő időpontban lehetett megtartani. Ezt megelőzően, még a terhes nőknek a munkahelyükön, a védőnői vizsgálatokon vagy akár a lakóhelyükön propagálták a névadó ünnepséget a keresztelő helyett, megpróbálták lebeszélni őket az egyházi szertartásról.

A falvakban lassabban terjedt el, éppen ezért az első névadó ünnepséget igyekeztek mindenhol emlékezetessé és vonzóvá tenni. Általánosnak vehetjük azt a törekvést, hogy egy-egy ilyen eseményre mozgósítsák a falu lakosságát. „Ilyen esetekben a tömeg megnyerése fél siker. Ez különben is fontos volt, mert nálunk még ma is sok ember idegenkedik az ilyenfajta rendezvényektől” – írta az *Ifjú Kommunista* című lap lelkes újságírónöje 1962-ben (Vági, 1962: 282).

Elsősorban a pártban vagy közintézményekben vezető pozíciót betöltők vagy ateista párok választották gyermekük számára az állami névadó

ünnepet. Az új szertartás lassú elterjedését mutatja, hogy Csehszlovákiában az 1960-as évek végén a gyermekek 85%-át keresztelték meg (Kadlecová, 1967, idézi: Tomka, 1982: 167), ugyanekkor Magyarországon 80,9%-át, és csak 8,3%-uknak tartottak névadó szertartást (Tomka, 1982: 167).

Hogy minél többen a névadó ünnepség mellett döntsenek, a magyarországi pártfunkcionáriusoknak 1962-ben javasolták, hogy a babakelengye-utalvány átadásakor szóban és írásban tájékoztassák az anyákat a névadó ünnepség haladó voltáról, fejtsenek ki propagandát a bizottságok a névadó érdekében (Mészáros, 1963: 36). Szlovákiában ebben az időszakban nem babakelengyét adták a kismamáknak, hanem például egy füzetet, amibe a gyermek fejlődését, a gyermekről való gondolatait leírhatta az anya, és mellé a falu vagy a város érmét, amellyel szimbolikusan befogadták a településre az újonnan érkezőt.

A névadó ünnep propagálásához tartozott, hogy mindkét országban hírt adtak egy-egy település névadó ünnepségéről, eltúlozva a népszerűségét és elterjedtségét. A statisztikai adatoknak is ellentmond egy korabeli magyar híradás. Minden bizonnyal propagandacéllal írták 1975-ben az újmódi családi ünnepekről, hogy vidéken, így például Kisújszálláson minden harmadik, Túrkevéen minden második gyermek már szenteltvíz nélkül, névadó ünnepségen kapta meg a nevét, és míg Békés megyében 1959-ben még csak négy névadó ünnepség volt, 1961-ben már az év minden napjára esett egy névadás (Szabó, 1975: 29). A szlovákiai Galgócról 1981-ben megjelent tudósítás szerint nehezen terjednek el az új polgári ünnepek, így a névadó is, de azért van haladás – írta az újságíró, mert például a 390 újszülöttből a közös névadó ünnepségen már 125 gyermek vett részt (Martinová, 1982: 27).

A névadó ünnepség tulajdonképpen a templomi keresztelői szertartás rendjét követte, de templom helyett a tanácsháza, pap helyett az anyakönyvvezető, templomi orgona és kórus helyett az úttörők szerepeltek, nevet kapott a gyermek, és anyakönyvezték. Rendszerint összevárták a közel egy időben született gyermekeket, így a névadó ünnepség keretében egyszerre 3-4-5 gyermek kapott nevet. A korabeli fényképeken jól látszik, hogy a gyermekek az anya vagy a névadó szülő női párja ölében ülnek, mintha csak egy női összejövetel lenne a szertartás (1. kép).

Forrás: Fortepan 22547

1. kép: Névadó ünnepség. 1964

Mindkét befogadó rítust családi ünneplés követte. Azok a családok, amelyek gyermeküket csak titokban merték megkeresztelni, sok esetben csak szűk körben ünnepeltek, de mindenképpen sort kerítettek legalább egy koccintásra és egy kisebb ebédre vagy vacsorára. A polgári névadó ünnepség után átadták az emléklapot a szülőknek, és még a hivatali helyiségben egy pohár pezsgőre vagy borra is meghívták a résztvevőket. Akár keresztelői, akár polgári névadó szertartás volt, a hagyományokat követve a családok megvendégelték a tágabb értelemben vett családot, a rokonságot, a kereszt- vagy névadó szülőket és gyakran a baráti kört.

A megvendéglésre általában otthon, de egyre gyakrabban vendéglőben került sor, vagy a szertartást követően azonnal, esetleg délután, este vagy a hét végén, akár egy héttel később. Az anyagi lehetőségek szabták meg ennek a mértékét, előfordult, hogy egy koccintással, áldomásívással, egy ebéddel vagy vacsorával zárták az eseményt. Az 1960-as években terjedt el főleg a városi családoknál, hogy az ünnepi főtt-sült ételsor helyett megjelentek a szendvicsek, hidegtálak is.

A kisgyermeknek a keresztszülők, illetve névadó szülők babakelengyét ajándékoztak, néha pénzt adtak, a magyarok a „pólyába”, a szlovákok „do perinky” („a pólyapárnába”) dugták, amit vettek, a kislánynak gyakran fülbevalót, a kisfiúnak aranyláncot. Természetesen az eltérő státuszú és gazdasági helyzetben lévő kereszt- vagy névadó szülők eltérő értékű ajándékot adtak.

A kereszt- és a névadó szülők kiválasztásának megszokott rendje is fokozatosan megváltozott mindkét országban: egyre kevésbé volt jellemző a korábban általános szokás, hogy nem rokont, hanem fiatalkori barátokat/barátnőket, illetve a szegényeknél tekintélyes személyiségeket kértek fel (Švecová, 1974; Apáthyová-Rusnáková, 1974; Beňušková, 2017: 134). Az 1950-es évektől mindkét országban inkább a szülők testvérei, illetve közeli rokonai kerültek előtérbe azért, mert sokan titokban vitték el gyermekeiket a templomi szertartásra, tehát a keresztény lelki közösség feladatával a közeli és megbízható körből származókat bízták meg. Másrészt a mindent ellenőrző politikai térben a családi kötelékek megerősítése fontosabbá vált, mint a műrokonság bővítése. A komasági kapcsolatban álló családok rendszeresen összejártak, különösen az ünnepi alkalmak során (családi ünnepek, búcsú, disznótor), de azokon kívül is figyeltek egymásra, segítették egymást. A komaság intézménye akkor is működött, ha nem volt egyházi keresztelő, csak polgári névadó ünnepség, vagy ha a szülők mindkét lehetőséggel éltek. A polgári szertartáson a szülőkön és a nagyszülőkön kívül a „névadó” szülők voltak jelen, de előfordult, hogy már előzőleg megkeresztelt gyermeket elvittek a névadó ünnepségre is, ahova a keresztszülők is elmentek.

Mindkét országban új elemnek tekinthetjük, hogy az újszülöttet nemcsak a család és a rokonság köszöntötte. Ha ugyanis az anya munkavállaló volt, akkor munkatársai is, a szocialista brigád tagjai mindenképpen. Szokássá

vált, hogy az egyházi, illetve polgári szertartás időpontjától függetlenül a munkatársnők meglátogatták az anyát már a kórházban, majd az otthonában is, és ilyenkor rendszerint megajándékozták, általában virággal, esetleg édességgel (2. kép).

2. kép: Kolléganők látogatják az anyát és gyermekét a szülőotthonban. Terény (Terany), 1960 körül

Az 1980-as évektől jelent meg a születési értesítők, babaértesítők küldése, amelyek különféle kreatív megoldásokra adtak lehetőséget. A gyermekszületés ilyen módon való köszöntése már a 20. század elejétől ismert volt, elsősorban a polgári családokban. A 20. század utolsó harmadában azonban széles körben elterjedt, hogy a rokonok és a barátok a gyermek születése alkalmából írásos üdvözlőket küldtek képeslapokon, dísztvíratokat, emellett megmaradt a személyes látogatás és gratuláció szokása is. A személyes köszöntés a „babalátogatás” alkalmával, a pohárköszöntők, az ajándékozás, a megvendéglések az ünneplés kötelező elemeivé váltak, amelyekre eleinte családi körben, később már a munkahelyeken is sor kerülhetett.

Míg a második világháború előtt inkább csak a felsőbb társadalmi rétegeknél és a polgári családokban ünnepelték a gyermek születésnapját, az 1960-as évekre széles körben elterjedt, és kiemelt figyelmet kapott ez a nap az értelmiségi, a paraszt- és munkáscsaládokban is. Az ünnepségre meghívták a tágabb családot és a keresztszülőket is. Ennek része lehetett egy ünnepi ebéd vagy vacsora, valamint a torta égő gyertyákkal, amelyeket az ünnepeltnek kellett elfújnia. Először városi környezetben, polgári mintára került sor arra, hogy az otthon falai között megvendégeljék a gyermek kortársait is kakaóval, kaláccsal, süteményekkel. Megközelítőleg az 1980-as években terjedt el, és egyre inkább kötelezővé vált, hogy a születésnapos gyermek édesanyja édességet, süteményt vigyen az óvodába, amit a csoportban lévő gyermekek közösen fogyasztanak el. Előfordult, hogy az iskola első évfolyamaiban is folyt ez a gyakorlat, majd a nagyobb gyermekek az osztálytársaik közül a barátait meghívták magukhoz egy zsúrra, „születésnap bulira” (3. kép).

3. kép: Születésnap zsúr. Pozsony (Bratislava), 1962

A kamaszok és az ifjak a családi ünneplés mellett a saját korosztályukkal is megünnepelték a születésnapjukat, házibulikat szerveztek, amelyek egyre inkább kikerültek a szülői ellenőrzés alól. Ezeken jelentek meg először a beatkorszak nyugati zenéi, amelyek a szalagos magnókon terjedtek,

a fiatalok tviszteltek, letkiss táncot jártak, és szabadosabb lett a fiúk és lányok kapcsolata is.

Az 1960-as évekre terjedt el, hogy a felnőttek baráti körben vagy a munkatársaikkal egy szórakozóhelyen vagy valamilyen intézményben (egyesületben, nyugdíjasklubban) szintén felköszöntötték egymást. Kiemelt jelentőséggel bírtak a jubileumok – az ötvenedik születésnap vagy más kerek évfordulók (Jiříkovská, 1985; Jakubíková, 2011).

2.3. Házasságkötés

4. kép: Polgári esküvő. Pozsony (Bratislava), 1954

A házasságkötés komplex ünnepi jellege megmaradt a szocialista rendszerben is, ami azt jelenti, hogy egyszerre egyházi szertartás, jogi és társadalmi aktus (Verebélyi, 1998: 411). A polgári esküvő intézményét még a történelmi Magyarországon 1895-ben tették kötelezővé, az egyházi szertartásoktól függetlenül, és maradt az napjainkig. Az 1918-ban megalakult Csehszlovák Köztársaságban csak az 1949. december 7-én elfogadott családjogi törvény 1./1. § (1) bekezdése tette a polgári szertartást kötelező érvényűvé, egyszersmind kizárólagos és érvényes házasságkötési aktussá (Klabouch, 1962: 241). Ehhez a szertartáshoz kezdetben nem tartozott és

hagyományosan nem is kapcsolódott semmilyen szokás, csak a jegyespár és a tanúk voltak jelen ünneplő, de nem esküvői ruhában, és még az egyházi szertartás előtt került rá sor. A szocialista időszakban igyekeztek néhány hagyományos elemet is bevinni a polgári esküvő szertartásába, hogy színesebbé tegyék az eseményt. Lassan ez a szertartás is az esküvő elfogadott részévé vált azok számára, akik meggyőződésük vagy kényszerítő körülményeik miatt csak így tudták méltóképpen megünnepelni életük e fontos eseményét (4–5. kép).

Forrás: Magántulajdon

5. kép: Polgári esküvő. Balassagyarmat, 1987

Magyarországon először az iparosodott szocialista városokban és az ipari negyedekben terjedtek el az úgynevezett „KISZ-esküvők”. Ezeket is a helyi tanácsoknál kialakított dekoratív házasságkötő termekben rendezték meg. Ózdon már 1960-ban ugyanannyi volt a díszes polgári esküvő, mint a templomi esketés. Vidéken pedig a „téesz-esküvők” is bekerültek a szóhasználatba: „akár kettesével, négyesével tartották a téesz-esküvőket, amelyeken ott tolong-szorong a falu apraja-nagyja” – tudósított a korabeli újságíró (Szabó, 1975: 29).

A szocialista időszakban fokozatosan terjedt el az a gyakorlat, hogy csak polgári esküvőt tartanak. A hívők továbbra is sort kerítettek a templomi szertartásra is, legfeljebb külön napokon. Egy 1980-ban végzett magyarországi kutatás szerint, míg 1960 és 1969 között az esküvők 59%-ában templomi szertartás is volt, addig 1970 és 1979 között már csak 41%-ukban (Hernádi, 1982: 37). Mivel hétköznap mindenki dolgozott, a polgári esküvőket akár hétköznap délutánra is teheték. A polgári szertartáson általában jóval kevesebben vettek részt, előfordult, hogy csak a fiatal pár, a tanúk, esetleg a szülők és a szűk rokonság. Ott, ahol egyházi esküvő is volt, miután a háromszori kihirdetés és a lakodalmi közösségi készülődés is megmaradt, nagyobb számban jelent meg a násznép, és előbb a tanácsi szertartáson vettek részt, majd átvonultak a templomba.⁴ Ezekben az esetekben az esküvőt és a lakodalmat is szombatra tették, hogy a násznép vasárnap kipihenhesse a mulatozás fáradalmait.

Ezekben az évtizedekben a házasságkötés szezonálisága is megváltozott mindkét országban, míg ugyanis a vallásos emberek még figyelembe vették az esküvők napjának kitűzésekor a hagyományosan tiltott – adventi, böjti vagy nagyheti időszakokat –, a szekularizációval sokak számára ezek már nem voltak irányt mutatók (Popelka, 1976: 478). Mivel a paraszti társadalom is átalakult, a nagy nyári betakarítási munkák sem befolyásolták az időpontot. Sőt az iparban, a szolgáltatásokban a szabadságokat nyáron adták ki, így még a falvakban is megszorodott a nyári esküvők száma. Ennek oka lehetett az is, hogy a korábban csak a polgári körökben gyakorolt szokás, a nászút széles körben elterjedt az alkalmazotti majd a munkásrétegek, végül a tsz-tagok között. Ezt segítette az állami üdülők, a szakszervezeti (Magyarországon: SZOT, Csehszlovákiában: ROH) üdülők megnyitása a Balaton partján, a Magas-Tátrában és más turisztikai helyeken vagy azok környékén, ahova a fiatal házaspárok kedvezményesen beutalót kaphattak.⁵

A házasságkötéshez kapcsolódó szokások együttese a folytonosság mellett is jelentős változásokon ment keresztül – mindkét országban hasonlóan. Vidéken, a falvakban, a mezőgazdaságban, de akár a szolgáltatásokban,

4 A tanácsi és templomi esküvők 94,1%-a egymás után zajlott, ugyanazon a településen (Hernádi, 1982: 40).

5 A nászút egyre inkább társadalmi elvárássá vált (Bulcroft et al., 1999). Ezt befogadta a szocialista életmód és értékrend is, és megteremtette a lehetőségeit.

a helyi iparban dolgozók körében az értékrend erősebb közösségi kontroll alatt állt, a szokások változása is jóval lassúbb ütemben zajlott. Városi környezetben, amelyet szabadabb és bizonyos szempontból lazább magatartási formák, eltérő gazdasági modellek és lehetőségek jellemeztek, mindezek a változások gyorsabb tempóban mentek végbe. Mindeközben felgyorsult a paraszti közösségek felbomlása, a vidéki életforma átalakulása, felgyorsultak a munkahelykeresésből, továbbtanulásból vagy más okokból bekövetkező társadalmi mobilitási folyamatok, intenzívvé vált a vidékről a városba költözés tendenciája is, ami a nők szempontjából talán jelentősebb változásokkal járt. A lányok is egyre inkább kikerültek a szigorú családi, közösségi kontroll alól, egyre többen tanultak tovább az általános iskola után, jelentős mértékben bővült a „párkapcsolati piac”, és kitágultak a társkeresés lehetőségei, helyszínei és közösségi alkalmai is.

Vidéken és a városban egyaránt bővültek a fiatalok továbbtanulási lehetőségei, és ez több időt és alkalmat adott az ismerkedésre, de némileg ki is tolt a házasságkötések időpontját. Egyre több lány tanult tovább gyors- és gépíró iskolában, kereskedelmi, ruhaipari szakmunkásképzőben, szakközépiskolában vagy gimnáziumban, és egyre többen mentek főiskolára vagy egyetemre. Összességében az iskolázott nők házasságkötésének idejét mindkét országban a közép- és felsőoktatásban való részvétel és a karrierlehetőségek is befolyásolták.

Korábban a jegyesség számos olyan formai elemet tartalmazott, amelyben a két fél szülei, keresztszülei is szerepet kaptak, sőt egyetértési joguk volt, így a leánykérés, az eljegyzés, a jegyváltás, a vagyoni helyzet tisztázása, a kihirdetések, a lakodalom ideje közös megállapodás tárgya volt. Az 1960-as évekre azonban mindenhol jelentős változás állt be, ugyanis az eljegyzés néhány hónapig, de akár néhány évig is tarthatott, amihez egyre kevésbé kértek szülői beleegyezést, illetve elegendő volt az utólagos jóváhagyás. Természetesen mindez nem általánosítható, mert sok családban ragaszkodtak a régi formákhoz vagy azok egy részéhez. Szokásban volt a szűk körű, a fiatalok szülei és testvérei körében megtartott eljegyzési vacsora, az akkor átadott gyűrű és az esküvő részleteinek megbeszélése. Fontos volt megegyezni a polgári és az egyházi szertartás rendjében, a lakodalom helyszínében és a meghívottak listájában is.

A lakodalom, a nagy ünnepi alkalom előkészítése nagy körültekintést kívánt korábban is, és ez nem változott az 1970-es, 1980-as évekre sem, sem Szlovákiában, sem Magyarországon. A meghívottak körét, a lakodalom helyszínét sok minden differenciálta, nevezetesen a városi vagy a falusi környezet, a család, a rokonság nagysága, társadalmi státusza, szociális helyzete és lehetőségei, de személyes szempontok is meghatározóak lehettek a résztvevők körének kiterjesztésében (6–7. kép).

Forrás: Magántulajdon

6. kép: Egyházi esküvő. Mende, 1972

Az 1970-es évektől, a hatalom lazulásának és a jövedelmek emelkedésének köszönhetően egyre több lehetőség nyílt az ünnepi étkezések lebonyolítására a volt szocialista országokban. Az egyházi és társadalmi ünnepeken és az emberélet fordulóihoz kötött alkalmakon azonban még a hagyományos ételkészítési eljárások, ételsorok és az azokhoz kapcsolódó rítusok voltak többségben. A legnagyobb és legköltésesebb továbbra is a lakodalom maradt, még akkor is, ha a városiak kisebb keretben, egyre gyakrabban étteremben tartották meg, vagy a munkások, a szegényebbek közül sokan a polgári szertartás után otthon vagy egy kiskocsmában, szűk körben költötték el lakodalmi ebédjüket vagy vacsorájukat.

A falvakban azonban mindkét országban többnyire megmaradt a háznál rendezett lakodalom rendkívül nagy anyagi ráfordítással, akár 100-200 fős vendégséggel, fogadott szakácsnők főztjével. Az 1980-as években ott is egyre gyakrabban a helyi kultúrházban vagy egy helyi étteremben rendezték meg, és a hagyományos ételsor mellett itt jelentek meg először az újítások is.

7. kép: Egyházi esküvő. Szemet (Kalinkovo), 1970

A lehetőségek gazdag tárházával találkozhatunk a nagyszabású (akár két helyszínen zajló), több száz vendéggel számoló lakodalmaktól az egészen kis lakodalmakig, illetve a nagy lakomák nélküli, szerényebb megvendégléssel kísért esküvőkhöz, amelyeken csak a legközelebbi családtagok vettek részt. Ugyanígy változatosak voltak a helyszínek is: a vendéglők, az akkoriban épülő művelődési házak vagy a családi házak, lakások, de az udvaron felállított sátrak is helyet adhattak az eseménynek. Általában a lakodalmat a két család szervezte, anyagi hozzájárulásukról már jó előre megegyeztek.

Ott, ahol hagyományos lakodalmat tartottak, mindkét országban továbbra is fontos szerepük volt a rokoni kapcsolatoknak. A lehetőségekhez mérten törekedtek a minél szélesebb, egészen a harmadfokú rokonságig terjedő családtagok (a szülők unokatestvérei, a nagyszülők testvérei és családai), valamint a szomszéd családok, barátok, munkatársak és családai meghívására is. Épp az 1960-as évek végétől vált a falusi lakodalom az egyén, a család, a rokonság számára az anyagi, kulturális és társadalmi presztízs

fontos kifejezőjévé, ugyanis a nagyszámú vendég, a rendezvény helye, az ételek és italok mennyisége, jelentős presztízst jelentett a lakodalmat szervező családok társadalmi reprezentációjában, ugyanakkor az összetartozást és a kölcsönös segítségnyújtást is kifejezte (Bakó, 1987: 23). A lakodalomban való részvétel ugyanis egyúttal élelmiszerral való hozzájárulást és ajándékozást is jelentett, elsősorban használati vagy presztízsi tárgyi ajándékokról beszélhetünk, de a menyasszonyi tánccal jelentős pénz is összegyűlt a fiatalok számára. A meghívást nem illett visszautasítani az előre látható kiadások ellenére sem (Jakubíková, 1997).

A meghívás módja is elég változatos volt mindkét országban. Míg faluhelyen még az 1960–70-es években is szokásban maradt a hagyományos, személyesen, vőfélyekkel történő meghívás, addig a városokban már korszerűbb „technikát”, nyomtatott esküvői értesítőket küldtek szét. Új elemnek tekinthetjük a nyomtatott meghívók kiegészítését egy speciális kártyával, amely jelezte, hogy a lakodalmi asztalhoz is várják az érintetteket. Mindenhol megmaradt azonban, hogy a legközelebbi családtagokat (pl. a szülők testvéreit) személyesen hívták meg vagy a szülők, vagy maguk a jegyesek. Az esküvő előtt sor került a leány- és legénybúcsúkra is a falvakban és a városokban egyaránt.

A falusi lakodalmi szokások egy része, a lakodalmi kikérés, a búcsúztató, amely egyfajta köszönetnyilvánítás is volt a szülőknek, sokszor a hagyományokhoz ragaszkodó városi családokban is megmaradt. Az 1970-es évek vége felé már a városokban is megjelent az igény a hagyományos vőfélyszerepre, így gyakori volt, hogy az erre vállalkozó férfiak vőfélyfüzeteket kerestek, másoltak, és a megtanult vagy gyakran kiegészített vőfélyszöveggel vezették le a lakodalmat, akár egy nagyvárosi étteremben is. Leendő vőfélyek többször kérték például a pozsonyi Comenius Egyetem Etnológiai Tanszékének segítségét, hogy segítsék ki őket az archívumban található vőfélyszövegekkel.

Elterjedtnek számított a halott szülők sírjának felkeresése a temetőben az esküvő előtt vagy után.

A menyasszonyi ruha is változott a 20. század elejéhez képest, amikor bár a paraszti és iparosközegben igyekeztek ünnepi viseletet öltetni, mégis elsősorban a női fejviselet jelképezte az alkalom ünnepélyességét. Természetesen tájanként, csoportonként, a társadalmi státusztól,

gazdasági helyzettől függően alakult a menyasszony és a vőlegény viseletének egyszerűsége vagy gazdagsága, díszessége. A második világháború utáni szegénység, majd a szocialista puritanizmus sem kedvezett a drága, egyedi esküvői ruha divatjának, de akkor is mindenki a legszebb ruháját vette fel, amelyet csak a nagy ünnepeken hordott. A menyasszonyi ruha színe, formája az 1960-as évekre egységesült mindkét országban, sőt már a falvakban is számíthatunk a divat követésére, így a hosszú fehér ruha és a fátyol terjedt el széles körben. Az 1970-es évektől – elsősorban nyugati mintára – vált divattá a műszálás, csipkéekkel, fodrokkal díszített fehér menyasszonyi ruha, amelyet kezdetben varrtak vagy varrattak. Ebben az időszakban terjedt el, leginkább a csak polgári esküvőt tartóknál, főleg az elváltként, özvegyként újra házasságra lépőknél, hogy világos kosztümbe öltözzenek, sőt a világos nadrágkosztüm is megjelent esküvői ruhaként, amelyhez rendszerint kalapot vettek fel. Mivel az 1970-es évek második felétől egyre nagyobb igény volt a szép, egy alkalomra szóló, egyedi tervezésű, drága ruhákra, mindkét országban – először a nagyvárosokban – megnyíltak a menyasszonyi ruha-kölcsönzők. Szlovákiában például a vegytisztítóknak volt esküvői ruha-kölcsönzői szolgáltatásuk.

Az 1960-as évekre a lakodalmat kísérő archaikus mágikus elemek fokozatosan eltűntek, vagy más értelmezést kaptak, esetleg más szimbolikus jelentőségű cselekedetek vették át a helyüket. A tényértörés egyszerűen, „a cserép szerencsét hoz” magyarázatot kapott, az azt követő összesöprés pedig a „ki lesz az uralkodó a kapcsolatban” kérdésére utalt. A menyasszony áttemelése a küszöbön mint a csodálat és a szerelem jele terjedt el, az ajtó és a küszöb mágikus képzete és tartalma már nem játszott szerepet. A menyasszonytánc, menyecsketánc, „rostatánc” – a menyasszony tánca a násznéppel –, egyúttal a pénzbeli ajándékok átadása (a „rostába”, „tányérba”) nemcsak megszokott, hanem egyenesen elvárt elemévé vált a lakodalmi mulatságnak.

A szóbeli jókívánságok hagyománya mellett mindkét országban elterjedtek az esküvői dísztáviratok (Leščák, 1989), amelyek az írott folklór megnyilvánulásai. Felolvasásuk a lakodalmi vigasság szerves részét képezték. Az 1970-es évek közepétől egyes hagyományos lakodalmi elemek megújulásával is találkozhatunk, ilyen a násznagy köszöntője, elsősorban

a néptáncgyűttesek tagjai körében, de akár megrendelésre is előfordult a menyasszony kontyolása.

A lakodalmi szokásokban is kialakultak olyan szerepek, amelyeket nők tölthettek be. Így természetesen a menyasszony, a koszorúslányok, keresztanya, nyoszolyólány, szakácsnők, öltöztetők, maszkosok, örömanya, anyós, ételvivők szerepe. Egy részük az éttermi lakodalmakkal kiesett (szakácsnők, maszkosok, felszolgálók), de a legtöbb stabilan megmaradt a maga hagyományos szerepkörével, tartalmával, külső jeleivel és viselkedési szabályaival.

2.4. Házassági évfordulók

Az egyéni életúthoz, így a házassághoz kapcsolódó jelentős évfordulók – az ezüst- és aranylakodalom – korábban családi és egyházi események voltak. Az államszocialista rendszerben erre is rátelepedett a hatalom, és ezt is a társadalmi ünnepek közé sorolta. A házassági évfordulók társadalmi ünneppé tétele az 1960-as évektől terjedt el a falvakban és a városokban. Azoknak a munkás és tévész-dolgozóknak, akik nem templomi szertartás keretében erősítették meg házasságukat, állami keretek között szerveztek ünnepet. Rendszerint az összevont polgári esküvők alkalmával köszöntötték a 25. vagy 50. évfordulójukat ünneplő házaspárokat, de akár külön is rendezhettek számukra köszöntő alkalmat a házasságkötő teremben, ahol a helyi úttörők énekeltek, verset mondtak, a helyi tanács és pártbizottság képviselője emléklapot adott át az idős párnak, virágot az asszonynak, és koccintottak egy pohár borral.

2.5. Temetés

Az emberélet utolsó állomása a halál, és ezzel kapcsolatos a temetés, a gyász és a családi, közösségi megemlékezés. A 20. század második felében a temetkezési szokások is változtak, számos elem tűnt el a politikai nyomás, a modernizáció és a szekularizáció hatására, de a ravatalozók kiépülése önmagában is változásokat hozott. A halálhoz, a gyászhoz kapcsolódó szokások mindkét országban hasonlóak voltak, és hasonlóan alakultak azzal, hogy a 20. század második felében, főleg az 1970-es években már a falvakban is fel kellett építeni a higiéniai követelményeknek megfelelő ravatalozókat, amelyek teljesen átalakították a temetkezési szokásokat.

Annak ellenére, hogy a ravatalozókat a temetőben állították fel, kellőképpen „semleges”, többnyire az egyháztól független tereknek tekintették őket, és a szocialista rendszer számára alkalmasnak a polgári temetések és búcsúztatások lebonyolítására (Jágerová, 2015). Ahol még nem volt ravatalozó, és ragaszkodtak a hagyományos rendhez és az egyházi temetéshez, ott otthon ravatalozták fel a halottat. Előfordult, hogy azokat, akiket csak polgári szertartással temettek, és jelentősebb párttagok voltak, a kultúrházban ravatalozták fel (L. Juhász, 2002: 66), ilyenkor a hagyományos virrasztás, siratás, imádkozás szokása teljesen elmaradt.

Fotó: Ján Podolák

8. kép: Görögkatolikus temetés a helyi nemzeti bizottság előtt. Feketekút (Šambron), 1972

Az 1970-es évektől azonban mindenütt kikerültek a halottak az otthonokból, mindenkit a felépült ravatalozókba kellett vinni, így egészen megváltoztak a halotthoz fűződő szokások is. Már nem lehetett a tisztaszobában vagy az udvaron ravatalozni, nem otthon búcsúztak az elhunyttól, ennek ellenére a falvakban még letakarták a tükröt, a halott jelenléte nélkül is eljöttek virrasztani a rokonok, a szomszédok és a barátok. A temetkezés szervezése és lebonyolítása, a halott felöltöztetése és felravatalozása,

valamint a sírásás, a koporsóvivés is egyre inkább kikerült a családok, rokonok kezéből még a falvakban is, és temetkezési vállalkozók vették át a helyüket. Ez a folyamat elhúzódó volt, először természetesen a városokban, majd a falvakban is bekövetkezett.

Az életformaváltás, a családok felbomlása, az egészségügyi ellátórendszer kiépülése, a teljes foglalkoztatottság, az öregek társadalmi helyének megváltozása mind hozzájárult ahhoz, hogy a súlyos betegek és a haldoklók kikerültek a szűk családi körből. Az elhalálózásra gyakran valamilyen egészségügyi vagy szociális intézményben kerül sor. Ha mégis az otthonában hunyt el valaki, a temetési szertartás akkor sem az otthon falai között, illetve az udvaron zajlott, hanem a községi halottasházban, ravatalozóban.

Azzal párhuzamosan, hogy az elhunyt és az elhunytat búcsúztató szertartások áthelyeződtek a házból a temetőbe, a gyászszertartást követő halotti torokat is egyre ritkábban tartották az elhunyt családtagjainál. A tor kötelezettsége, különösen a falvakban, megmaradt a temetésen részt vevők számára, de egyre inkább a művelődési házban vagy egy vendéglátóipari intézményben rendezték meg. Ezzel párhuzamosan, elsősorban a városokban, már nem is tartottak a hagyományos értelemben vett tort, hanem a temetés után otthon látták vendégül a legközelebbi családtagokat.

A témához tartozik a „gyász viselete” is, amely a ruházat révén köti össze az elhunyt hozzátartozóit. Az ún. mélygyász viselésétől egyre inkább eltekintettek, amely a 20. század első felében elsősorban az özvegyek számára volt kötelező. A gyász jeleit a ruházaton a vizsgált időszakban elsősorban a legidősebb nőrokonok viselték, de e külső jelek viselésének ideje fokozatosan lerövidült. A férfiak kabátujjon, majd a zakó hajtókáján viselt fekete szalagja szinte teljesen eltűnt az 1980-as évek végére. A gyászviseletet a társadalom modernizációja, a szekularizáció, a közösségi kontroll gyengülése és a halálhoz való viszony megváltozása is alakítja. Az a nyomás, hogy a közeli hozzátartozó halála után mihamarabb térjünk vissza az élet „normális menetébe”, a felgyorsult életritmussal is összefügghet.⁶ Ettől függetlenül elmondható, hogy a szocialista rendszerben nagyon sok elmagányo-

6 „A gyász idejének lerövidülése nyomást gyakorol a gyászoló pszichikájára. A társadalom jóval korábban elvárja a normális élethez való visszatérést” (Taročková, 2002).

sodott, egyedülálló idős embernek, főleg asszonynak éppen a gyász, a halott emlékének ápolása, a temetőbe járás, a sírok gondozása adott elfoglaltságot. Általánosan elmondható, hogy a halálhoz, a temetéshez és a gyászhoz kapcsolódó feladatokat, megemlékezések szervezését, az emlékek fenntartását többnyire a nőkhöz kapcsolták. Különösen igaz volt ez az özvegyasszonyokra, akik vidéken gyakran halálukig gyászviséletet hordtak.

Az a szokás, hogy virágot viszünk a temetésre és a temetőbe egészen új keletű, a 20. század második felében vált általánossá (Voštenáková & Jágerová, 2013; Balassa, 1982). Az elhalálozás évfordulójára való megemlékezés, a sírok rendbe tétele, a mindenszenteki, illetve a halottak napi temetőjárás és temetődíszítés felekezettől, politikai állásfoglalástól független általános gyakorlattá vált, és nem csak az idős korosztály feladata. Mindkét országban elterjedtek az élő virágok mellett a művirágból készült csokrok és koszorúk, és egyre gyakrabban feltűntek a síremléken az elhunytak fényképei. Korszakunk végén, az 1980-as években jelent meg a temetőkben az előre elkészített sír sírkövel, amelyre a házaspárok még életükben felvésették a szöveget, a nevüket és születési dátumukat (L. Juhász, 2002). A sírkövön általában a férfi neve szerepel fölül, a feleségéé pedig alatta. A szlovákiai vegyes nemzetiségű, szlovák-magyar házaspárok esetében egyre gyakrabban látni kétnyelvű sírfeliratot is (L. Juhász, 2017).

A temetéssel összefüggésben egy jelentős modernizációs változás jelent meg mindkét országban, a hamvasztás, amely épp az 1970-es évektől kezdett szélesebb körben elterjedni. Szlovákiában nagyrészt a betelepülő cseh lakosok hatására honosodott meg jelentős mértékben.⁷ Magyarországon bár már 1932-ben megépült az első krematórium Debrecenben, az első hamvasztásra, épp politikai nyomásra és az egyházak ellenében, csak 1951-ben került sor. A második létesítmény Budapesten 1968-ban, a harmadik pedig Szegeden 1985-ben épült meg, és igen hamar megnőtt a hamvasztásos temetkezések száma.⁸ Ez a ma már bevett temetkezési

7 Az 1955-től hatályos 8/1955 Zb. számú rendelet a temetkezésről, majd ezt követően az 1957-es hirdmény a temetkezésről kötelezte a temetkezési szolgáltatókat, hogy tegyék lehetővé a hamvasztásos temetkezést is. A pozsonyi krematórium 1969-ben készült el, és mind a római katolikus, mind az ág. evangélikus egyház felszentelte. További krematóriumokat létesítettek 1980-ban Besztercebányán és 1982-ben Kassán (Zelinová, 2001: 212–213).

8 A Minisztertanács 1950. május 11-én hozott határozatot arról, hogy a debreceni halotthamvasztót üzembe kell helyezni (Polgári, 2016).

eljárás számos további racionalizáló elemet hozott be az elhunytaktól való búcsúzás folyamatába, mind a szimbolikus jegyek (virágok, gyász, zene), mind a temetési szertartás terén a gyászjelentéstől, az egyházi részvételtől, illetve a temetési szertartástól a temetést követő vendéglátásig (8–9. kép).

Fotó: Szabó Miklós

9. kép: Római katolikus temetés. Dámóc, 1974

A változások ellenére a halálhoz, a temetéshez, a gyászhoz tartozó szokásokhoz ragaszkodtak legtovább és legerőteljesebben még a szocializmus időszakában is. Ezzel magyarázható, hogy a polgári szertartások bevezetése a temetések esetében járt a legkisebb sikerrel. Az ún. polgári, az egyház jelenléte nélküli temetés, különösen vidéken, elég ritkán fordult elő. Ha a halott egyén korábban magas funkciót betöltő párttag vagy fegyveres testület tagja volt, akkor akár a család ellenében is polgári temetéssel temették el. 1963-ban a magyarországi *Állam és Igazgatás* című lapban nehezményezték, hogy a „családi események társadalmi lebonyolításánál a polgári temetések vonatkozásában jelentkezik a legtöbb probléma”, amiért az egyházakat tették felelőssé a szertartásaik miatt, mert azokkal

elmélyítették az emberekben a túlvilágban való hitet (Mészáros, 1963: 38). Ugyanennek a dilemmának adtak hangot Szlovákiában még az 1980-as évek elején is: „...a végtisztesség kérdésében nyilvánul meg a tudományos világnézetnek a vallási ideológiával való konfrontációja, mert a lakosság nagy részénél épp e területen tartják magukat nagyon szívósan a vallási előítéletek. Az állampolgárok világnézeti nevelése szempontjából a polgári temetés ezért olyan rendkívüli jelentőségű, mert e területen a vallási hagyományok folyamatos leküzdésének eredményes eszközévé válhat” (Mravík et al., 1985 [1978]: 124; lásd még: L. Juhász, 2002: 183).

Éppen ezért a családi ünnepek polgári megszervezésénél a temetés volt a leginkább kidolgozva mindkét országban. Úgy vélték, „az énekkar közreműködése jelentős mértékben növeli a polgári temetés ünnepélyességét”, ezért elrendelték, hogy a temetkezési vállalatok gondoskodjanak kórusról is (Mravík et al., 1985: 39). Tulajdonképpen ugyanerről a problémáról írt a Csehszlovák Kommunista Párt *Pártélet* című lapja 1982-ben, és példaként a galgóci helyzetet hozta, ahol a polgári temetéshez még a gyászlobogó vitelére is nagyon nehéz embert találni (Martinová, 1982: 27).

A témához és korszakunkhoz tartozik az út menti keresztek, sírjelek kérdése, ami Európa-szerte elterjedt, és történeti gyökerei messzire nyúlnak vissza. Nem a halott helyét, hanem a tragikus halál színhelyét jelölték vele (Kovács, 1990b). A szocialista országokban az autózás elterjedésével az 1970-es évekre egyre gyakoribbá váltak a közlekedési balesetek, egyre többen haltak meg váratlanul az utakon, ami a több évszázados gyakorlatnak megfelelően felelevenítette a tragikus halál helyszínét megjelölő szokást (e kérdést járják körbe a Kovács Ákos által szerkesztett kötet [1990a] tanulmányai). Legutóbb 2013-ban L. Juhász Ilona összegezte és tipologizálta európai kitekintéssel a közlekedési balesetek emlékére felállított vagy készített haláljeleket (L. Juhász, 2013a; 2013b). Könyvében számos kelet-közép-európai, köztük szlovák és magyar példát is hoz, gazdagon illusztrálva a téma színességét és változatosságát.

Végül a kiházasíthatlanok halálához kapcsolódó szokásról, a halott lakodalmaról kell szólni, ugyanis ez is mutatja, milyen szívósan éltek tovább a halálkultusz egyes elemei a 20. század második felében is. Az Európa-szerte ismert szokás gyökerei szintén a régmúltba nyúlnak vissza, és bár szórva-nyosan, a 20. század végéig ismerték és gyakorolták. Ennek lényege, hogy

a fiatalon (12-14 éves kortól) meghaltaknak megrendezik a lakodalmát, a lányokat fehér menyasszonyi ruhába öltöztetve temetik el, fejükre menyasszonyi koszorút, fátylat és mirtuszt helyeznek, a fiatal fiúkat pedig vőlegényruhában vagy legszebb ünneplőjükben. Mindkét országban ismert és gyakorolt szokás volt még az 1970-es években is. A fiatal koporsóját a falu fiataljai vitték, akik koszorúslány-, illetve vőfélyruhába voltak felöltözve, egy leány közülük menyasszonyi ruhát, egy fiú pedig vőlegényruhát viselt. A fiatalok halála rendellenes és megrendítő, éppen ezért temetésükre a korosztálynak nemcsak a helyi, hanem a környező településekről való tagjai is eljöttek. A halott fiatal temetését a halotti tor zárta le, amire ugyanúgy megterítettek, mint egy lakodalmon. Egy lakodalmi ebédnél szerényebb, de egy halotti tornál bőségesebb volt a vendéglátás (Novák, 1989; Csáky, 1999; Liszka, 1990; L. Juhász, 2002: 112–114; Knapecz, 2018). A békéscsabai magyarok és szlovákok hagyományaiban is élt a szokás, a halott fiatal lány fejére mirtuszkoszorút, a mellkasán keresztbe pedig rozmaringszálakat tettek, mintha menyasszony lenne (Krupa, 1993).

3. Összegzés

Összességében látható, hogy mindkét szocialista országban sokan továbbra is az egyházi szertartások mellett döntöttek. Gyakran nem vállalva a hatalommal a nyílt konfrontációt, titokban kereszteltették meg gyermekeiket, a polgári esküvő előtt titokban vagy szűk körben az oltár elé járultak, mások viszont nyíltan vállalták mindezt, és a temetkezéshez is mindenképpen papot hívtak. Elmondhatjuk, hogy ezekben az évtizedekben sokféleképpen szervezték meg az emberélet fordulóit, és gyakran egymás mellett éltek a hagyományos egyházi rítusok az állami, szocialista ideológiával átszőtt ünnepléssel. Ez azért fontos, mert a szocializmus évtizedei alatt épp a hagyomány adta a családi, rokonsági, szomszédsági és baráti kapcsolatok működésének alapmintáit. Annak ellenére tehát, hogy éppen a családi szokások számítanak a hagyomány legmaradandóbb elemének, a hivatalos intézményrendszeren kívüli ünnepekre fokozatosan jellemzővé vált a leegyszerűsödés, az egységesülés. A vizsgált korszakról megállapítható, hogy a szokások, a hagyományok nem tűntek el, hanem inkább keretet adtak a megváltozott ünnepi kultúrának.

Felhasznált irodalom

- Apáthyová-Rusnáková, Z. (1974). Kmotrovstvo. *Slovenský národopis*, 22(1), 109–127.
- Bakó, F. (1987). *Palócföldi lakodalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Balassa, I. (1982). *A magyar fuvak temetői*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Beňušková, Z. (2017). *Občianske obrady na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Bodó, J. (1998). *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Botík, J., & Slavkovský, P. (Eds.). (1995). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I–II. Bratislava: Veda.
- Bulcroft et al. (1999) = Bulcroft, K., Smeins, L. E., & Bulcroft, R. (1999). *Romancing the Honeymoon. Consummating Marriage in Modern Society*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Csáky, K. (1999). „Nem halt meg, csak alszik.” A halottkultusz, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső-Ipoly mentén. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 87–88.
- Földi, P. (1962). *A szocialista családi és társadalmi ünnepek rendezése. Kézikönyv*. Eger: Heves Megyei Pártbizottság Heves Megyei Népművelési Tanácsadó.
- Hankiss, E. (1986). *Diagnózisok 2*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Hernádi, M. (1982). Nász és gyász. In Hoffman, M. D., & Szilágyi, E. (Eds.), *Ünnepek a mai magyar társadalomban. Az ünnep szociológiai és szociálpszichológiai szempontból* (pp. 31–47). Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Hernádi, M. (1985). *Ünneplő társadalom*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Jägerová, M. (2015). *Domy smútku vo vidieckom prostredí*. <https://www.pohrebnictvo.sk/domy-smutku-vo-vidieckom-prostredi> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Jakubíková, K. (1980). Teoretické východiská ku štúdiu obyčajov. *Slovenský národopis*, 28(4), 612–621.
- Jakubíková, K. (1997). Rodinné obyčaje. In Botíková, M., Švecová, S., & Jakubíková, K. (Eds.), *Tradičie slovenskej rodiny* (pp. 161–190). Bratislava: Veda.
- Jakubíková, K. (2011). Narodeniny. In Kiliánová, G. (Ed.), *Elektronická encyklopédia: Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Bratislava: SLUK – Ústav etnológie SAV. <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/narodeniny> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Jířiková, V. (1985). Úvaha o současné formě a obsahu rodinných oslav jmenin a narozenin ve Středních Čechách. In Frolec, V. (Ed.), *Čas života* (pp. 188–196). Brno: Blok.
- Kadlecová, E. (1967). *Sociologický výzkum religiozity v Severomoravském kraji*. Praha: Academia.
- Klabouch, J. (1962). *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis.
- Knapecz, K. (2018). „Oly tiszta volt, mint a gyöngy...” A halott lakodalma Berzétén. In Deáky, Z., & Smid, B. (Eds.), *Történeti, néprajzi közelítések a gömöri Berzétéhez* (2. jav., bőv. kiad.) (pp. 217–228). Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- Kovács, Á. (Ed.). (1990a). *Haláljelek*. Budapest: Liget.
- Kovács, Á. (1990b). Országutak népművészete. In Kovács, Á. (Ed.), *Haláljelek* (pp. 3–11). Budapest: Liget.

- Krupa, A. (1993). A halál, a temetés a szlovákoknál. In Grin, I., & Krupa, A. (Eds.), *Békéscsaba néprajza* (pp. 745–776). (Békéscsaba Megyei Jogú Város Monográfiája, 2.) Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város.
- Leščák, M. (1989). Svadobné verše a vinše. *Slovenský národopis*, 37(1–2), 149–157.
- Liszka, J. (1990). A halál és temetés Felsővályon. In Ujváry, Z. (Ed.): *Gömör néprajza XXIV.* (pp. 151–165). Debrecen: KLTE BTK Néprajzi Tanszék.
- L. Juhász, I. (2002). *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században.* (Lokális és Regionális Monográfiák, 2.) Komárom–Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- L. Juhász, I. (2013a). *A harmincnégyes kőnél... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén.* Somorja–Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ.
- L. Juhász, I. (2013b). Az elhunyt emlékezetének temetőn kívüli jelei. Haláljelek és halálhelyjelek Dél-Szlovákiában. In Danter, I. (Ed.), *Musaeum Hungaricum 5. A musaeum hungaricum. A szlovákiai magyarság tárgyi emlékei és ezek múzeumi dokumentációja című konferencia tanulmánykötete* (pp. 125–136). Boldogfa: Mátyusföldi Muzeológiai Társaság.
- L. Juhász, I. (2017). A dél-szlovákiai síremlékek nyelvhasználatának néhány sajátossága. In Misad, K. (Ed.): *Kétnyelvűség térben és időben* (pp. 39–57). Pozsony: Szenczi Molnár Albert Társaság.
- Martinová, B. (1982). Új hagyományok születése. *Pártélet*, 33(24), 27.
- Mészáros, J. (1963). Egyes családi események lebonyolításának társadalmi vonatkozásai. *Állam és Igazgatás*, 13(1), 32–40.
- Mravík, J. et al. (1978) = Mravík, J., Cigánek, E., Czimárik, R., Gojda, M., Irsa, M., Hupka, G., & Juhász, J. (1978). *Premeny*. Bratislava: Obzor.
- Mravík, J. et al. (1985) = Mravík, J., Cigánek, E., Czimárik, R., Gojda, M., Irsa, M., Hupka, G., & Juhász, J. (1985). *Az élet állomásai*. Pozsony: Madách.
- Novák, L. (1989). Halottkultusz, a temetkezés szokásai Palócföldön. In Bakó, F. (Ed.), *Palócok*. IV. *Rítus és folklór* (pp. 263–302). Eger: Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Olvasói levél. (1979). *Nők Lapja*, 1979. június 16.
- Polgári, Sz. (2016). Hamvasztás Magyarországon. A debreceni krematórium rövid története. *Aetas*, 31(2), 83–103. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40246/1/aetas_2016_002_083-103.pdf (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Popelka, P. (1976). Sezónnost uzavírání manželství, její vývojové tendence a příčiny. *Slovenský národopis*, 24(3), 472–480.
- Rácz, Z. (1970). *Családi és társadalmi ünnepek. Kézikönyv a tanácsok és a társadalmi szervezetek aktivistái részére* (3., jav. kiad.). Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Švecová, S. (1974). Kmotrovstvo v Jedlových Kostolnoch. *Slovenský národopis*, 22(1), 129–135.
- Szabó, G. (1975). Újmódi családi ünnepek. *Magyarország*, 2, 29.
- Taročková, T. (2002). *Čas nosenia smútku sa u nás skrakuje*. <https://www.sme.sk/c/714262/cas-nose-nia-smutku-sa-u-nas-skrakuje.html#ixzz5dLlXEjer> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)

- Tomka, M. (1982). Életfordulók ünneplése a szocialista országokban. In Hoffman, M. D., & Szilágyi, E., *Ünnepek a mai magyar társadalom. Az ünnep szociológiai és szociálpszichológiai szempontból* (pp. 163–192). Budapest: TömegkommunikációsKutatóközpont.
- Tóth, E. Zs. (2005). Egyház, vallás, túlvilág és a párt munkásnők életút-elbeszéléseiben. In Palasik, M., & Sipos, B. (Eds.), *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon* (pp. 320–334). Budapest: Napvilág.
- Vági, G. (1962). A mi névadó ünnepségeink. *Ifjú Kommunista*, 6(6), 282.
- Varjú, Š. (1986). Z histórie zborov pre občianske záležitosti. In Irša, M. (Ed.): *Sláva životu* (pp. 35–46). Bratislava: Obzor.
- Verebélyi, K. (1998). Népszokások. In Voigt, V. (Ed.), *A magyar folklór* (pp. 400–441). Budapest: Osiris Kiadó.
- Voštenáková, Z., & Jágerová, M. (2013). *Smútok po zosnulom zahalujeme do čiernej*. https://www.pohreb-nictvo.sk/data/files/1220_sp_09_2013.pdf (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Zelinová, H. (2001). Podiel Čechov na propagácii kremačného hnutia na Slovensku. In Botík, J. (Ed.), *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku* (pp. 207–214). Bratislava: Lúč.

II.

Gyermekvállalás

A standardizálódó életútmodell mint a magyar fiatalok által vágyott gyermek(ek) megszületésének akadálya

Bali János kutatási igazgató (Nemzetstratégiai Kutatóintézet),
egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet)

1. Bevezetés: problémafelvetés

A problémaközpontú társadalomtudományi kutatásokban kiemelt fontosságú téma a népesedés, azon belül is a társadalom reprodukciójának – a vándorlásoktól eltekintve – legfontosabb tényezője, a születések és halálozások száma és ezek egyenlege, vagyis a természetes szaporodás. Vannak ugyanis olyan térségek és országok, ahol a túlnépesedés okoz alapvető társadalmi és gazdasági problémákat, máshol pedig épp ellenkezőleg, a negatív előjelű természetes szaporodás (a természetes fogyás) kedvezőtlen számai vetnek fel stratégiai kérdéseket. Európában, ahol relatív alacsony az egy szülőképes korú nőre eső születések száma, azok az országok számítanak példának, amelyekben a szám eléri vagy meghaladja a társadalom reprodukcióját biztosító 2 főt. Nem véletlen, hogy Írország mellett Franciaország példáját tanulmányozzák a legtöbben (Stefán-Makay, 2009). Magyarország lakosságának száma 2001 és 2017 között mintegy 400 ezer fővel csökkent, s a népesség-előrejelzések a következő fél évszázadra további csökkenést prognosztizálnak. A legvalószínűbb változat szerint 7,75 millió, kedvezőtlen esetben pedig 6 millió főre csökkenhet Magyarország népessége 2070-re (Obádovics, 2018: 271). Hogyan lehet megállítani a nagymértékű népességfogyást?

A polgári magyar kormány a 2010-es években a családpolitika nagyarányú támogatásával, a gyermekvállalás ösztönzésével igyekezett elősegíteni a demográfiai fordulatot. A népesedés mutatói egyértelműen pozitív változásokra utalnak a 2010 és 2020 közötti időszakban. Az ezredforduló környékén közel 50 ezer házasságot kötöttek Magyarországon (2000-ben pontosan 48 110-et), amely a 2010-es mélypontig mintegy 35 ezerre csökkent (ebben az évben, pontosan 35 520 volt), majd folyamatos növe-

kedést mutatott, aminek eredményeként 2016-ban és 2017-ben felülmúlta az 50 ezres számot (51 805 és 50 600) (Makay & Szabó, 2018: 32; Gregor, 2018: 13). A 2000-es években stagnáló, évi 23-25 ezerre tehető válási számot 2010 után sikerült érdemben csökkenteni (2010: 23 873; 2017: 18 600), ami európai dimenzióban is jelentős eredménynek számít (Makay & Szabó, 2018: 32–34). A teljes termelékenységi arányszámmal kapcsolatban a 2010-es évek egyértelműen pozitív változást hoztak, a 2011-re jellemző 1,24-ről a 2017 és 2019 közötti években 1,49-re emelkedett, majd a legújabb adatok szerint az arányszám 2020-ban már átlépte a másfeles határértéket, s 1,55-re kúszott fel (*Gyorstájékoztató*, 2021). A tendencia mögött a magyar kormány családbarát, a házasságot és gyermekvállalást anyagilag is támogató politikája biztosan komoly szerepet játszik.

A családbarát politika széles társadalmi támogatottsága mellett a társadalom családhoz és gyermekvállaláshoz kötődő attitűdje is szükséges tényező. A családot, a gyermeket fontosnak, nagy értéknek tekintik a Magyarországon élők (Susánszky et al., 2013: 245). Már a 2000-es évek derekán is azt dokumentálta a kutatás, hogy a magyarok értékrendjében előkelő helyet foglal el a gyermek. Azzal az állítással, miszerint „egy nőnek szüksége van gyerekre a teljes élethez”, Magyarországon már 2004–2005-ben is sokkal többen értettek egyet, mint Németországban, Franciaországban vagy Oroszországban (Ádám et al., 2013: 214). A kutatások azóta is a gyermekvállalási kedv folyamatos emelkedéséről tudósítanak (Gregor, 2018: 29).

Mégis nagyon lényeges ellentmondás feszül az elképzelés, az érték, a norma, illetve a gyakorlat között. A 14 európai ország összehasonlító vizsgálatát végző, 2000 és 2003 között lebonyolított „PPA II” kutatás reprezentatív mintán végzett kérdőíves vizsgálata a demográfiai változások társadalmi megítélésének feltárása mellett foglalkozott a párkapcsolatok pluralizációjával, a nemi szerepek modernizálódásával, valamint a gyermekvállalási elképzelésekkel, illetve a családtervek és a családpolitika kapcsolatával. A gyermekfontosság 30 fokozatú skáláján Magyarország 23 pontra értékelte a gyermek szerepét, azaz a vizsgált országok között a magyarok értékrendjében volt már ekkor is a legfontosabb a gyermek, ezzel szemben a termelékenységi arányszám 1,3 körüli értéke az egyik legalacsonyabb volt a vizsgált országok között (Ádám et al., 2013: 215). Mi az

oka annak, hogy az ideálisnak tartott, valamint a tervezett gyermekszám értéke folyamatosan az 1,9 és 2,2 közötti tartományban mozog (Kapitány & Spéder, 2018: 47), vagy még ennél is több, a valóságban valamiért mégis közel egy gyermekkel kevesebb születik meg?

2. A tanulmány célja és hipotézise

A tanulmány célja megvizsgálni, hogy milyen eddig fel nem tárt okok vezetnek a családok által kívánt, tervezett és ideálisnak tartott gyermekszám elmaradásához. (A tanulmány nem tér ki a meddőség kérdésre, mely ma Magyarországon a párok több mint 20%-át érinti, így mondhatni ösztársadalmi problémává vált.) A „hány gyermek születik” kemény számadatai mögött jellemzően „puhább” tényezők, értékek, motivációk, életvezetési és kapcsolati minták állnak. Mitől függ tehát, hogy a fiatalok mikor és mennyi gyermeket vállalnak? A magyar népesedés közeljövőjéhez kapcsolódó alapvető kérdést a 2010-es évek kvantitatív (kérdőíves módszerű), nagymintás ifjúságkutatásainak eredményei alapján, a teljes népességre kiterjedő demográfiai kutatások eredményeivel összevetve, másodelemzéses módszerrel igyekszik a tanulmány megválaszolni. A téma társadalmi hasznossága abban is kihangsúlyozható, hogy ismernünk kell a jelenleg és a közeljövőben családalapításra és gyermekvállalásra érett fiatal generáció gyakorlatait és attitűdjeit e kérdéssel kapcsolatban, hogy a családpolitika üzenetei és támogatási formái még jobb hatásokkal érthessék el őket, illetve ha valódi demográfiai fordulatot tűzünk ki célul, ismernünk kell az okokat, hogy miért születik a tervezettnél kevesebb gyermek.

A tanulmány hipotézise, hogy a demográfiai szakemberek által dokumentált pluralizálódó életútmodellek mellett létezik egy ezzel ellentétes jelenség is. Mégpedig, hogy a gyermekvállalás előtt – szigorú előfeltételként – olyan életesemények megvalósítását várja el a társadalom a fiataloktól, amelyek végső soron a gyermekvállalásra, a megszülető gyermekek számára negatív hatással vannak. Márpedig ez az életútmodell egyfajta standardizálódásának is tekinthető.

3. Az ifjúság meghatározása és kutatása

A hazai és nemzetközi kutatások legtöbbször a 15 és 29 éves kor közötti életszakaszt tekintik ifjúságnak, s az ehhez a korcsoportozáshoz tartozókat szólítják

meg adatfelvételeikkel. Időnként felmerül, hogy – figyelembe véve a házasságkötés, a gyermekvállalás és az önálló egzisztencia kialakításának egyre későbbre tolódását – a korcsoport határait nem lenne-e célszerű 34-35 éves korig kitolni, ez esetben azonban a kutatások eredményeinek összehasonlíthatósága csorbulna (Bali et al., 2017). Nagy Ádám a „Magyar Ifjúság 2012” kutatás eredményeit összefoglaló kötetéhez írt átfogó bevezető tanulmányt az ifjúság meghatározásáról, melyben külön is tárgyalta az érettség pszichés, biológiai és társadalmi ismérveit. Biológiai érettségnek a szexuális élet megkezdése számít, a pszichés érettséget több komponens is meghatározza, mint hogy a fiatal az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt-e, konkrét tervei vannak-e a jövőre nézve, mindig számol-e a döntései lehetséges következményeivel, és felnőttnek érzi-e magát. A társadalmi érettséget meghatározó tényezők pedig a családi állapot (független vagy együtt él házastársával/élettársával), a saját gyermek és az önálló háztartás megléte (Nagy, 2013a: 44–45). A hagyományos statisztikai modellben a korcsoportot tovább lehet bontani 15–18, 19–25, 26–29 éves életkori kategóriákra (Nagy, 2013a: 38). A 15–18 évesek körében a biológiai érettség 50%-os, a pszichés érettség 30%-os, míg a társadalmi érettség mindössze 9%-os, a 19–25 évesek körében a biológiai érettség már 93%-os, a pszichés érettség 59%-os, és a társadalmi érettség 28%-os. Végül, a 26–29 évesek között a biológiai érettség 97%-os, a pszichés érettség 67%-os, leginkább pedig a társadalmi érettség aránya ugrik meg (63%) (Nagy, 2013a: 44). Ki tekinthető ma Magyarországon fiatalnak, és ki felnőttnek? Ezt a kérdést tették fel a 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás”-ban. Mindkét kérdésre a legkevesebben az életkor szempontját adták meg (3-3%), míg az „aki annak érzi magát” kb. 55%-os válaszadást eredményezett. A felnőttkor megítélésében a házasság (50%) és a gyermek (52%) is kiemelt szempont, ugyanakkor ezek hiánya kevésbé határozza meg a fiatalságot (aki nem házas: 25%; akinek nincs gyermeke: 30%) (Székely, 2018: 64–65).

Az 1960–70-es években minden korábbinál élesebben fogalmazódott meg az, hogy a fiatalok korcsoportja nem csupán átmenetet képez a gyermekkor és a felnőttkor között, hanem egy önálló kultúrájú, identitású, társadalomszerveződési gyakorlatokkal jellemezhető generáció (Papp Z., 2017a). A társadalomkutatók követték, majd alakították is ezt a nézőpontot. Talán ez az oka annak is, hogy az ifjúságkutatásokban is háttérbe szorultak azok a témák, amelyek a korcsoport felnőttkorba való átmenetével kapcsolato-

ifjúságkutatások, bár a kérdőívek összeállításán az eltelt évek során szükségyszerűen módosítani kellett, longitudinális vizsgálatokra is lehetőséget adnak (Székely, 2017; Székely [Ed.], 2018). A 2010-es években megszaporodtak a magyar fiatalokra fókuszáló, kvantitatív társadalomtudományi kutatások. E kutatások méltó folytatásai a 2000-es évek elején intézményesült magyar ifjúságkutatásoknak. Új dimenzió, hogy a magyarországi fókusz felváltotta a Kárpát-medencei keret. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI) 2014–2015-ben a „Külhoni magyar ifjúság kutatása” címmel végzett átfogó kutatást, melynek keretében olyan részminták reprezentatív felvételére került sor, mint például a Felvidéken végzős magyar középiskolások (a Rákóczi Szövetséggel együttműködésben) vagy a Kolozsváron tanuló magyar egyetemisták (a Max Weber Társadalomkutatásokért Alapítvánnyal együttműködve) (Bali & Marelyin Kiss, 2014a; 2014b; Bali et al., 2015; 2017). „GeneZYs 2015” címmel átfogó Kárpát-medencei ifjúságkutatás folyt a Mathias Corvinus Collegium, a Tihanyi Alapítvány és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete együttműködésében, Papp Z. Attila szakmai vezetésével (Papp Z., 2017b). 2012 után 2016-ban is a Székely Levente vezette Kutatópont kapott megbízást a négyévente sorra kerülő, nagymintás „Magyar Ifjúság Kutatás” megvalósítására (Székely [Ed.], 2018). A kutatás adatainak elemzéséből egy „ellenkötet” is napvilágot látott (Nagy, 2018). Az NSKI hivatalos javaslatát megfogadva, utóbbi már a külhoni magyarokra is kiterjesztették. (A 2020-as kutatást a járványhelyzet miatt el kellett halasztani.) Már az ezredfordulón is felmerült, hogy az ifjúságkutatást a határon túlra is ki kellene, ki lehetne terjeszteni. A „Mozaik2001” (Szabó et al., 2002) után tíz évvel került sor a „Mozaik2011” kutatásra, azonban ez alapvetően kvalitatív módszerekkel, fókuszcsoportos interjúk formájában valósult meg (Szabó et al., 2013), úgyhogy adatait a tanulmány nem használta fel.

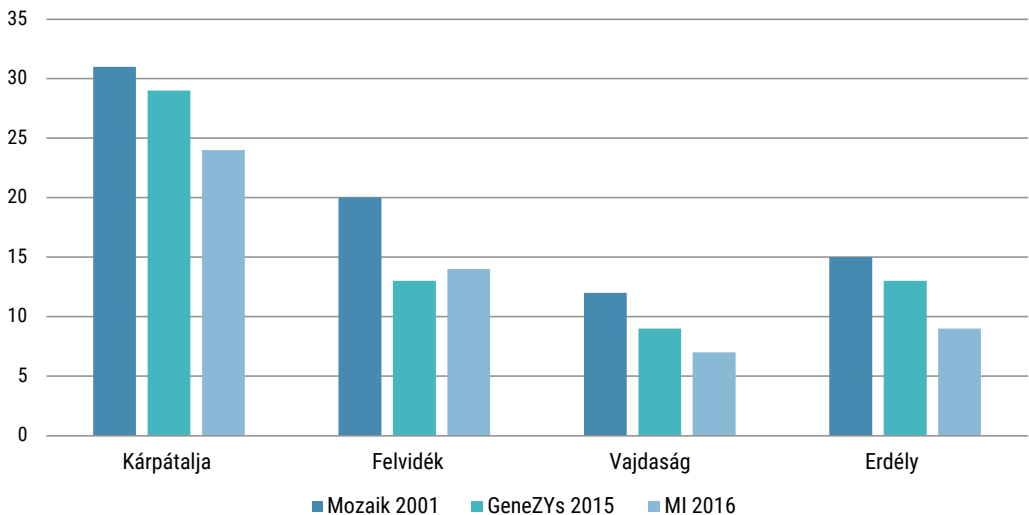
Mik e vizsgálatok legfontosabb megállapításai az ifjúságra vonatkozóan? Székely Levente William Strauss és Neil Howe gondolatait vette alapul, miszerint a generációváltás ciklikusan megy végbe nagyjából húszévenként, és e ciklusok szerint, egymást váltogatva beszélhetünk alapvetően domináns és visszahúzódó nemzedékekről (Strauss & Howe, 1991; idézi Székely, 2017: 83). Az általa vezetett 2012-es nagymintás ifjúságkutatás eredményeit elemezve jutott el a „csendes generáció” elméletéhez, melynek részei a passzivitásra utaló jegyek (civil aktivitás hiánya; apolitikus, visz-

szahúzódó attitűd; otthon, képernyők előtt töltött szabadidő; stagnáló, mozgásszegély életmód; stagnáló deviáns magatartásformák), a konformitás dominanciája (nem akarja megdönteni a status quót; elfogadja szülei eszményeit) és az általánosan tapasztalható bizonytalanság (elkötelezettség hiánya; céltalanság; befelé figyelés; rendezettség iránti vágy) (Székely, 2014; 2016: 35–37; 2017: 83–85). A tanulmány legfontosabb kérdése, hogy e „csendes generáció” vajon hogyan viszonyul a családalapításhoz, azon belül pedig a gyermekvállaláshoz, milyen demográfiai gyakorlat jellemző e korcsoportra.

4. A gyermekszületést korlátozó tényezők az ifjúsági korcsoportban

Makay Zsuzsanna vetette össze a 2000 és 2012 között lefolytatott négy nagymintás ifjúságkutatás eredményeit a megszületett gyermekek tekintetében. Eszerint, míg 2000-ben a válaszadók 77%-ának nem volt gyermeke, addig 2012-ben ez az arány már 85%-ra nőtt. Az egynél több gyermek viszont fordított arányt mutatott (2000-ben 10%, 2012-ben 6%) (Makay, 2013: 77). A KSH népmozgalmi adatbázisán alapuló belső számítása szerint 2016-ban a 20 és 29 éves kor közötti férfiak 89,7%-ának nem volt még gyermeke, s mindössze 3,5%-ának volt egynél több gyermeke (Makay & Spéder, 2018: 70). Miután 15 és 29 éves kor közöttiekre vonatkoztak az adatgyűjtések, az éppen aktuális családi állapot csak korlátozottan alkalmas fajsúlyos megállapítások levonására, hiszen a korcsoportból – életkorukból fakadóan – sokan a jövőben kötnek házasságot, és vállalnak gyermeket. Ugyanakkor az adatok mégiscsak érdeemesek az elemzésre, mert a házasságkötés demográfiájának változása (pl. az első házasságkötés időpontja vonatkozásában) kiolvasható belőlük. A „GeneZYs2015” kutatás összefoglaló adatai szerint a válaszadók családi állapota a következő volt: egyedülálló (47,2%); van párkapcsolata, de nem élnek együtt (27,4%); házas (14,7%); nem házas, de együtt él valakivel (9,8%). A kutatás a meglévő gyermekekre is rákérdezett, s a válaszadók mindössze 15,5%-ának volt már saját gyermeke (Papp Z. et al., 2017: 202). A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” határon túlra vonatkozó adatai a külhoni régiók közötti különbségekről is részletes képet festettek. Az egy évvel korábbi adatokhoz hasonló arányokat mértek a kutatók a házasságban élő válaszadók között (Erdély: 14%, Felvidék: 16%, Vajdaság 12%), viszont ez az arány Kárpátalján 32% (!) volt.

Ha csak az ifjúsági korosztály kor szerint legidősebb rétegére, a 25–29 év közötti csoportra fókuszálunk, az arányok hasonlóak voltak: Erdély: 34%, Felvidék: 33%, Vajdaság: 28% és Kárpátalja: 63% (Papp Z. & Vita, 2018: 110–111). A kutatás arra is rákérdezett, hogy a(z első) házasságkötés mikor következett be. Legkorábban, kereken 22 éves korban Kárpátalján házasodtak a fiatalok, de a többi régióban sem tolódott ez ki 24 év kor fölé (22,9 és 23,9 év között voltak az átlagok) (Papp Z. & Vita, 2018: 117). A házasság és a gyermekszám közötti szoros összefüggést mutatja, hogy a „Magyar Ifjúság Kutatás” 2016-os adatai szerint a kárpátaljai fiatalok körében fordult elő legnagyobb mértékben a gyermekvállalás: az ottani magyar fiatalok közel negyedének volt már gyereke a lekérdezés időpontjában (Papp Z. & Vita, 2018: 123). Ez az adat térben és időben összevethető a korábbi, határon túli magyar fiatalokra is kiterjedő vizsgálatokkal. A 2016-ban lefolytatott adatfelvételt az egy évvel korábbi „GeneZYs2015”-tel és a „Mozaik2001”-gyel lehet releváns módon összevetni (2. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Papp Z. & Vita, 2018: 124 alapján

2. ábra: A saját gyermekkel rendelkezők aránya

A vizsgált másfél évtized alatt (2001 és 2016 között) mindegyik régióban harmadával-negyedével csökkent a gyermekes fiatalok aránya. (A képet némileg árnyalja, hogy e kérdésnél relatíve magas volt a nem válaszolók aránya, amit a „nincs vér szerinti gyermekem” válasszal egybeszámolva kezeltek a kutatások.) Ha ezeket kivesszük a számításokból, akkor érthető módon azt látjuk, hogy mindegyik régióban nagyobb volt a gyermekvállalók aránya: Kárpátalján 29%, Felvidéken 15%, Vajdaságban és Erdélyben pedig 24-24% (Papp Z. & Vita, 2018: 124). Az első gyermek megszületésének időpontja szorosan idomul a házasságkötés időpontjához, ami bizonyítja e két tényező szoros összefüggését. Felvidéken és Kárpátalján 22 és 23 éves kor között, Erdélyben 23 és 24 éves kor között, míg Vajdaságban 24 és 25 éves kor között született az első gyermek (Papp Z. & Vita, 2018: 127), ami korrelál a korábban elemzett adatokkal.

A saját család alapításának motívuma és gyakorlata biztosan kapcsolatban áll a szülői mintákkal, a gyermek- és ifjúkorban tapasztaltakkal. A határon túli magyar fiatalok körében végzett kutatások a magyarországinál kedvezőbb képet mutattak a családi háttérről. A megkérdezett kolozsvári magyar egyetemisták 86,1%-a úgy nyilatkozott, hogy kétszülős családban nőtt fel, s szüleik nem váltak el (Veres et al., 2017: 150). Mindössze a válaszadó fiúk 4,5%-a, míg a lányok 7,7%-a válaszolt nemmel arra a kérdésre, hogy „Megfelel eszményeidnek a szüleid élete?” (Veres et al., 2017: 151).

4.1. A házassági kor kitolódása, a gyermekvállalás halogatása

1960 és 2008 között Magyarországon a nők első házasságkötésének időpontja több mint öt évvel, 22-ről 27,4 évre tolódott ki, ami a kelet-közép-európai országok viszonylatában is „rekordnak” számít (Makay, 2013: 54). A férfiak tekintetében hasonlóak az adatok. Míg 1990-ben a 24 éves és idősebb férfiak fele házas volt, addig 2000-ben már csupán 29 éves korukra kötöttek ugyanennyien házasságot. 2006 és 2016 között a férfiak első házasságkötésének időpontja mintegy négy évvel, míg a nőké három évvel tolódott ki (Gregor, 2018: 14). A 2012-es és a 2016-os magyar ifjúságkutatások is ugyanezt a tendenciát erősítették meg (Gregor, 2018: 27). Ugyancsak körülbelül három évvel nőtt a nők első gyermekének születési időpontja az előbb bemutatott ciklusban (Gregor, 2018: 17). A 2010-es években a fiatalok döntő többsége 15–29 éves kora között még nőtlen,

illetve hajadon. Ugyanakkor a nők között majd kétszer olyan magas ebben a korcsoportban a házások aránya, mint a férfiak körében (13%, illetve 7%) (Makay, 2013: 56–57). Társadalomtörténeti axióma, hogy minél későbbre tolódik ki az első házasság megkötésének időpontja, annál később születik meg az első gyermek a családban (Kapitány & Spéder, 2018: 53), s összességében is kevesebb gyermek születik majd. A házasodási kor kitolódása összefüggésben áll a gyermekvállalás halogatásával. A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének 2013. évi „Hungarostudy 2013” kutatásában arra a kérdésre, hogy a 18–35 éves fiatalok mit tartanak a legideálisabbnak az első gyermek vállalására, a nők átlagban a 26,5 életévet, a férfiak pedig a 29,4 életévet adták meg (Tózsér, 2020: 66; Ádám et al., 2013). A gyermekvállalás halasztása mögött a halogató magatartás áll, miszerint még a 30–35 évesek is átlagosan csak három év múlva szeretnék gyermeket. Ez egybecseng a KSH kutatásának azon eredményével, miszerint a gyermekvállalás halogatása egészen a 40. életévig elhúzódik (Tózsér, 2020: 67; Dukay-Szabó et al., 2013).

4.2. Házasság kontra élettársi kapcsolat

A házasságkötések nem csupán későbbre „tolódhatnak”, hanem nagyobb arányban el is maradhatnak. 2000 és 2017 között 27%-ról 34%-ra nőtt a hajadonok/nőtlenek, 6,6%-ról 13%-ra pedig az élettársi kapcsolatban élők aránya a 15 évesnél idősebb népesség körében Magyarországon. Az élettársi kapcsolatban élők korszerkezete is változott, egyre nagyobb arányt tesznek ki a 30 év felettek, s egyre kisebb arányt alkotnak az elváltak és az özvegyek (Murinkó & Rohr, 2018: 9), akik már nem a házasságot megelőző vagy azt követő életszakaszként élik meg ezt a párkapcsolati formát, hanem számukra ez már a házasság akár végleges alternatíváját is jelentheti. A társadalmi gyakorlat megváltozása mögött az együttélés formáinak megítélésében történő változás húzódik meg, mondhatjuk azt is, hogy a norma és a gyakorlat összefügg egymással. Murinkó Livia és Rohr Adél a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Népeségtudományi Kutatóintézete (NKI) „Életünk fordulópontjai” című kutatása keretében 2001 és 2016 között öt hullámban felvett adatok birtokában elemezték a változásokat. Megállapították, hogy a vizsgált időszakban átalakult az emberek véleménye arról, hogy milyen párkapcsolati formát tartanak jónak, és mit javasolnának a mostani fiataloknak. 2001-ben a 22–75 éves

magyarok még közel egyharmada azt tanácsolta volna a fiataloknak, hogy előzetes együttélés nélkül kössenek házasságot. 15 évvel később, 2016-ban már csak alig több mint tizedük vélte úgy, hogy ez lenne az ideális: jelentősen megnőtt az előzetes együttélés utáni házasságkötést javaslók aránya. Nem arról volt tehát szó, hogy az élettársi kapcsolat preferenciája változott volna drasztikusan (7,8%-ról csupán 8,8%-ra emelkedett), hanem a házasság intézménye vált bizonytalanná azáltal, hogy az együttélésnek nem előfeltétele, hanem majd, egykor bekövetkezendő kiteljesedésévé vált (Murinkó & Rohr, 2018: 24). Még abban az élethelyzetben sem „muszáj” házasságot kötni, ha a nő várandós lesz az élettársi kapcsolatban. Míg 2001-ben majdnem minden második válaszadó (42,8%) tartotta ez esetben fontosnak a házasságkötést, addig 2016-ra ez az arány a válaszadók negyedére (25,4%) esett vissza (Murinkó & Rohr, 2018: 25). Bizonyos adatok arra engednek következtetni, hogy a társadalom számára egyre lazább a házasság és a gyermekvállalás ok-okozati kapcsolata. A „Hungarostudy 2013” országos adatfelvétele szerint a 18–35 éves korosztályban megszólaltatott 653 fő 31,9%-a fontosnak tartotta, hogy valaki a gyermekvállalást megelőzően házasságot kössön, 68,1%-nak viszont ez nem fontos (Tózsér, 2020: 65; Ádám et al., 2013). A gyermekvállalási hajlandóságból ugyan nem következik biztosan a megszülető gyermekek száma, ám ennek alapján az ifjúsági korcsoportban a gyermekszám primer mutatói helyett mégis sokszor átfogóbb képet kaphatunk a fiatalok demográfiai jövőjéről. A legfontosabb kérdés, hogy a magyar fiatalok hogyan gondolkodnak a házasságról. A „Magyar Ifjúság 2012” kutatásban rákérdeztek arra, hogy akik a házassággal szemben elutasítók, ezt milyen érvekkel teszik. A férfiak és a nők – hasonló módon – úgy nyilatkoztak, hogy „hiányoznak az anyagi feltételek” (a férfiak 54%-a, a nők 42%-a osztotta teljes mértékben ezt az érvet). A nemek között lényeges különbséget a „még túl fiatal ehhez” (48% vs. 35%) és a „nem akar gyerekeket” (28% vs. 20%) érvek mutattak, összességében pedig megállapítható, hogy a férfiak nagyobb arányban utasították el a házasság intézményét, mint a nők (Makay, 2013: 64–65). A kutatás a házasság melletti érveket is vizsgálta. Eszerint, amivel a válaszadók legalább háromnegyede egyetértett, „a gyerekek számára ez a legjobb”, „erősebb párkapcsolati köteléket jelent”, és ez „az együttélés legjobb/legtermészetesebb módja”. A szekularizáció bizonyítéka, hogy az „ez vallási előírás” szempontját tekintették a legkevésbé meghatározónak a felsoroltak

közül (Makay, 2013: 66–67). A 2012-es kutatás más oldalról is megkérdezte a fiatalokat a házasságról és a válásról. A fiatalok szerint „manapság is többre értékeli azt, aki házas” (egyetért: 44%, nem ért egyet: 26%), viszont „házasság nélküli párkapcsolatban ugyanolyan kiteljesedett életet élhet az ember, mint egy házasságban” (egyetért: 72%, nem ért egyet: 7%), és „ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak, még ha gyermekük is van” (egyetért: 69%, nem ért egyet: 8%) (Makay, 2013: 72). A 2015-ben a kolozsvári magyar egyetemistákat felmérő kutatás szerint a leginkább elfogadott párkapcsolati forma az előzetes együttélést követő házasság, a fiúk (65,4%) és a lányok (63,7%) közel kétharmada ezt jelölte meg ideálisként. Még mindig erős támogatást élvezett a tradicionálisan elismert, együttélés nélküli házasság, melyet a fiúk egyötöde (19,5%), a lányok egynegyede (25,2%) választott. Ha a két adatot összeadjuk, láthatjuk, hogy 10 kolozsvári magyar fiatalból közel 9 házasságpárti (az élettársi kapcsolatot tervezők kisebbsége 12,7%-6,8% arányban oszlott meg a fiúk „javára”) (Olaru, 2016: 55; Veres et al., 2017: 152). A külhoni magyar fiatalok családról és házasságról vallott „konzervatívabb” felfogását bizonyítja egy másik adatsor is, amely a „GeneZYs2015” kutatáshoz kapcsolódott. A megkérdezetteknek tíz kijelentést kellett véleményezniük egy hétfokú skálán, ahol az 1-es érték az „egyáltalán nem”, míg a 7-es a „teljes mértékben” volt. „Az azonos neműek házasságát törvényessé kellene tenni” megállapítás mindössze 1,987-es értéket kapott, amely még a 4-es középértéktől is jócskán elmaradt. Az adatokból az is kiderül, hogy a régiók közül e tekintetben Kárpátalja a legkonzervatívabb (1,376), míg Felvidék a legliberálisabb (2,050) (Zsigmond, 2017: 289). A „Magyar Ifjúság 2012” kutatás érintette a meddőség kérdését is. Arra a kérdésre, hogy „Ha valamikor élete során olyan helyzetbe kerülne, hogy nem lehet közös gyermekük párjával, megpróbálna-e a következő lehetőségekkel?”, különféle válaszokat adtak. A pozitív választ adók kétharmada (66%) folyamodna valamilyen meddőségi kezeléshez vagy mesterséges megtermékenyítéshez, 27%-uk pedig az örökbefogadás mellett döntene. Csupán 5%-uk válaszolt úgy, hogy másik partnert keresne, vagyis a fiatalok a 2010-es évek elején már úgy látták, hogy meddőség esetén is fenntartható egy párkapcsolat, egy házasság (Makay, 2013: 86). Összességében megállapítható, hogy a párkapcsolati formák pluralizálódnak, a családok sokfélesége és sokszínűsége terjed (Tózsér, 2020: 64).

4.3. Az iskolázottság hatása a megemelkedett gyermekvállalási életkorra

1990-től a 2010-es évek derekáig a nők első gyermekük születésének kora 23 évről 28,4 évre emelkedett, az egyetemet végzett és a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségű nők első gyermekvállalási életkora közötti különbség pedig 8,6-ról 13,5 évre növekedett. Mindez egyértelműen mutatja a szoros kapcsolatot az iskolai végzettség és a gyermekvállalás megkezdése között. Vagyis nem az alacsonyabban iskolázott nők első gyermekének születése tolódott ki, hanem a közép- és felsőfokú végzettségűeké. Miután Magyarországon az alacsonyabb végzettségű, de magasabb termelékenységű nők aránya csökkent, és fordítva, a magasabb végzettségű és alacsonyabb termelékenységűeké pedig nőtt, ez kihat a szülő nők átlagos életkorának emelkedésére (Tózsér, 2020: 63–64). Az alacsony iskolai végzettségűek körében a tervezettnél több, a magasabb iskolai végzettségűek körében kevesebb gyermek születik. Ebben a kontrolláló tényezők hatásai, a fogamzásgátláshoz való hozzáférés különbségei (ismeretek és anyagi helyzet), illetve az eltérő munkaerőpiaci célok és tervek is szerepet játszhatnak (Tózsér, 2020: 67; Dukay-Szabó et al., 2013). A kitolódott gyermekvállalási életkor a termékenységet és ezáltal a vállalt gyermekszámot is jelentősen befolyásolja, és a (nem szándékolt) gyermektelenségnek vagy a korábban tervezettnél kevesebb gyermek vállalásának egyik lehetséges rizikófaktorává vált (Dukay-Szabó et al., 2013). A megemelkedett gyermekvállalási életkor mögött több tényező együttes hatása húzódik meg: a nők körében megnőtt a nappali tagozaton tanulók aránya; a tanulmányok befejezése után a munkába állás, a munkahelyi tapasztalatszerzés iránti elvárás; egy bizonyos egzisztencia megszerzésének igénye; kiemelten a külön lakás; a leendő gyermek ellátására, nevelésére minél több előzetes erőforrás biztosítása (Tózsér, 2020: 63).

4.4. A család és a karrier összehangolása

A halasztott gyermekvállalás és a gyermektelenség kérdésének vizsgálatánál Szalma Ivett és Takács Judit arra a következtetésre jutott, hogy a karrierorientáltként megjelölt gyermektelenek csoportja nem létezik Magyarországon. A kutatási eredmények azt a hétköznapi hiedelmet is szertefoszlatták, miszerint a gyermektelen nők kevésbé családközpontúak, mint gyermekes társaik. Ezt bizonyítja, hogy számos gyermektelen nő

aktív részt vállal közeli hozzátartozója vagy barátja gyermekeinek nevelésében. Inkább arra utalnak az adatok, hogy a gyermektelenek (akik között a magas végzettségűek felülreprezentáltak) nehezebben alakítanak ki tartós párkapcsolatot, vagyis ők a szó szoros értelmében kényszerűségből „szinglik”. A stabil munkával rendelkező nők nagyobb eséllyel vállalnak gyermeket, mint a bizonytalan munkaerőpiaci helyzetű társaik (Tózsér, 2020: 65; Szalma & Takács, 2016). Benda József és kutatócsapata a magyarországi nők 35–44 éves korosztályában vizsgálta, miként egyeztethető össze a család és a karrier. A válaszadók 25%-a szeretne még gyermeket (akár a karrier rovására, őket nevezhetjük családközpontúaknak), 75%-uk szeretné összeegyeztetni a munkát és a családot (ők a családot és a karriert összehangolók), s csupán 5%-uk tudná elképzelni az életét gyermek nélkül (karrierközpontúak). Míg a férfiak a családi biztonságot képező legfőbb tényezők közül az anyagi feltételek megteremtését és szilárd meglétét értékelik mindenekfelett (45%), szemben a párkapcsolati stabilitással (32%), addig a nők részéről a stabil párkapcsolat és a családi kassza közel azonos értékelést (35%) kapott (Tózsér, 2020: 70; Benda & Báger, 2019: 102–104). Nem a házassági hajlandóság az, ami igazán befolyásolja a gyermekvállalási hajlandóságot, hanem sokkal inkább az a törekvés, hogy a nők és a férfiak minél könnyebben össze tudják egyeztetni a pénzkereső tevékenységet a gyermekvállalással (Susánszky et al., 2013: 245–246, 252–253). A „Hungarostudy 2013” országos adatfelvételében megkérdezett fiatalok legnagyobb mértékben azzal a megállapítással értettek egyet, hogy „a fiataloknak először a saját megélhetésükről kell gondoskodniuk, meg kell tudniuk állni a saját lábukon, mielőtt gyermeket vállalnának” (Ádám et al., 2013: 218).

4.5. Individualizálódás az életmódban

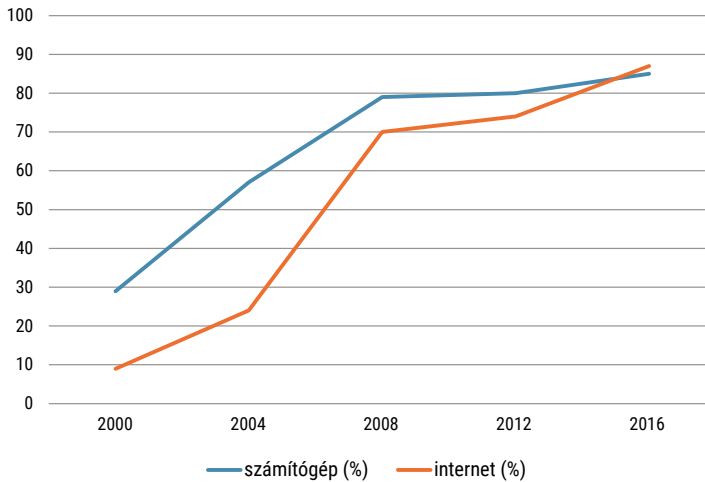
Hogyan éltek a 2010-es években a magyar fiatalok? Hogyan töltötték szabadidejüket? A „GeneZYs2015” kutatásban a szabadidős tevékenységek gyakorisági sorrendje egybevágott Székely Levente „csendes generációs” elméletével, miszerint a fiatalok mozgásszegény módon, otthon, egyedül, képernyő előtt töltik szabadidejük nagy részét (zenét is jellemzően egyedül mobiljukon vagy laptopjukon hallgatnak) (3. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Papp Z. et al., 2017: 218 alapján

3. ábra: A fiatalok szabadidős tevékenységei gyakoriságuk említésszámai alapján

A tévézésre és az internetezésre fordított szabadidőben 2010 tájára tehető a változás. Nagy Ádám elemzése szerint, míg 2008-ban a fiatalok kétharmada tévézett szabadidejében, és csak 54%-a internetezett, addig 2012-re az arány megváltozott, a fiatalok kétharmada internetezett, s immár kevesebb mint fele (kb. 44-45%-uk) tévézett szabadidejében (Nagy, 2013b: 218). A 2016-as adatok kettősséget mutatnak. Tovább nőtt a szabadidejüket internetezéssel töltő fiatalok aránya (70-71%), viszont újra divatba jött a tévézés (74%) (Fekete & Tibori, 2018: 261). A fiatalok digitális kompetenciája a 2010-es években folyamatosan erősödött. Ennek háttérében a technikai eszközök relatíve olcsóbbá válása, az internetes kapcsolathoz jutás könnyebbsége áll. Székely Levente összegezte a 2000 és 2016 között lefolytatott nagymintás ifjúságkutatások eredményeit (4. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Székely, 2017: 79 alapján

4. ábra: A fiatalok számítógép- és internet-hozzáférése alakulása

Az adatokból kiolvasható, hogy a számítógép (PC és laptop) a 2000-es években eljutott a legtöbb fiatalhoz, míg az internet-hozzáférés ehhez képest fáziskéséssel lett számukra hasonló arányban biztosítva. A 2016-os adatok pedig már azt mutatják, hogy az internet-hozzáférés „előzött”, ami az okostelefonok széles körű elterjedésének kezdetét is kijelöli. 2008-ban az okostelefonok meglétét még nem tudták mérni, erre 2012-ben kérdeztek rá először. A 2012-es 31%-ról 2016-ra 85%-ra növekedett az arányuk (Székely & Aczél, 2018: 354–355; Tóth, 2018: 290). A fiatal korcsoporton belül az egyetemisták körében még magasabb aránnyal számolhatunk, 2015-ben a kolozsvári hallgatók körében már 90% feletti arányt mértünk (Bali & Molnár, 2016: 48; Veres, 2016: 25). Míg az otthoni számítógép- és internet-hozzáférés 2008 óta jelentősen már nem tudott bővülni, a fiatalok személyes tulajdonában lévő infokommunikációs eszközök elterjedtsége látványosan növekedett a 2010-es években. 2012-ben csupán minden második mobilhoz tartozott internet-előfizetés, 2016-ban ez már az eszközök 70 százalékára volt igaz (Székely & Aczél, 2018: 355). A 2020-as pandémia és az ehhez kapcsolódó távoktatási megoldások a digitális eszközök további elterjedését és egyre szélesebb körű felhasználását segítették elő. 2016-ban az internethasználat céljára és gyakoriságára is rákérdeztek a kutatók, s ezt régiók szerinti bontásban ábrázolták. A napi internetezők aránya Magyarországon (88%) és a Vajdaságban (90%) volt a legmagasabb, amit a felvidéki és az erdélyi fiatalok arányai követtek

(85-85%). Kárpátalja adatai internethasználat tekintetében is elmaradnak a többi régióhoz képest.

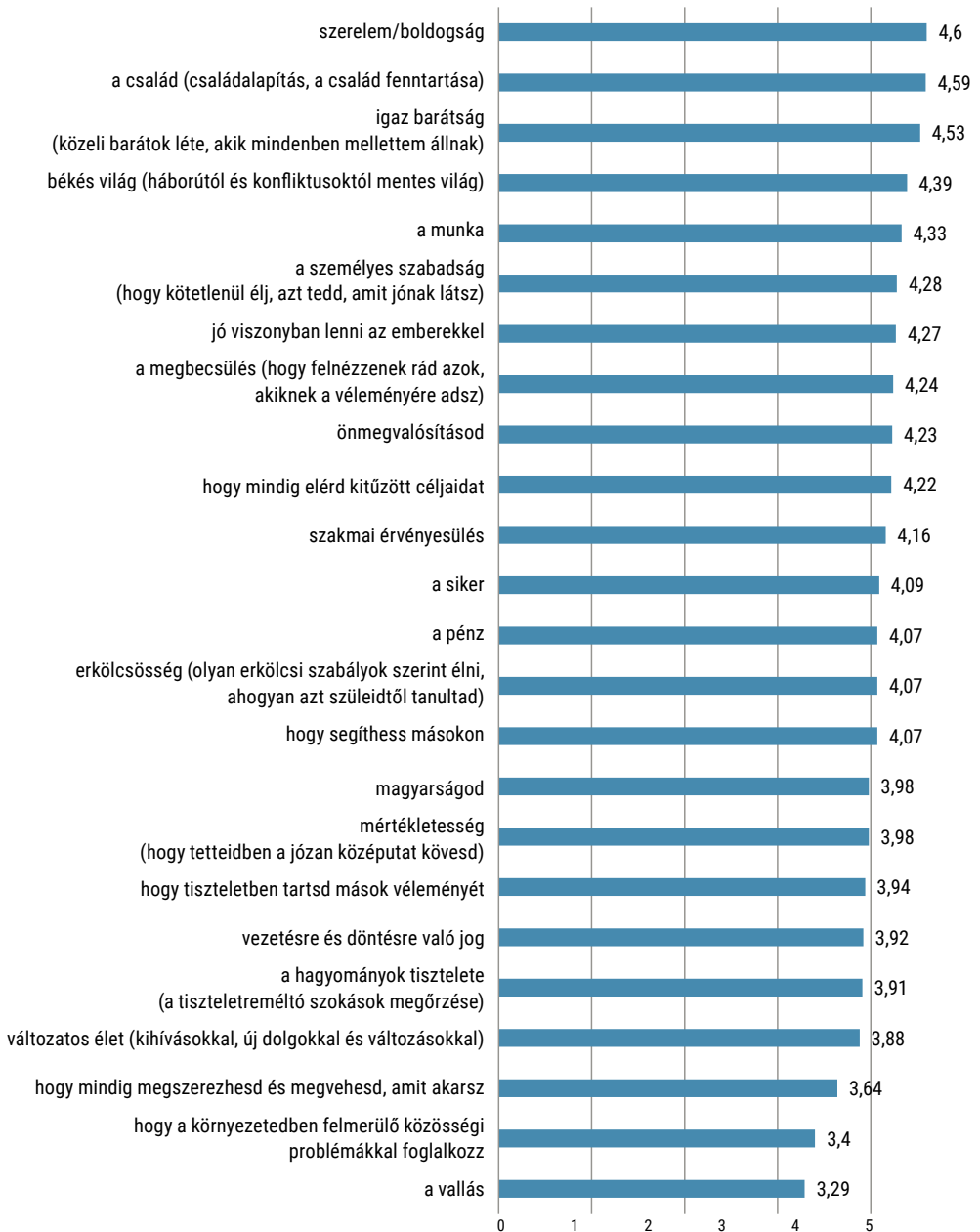
A Kárpát-medencei magyar ifjúság legalább háromnegyede volt tagja online közösségi oldalaknak. Magyarországot nem számítva leginkább a Vajdaságban és Erdélyben voltak népszerűek az online közösségi portálok. Felvidéken és Kárpátalján a 15–29 évesek 75%-ának volt aktív tagsága valamely közösségi oldalon (Székely & Aczél, 2018: 361). A szabadidő eltöltésének átalakulásából, az online közösségi médiahasználat fontosságának megnövekedéséből elsősorban a „digitális nemzedék” karakteréről tudhatunk meg egyre többet, arra még nem elégséges távlatúak az adatok, hogy a változásnak a házasodásra és a gyermekvállalásra gyakorolt hatásaira következtethessünk. Az azonban megállapítható, hogy a „csendes generáció” tagjai egyre inkább az online digitális térben alakítják ki és tartják fenn kapcsolataikat, egyre kevésbé van jelen életükben a „hús-vér” találkozások élménye (kényszere?), ami feltételezhetően negatív módon hat majd a gyermekvállalásra.

4.6. Egyéb, a gyermekvállalást negatívan befolyásoló tényezők

Az ifjúságkutatásokban találunk olyan adatokat, amelyek összefüggésbe hozhatóak a gyermekvállalással. Ilyen tényező lehet a fiatalok migrációs hajlandósága (Bali & Molnár, 2016), különösen, ha az egyéni karrier megvalósításának érdekében elhagyják a szülőföldjüket. A tanulás vagy munka céljából való kivándorlás általában együtt jár a családalapítás időpontjának kitolásával. A „karrierközpontú” életfelfogás jellemzően szemben áll a „család- és gyermekközpontú” életesménnyel. Mindez a migrációs hajlandóságot mérő kérdésekből egyértelműen látszik. A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás”-ban feltették a fiataloknak a kérdést, hogy milyen okok tartják őket vissza attól, hogy hosszabb-rövidebb időre elhagyják az országot. A legtöbb említést a „ragaszkodik a családjához” meghatározás kapta (71%), 30%-nál több jelölést kapott még a „ragaszkodik a barátaihoz” (51%) és a „ragaszkodik a hazájához, szülőhelyéhez” (45%) (Bokányi et al., 2018: 169). Összefüggés van a gyermekvállalási kedv és a vallásos hit mértéke között is. A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” adataiból kiderül, hogy egyenesen aránylik a két tényező, vagyis a külhoni régiók

közül, ahol a legtöbb gyermeket vállalnak (Kárpátalján), ott a legnagyobb mértékű a válaszadók vallásos hite, s ahol a legkevesebbet (a Vajdaságban), ott a legkisebb a vallásos hit mértéke (Gábrity-Molnár & Morvai, 2018: 301). Lampl Zsuzsanna korcsoportok szerint vizsgálta a magyar nemzetiségi értékek fontosságát. Az általa meghatározott értékeket (legyen magyar alapiskola; magyarnak maradni; megőrizni a szülők nemzetiségét; magyarul beszélni; gyermekei magyarok legyenek; nem beolvadni; élni a jogokkal; a település ne szlovákosodjon el; a gyermek magyar iskolába járjon; a nemzetiség megtartása; legyenek magyar feliratok; magyar legyen a társa; kettős állampolgárság) kellett a válaszadóknak minősíteni, akiket utólag három korcsoportba soroltak. Összességében megállapítható, hogy a 18–34 évesek számára relatíve a legkevésbé, míg az 55 év felettek esetében relatíve a leginkább fontosak a nemzeti, nemzetiségi értékek, átlagban mintegy 10% volt a különbség a két korcsoport válaszaiban. A tanulmányból az is kiderül, hogy mindhárom korcsoport azt tartja a legkevésbé fontosnak, hogy magyar legyen a társa, a fiatalok kevesebb mint negyedének (23%) fontos csupán ez a szempont (Lampl, 2017: 34). A magyar nemzeti közösség jövője, vagyis az asszimiláció szempontjából kedvezőtlen adatok a családalapítás szempontjából nem biztos, hogy kedvezőtlenek, hiszen arra mutatnak, hogy a fiatalok a párválasztás tekintetében nyitottak, s egyre kevésbé kötik őket a tulajdonított státuszról fakadó endogámia-előírások. Ugyanakkor mindez fordítva is igaz lehet. Aki az etnikai endogámia elvét alapul véve választ párt, annak jóval kevesebb esélye van megtalálni az „igazit” egy vegyes etnikumú környezetben. Végül érdemes kitérni az önazonosság-tudat és az önkép kérdésére is. 2016-ban a „Magyar Ifjúság Kutatás” eredményei szerint a fiatalok önképének leginkább meghatározója a család (73%-uk jelölte meg a „kiemelkedően fontos” jelzőt). Ehhez képest jócskán lemaradva, a barátok (58%) és a település, ahol él (30%) került a képzeletbeli dobogó két alsó fokára, s az olyan meghatározók, mint a vallás (14%) és a politikai nézetek (13%) a sor végén szerepelnek (Székely & Aczél, 2018: 369–370; 1–5-ös skálán ábrázolva: Veres & Ruff, 2018: 393). A preferencia-sorrend a korábbi kutatásokban is hasonlóan alakult (Székely, 2016: 20–21).

5. A magyar ifjúság életútmodelljének standardizálódása

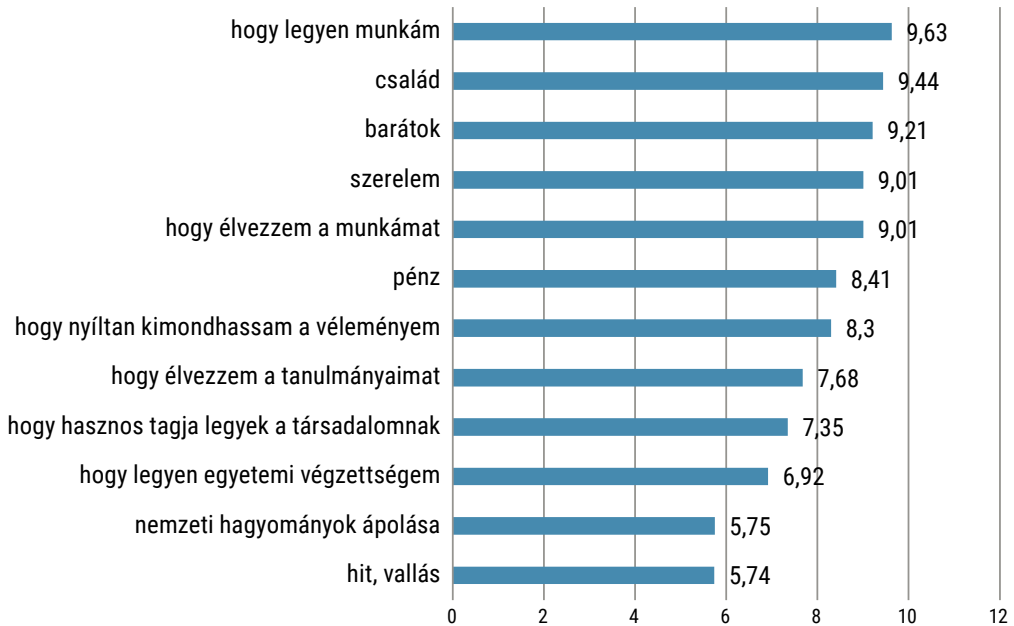

Forrás: Saját szerkesztés Papp Z. et al., 2017: 220 alapján

5. ábra: A fiatalok értékrendje (az egyes értékeket kellett minősíteni egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1 – nem fontos, míg az 5 – nagyon fontos volt)

A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” során arra a kérdésre, hogy a fiatalok szeretnék-e gyereket vállalni a következő három évben, a legtöbb (több mint 30%) pozitív választ a kárpátaljaiak adták, a többi régióban ez 22–24% volt. A kutatók a legnagyobb mértékű elutasítást Felvidéken tapasztalták, ahol közel 69% százalék válaszolta, hogy nem vagy semmiképpen sem szeretne gyereket a közeljövőben (Papp Z. & Vita, 2018: 129–130). Az adatok egy további szempontot is felvetnek, a család és a munka (tanulás) összehangolásának szempontját, s azt, hogy ezeket nemcsak időrendben lehet egymás elé vagy mögé helyezni, hanem a hozzájuk kapcsolódó értékek fontossági sorrendet is takarhatnak.

A „GeneZys2015” kutatásban a legfontosabbnak tartott (4,5 feletti) három érték a legközvetlenebb személyes kapcsolatokhoz kötődött. Az anyagi természetű értékek inkább a „középmezőnyben” szerepeltek (5. ábra). A 2015-ös „Felvidéki magyar fiatalok” kutatás eredményei inkább a lista végén, a legkevésbé fontos értékekben egyeztek az előző adatokkal. Mindkét kutatásban az utolsó helyen szerepelt a vallás, és csak kicsivel kapott jobb minősítést a hagyományok ápolásának értéke (6. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Bali et al., 2015: 17 és Nádás, 2017: 64 alapján

6. ábra: A fiatalok életében szerepet játszó szempontok fontossága, ahol az 1 – nem fontos, míg az 10 – nagyon fontos volt

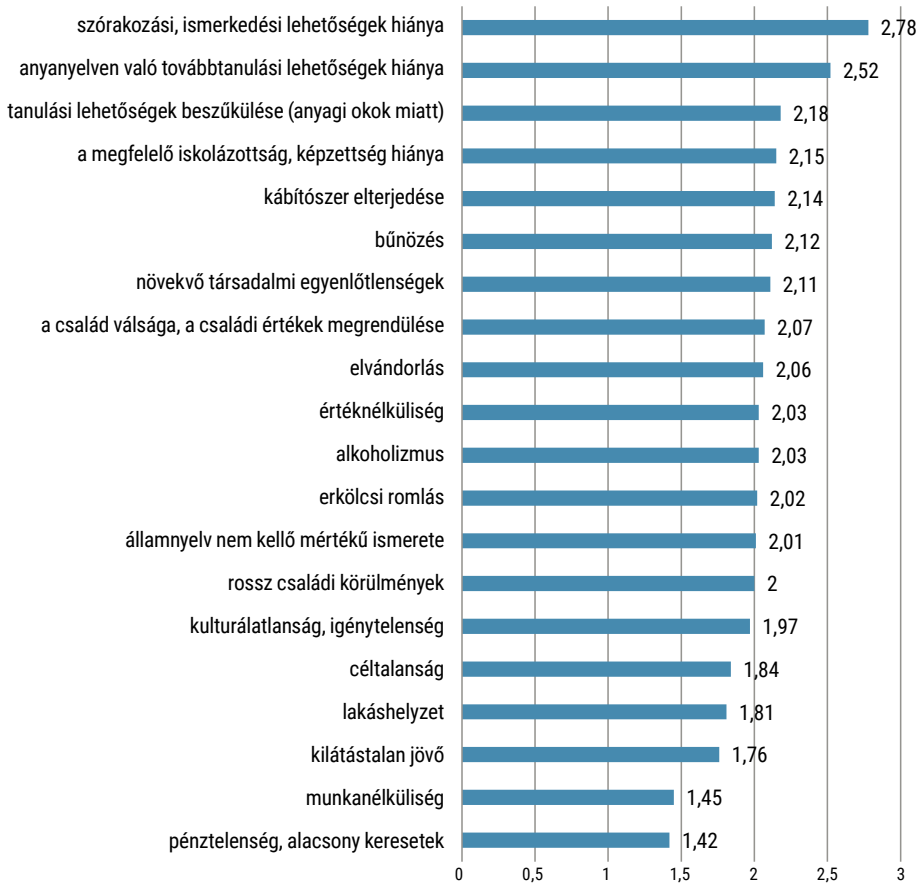
A felvidéki magyar végzős (17–19 éves) középiskolások legfontosabb, jövőbe mutató értéke a munka és a család volt, vagyis ennek a két szerepnek az összehangolása, egyensúlyba hozása mutatkozott életstratégiájuk legfontosabb elemének. Számukra a közösségszmény olyan szűkebb, természetesen megtapasztalható kapcsolatokon alapult, mint a családi, baráti vagy a szerelmi kapcsolat. Ezzel szemben a nagyobb közösségek (nemzet, társadalom, vallási közösség) nem játszottak fontos szerepet az életükben. A család (a házasság és a gyermek) eszményét tehát egyelőre nem ingatja meg az individualizáció, kérdés, hogy így lesz-e a jövőben is.

Ha a fiatalok a családot egyértelműen kiemelt értéknek tekintik, akkor miért nem kötnek hamarabb házasságot, miért tolják ki a gyermekvállalás időpontját, és miért nem vállalnak több gyermeket? Annak okát, hogy miért nem akarnak a fiatalok több gyermeket, a gyermekvállalás vélt hatásának percepciójában kell keresnünk. A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” során a válaszadók a gyermekvállaláshoz negatív és pozitív hatásokat társíthattak. Eszerint a gyermekvállalás – pozitív értelemben – a boldogságra hat leginkább, ugyanakkor a karrierre (a tanulási lehetőségekkel és az anyagi helyzettel kiegészülve) negatív hatásai vannak (Makay & Domokos, 2018: 94; Diósi, 2018: 46). A 2015-ben a kolozsvári magyar egyetemisták körében végzett kutatás rákérdezett a fiatalok terveire, jövőbeli céljaira. A diákok 33%-a a következő öt évben a tanulmányai mellett a szakmaszerzésre fókuszált, s csak 14%-uk említette első helyen a családalapítást (Olaru, 2016: 51; Veres et al., 2017: 147). A párkapcsolat hároméves „tervére” vonatkozó kérdés megerősíti az előbbieket. A kolozsvári egyetemisták hasonló arányban választották azt, hogy inkább nem élnének együtt társukkal (33%), mint azt, hogy inkább összeköltöznének a párjukkal (33,3%). A megkérdezés időpontjában az együttélést a fiatalok 14,5%-a teljes mértékben elképzelhetetlennek tartotta, ugyanakkor 12,6%-a már mindenképpen tervezi az összeköltözést. Viszonylag kevesen, a hallgatóknak csupán 6,7%-a lakott már együtt a partnerével (Olaru, 2016: 56). Az adatok arra engednek következtetni, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatóknak is van egy elképzelt életútsoruk, amelyben első helyen az egyetemi tanulmányok befejezése, a végzettség megszerzése szerepel, és ezzel párhuzamos vagy ezt követi a családalapítás, mely az együttéléssel kezdődik, majd a házassággal és a gyermekvállalással folytatódik. A kutatás kitért a házasságkötés és a gyermekvállalás optimálisnak tartott időpontjára is. A nagymintás ifjúságkutatásokban megismert dá-

tumokhoz képest az egyetemisták a valóságoshoz közelebb álló, magasabb életkort adtak meg. A házasságkötési idő optimuma a nők esetében 25,49 év, míg a férfiaknál 27,81 év volt, az első gyermek vállalásának optimuma pedig a nőknél 26,78 év, míg a férfiaknál 29,11 év volt (Olaru, 2016: 57; Veres et al., 2017: 153). A válaszokból kirajzolódó többéves különbség oka kettős, s a minta differenciáltságából adódik. Egyrészt a nagymintás ifjúságkutatásba bekerül a 15–19 éves korosztály is, amelyik relatíve távol van a házasságkötés és a gyermekvállalás időpontjától, így nem tudja reálisan felmérni, hogy az mikor fog bekövetkezni. (Ezt az értelmezést erősíti a 2012-es magyar ifjúságkutatás adatsora is. A 15–19 éves korosztály több évvel korábbra vizionálta a legfontosabb életesemények bekövetkeztét, mint a 25–29 évesek [Domokos, 2013: 28].) Másrészt a kolozsvári minta sajátossága, hogy épp az egyetemi évek azok, amelyek kitolják a felnőtté válás s ezáltal a munkába állás és a családalapítás (házasodás, gyermekvállalás) időpontját. Ezekre reálisan az egyetemi szakok elvégzését követően kerül csak sor. A diákoknak megközelítőleg a fele (47,5%) két gyermeket szeretne, hármat pedig további 27,4%-uk. Érdekes, hogy magasabb azok aránya, akik egyáltalán nem szeretnének gyermeket (5,6%), mint azoké, akik csak egy gyermekben gondolkodnak (3,5%). Náluk majdnem háromszor annyian (kb. 9%) voltak azok, akik négy vagy több gyermeket terveztek. Ha átlagolunk, megállapítható, hogy a megkérdezettek átlagosan 2,4 gyereket terveztek a saját életükben. A szerkezetében megegyező, de már az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdés hasonló megoszlású válaszokat eredményezett (Olaru, 2016: 58; Veres et al., 2017: 154). Megállapítható tehát, hogy a külhoni egyetemi ifjúság, legalábbis Kolozsváron, a többgyermekes családmodellt tartja ideálisnak, s azt is tervezi, a kérdés csak az, hogy a gyakorlatban miért lesz ebből majdnem egy gyermekkel kevesebb családonként.

Ehhez át kell tekinteni, hogy a magyar fiatalok számára melyek korosztályuk legsúlyosabb, legégetőbb problémái, amelyek akadályozzák, akadályozhatják az optimálisnak tekintett életút megvalósítását, melynek középpontjában – mint láthattuk – ott a házasság és a gyermek. Az ifjúsági generáció jellemzésére alkalmas mutató a „problématérkép”. 2000-től kezdve minden adatfelvételen része volt a kérdőíveknek az a kérdés(blokk), amely az ifjúság legégetőbb kérdéseire, problémáira, nehézségeire kérdezett rá. Jellemző, hogy az alkohol és a drog mellett az anyagi természetű nehézségek kerültek elő, melyek közvetve befolyásolhatják (ronthatják) a családalapítási,

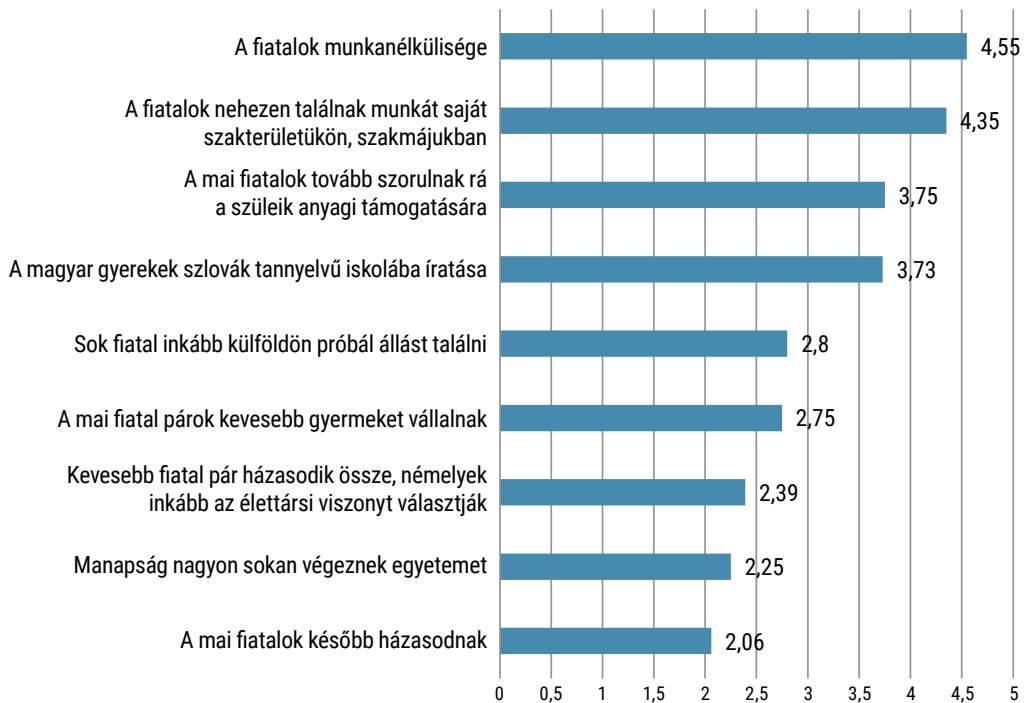
gyermekvállalási hajlandóságot. A 2016-os adatfelvétel eredményei szerint az anyagi problémák két csoportra oszthatóak: objektív (tényleges anyagi nehézségek) és szubjektív (kilátástalanság, bizonytalanság) tényezőkre (Fazekas et al., 2018). A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás”-ban az ifjúság legégetőbb problémáit a megkérdezettek anyagi természetűnek látták. Az első és a harmadik helyre az anyagi nehézségek és a szegénység, illetve a munkanélküliség és a munkalehetőségek hiánya került. Jelentős probléma még a fiatalok szemében az alkohol és a drog, valamint a céltalanság és a bizonytalan jövő (Gábrity-Molnár & Morvai, 2018: 280). A „GeneZys2015” kutatás is megerősítette, hogy ezek az objektív és szubjektív anyagi problémák nyomasztják a fiatalokat elsősorban (7. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Papp Z. et al., 2017: 221 alapján

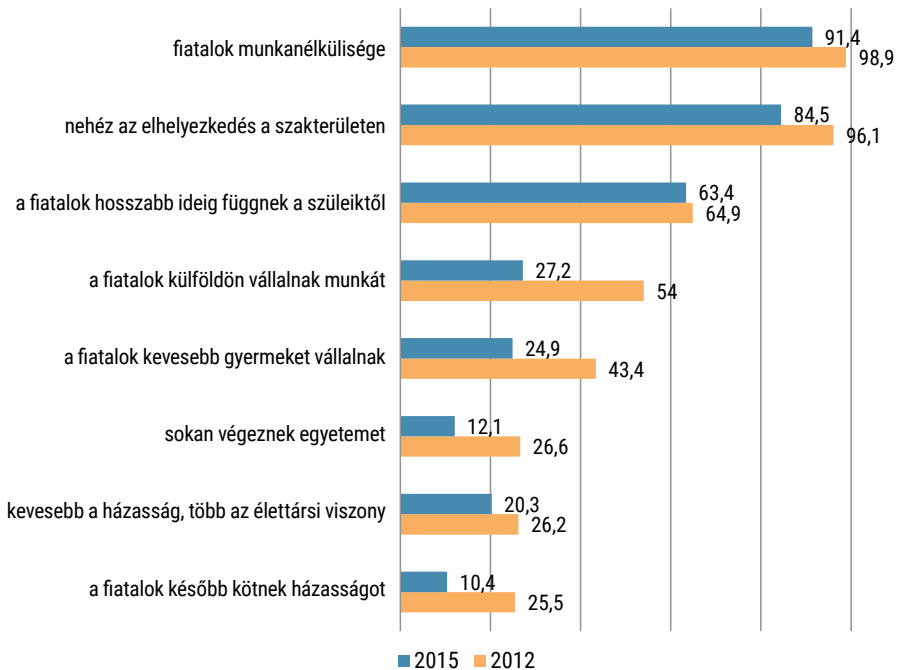
7. ábra: Az ifjúság legsúlyosabb, legégetőbb problémái, ahol az 1 – nagyon nagy mértékben, míg a 4 – egyáltalán nem

A 2015-ös „Felvidéki magyar fiatalok” kutatásban a felvidéki magyar végzős középiskolások arra a kérdésre, hogy mennyire jelentenek problémát a különböző társadalmi jelenségek, egy ötfokú skálán adott válaszait mutatja a 8. ábra. A fiatalokat foglalkoztató kérdések tehát első sorban az egyéni karrierhez és boldoguláshoz kapcsolódtak (munkahely, anyagi körülmények), míg a tágabb nemzeti közösséget érintő sorskérdéseket (a házasság szerepének csökkenése, mely kihat a demográfiára és a közösség reprodukciójára, végső soron a migrációs hajlandóságra is) nem tartották jelentősnek (Bali & Molnár, 2016: 44). A 2015-ös adatokat tanulságos összevetni egy három évvel korábban, 2012-ben hasonló mintán végzett felvidéki magyar kutatással (9. ábra).

Forrás: Saját szerkesztés Bali et al., 2015: 19 és Nádás, 2017: 65 alapján

8. ábra: A fiatalok véleménye a különböző társadalmi jelenségekről, ahol az 1 – egyáltalán nem probléma, míg az 5 – nagyon nagy probléma

Forrás: Saját szerkesztés Bali et al., 2015: 21 és Nádás, 2017: 66 alapján

9. ábra: A fiatalok véleménye arról, hogy mennyire tartják problémásnak a következő jelenségeket, százalékos megoszlás

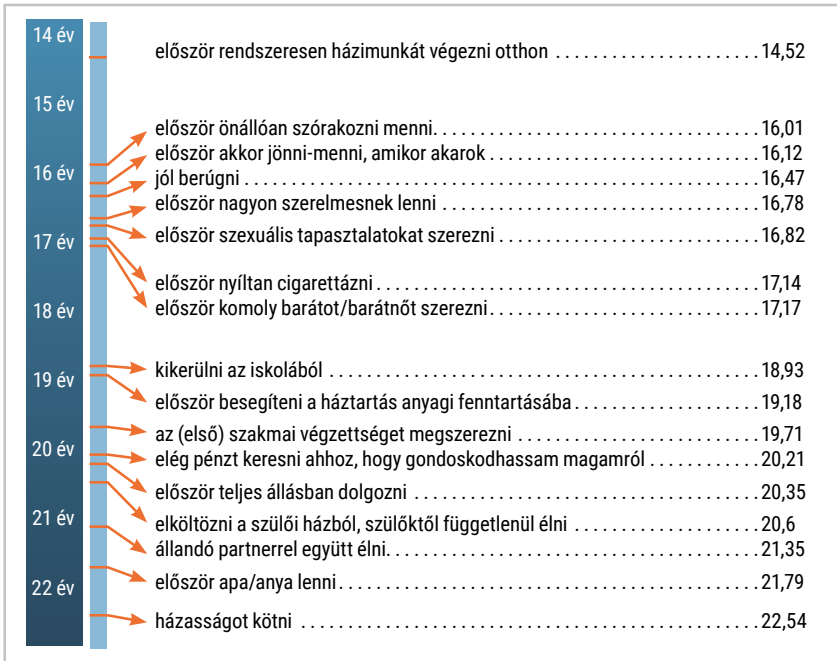
Az adatsor azt mutatja, hogy 2012-höz képest 2015-ben a felvidéki magyar fiatalok összességében jóval derülátóbbnak bizonyultak, mint korábban. A házassal és a gyermekvállalással kapcsolatos negatív jelenségeket (házassági kor kitolódása, házasság helyett az élettársi kapcsolatok preferálása, kevesebb gyermek vállalása) is egyre kevésbé látták problémásnak, ami az adatsor értelmezésének fonákját, egyszerűsített a magyar fiatalok demográfiai gyakorlatának jövőbeli árnyoldalait is előrevetíti.

A megvalósult demográfiai gyakorlat, valamint a tervek és elképzelések egy adatsoron belül is keveredhetnek. Erre példa az „életesemények sorrendje” típusú kérdés. A „GeneZYs2015” kérdésében a már megtörtént (mikor történt) és a jövőbeli (várhatóan mikor fog megtörténni) típusú eseményekre egyszerre kellett a fiataloknak választ adniuk. Ami elsőre feltűnhet, az az, hogy a szülővé válás és a házasság időpontja – a demográfiai gyakorlathoz képest legalábbis – mennyire alacsony. Ennek oka az, hogy a megkérdezett fiatalok közül csak nagyon kis százalékban számolhattak be ezekről mint saját gyakorlatról, az ez előtt álló 15–19

évesek számára viszont a „jövő” kevésbé megfogható. Egy 16 éves számára például, a 21–22 éves kor legalább annyira távolinak tűnik, mint a 27–28 éves kor (10. ábra).

A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” adatfelvételében viszont csak azok az életesemények szerepeltek a kérdéssorban, amelyek nagyobb százalékban már megtörténhettek, így a házasság és a gyermekvállalás kikerült az életesemények közül. A kutatás a következő életesemény-sorrendet rögzítette: először randevúzni – felnőtté válni – először döntést hozni az életét meghatározó kérdésekben – először komoly párkapcsolatot kialakítani – először a munkavégzésért pénzt kapni – befejezni a tanulmányait – az első szakmai végzettségét megszerezni – elköltözni a szülői házból, szülőtől függetlenül élni – először önálló, saját lakásba költözni. Az életesemény megvalósításának és az elképzelt megvalósulásának időpontja között az utolsó két esetben volt a legnagyobb különbség, ami azt is mutatja, hogy a saját, önálló lakásba költözést látják a legnehezebben és leglassabban megvalósíthatónak (Fazekas et al., 2018: 317). A lakhatás és a fiatalok önálló lakáshoz jutásának nehézségeiről a „Magyar Ifjúság 2012” kutatás tanulmánykötetében jelent meg elemzés (Domokos, 2013: 27–28).

Az életúttal való megelégedettséget az életút csoportjain keresztül lehet plasztikusan bemutatni. A 2016-os „Magyar Ifjúság Kutatás” eredményei szerint, egy ötös skálán mérve, négyes fölötti értékkel az életútjával leginkább az elégedett, aki „kapcsolatba lépett 23 év után – nincs gyermeke – elköltözött otthonról – tanulmányait 19 év után befejezte – munkavállalás 19 éves kora után” (4,35-ös érték), illetve az, aki „kapcsolatba lépett 23 éves kora után – van gyermeke – tanulmányait befejezte – munkavállalás megtörtént” (4,04-es érték). Az életútjával legkevésbé elégedett az (3,5-ös érték alatt), aki „kapcsolatba lépett 23 éves koráig – nincs gyermeke – tanulmányait 19 éves koráig befejezte – munkavállalás 19 éves koráig” (3,29-es érték), illetve aki „kapcsolatba lépett 23 éves koráig – van gyermeke – tanulmányait 19 éves koráig befejezte – munkavállalás 19 éves koráig” (3,10-es érték). Mindez azt mutatja, hogy az elégedettség mértéke fordított arányban áll a párkapcsolat megteremtésének időpontjával: azok az elégedettebbek, akik később, 23 éves koruk után alakítanak ki párkapcsolatot, más mutató kevésbé játszik szignifikáns szerepet (Kabai et al., 2018: 395).

Forrás: Saját szerkesztés Papp Z. et al., 2017: 216 alapján

10. ábra: Életesemények sorrendje

A társadalomkutatók egyetértenek abban, hogy az elmúlt fél évszázadban mind Európában, mind Magyarországon a párkapcsolati formák, tágabb értelemben véve az életpályák pluralizálódása figyelhető meg, ami mögött a korábbi, „standard” modell dominanciájának megszűnése áll. E klasszikus életpálya jellemzője, hogy ifjúsági korban, jellemzően 25 éves kor előtt lezajlott a társadalmi értelemben is vett felnőtté válás, amelybe a házasságkötés és az első gyermek születése is beletartozott. A változás jellemzője, hogy az egyes „állomások” közötti átmeneti időszakok kitolódtak, s nem is mindenki esik át ezeken az eseményeken. Magyarországon 1990 és 2010 között például 66 ezerről 33 ezerre, azaz felére csökkent a házasságok száma. (Ezt követően a házasságkötések száma emelkedett, ami elsősorban a 35 éves kor feletti aktivitásának emelkedésével magyarázható [Makay & Domokos, 2018: 83].) A párkapcsolati és együttélési modellek pluralizálódását nem pusztán a házasságok számának csökkenése, hanem az ettől eltérő gyakorlatok aránya is kíséri (élettársi kapcsolatok, egyszülős és mozaikcsaládok, a „mamahotelhez” kapcsolódó formák és a tartós szingli állapotú háztartások számának növekedése), ami szoros kapcsolatban áll a fiatalok attitűdjeivel, értékeivel.

5.1. A gyermekvállalás szigorú előfeltételei a standardizálódó életútmodellben

A demográfiai kutatások az életútmodell pluralizálódásának megállapításánál elsősorban abból indultak ki, hogy a házasság mellett egyre elterjedtebbek a más típusú együttélési modellek, mindenekelőtt az élettársi kapcsolat. Ha a házasság nem kizárólagos előfeltétele is a gyermekvállalásnak, a stabil párkapcsolat mindenképpen az. A fiatalok ennek hiányában nem vállalnak gyermeket, szigorú előfeltételként ez az életút standardizálódásának egyik legfontosabb alapja. Melyek a további szigorú előfeltételek? A „Hungarostudy 2013” kutatásban megállapították, hogy az anyagi stabilitás, a biztos munkahely, valamint a megfelelő lakás biztosítása még a gyermekvállalás előtt állók döntő többségének is a céljai között szerepel (Tózsér, 2020: 68; Dukay-Szabó et al., 2013). Az első gyermek vállalását még kevésbé befolyásolják az anyagiak, de a további gyermekvállalást, azaz a gyermeklétszámot már igen (Tózsér, 2020: 67; Dukay-Szabó et al., 2013). A kutatók arra is keresték a választ, hogy a fiatalok mennyire tervezik meg tudatosan gyermekvállalással kapcsolatos jövőjüket. Van-e elképzelésük, stratégiájuk arra nézve, hogy például melyik szülő marad otthon a gyermekkel. A megkérdezett gyerekes szülők 90,3%-ánál nem merült fel, hogy a gyermekvállalás során a pár férfi tagja maradjon otthon a gyermekkel (Tózsér, 2020: 66; Ádám et al., 2013). Márpedig, ha ennyire az anyához kötik a kisgyermekkel való otthon maradást, az bizonyos esetekben (például jól kereső nő és rosszul kereső férfi) nem ad kellő rugalmasságot ahhoz, hogy összeegyeztessék az anyagi biztonságot a gyermekvállalással. Mint korábban többször is utaltunk rá, szigorú előfeltétel a tanulmányok befejezése, a végzettséget jelentő oklevél megszerzése. Miután az iskolázottság szintje folyamatosan emelkedik, már jellemzően nem a középiskola elvégzése és az érettségi, hanem az egyetemi éveket követő diploma megszerzése vált előfeltétellé. Szintén a standardizálódás irányába mutató jelenség, hogy általános érvényűvé vált a neolokalitás elve, más szóval a gyermekvállalás előfeltétele az önálló lakhatási feltételek megteremtése. A társadalomtörténeti és társadalomnéprajzi kutatások axiómája, hogy a 18–19. században különösen a falusi közösségekben sokkal elterjedtebb volt a patrilokalitás (kisebb mértékben a matrilocálitás), vagyis az újonnan egybekelt fiatalok a fiú (vagy a lány) szüleihez költöztek, ott kezdték meg családi életüket, ott születtek meg gyermekeik.

A szülőktől való függetlenedés, az önálló otthonba költözés 20. században dominánssá váló mintája nagy nyomást helyezett a gyermekvállalás intézményére. Ha a fiatal párnak nincs akkora anyagi kerete, amely az új lakás megvásárlásának teljes összegét biztosíthatná, albérletben vagy lakáshitellel terhelt saját otthonban kezdenek meg együttélésüket. Az ezzel járó anyagi terhek viszont épp az anyagi biztonság előfeltételét ingatják meg, így hatva vissza a gyermekvállalás elodázására. A stabil párkapcsolat előfeltétele akadályozza a leányanyaság gyakorlatának kiteljesedését. Ugyan a korábbi évszázadokban az egyházi és a lokális közösségi kontroll sokkal szigorúbban ítélte meg a leányanyaságot, mégis jóval több nő szült gyermeket házasságon és élettársi kapcsolaton kívül. Ha a női életutat társadalomtörténeti dimenzióban szeretnénk láttatni, a következő megállapítást tehetjük. A „hagyományos”, 18–19. századi standard életútmodellben a gyermekkort követően 15–18 éves kor körül kezdődött a menstruáció és a „nagylány” vagy „eladó lány” korszak, amelyet rövid idő múlva, 16–20 éves kor között a férjhez menés követett. Az ifjú asszony azután körülbelül két évtizeden keresztül, átlagosan 40–45 éves koráig folyamatosan szült (Faragó, 2000: 411). Napjainkra szinte teljes mértékben háttérbe szorult a hagyományos életútmodell. A gyermekvállalás elé olyan szigorú előfeltételek kerültek, amelyek nem csupán az első gyermek megszületésének életkorát tolják ki a nők esetében, hanem a kívánt (tervezett) gyermekszám teljesítését is megnehezítik.

6. Konklúzió

Magyarországi és nemzetközi vizsgálatok bizonyítják, hogy az otthonteremtési és más típusú állampénzügyi juttatások körének kiszélesítése a termelékenységi, születésszámbeli viszonyok népességfenntartó szintjét még nem váltja ki, vagyis a gyermekvállalás állami költségvetési eszközökkel való támogatása (CSOK, adókedvezmények, a gyermeknevelés feltételeinek állami koordinációja) a születésszám lényeges javulásához csak szükséges, de nem elégséges előfeltétel. A CSOK bevezetése a kedvezőtlen születésszám alakulásában ugyan kiváltott elmozdulást, de a gyermekvállalás emberi, értékrendbeli szempontjainak változása, a családcentrikusság erősödése lesz a gyermekvállalás igazán hathatós alapja (Lentner et al., 2017; Sági et al., 2017). A megállapítás első felével egyetértve, a jövőbeli változás lehetőségét megalapozó elképzelést árnyalva,

a következőket állapíthatjuk meg. Nem az az igazán nagy probléma, hogy nem elég erős a családcentrikusság, mert az ma Magyarországon az egyik legerősebb Európában, hanem az, hogy a gyermekvállalás elé szigorú előfeltételként olyan életesemények megvalósítása került, amelyek kitolják a gyermekvállalási életkort, összességében pedig gátjai a tervezett gyermekszám megvalósításának. A 2010-es években megszorodó kvantitatív (kérdőíves) és többségükben nagymintás ifjúságkutatások eredményei kellő alapot adnak arra, hogy lássuk azokat a tendenciákat, amelyek meghatározhatják a magyar népesség alakulásának közeljövőjét, elkövetkező 10–20 évét, kiemelten a házasodás és a gyermekvállalás vonatkozásában. A zömükben reprezentatív mintavétellel zajló kutatások a magyar fiatalok jövőképre, attitűdjeire, a családdal kapcsolatos elképzeléseire is kitértek. Mindezek alapján megállapítható, hogy szoros összefüggés van a gyermekvállalási kedv és a házasságban vagy párkapcsolatban való együttélés között (Papp Z. et al., 2017: 202). A magyar fiatalok döntő hányada osztja a családdal (házassággal, gyermekvállalással) kapcsolatos hagyományos értékeket, életükben e célkitűzések megvalósítására törekszenek. Azonban a házasságot, majd a gyermekvállalást egyre több előfeltételhez kötik. Ide sorolható a házasságot megelőző együttélés, az anyagi természetű célok, mint a biztos munkahely és a kielégítő jövedelem megteremtése vagy a saját lakás. Már nemcsak a kutatók, hanem a szélesebb közvélemény és a családpolitika számára is nyilvánvaló, hogy demográfiai fordulatot gazdasági természetű feltételek biztosításával lehet a legeredményesebben elérni (adó- és járulékpolitika, lakáspolitiká, hitelpolitika stb.). Azonban látható egy sajátos ellentmondás is az adatokban. Miközben a kutatások az életútmodellek 2000-es években megnövekvő pluralizálódására hívták fel a figyelmet, ezzel párhuzamosan mégiscsak léteznek a modelleknek egy viszonylag stabil alapszerkezete, mégpedig az, hogy a gyermekvállalás szigorú előfeltétele a stabil párkapcsolat, a tanulmányok elvégzése és a részben vagy teljes mértékben önálló egzisztencia megteremtése. A magyar fiatalok nem vágnak bele a gyermekvállalásba úgy, hogy a szülői házban laknak, hogy nem fejezik be a (felsőfokú) tanulmányikat, hogy nem tesznek szert stabil párkapcsolatra, vagy hogy nem bizonyítanak még a munkaerőpiacon. Amíg nem engednek ezekből a feltételekből, amíg egy alternatív életútmodell nem lesz akár csak részben is elfogadott gyakorlat körükben, addig a gyermekvállalás megvalósítása egyre inkább

az ifjúsági korosztályon túli, 30+-os generációra tolódik át, s a termelékenységi arányszám képtelen megközelíteni a népesség reprodukciójához szükséges 2,0-2,2-es értéket.

Felhasznált irodalom

- Ádám et al. (2013) = Ádám, Sz., Susánszky, A., Győrffy, Zs., & Dukay-Szabó, Sz. (2013). Családtervezési stratégiák, családdal kapcsolatos értékek és attitűdök a fiatalok körében. In Susánszky, É., & Szántó, Zs. (Eds.), *Magyar lelkiállapot 2013* (pp. 213–215). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Bali, J., & Marelyin Kiss, J. (Eds.). (2014a). *Metszetek. Külhoni magyar ifjúságkutatás 2014*. (Kárpát-haza Szemle, 6.) Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bali, J., & Marelyin Kiss, J. (Eds.). (2014b). *Metszetek II. Külhoni magyar ifjúságkutatás 2014*. (Kárpát-haza Szemle, 7.) Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bali, J., & Molnár, G. (Eds.). (2016). *Maradj itthon! Gyere haza! A Kárpát-medencei magyarok elvándorlásának és hazatérésének vizsgálata. Kutatási jelentés*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bali et al. (2015) = Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.). (2015). *Merre tovább? Felvidéki magyar fiatalok 2015. Kutatási jelentés*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bali et al. (2017) = Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.). (2017). *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külhoni magyar ifjúság helyzetéről I–II*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bauer, B., & Szabó, A. (Eds.). (2005). *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest: Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda.
- Bauer, B., & Szabó, A. (Eds.). (2009). *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Bauer, B., & Szabó, A. (Eds.). (2011). *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Bauer et al. (2017a) = Bauer, B., Csányi, K., Németh, A., Pillók, P., & Szabó, A. (2017). A magyar ifjúság-szociológia elmúlt ötven évének meghatározó szereplői és pillanatai. In Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.). *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külhoni magyar ifjúság helyzetéről I*. (pp. 21–48). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Bauer et al. (2017b) = Bauer, B., Németh, A., & Szabó, A. (2017). A magyar ifjúságkutatás elmúlt fél évszázadának meghatározó szereplői és pillanatai. In Papp Z., A. (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei* (pp. 29–68). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Benda, J., & Báger, G. (Eds.). (2019). *Jövőnk a gyermek. Adalékok a népességyarodás társadalmi programjához*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Bokányi, Z., Gyorgyovich, M., & Pillók, P. (2018). Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 141–180). Budapest: Kutatópont.

- Diósi, P. (2018). Családalapítás és gyerekvállalás. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 36–53). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Domokos, T. (2013). Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In Székely, L. (Ed.), *Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet* (pp. 9–37). Budapest: Kutatópont.
- Dukay-Szabó et al. (2013) = Dukay-Szabó, Sz., Ádám, Sz., Susánszky, A., & Gyórfy, Zs. (2013). Gyermekvállalás fiatal felnőttek körében: vágyak kontra tények. In Susánszky, É., & Szántó, Zs. (Eds.), *Magyar lelkiállapot 2013* (pp. 227–243). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Faragó, T. (2000). Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Sárkány, M., & Szilágyi, M. (Eds.), *Magyar Néprajz VIII. Társadalom* (pp. 393–483). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fazekas et al. (2018) = Fazekas, A., Nagy, Á., & Monostori, K. (2018). „Bú, baj, bánat messze szalad!” Életesemények, problémák, mobilitás, migráció. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 315–349). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Fekete, M., & Tibori, T. (2018). Az ifjúság szabadidő-felhasználása a fogyasztói társadalomban. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 258–284). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Gábrity-Molnár, I., & Morvai, T. (2018). (Kárpát-medencei) Problématérkép – nemzedéki problémák. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 269–313). Budapest: Kutatópont.
- Gregor, A. (2018). A hazai ifjúság demográfiai jellemzői és az azt alakító tényezők. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 7–35). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Gyorstájékoztató. *Népmozgalom, 2020. december.* (2021). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep2012.html> (letöltés ideje: 2022. 01. 12.)
- Kabai et al. (2018) = Kabai, I., Iharosi, T., & Kabainé Tóth, K. (2018). A társadalmi rétegződés empirikus vizsgálata a fiatalok körében egy speciális többdimenziós modell segítségével. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 372–401). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2018). Gyermekvállalás. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 47–64). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet.
- Lampl, Zs. (2017). A szlovákiai magyarok fogyásának okai és az ifjúság. In Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.), *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külföldi magyar ifjúság helyzetéről II.* (pp. 9–54). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Lentner et al. (2017) = Lentner, Cs., Novoszáth, P., & Sági, J. (2017). A magyar családpolitika és születésszám alakulásának egyes kiemelt területei demográfiai, szociológiai és állampénzügyi vetületben, nemzetközi kitekintéssel. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 4, 106–133.
- Makay, Zs. (2013). Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében. In Székely, L. (Ed.), *Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet* (pp. 53–89). Budapest: Kutatópont.
- Makay, Zs., & Domokos, T. (2018). Társadalmi újratermelés – a magyarországi ifjúság demográfiai folyamatai. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 77–105). Budapest: Kutatópont.

- Makay, Zs., & Spéder, Zs. (2018). Apaság. A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 65–82). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Makay, Zs., & Szabó, L. (2018). Válás. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 29–45). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Murinkó, L., & Rohr, A. (2018). Párkapcsolat, házasságkötés. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 9–28). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Nádas, Zs. (2017). Merre tovább? Felvidéki magyar fiatalok és a Selye János Egyetem – 2015. In Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.), *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külföldi magyar ifjúság helyzetéről II.* (pp. 55–96). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Nagy, Á. (2013a). Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In Székely, L. (Ed.), *Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet* (pp. 38–52). Budapest: Kutatópont.
- Nagy, Á. (2013b). Szabadidős tervek és tevékenységek. In Székely, L. (Ed.), *Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet* (pp. 211–228). Budapest: Kutatópont.
- Nagy, Á. (Ed.). (2018). *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Obádovics, Cs. (2018). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 271–294). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Olaru, J. (2016). Jövőkép, családtervezés. In Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.), „Kincses Kolozsvár” 2015 – Erdélyi magyar fiatalok. *Kutatási jelentés* (pp. 51–58). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Papp Z., A. (2017a). Az ifjúságkutatás aktuális kérdései nemzetközi szintereken. In Papp Z., A. (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 13–28). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Papp Z., A. (Ed.). (2017b). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Papp Z., A., & Vita, E. (2018). Megmaradás és átörökítés – külföldi magyar fiatalok demográfiai, társadalmi folyamatai. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 107–138). Budapest: Kutatópont.
- Papp Z. et al. (2017) = Papp Z., A., Ferenc, V., Márton, J., Morvai, T., Szerbhorváth, Gy., & Zsigmond, Cs. (2017). GeneZYs 2015: Külföldi magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Összefoglaló adatok. In Papp Z., A. (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 193–237). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Sági et al. (2017) = Sági, J., Tatay, T., Lentner, Cs., & Neumanné Virág, I. (2017). A család- és otthonteremtési kedvezmények, illetve támogatások egyes pénzügyi hatásai. *Pénzügyi Szemle*, 2, 173–189.
- Stefán-Makay, Zs. (2009). A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése. *Demográfia*, 52(4), 313–348.

- Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.
- Susánszky et al. (2013) = Susánszky, A., Dukay-Szabó, Sz., Győrffy, Zs., & Ádám, Sz. (2013). Fiatalok házassággal és gyermekvállalással kapcsolatos beállítódása a férfi és női nemiszerep-stressz viszonylatában. In Susánszky, É., & Szántó, Zs. (Eds.), *Magyar lelkiállapot 2013* (pp. 245–254). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Szabó et al. (2002) = Szabó, A., Bauer, B., Laki L., & Nemeskéri I. (Eds.). (2002). *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó et al. (2013) = Szabó, A., Bauer, B., Pillók, P. (Eds.). (2013). *MOZAIK2011. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* ©. *Kutatási jelentés*. Budapest–Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó.
- Szalma, I., & Takács, J. (2016). Gyermektelenség Magyarországon: mítoszok és kutatási eredmények. *Magyar Tudomány*, 2, 159–167.
- Szanyi-F., E. (2018). Nemzetközi diskurzusok az ifjúságkutatásban. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 11–38). Budapest: Kutatópont.
- Székely, L. (2014). Az új csendes generáció. In Nagy, Á., & Székely, L. (Eds.), *Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012* (pp. 9–29). Budapest: ISZT Alapítvány – Kutatópont.
- Székely, L. (2016). Ilyenek voltak – az ifjúság elmúlt negyedszázada. In Elek, T. (Ed.), *25 év. jelentés az ifjúságügyről*. Budapest: Iuvenis – Ifjúságszakmai Műhely, Ifjúságszakmai Együttműködési Tanácskozás.
- Székely, L. (2017). Nagymintás ifjúságkutatások Magyarországon. In Papp Z., A. (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 69–89). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Székely, L. (2018). Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 41–74). Budapest: Kutatópont.
- Székely, L. (Ed.). (2018). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont.
- Székely, L., & Aczél, P. (2018). Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 351–385). Budapest: Kutatópont.
- Tóth, P. (2018). Fogyasztás: kultúra, média, IKT, online lét, számítógépes játék. In Nagy, Á. (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 284–314). Budapest: Excenter Kutatóközpont.
- Tózsér, A. (2020). *A családtervezés és a gyermekvállalás jellemzői Magyarországon. Annales 2019* (pp. 62–72). (Kárpát-Haza Évkönyv, 6.) Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Veres, V. (2016). Anyagi helyzet, munkaerőpiac. In Marelyn Kiss, J., & Nadas, Zs. (Eds.), *„Kincses Kolozsvár” 2015 – Erdélyi magyar fiatalok. Kutatási jelentés* (pp. 22–26). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Veres, V., & Ruff, T. (2018). Kötődések – identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében. In Székely, L. (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 387–432). Budapest: Kutatópont.

- Veres et al. (2017) = V., Rusu, Sz., Péter, L., Oлару, J., & Székely, T. (2017). „Kincses Kolozsvár”. Európa ifjúsági Fővárosa – 2015. In Bali, J., Hajdu, Á., Marelyin Kiss, J., & Nádas, Zs. (Eds.), *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külföldi magyar ifjúság helyzetéről II.* (pp. 98–179). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Zsigmond, Cs. (2017). Ifjúság és politika. A határon túl. In Papp Z., A. (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 239–289). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Iskolázottsági hipogámia és gyermekvállalás¹

Bartus Tamás egyetemi tanár (Budapesti Corvinus
Egyetem Kommunikáció és Szociológia Intézet)

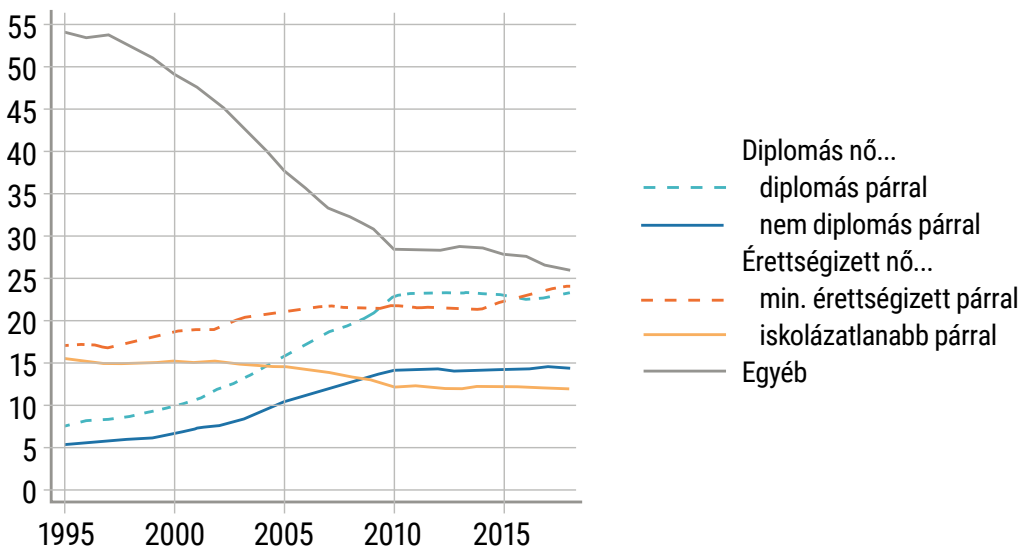
1. Bevezetés

A magyarországi termékenységi trendek értelmezése során mindeddig kevés figyelmet szenteltek a rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi változások egyik aspektusának: a felsőoktatás expanziójának. A felsőoktatási expanzió nem csak azért befolyásolhatja a termékenység alakulását, mert a felsőoktatásban való részvétel késlelteti a családalapítást és a gyermekvállalást (Blossfeld & Huinink, 1991; Neels & De Wachter, 2010; Ní Bhrolcháin & Beaujouan, 2012; Beaujouan, Brzozowska & Zeman, 2016). Ugyanilyen fontos – hacsak nem fontosabb – az a hatás, amit az iskolázottsági hipogámia, azaz a „lefelé házasodás” okoz. A felsőoktatás bővülése eltérően érintette a két nemet: míg a felsőoktatás expanziója előtt és első éveiben a hallgatók többsége férfi volt, a különbség az 1970-es évektől kezdődően először eltűnt, majd a 2010-es évekre megfordult (Vincent-Lancrin, 2008; Van Bavel, 2012). Ezzel párhuzamosan a diplomások körében nőtöbbség alakult ki (Vincent-Lancrin, 2008), így egyre több nőnek kell „lefelé” házasodnia – azaz az iskolázatlanabb férfiak közül párt választania (Esteve et al., 2016; De Hauw et al., 2017). Az utóbbi években számos kutatás vizsgálta a hipogámia hatását a nők családon belüli jövedelmi pozíciójára, a háztartási és gyermekvállalási feladatok megosztására, a kapcsolatfelbomlás kockázatára és a termékenységre (pl. Esteve et al., 2016; Bagavos, 2017; Klesment & Van Bavel, 2017; De Hauw et al., 2017; Osiewalska, 2017; Nitsche et al., 2018; Morales, 2020). Az eredmények azt sugallják, hogy a „lefelé házasodás” kedvezőtlen hatást gyakorol a párkapcsolatokra és a gyermekvállalásra. Ezek az eredmények megerősítik azokat a kutatásokat, amelyek a férfi párok iskolai végzettségének pozitív termékenységi hatását dokumentálták (Kreyenfeld, 2002; Gerster et al., 2007; Klesment & Puur, 2010; Bartus et al., 2013). A kérdés további vizsgálata azonban indokolt, mivel a hipogámia hatásával kapcsolatos

¹ A fejezet bevezető és elméleti része nagymértékben támaszkodik a szerző 2018-ban megjelent, *Educational hypogamy and second births in Hungary* című tanulmányára, amely a *Demográfia* folyóirat angol nyelvű számában jelent meg (61[5], 5–28). A közölt eredmények újak, azokat a 2021. szeptember 23-án megrendezett Andorka Rudolf Emlékkonferencián mutatta be. Az előadás társszerzője Erát Dávid volt, az ő hozzájárulását a jelen tanulmány nem tartalmazza.

fent idézett kutatásokat eltérő társadalmi kontextusokban végezték, ráadásul a konkrétan vizsgált kimenetek is heterogének.

Jelen tanulmányban az iskolázottsági hipogámia és a gyermekvállalás hazai összefüggését vizsgálom. A legtöbb európai országhoz hasonlóan Magyarországon is a nők vannak többségben a fiatal diplomások 25–29 éves korcsoportjában – mégpedig már az 1980-as évek óta (Van Bavel, 2012: 1. ábra). Ezzel párhuzamosan az élveszületések iskolázottsági kontextusa is lényegesen megváltozott. Az 1. ábra az 1995 és 2018 közötti változásokat mutatja be a KSH Tájékoztatási Adatbázisából származó adatokon. Az ábra elkészítésekor minden élveszületést figyelembe vettem, ahol ismert az anya és az apa iskolai végzettsége. A diplomás népesség növekedésével párhuzamosan egyre több diplomást találunk az élveszületett gyermekek szülei között: ez az arány a vizsgált időszakban két és félszeresére nőtt. Viszont a gyermekek egyre nagyobb aránya születik olyan családba (vagy párkapcsolatba), amelyben csak az anya diplomás. A középiskolai végzettségű anyák részaránya nem változott számottevő mértékben, de itt is nőtt a lefelé házasodott anyák részaránya. Ha a diplomás és az érettségizett személyeket tekintjük iskolázottnak, akkor azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban egyre jobban kinyílt az olló a homogám és a hipogám iskolázottsági kontextusok között.

Forrás: Saját számítások a KSH Tájékoztatási Adatbázisának élveszületésekre vonatkozó adataiból

1. ábra: Élveszületett gyermekek szüleinek iskolai végzettségi szerinti összetétele, 1995–2018

A magyarországi eset vizsgálata azért is érdekes, mert az anya iskolai végzettsége és a második gyermekvállalás esélye között U alakú összefüggés van (Husz, 2016), ami akkor sem tűnik el, ha figyelembe vesszük a férfi iskolai végzettségét (Bartus et al., 2013; Bartus, 2017). Nemzetközi összehasonlításban az U alakú minta kivételesnek mondható (Wood et al., 2014). Az iskolázottsági hipogámia magyarázatot adhat az U alakú mintázatra, még akkor is, ha abból indulunk ki, hogy „normális” esetben – homogám párokban – a női iskolázottság növeli vagy csökkenti a gyermekvállalást. A magyarázat abban áll, hogy a hipogámia csökkenti a második gyermekvállalás esélyét. A magyarázat akkor konkluzív, ha feltételezzük, hogy (1) ez a hatás az érettségivel rendelkező nők körében a legerősebb; vagy pedig (2) az érettségizett nők körében a legmagasabb a hipogám párok előfordulása. Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, erősebben érvényesül-e az iskolázottsági hipogámia negatív hatása az érettségizett nők körében.

2. Elméleti háttér

Az iskolázottsági hipogámia okait és valószínű következményeit Van Bavel (2012) tekintette át szisztematikusan. Elemzésében abból indul ki, hogy a nők a felsőoktatási expanzió haszonélvezői: a fiatal iskolázott korosztályokban egyre nőtt a nők részaránya, és a legtöbb európai országban immár a nők vannak többségben (Vincent-Lancrin, 2008). Emiatt a diplomás nők egyre nehezebben találhatnak diplomás párt maguknak, és egyre nagyobb az objektív esélye, hogy iskolázatlanabb férfikkal kötnek házasságot (Esteve et al., 2016; De Hauw et al., 2017). A „lefelé házasodás” azonban veszélyezteti a párkapcsolat stabilitását és ezáltal a gyermekvállalást is. Az alfejezetben ezeket az okokat ismertetem, majd amellet érvelek, hogy a hipogámia közvetlenül is befolyásolhatja a gyermekvállalási szándékot.

Az iskolázottsági hipogámia több okból is veszélyezteti a párkapcsolatok stabilitását. Az első mechanizmus a közös értékekkel és életmóddal függ össze. A közös értékek és életmód kialakítása és fenntartása nehezebb, ha eltér a párok iskolai végzettsége (Esping-Andersen, 2009; Van Bavel, 2012; Esteve et al., 2016). Az iskolázott embereknek például fontos a szabadidő tudatos megszervezése – az iskolázatlanabb embereknek ezzel szemben a kötetlenség, a spontaneitás a fontos (Streib, 2015). Ehhez hasonló kü-

lönbségek tapasztalhatók a gyermeknevelésben is: az iskolázottabb szülők megszervezik, kulturális és egyéb programokkal töltik ki a gyermekekkel eltölthető időt (Lareau, 2003). Ezek a kutatási eredmények azt sugallják, hogy az eltérő iskolázottságú párok körében gyakrabban fordulhatnak elő a szabadidő eltöltésével és a gyermekneveléssel kapcsolatos konfliktusok.

A „lefelé házasodott” nőknek további konfliktusforrást jelent a háztartási munka és a gyermeknevelési feladatok megosztása. Mivel a magasabb iskolázottság rendszerint nagyobb jövedelmet is jelent, a hipogám párkapcsolatban élő nők jelentős mértékben hozzájárulnak a családi kasszához, tehát elvileg képesek lehetnek arra, hogy kiharcolják a háztartási munka egyenlő megosztását. A klasszikus, ám sokat kritizált közgazdasági elmélet is azt sugallja, hogy a háztartási munkát a kevesebbet kereső partnernek kell végeznie (Becker, 1981). A nők törekvése azonban szembekerül az iskolázatlanabb férfiak értékeivel, akik a nemek közötti hagyományos munkamegosztást tartják természetesnek. A hipogám párkapcsolatban élő nők tehát mégsem tudják ezen a területen érvényesíteni alkuerejüket. Sőt az is előfordulhat, hogy az iskolázatlanabb pár jelenléte még növeli is a háztartási munka mennyiségét (Esping-Andersen, 2009). A „lefelé házasodott” és a hipogám párkapcsolatban élő nők között tehát lehet, hogy csak annyi különbség van, hogy az utóbbiak gyakrabban sérelmezik a háztartási munka egyenlőtlen megosztását (Streib, 2015). A háztartási jövedelemhez való nagymértékű hozzájárulás és a háztartási munka hagyományos megosztása olyan feszültségforrás, ami növelheti a párkapcsolati konfliktusok gyakoriságát. Ezt a feszültséget még az is fokozhatja, hogy a sikeres nők számára egyfajta kudarcélmény és státuszcsökkenés, ha iskolázatlanabb párjuk kevésbé sikeres (Byrne & Barling, 2017).

Ha az életmódbeli eltérések és a háztartási munka megosztásával kapcsolatos konfliktusok gyakoribbak a „lefelé házasodott” nők körében, arra kell számítanunk, hogy az iskolázottsági hipogámia növeli a kapcsolat felbomlásának valószínűségét. Ez pedig nyilvánvalóan befolyásolja a gyermekvállalási terveket is. A házassági hipogámia azonban nemcsak a párkapcsolati instabilitáson keresztül, hanem közvetlenül is befolyásolhatja a gyermekvállalást. Ennek oka, hogy az alacsonyabb iskolázottságú partner csökkenti a háztartás életciklus-jövedelmét, hiszen a pár várhatóan

kevesebbet keres.² Az életciklus-jövedelem gyermekvállalásra gyakorolt hatását a termékenység közgazdasági elméletének segítségével vizsgálhatjuk. Jones, Schoonbroodt, és Tertilt (Jones et al., 2011) részletesen megvizsgálta a nagy hatású mennyiség-minőség átváltásmodellt (Becker & Lewis, 1973). A számunkra fontos eredmény, hogy a gyermekszám egyenesen arányos a háztartás teljes életciklus-jövedelemének és a női életciklus-jövedelemnek a hányadosával. (Az életciklus-jövedelem a jövőben esedékes jövedelmek diszkontált összege. A háztartás teljes életciklus-jövedelme olyan életciklus-jövedelem, amit akkor kapnánk, ha a háztartás mindkét tagja megszakítások nélkül piaci bérért dolgozna.) Tekintsünk egy párt, ahol mindkét személynek ugyanaz az iskolai végzettsége. A kifejtés egyszerűsége kedvéért tekintsünk el egy pillanatra attól a nyilvánvaló ténytől, hogy az anyák gyermekvállalás után nem térnek vissza egyből a munkaerőpiacra, és a gyermekgondozási feladatok megosztása rendszerint egyenlőtlen. E feltevés mellett az E iskolai végzettséggel rendelkező pár tervezett gyermekszáma a

$$\frac{W_E^F + W_E^N}{W_E^N} \quad (1)$$

hányados függvénye, ahol W_E^N a nő, W_E^F a férfi teljes életciklus-jövedelme.³ A „lefelé házasság” termékenységi hatását könnyű elemezni. Vegyünk egy olyan párt, ahol az E iskolázottsági szinttel rendelkező nő egy alacsonyabb iskolázottsági szinttel ($E-1$) rendelkező férfival él együtt. Ekkor a tervezett gyermekszám a hányados függvénye. Ez a hányados várhatóan kisebb a homogén párkapcsolatokat jellemző hányadosnál, így az iskolázottsági hipogámiának csökkentenie kell a gyermekszámot

$$\frac{W_{E-1}^F + W_E^N}{W_E^N} \quad (2)$$

Az egyszerű matematikai érvelés egy fontos dologra is ráirányítja a figyelmet: a hipogámia közvetlen termékenységi hatása eltérhet az eltérő iskolázottságú – például diplomás és érettségizett – nők között. A hipogá-

2 Az életciklus-jövedelmet természetesen a párkapcsolat várható hosszával kapcsolatos vélekedések is befolyásolják. Ezt a hatást nem vizsgálom, mert azt a párkapcsolati instabilitás közvetíti. A kifejtés célja annak bemutatása, hogy a hipogámia a párkapcsolati stabilitás szempontjából homogén népességben közvetlen módon befolyásolhatja a gyermekvállalást.

3 Az N és F felső indexek végig a nőket és férfiakat jelölik.

miából fakadó termékenységi veszteség arányos az (1) és (2) hányadosok különbségével, ami

$$\frac{W_E^F - W_{E-1}^F}{W_E^N}. \quad (3)$$

Mivel az egyes iskolázottsági szintek közti várható jövedelemkülönbség rendszerint az iskolázottság pozitív függvénye, a (3) hányados nagyobb a diplomás nők körében, mint az érettségizett nők körében. Általánosan fogalmazva: a hipogámia (negatív) termékenységi hatásának nagysága a női iskolázottság növekvő függvénye.

A szakirodalomban egy ezzel ellentétes irányú interakciós hatást fogalmaztak meg (Nitsche et al., 2018), amely a háztartási munka kiszervezésének vizsgálatán alapul (De Ruijter et al., 2005; Schneider & Hastings, 2017; Treas & De Ruijter, 2008). A párkapcsolati instabilitás kontextusában már láttuk, hogy a hipogámia ugyan növeli a nők alkuerejét, de ezt nem tudják érvényesíteni a háztartási munka kedvezőbb elosztása érdekében. A nők számára azonban nyitva áll egy „menekülőút”: a háztartási munka kiszervezése. Nitsche és szerzőtársai szerint a háztartási munka piaci helyettesítése kedvezően hat a gyermekvállalási kedvre. Ez a stratégia leginkább a sokat kereső, diplomás párok számára kivitelezhető, viszont komoly anyagi áldozattal jár a kevesebbet kereső, érettségizett nők körében, különösen akkor, ha párjuknak még ennél is alacsonyabb a végzettsége. Ezek alapján azt várhatjuk, hogy a hipogámia negatív hatása a diplomás nők körében akár el is tűnhet. Másképp fogalmazva: a hipogámia termékenységi hatásának nagysága az iskolai végzettség csökkenő függvénye. Ez a várakozás ellentétes a termékenység közgazdasági elméletéből levezetett várakozással.

3. Adatok és módszerek

3.1. Minta és változók

Az elemzéshez a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” felvétel 1–4. hullámaiból kialakított eseménytörténeti adatbázist használtuk. Az iskolázottsági hipogámia termékenységi hatásának tanulmányozásához olyan adatbázisra van szükség, amely a teljes reprodukív életkor mindegyik (diszkrét) időpontjában tartalmaz a gyerekszámra,

születésre, párkapcsolati státuszra és a pár iskolai végzettségére vonatkozó adatokat. Az „Életünk fordulópontjai” felvétel lehetővé teszi a születéseket, az iskolai végzettséget és a párkapcsolati formát (egyedülálló, élettársi kapcsolat, házas) tartalmazó, havi precizitású eseménytörténeti adatbázis létrehozását. Azonban a párok iskolai végzettsége csak keresztmetszetben érhető el: azaz csak annyit tudhatunk, hogy ha adott lekérdezés során a kérdezett párkapcsolatban élt, akkor mi volt párjának iskolai végzettsége. Jobb híján ezekből a keresztmetszeti információkból rekonstruáltam a pár iskolai végzettségét: ha egy adott megkérdezés során a kérdezett nő házas volt, vagy élettársi kapcsolatban élt, akkor a megadott iskolai végzettségeket rendeltem hozzá a párkapcsolat teljes történetéhez.

Ennek a módszernek két komoly következménye van. Egyrészt ismeretlen marad a partner iskolai végzettsége azoknál a párkapcsolatoknál, amelyek megelőzték az adatfelvételek idején is fennálló párkapcsolatokat. Az elemzésből tehát viszonylag nagy eséllyel maradnak ki az első párkapcsolatok, ami különösen az idősebb kohorszok tagjait érinti. Ez leginkább az első gyermekvállalás elemzéséhez használható mintát szűkíti és torzítja. A másik probléma, hogy a mintából nagyobb eséllyel maradnak ki a kevésbé tartós párkapcsolatok. Vegyünk egy olyan párkapcsolatot, amely az első hullám lekérdezése után jött létre, és a második hullám lekérdezése előtt bomlott fel. Az „Életünk fordulópontjai” kérdései ezt a kapcsolatot felderítik – de a pár iskolai végzettségéről nincs információ, mivel ez a kapcsolat a megkérdezés időpontjában nem áll fenn, így a kérdezettek nem kapják meg a pár iskolai végzettségére vonatkozó kérdést. Az elemzésünkhöz használt minta tehát torzított abban az értelemben, hogy felülreprezentálja a stabilabb, hosszabb távon fennmaradó párkapcsolatokat, a hipogámia termékenységi hatására vonatkozó becsléseink pedig inkább a stabil párkapcsolatokon belül érvényesülő hatásokat mutatják.

Az elemzést az 1951–83 között született nőkre korlátozzuk, de az elemzés középpontjában az 1971–83-as kohorsz áll, hiszen őket érintette leginkább a felsőoktatás 1990-es években induló expanziója és a fiatal diplomások körében kialakuló nőtöbblet. Az elemzés során természetesen csak azokat a párkapcsolatban eltöltött hónapokat vettük figyelembe, amikor a pár iskolai végzettsége is ismert. Az iskolában töltött időszakokat is figyelmen

kívül hagyjuk, hiszen a tanulmányok jelentős mértékben korlátozzák a gyermekvállalási szándékot. Végül kizártam a legfeljebb 8 általánossal rendelkező nőket, hiszen ők nem tudnak „lefelé házasodni”. Az adathiányt tartalmazó megfigyelések kizárása után a minta 2475 főt tartalmaz.

1. táblázat: Az elemzési minta összetétele

	1951–60-as kohorsz	1961–70-es kohorsz	1971–83-as kohorsz
Személyek	759	766	950
Személyhónapok	24249	21295	18962
Hónapok átlagos száma személyenként	31,9	27,8	20
Naptári évek minimuma	1969	1978	1988
Naptári évek maximuma	2000	2010	2013
Születések száma			
Első gyermek	438	393	487
Második gyermek	524	460	385
Harmadik gyermek	111	130	86
Pár iskolai végzettsége (%)			
Diplomás pár	11,0	12,4	14,2
Nő diplomás, pár nem	5,2	6,7	8,5
Érettségizett nő, legalább érettségizett pár	25,6	22,9	20,9
Érettségizett nő, iskolázatlanabb pár	15,0	14,9	14,6
Egyéb	43,2	43,2	41,8
Korral kapcsolatos változók átlagai			
Életkor	30,1	29,6	28,2
Relatív életkor	7,9	7,2	4,9

Megjegyzés: Az arány- és átlagbecslések súlyozottak, az összes többi becslés súlyozatlan. Az adatok forrása: Az „Életünk fordulópontjai” adatfelvétel 1–4. hullámából összeállított eseménytörténeti adatbázis

A változók leíró statisztikáit az 1. táblázat tartalmazza. A táblázat a minta két fontos tulajdonságára hívja fel a figyelmet. Az egyik, hogy a két idősebb kohorsznál az első születek száma alacsonyabb a második születek számánál. Ennek az anomáliának a magyarázata az, hogy az adatbázisból kimaradtak az első hullám lekérdezése során fennálló párkapcsolatokat megelőző korábbi párkapcsolatok. Nyilvánvaló, hogy korábbi és felbomlott kapcsolatok inkább az idősebb nőket jellemzik. Az anomália oka tehát az, hogy számos, az első szülés idején fennállt párkapcsolat felbomlott, a második gyermekvállalásra pedig egy másik párkapcsolati kontextusban került sor. A minta másik fontos tulajdonsága, hogy az 1971–83-as kohorszban a megfigyelt nőknek csupán fele vált anyává. Az alacsony arány egyik oka, hogy ezt a kohorszt a 4. hullámig, 2013-ig tudjuk követni,

amikor az 1983-ban születettek betöltik 30. életévüket. Így nem figyelhetjük meg a még reprodukív korú nők 2013 utáni termékenységi viselkedését. Nyilvánvaló, hogy ha e kohorszról 2013 utáni adataink is lennének, akkor a szülések aránya ennél valamivel magasabb lenne, hiszen a 30 évnél idősebb nők is vállalnak gyermeket.

3.2. Módszertan és modellspecifikáció

Az elemzések során az első, a második és a harmadik gyermekvállalást vizsgáljuk, külön-külön. A függő változó a gyermekvállalást megelőző teherbe esés eseményt jelöli, amit a születést megelőző kilencedik hónapra dátumoztunk. Az első gyermekvállalás kockázati periódusa az iskolai tanulmányok befejezésével, a legmagasabb iskolai végzettség megszerzésének időpontjában kezdődik, a második és harmadik gyermekvállalás kockázati periódusa pedig közvetlenül az előző gyermek születésével. A kockázati periódust nemcsak a gyermekvállalás zárja le, hanem az alábbi események bármelyike: a párkapcsolat felbomlása, a partner halála és a 40. életév betöltése. Ezeket az eseményeket cenzorált megfigyeléseként kezeljük.

A regresszióelemzésben az iskolai végzettség kategória mellett három, életkorhoz kötődő változót használok kontrollváltozóként. A korhoz kötődő változók specifikálása azon a feltevésen alapul, hogy a gyermekvállalási hajlandóság időben változó komponense (h_t^*) béta-eloszlást követ:

$$h_t = \left(\frac{t-A}{B-A}\right)^\beta \left(\frac{B-t}{B-A}\right)^\gamma,$$

ahol t az életkort jelöli, A a kockázati periódus kezdetén – az első gyermekvállalás vizsgálatakor az iskolai tanulmányok befejezésekor, a második és harmadik gyermekvállalás elemzésekor az előző gyermek születésekor – mért életkor, B pedig a (társadalmilag konstruált) reprodukív periódus végét jelző életkor. Kutatásunkban B értékét 40 évre korlátozzuk, mivel a 40 év feletti nők között ritka eseménynek számít a gyermekvállalás. A béta-eloszlással könnyen modellezhető az a gyakori megfigyelés, hogy a gyermekvállalás gyakorisága és az életkor közötti kapcsolat haranggörbe alakú.

A házárdrátamodellekben a házárdrátá logaritmusát modellezzük. A fenti függvény logaritmusát:

$$\log h_t = \beta \log (t - A) + \gamma \log (40 - t) - (\beta + \gamma) \log (B - A).$$

Az egyenlet három életkorhoz kapcsolódó változó használatát sugallja. Az első változó a relatív életkor ($t - A$) logaritmus. A relatív életkor a kockázati periódus kezdete óta eltelt évek száma: azaz az iskolai tanulmányok lezárása óta eltelt évek száma az első gyermekvállalás kontextusában, illetve a legfiatalabb gyermek életkora a második és harmadik gyermekvállalás kontextusában. A változó együtthatója azt a hatást fejezi ki, hogy az életkor előrehaladásával egyre több, a gyermekneveléshez szükséges erőforrás áll rendelkezésre. A második változó a hátralevő termékeny évek számának ($B - t$) logaritmus. Ennek a változónak az együtthatója az életkorral együtt járó kockázatok hatását ragadja meg. Az első két változó Blossfeld és Huinink (1991), tanulmányából lehet ismert. A harmadik változó pedig a kockázati periódus hosszának ($B - A$) logaritmus. Habár a fenti képlet alapján a kockázati periódusnak nincs önálló hatása, ennek a változónak a becsült együtthatója valószínűleg el fog térni a másik két becslés összegétől. A reziduális együttható az időprés (*time squeeze*) hatásaként értelmezhető: a kockázati periódus rövidege akár gyors gyermekvállalásra, akár a gyermekvállalás elhalasztására is sarkallhat.

A regressziós modellek nemcsak a párok iskolai végzettségét leíró kategóriákat és a fenti időfüggő változókat tartalmazzák, hanem ezek összes lehetséges interakcióját is. Így tudjuk megragadni, hogy az eltérő iskolázottságú párok körében eltérő mintát mutathat a relatív életkor és a gyermekvállalási hajlandóság összefüggése. Az iskolázottság és a kockázati periódus hossza ($B - A$) közötti interakció egy fontos szelekciós torzítás kontrollálására is alkalmas. Az általunk használt változók természetesen nem ragadják meg a gyermekvállalás összes okát, többek között az olyan személyiségjegyeket és időben stabil tényezőket, mint hogy mennyire fontos a család a karrierhez képest. Az efféle személyiségjegyek torzíthatják az eredményeket. A torzítás abból fakad, hogy a karrier megszakításából adódó hátrányokat minimalizáló diplomások később vállalnak gyermeket, különösen akkor, ha karrierorientáltak. Így a diplomás nők körében a viszonylag korai gyermekvállaláshoz szükség van még egy „push” tényezőre: a családorientáltságra. Ezért a gyermekvállalás pozitív összefüggése azzal is magyarázható, hogy az életkor szempontjából homogén mintában

a diplomások között több a családorientált nő. A családorientáltság (vagy karrierorientáltság) hatása az első gyermekvállalás időzítésében nyilvánul meg, az első gyermek születése pedig közvetlenül befolyásolja a második gyermekvállaláshoz kapcsolódó kockázati periódus hosszát. Ezért tűnik alkalmasnak a kockázati idő hossza a szelekciós hatás kontrollálására. De mivel a szelekciós hatás ereje függ az iskolai végzettségtől, érdekesebb az iskolai végzettség és a kockázati idő hossza közötti interakciót használni.⁴

A tanulmányban közölt becslések súlyozottak: a használt súly az „Életünk fordulópontjai” panelfelvétel során bekövetkezett lemorzsolódást és a minta reprezentativitásának hiányát is figyelembe veszi (Bartus, 2015). Az eseménytörténeti adatbázisban az adott személyhez tartozó eltérő élekorokra vonatkozó ismétlődő megfigyelések nem tekinthetők egymástól függetlennek, a standard hibák becsléséhez a Huber-/Whyte-/„szendvics”-módszert használok, amely része a Stata statisztikai programcsomagnak.

4. Eredmények

A 2. táblázat az 1000 nőre vetített havi gyermekvállalási számokat mutatja az iskolai végzettség függvényében, kohorszonként és születési sorrend szerint. Ahogy várható, az első gyermekvállalás valószínűsége az iskolai végzettség csökkenő függvénye, különösen a legfiatalabb kohorszban. A második gyermekvállalásnál a legfiatalabb kohorsznál pozitív, a két idősebb kohorszban U alakú összefüggést találunk. Szintén U alakú az összefüggés a harmadik gyermekvállalás esetén.

Az összefüggések további vizsgálatát a diszkrét eseménytörténeti modellek becslésével folytatom. Első lépésben az iskolázottsági kategóriákat és a három, életkorfüggést megragadó változót vontam be az elemzésbe. Ez a modell azt feltételezi, hogy a gyermekvállalás-életkor profilok mintázata azonos mindegyik iskolázottsági csoportban. Második lépésben feloldom ezt a feltevést: az iskolázottság és az életkor változók közötti interakciókat is hozzáadom a regressziós modellhez. A modelleket a három kohorsz tagjai között külön-külön becsültem meg.

⁴ A szóban forgó szelekciós hatás kontrollálásának másik módszere a paritás-specifikus termékenységi egyenletek szimultán becslése.

2. táblázat: 1000 nőre eső születésszám a pár iskolai végzettségének függvényében

A pár iskolai végzettsége	Első szülés	Második szülés	Harmadik szülés
1951–60-as kohorsz			
Diplomás pár	46,43	18,27	1,84
Nő diplomás, pár nem	57,09	15,35	1,43
Érettségizett nő, legalább érettségizett pár	45,68	10,34	0,92
Érettségizett nő, iskolázatlanabb pár	66,21	12,13	1,22
Egyéb	51,07	12,74	1,55
1961–70-es kohorsz			
Diplomás pár	41,57	16,10	2,65
Nő diplomás, pár nem	38,34	13,61	1,69
Érettségizett nő, legalább érettségizett pár	45,93	11,88	2,11
Érettségizett nő, iskolázatlanabb pár	51,25	9,15	1,75
Egyéb	48,05	13,21	2,44
1971–83-as kohorsz			
Diplomás pár	26,88	18,28	3,36
Nő diplomás, pár nem	31,30	14,94	3,41
Érettségizett nő, legalább érettségizett pár	35,57	10,01	1,61
Érettségizett nő, iskolázatlanabb pár	32,49	10,32	2,80
Egyéb	40,96	9,02	3,46

Megjegyzés: Súlyozott becslések az „Életünk fordulópontjai” adatfelvétel 1–4. hullámaiból összeállított eseménytörténeti adatbázisból.

A regressziós becslések többsége megfelel a szakirodalomból ismerteknek: az első gyermekvállalásnál az iskolai végzettség hatása negatív, a második és harmadik gyermekvállalásnál pedig pozitív. A hipogámia hatásának megítéléséhez azonban nem az együtthatókat, hanem lineáris kombinációikat kell vizsgálni. Az interakciókat nem tartalmazó modellekben a hipogámia hatását a $(b_{DD} - b_{DH})$ különbség méri a diplomások körében, ahol b_{DD} a diplomás pár változó együtthatója, b_{DH} pedig a „nő diplomás, pár nem” változó együtthatója. Az az állítás, hogy a hipogámia hatása erősebben (vagy gyengébben) érvényesül a diplomás nők körében, a $(b_{DD} - b_{DH}) - (b_{EE} - b_{EH})$ különbség vizsgálatával dönthető el, ahol b_{EE} az „érettségizett nő, legalább érettségizett pár”, b_{EH} pedig a „érettségizett nő, iskolázatlanabb pár” változók együtthatóit jelöli. Az interakciókat is tartalmazó modellekben ennél sokkal bonyolultabbak a lineáris kombinációk. A hipogámia hatása a diplomások körében például

$$b_{DD} + c_{1DD} \log(t - A) + c_{2DD} \log(B - t) + c_{3DD} \log(B - A) - \\ b_{DH} - c_{1DH} \log(t - A) - c_{2DH} \log(B - t) - c_{3DH} \log(B - A),$$

ahol mindegyik c együttható egy adott iskolai végzettség változó és életkor változó interakciója. A hipogámia hatását néhány „reprezentatív” érték mellett számoltam ki úgy, hogy a kockázati periódus kezdetén mért éleket (A) a mintabeli átlagon tartottam.

A becsült lineáris kombinációkat a 3. táblázat tartalmazza. Csak az 1971–83-as kohorszra vonatkozó eredményeket tüntetem fel, mivel az ennél idősebb kohorszokban a becslési eredmények nem voltak statisztikailag szignifikánsak. Az A) panel azt mutatja, hogy az iskolázottsági hipogámiának az 1971–83-as kohorszban sincs hatása, ha a modellezés során nem vesszük figyelembe az iskolázottság és életkor interakcióját. A B) panel a relatív életkor függvényében mutatja a hipogámia feltételes hatásait. Ez a táblázat az interakciós változókkal kibővített becslési eredményeken alapul. Diplomás nők körében a hipogámiának csak egy esetben van hatása: ha az első gyermekvállalást vizsgáljuk, a relatív életkor pedig 2 év. Meglepő módon a hipogámia hatása pozitív, tehát ellentétes az elméleti várakozásainkkal. Az érettségizett nők körében egy jól értelmezhető mintát látunk: a „lefelé házasodás” csökkenti a második gyermekvállalás esélyét, feltéve, hogy a relatív életkor 2–6 év között van. A második gyermekvállalás kontextusában a relatív életkor az első gyermek életkora. A 2–6 éves gyermeket nevelő érettségizett nők második gyermekvállalását tehát hátráltatja, ha a pár iskolai végzettsége az érettséginél alacsonyabb.

Az a tény, hogy a hipogámia hatása csak kisgyermeket nevelő érettségizett nők körében jelenik meg, a háztartási munka kiszervezéséhez kötődő hipotézissel cseng egybe, viszont ellentmondani látszik a várható életciklus-jövedelmeken alapuló érvelésnek. Ebből az a következtetés adódik, hogy a „lefelé házasodás” nem a várható életciklus-jövedelmen keresztül fejt ki hatását. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy a hipogámia a háztartási munka és a gyermeknevelési feladatok megosztásával kapcsolatos konfliktusokon keresztül gátolja a második gyermekvállalást. Ezt az értelmezést támasztja alá az a megfigyelés, hogy a hipogámia hatása a 2–6 éves gyermeket nevelő nők körében figyelhető meg: tehát abban az időszakban, amikor lejár a gyes/gyed, de a gyermek még nem jár iskolába.

3. táblázat: Becsült hipogámia-hatások az 1971–83-as kohorszban

A) panel: Interakciókat nem tartalmazó modell

A nő iskolai végzettsége	Első szülés	Második szülés	Harmadik szülés
Diploma	0,109 (0,608)	-0,162 (0,441)	-0,178 (0,701)
Érettségi	-0,079 (0,612)	-0,012 (0,942)	0,412 (0,307)

B) panel: Interakciókat is tartalmazó modell

A nő iskolai végzettsége, viszonylagos életkor	Első szülés	Második szülés	Harmadik szülés
Diploma			
Viszonylagos életkor = 0	1,243 (0,228)	0,551 (0,242)	-0,991 (0,632)
Viszonylagos életkor = 2	0,927 (0,016)*	-0,707 (0,213)	0,385 (0,663)
Viszonylagos életkor = 4	0,780 (0,064)	-1,291 (0,169)	1,025 (0,579)
Viszonylagos életkor = 6	0,683 (0,253)	-1,676 (0,161)	1,446 (0,574)
Viszonylagos életkor = 8	0,610 (0,420)	-1,964 (0,157)	1,761 (0,573)
Viszonylagos életkor = 10	0,553 (0,536)	-2,193 (0,155)	2,012 (0,573)
Érettségi			
Viszonylagos életkor = 0	-0,767 (0,443)	-0,286 (0,596)	0,688 (0,612)
Viszonylagos életkor = 2	-0,244 (0,424)	-1,130 (0,006)**	1,128 (0,370)
Viszonylagos életkor = 4	-0,001 (0,998)	-1,522 (0,026)*	1,332 (0,530)
Viszonylagos életkor = 6	0,160 (0,667)	-1,780 (0,045)*	1,467 (0,592)
Viszonylagos életkor = 8	0,279 (0,595)	-1,973 (0,058)	1,568 (0,624)
Viszonylagos életkor = 10	0,375 (0,566)	-2,127 (0,069)	1,648 (0,645)

Megjegyzések: A táblázat a gyermekvállalást magyarázó logisztikus regressziós együtthatók lineáris kombinációit tartalmazza. A zárójelben szereplő számok p értékek: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Család és munka összeegyeztetése különösen akkor nehéz, ha a gyermek nem jár óvodába. Az 1990-es évek végén a 2 évig tartó vagy annál rövidebb óvodai beiskolázási arány az iskolai végzettség csökkenő függvénye volt (Kertesi & Kézdi, 2014). A „lefelé házasodás” tehát növeli annak kockázatát, hogy a gyermek nem tud három éven keresztül óvodába járni. Az óvodai férőhelyeknek az 1990-es években történt beszűkülése az 1990-es években felnőtté váló, 1971–83 között született nőket érintette először, így empirikusan is megalapozottnak tűnik az a magyarázat, hogy a hipogámia a karrier-család konfliktuson keresztül idézte elő a második gyermekvállalási esélyek csökkenését.

5. Következtetések

A magyarországi termékenységi trendek értelmezése során mindaddig kevés figyelmet szenteltek a felsőoktatás expanziójának. A felsőoktatási expanzió fontos következménye a nőtöbbség kialakulása és a „lefelé házasodás” esélyeinek növekedése (Vincent-Lancrin, 2008; Van Bavel, 2012). Nem meglepő, hogy az utóbbi években számos kutatás vizsgálta a hipogámia hatását a nők családon belüli jövedelmi pozíciójára, a háztartási és gyermekvállalási feladatok megosztására, a kapcsolatfelbomlás kockázatára és a termékenységre (pl. Esteve et al., 2016; Bagavos, 2017; Klesment & Van Bavel, 2017; De Hauw, Grow & Van Bavel, 2017; Osiewalska, 2017; Nitsche et al., 2018; Morales, 2020). Az eredmények azt sugallják, hogy a „lefelé házasodás” kedvezőtlen hatást gyakorol a párkapcsolatokra és a gyermekvállalásra. Jelen tanulmány célja ennek a hatásnak a dokumentálása a hazai kontextusban.

Kutatásom a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” panelfelvétel első négy hullámából kialakított speciális eseménytörténeti adatbázist használta. Az elemzést az 1951–83 között született nőkre korlátoztuk. A figyelem középpontjában a legfiatalabb, 1971–83-as kohorsz áll, hiszen őket érintette leginkább a felsőoktatás 1990-es években induló expanziója és a diplomás nőtöbbség kialakulása, illetve növekedése. Nem meglepő, hogy ebben a kohorszban mutatkozott meg a hipogámia feltételes hatása: az, hogy a 2–6 éves gyermekeket nevelő, érettségizett nők körében a „lefelé házasodás” csökkenti a második gyermekvállalás esélyét. Nem találtunk statisztikailag szignifikáns hipogámia-hatást az első és a harmadik gyermekvállaláskor, a diplomások körében, illetve az idősebb születési kohorsz tagjai között.

A szóban forgó hipogámia-hatás speciálisnak tűnik – hiszen csak az 1971–83 között született, 2–6 éves gyermeket nevelő, érettségizett nők körében érvényesül. A hatásnak mégis van két elméleti jelentősége. Egyrészt azt sugallja, hogy az érettségizett nők körében a gyermekvállalást a karrier és család nehéz összeegyeztethetősége gátolja. Az érettségizett nőkre komoly nyomás nehezedik, hogy a család anyagi biztonsága miatt dolgozzanak. Ha „lefelé házasodnak”, akkor valószínűleg rájuk hárul a gyermeknevelési és háztartási feladatok nagy része is. A fizetett munka és az otthoni „második műszak” konfliktusa, valamint az óvodai férőhelyek hiánya tehát magyarázatot adhat arra, miért pont a 2–6 éves gyermek jelenlétében érvényesül a hipogámia negatív hatása. Másrészt az itt kimutatott hatás logikus magyarázatot ad arra, miért tapasztalható U alakú összefüggés az iskolai végzettség és a második gyermekvállalás között. A magyarázat egyszerű: az érettségizett nők körében számottevő a hipogám párcapcsolatban élők aránya, a hipogámia pedig csökkenti a második gyermekvállalás valószínűségét. Jelen kutatás e magyarázat második részét támasztja alá empirikusan. A probléma azonban az, hogy a leíró statisztikák tükrében az 1971–83-as kohorsznál az U alakú összefüggés helyére egy monoton növekvő összefüggés lépett. Ennek ellenére a szóban forgó magyarázat érthetővé teszi, miért lehet alacsony az érettségizett nők gyermekvállalása a diplomás nőkéhez képest.

Természetesen az itt közölt kutatás sem mentes bizonyos korlátoktól. A legkomolyabb probléma, hogy a használt adatbázisban a pár iskolai végzettségére vonatkozó információk szűkösek, az elemzési minta pedig felülreprezentálja a stabil párcapcsolatokat. Az itt közölt eredmények tehát inkább a stabil párcapcsolatokra érvényesek, és nem tudjuk, mennyiben általánosíthatóak a rövidebb ideig tartó kapcsolatokra. A kutatás másik korlátja, hogy nem vizsgáltuk tüzetesen a hipogámia-hatás mögötti mechanizmusokat. Hiába tűnik hihetőnek az eredmények alapján, hogy az iskolázottsági hipogámia a család-munka konfliktus miatt csökkenti a második gyermekvállalás esélyét, a megalapozott következtetésekhez további elemzésekre, egyéb alternatív hipotézisek kizárására lenne szükség. Sajnos az „Életünk fordulópontjai” adatbázis nem teszi lehetővé a mechanizmusok alapos vizsgálatát. Ennek ellenére az elért eredmények elég fontosak ahhoz, hogy az itt felvetett kérdéseket további kutatások vizsgálják.

Felhasznált irodalom

- Bagavos, C. (2017). Do different educational pairings lead to different fertility outcomes? A cohort perspective for the Greek case. *Vienna Yearbook of Population Research*, 15, 215–237.
- Bartus, T. (2015). Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk fordulópontjai panelfelvételben. *Demográfia*, 58(4): 287–308.
- Bartus, T. (2017). Az iskolai végzettség és a második gyermekvállalás. Bizonyítékok az Életünk fordulópontjai adatbázisból. *Demográfia*, 60(2–3): 149–172.
- Bartus et al. (2013) = Bartus, T., Murinkó, L., Szalma, I., & Szél, B. (2013). The effect of education on second births in Hungary: A test of the time-squeeze, self-selection and partner-effect hypotheses. *Demographic Research*, 28(1), 1–32.
- Beaujouan et al. (2016) = Beaujouan, E., Brzozowska, Z., & Zeman, K. (2016). The limited effect of increasing educational attainment on childlessness trends in twentieth-century Europe, women born 1916–65. *Population Studies*, 70, 275–291.
- Becker, G. S., & Lewis, H. G. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *The Journal of Political Economy*, 81, S279–S288.
- Becker, G. S. (1981). *A treatise on the family* (2nd, enlarged ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Blossfeld, H-P., & Huinink, J. (1991). Human capital investment or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97, 143–168.
- Byrne, A., & Barling, J. (2017). When she brings home the job status: Wives' job status, status leakage, and marital instability. *Organization Science*, 28(2). <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.2017.1120> (letöltés ideje: 2022. 01. 12.)
- De Hauw et al. (2017) = De Hauw, Y., Grow, A., & Van Bavel, J. (2017). The Reversed Gender Gap in Education and Assortative Mating in Europe. *European Journal of Population*, 33, 445–474.
- De Ruijter et al. (2005) = De Ruijter, E., Treas, J. K., & Cohen, P. N. (2005). Outsourcing the gender factory: Living arrangements and service expenditures on female and male tasks. *Social Forces*, 84, 305–322.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Esteve et al. (2016) = Esteve, A., Schwartz, C. R., Van Bavel, J., Permanyer, I., Klesment, M., & García-Román, J. (2016). The end of hypergamy: Global trends and implications. *Population and Development Review*, 42, 615–625.
- Gerster et al. (2007) = Gerster, M., Keiding, N., Knudsen, L. B., & Strandberg-Larsen, K. (2007). Education and second birth rates in Denmark 1981-1994. *Demographic Research*, 17, 181–210.
- Husz, I. (2006). Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49(1), 46–67.
- Jones et al. (2011) = Jones, L. E., Schoonbroodt, A., & Tertilt, M. (2011). Fertility theories: Can they explain the negative fertility-income relationship? In Shoven, J. B. (Ed.), *Demography and the economy* (pp. 43–100). Chicago: University of Chicago Press.

- Kertesi, G., & Kézdi, G. (2014). The Kindergarten attendance allowance in Hungary: Evaluation of a conditional cash transfer program. *Acta Oeconomica*, 64(1), 27–49.
- Klesment, M., & Puur, A. (2010). Effects of education on second births before and after societal transition: Evidence from the Estonian GGS. *Demographic Research*, 22, 891–932.
- Klesment, M., & Van Bavel, J. (2017). The Reversal of the Gender Gap in Education, Motherhood, and Women as Main Earners in Europe. *European Sociological Review*, 33, 465–481.
- Kreyenfeld, M. (2002). Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic Research*, 7, 15–48.
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Morales, D. X. (2020). Partners' educational pairings and fertility intentions in the United States: Evidence from 2015–2017. National survey of family growth. *Social Currents*, 7, 299–309.
- Neels, K., & De Wachter, D. (2010). Postponement and recuperation of Belgian fertility: how are they related to rising female educational attainment? *Vienna Yearbook of Population Research*, 8, 77–106.
- Ní Bhrolcháin, M. N., & Beaujouan, E. (2012). Fertility postponement is largely due to rising educational enrolment. *Population Studies*, 66, 311–327.
- Nitsche et al. (2018) = Nitsche, N., Matysiak, A., Van Bavel, J., & Vignoli, D. (2018). Partner's educational pairings and fertility across Europe. *Demography*, 55, 1195–1232.
- Osiewalska, B. (2017). Childlessness and fertility by couples' educational (in)equality in Austria, Bulgaria, and France. *Demographic Research*, 37, 325–362
- Schneider, D., & Hastings, O. P. (2017). Income inequality and household labor. *Social Forces*, 96, 481–506.
- Streib, J. (2015). *The Power of the Past. Understanding Cross-Class Marriages*. Oxford: Oxford University Press.
- Treas, J., & De Ruijter, E. (2008). Earnings and expenditures on household services in married and cohabiting unions. *Journal of Marriage and Family*, 70, 796–805.
- Van Bavel, J. (2012). The reversal of gender inequality in education, union formation and fertility in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 10, 127–154.
- Vincent-Lancrin, S. (2008). The reversal of gender inequalities in higher education: An on-going trend. In *Higher Education to 2030. Vol. 1. Demography*. Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264040663-11-en> (letöltés ideje: 2022. 01. 12.)
- Wood et al. (2014) = Wood, J., Neels, K., & Kil, T. (2014). The educational gradient of childlessness and cohort parity progression in 14 low fertility countries. *Demographic Research*, 31, 1365–1416.

A gyermekvállalás elutasításának tudatos tényezői a 25–44 éves diplomások körében

Pári András egyetemi tanársegéd (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológiai Intézet), kutatási vezető (Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért Kutatási Iroda)

Nagy Tímea kutató-elemző (Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért Kutatási Iroda)

Kozák Kőkény kutató-elemző (Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért Kutatási Iroda)

1. Bevezetés

Az elmúlt néhány évtizedben a gyermektelen felnőttek száma a legtöbb európai országban jelentősen emelkedett. A demográfiai előrejelzések azt mutatják, hogy ez még növekedni is fog az 1970–80 között született nők körében. A 21. században a nők a gyermekvállalás időzítését még későbbi időpontra halasztják, mint korábban, ezért egyrészt a nők átlagéletkora a gyermekvállaláskor még inkább kitolódik, másrészt elmarad(hat) a gyermekvállalás. A gyermekvállalás e formáját nem szándékolt gyermektelenségnek nevezi a szakirodalom, míg a másik formája a szándékolt vagy tudatos elutasítás.

Több kutatás kiemeli, hogy míg korábban a második demográfiai átmenettel hozták közvetlen összefüggésbe a tudatos vagy szándékolt gyermektelenség erősödését, mára már nem értékpreferenciák alapján marad el a gyermekvállalás, hanem az egyik legnagyobb akadály a párkapcsolatok hiánya. A gyermekvállalás tervezésével kapcsolatban meghatározó a párkapcsolat stabilitása: a gyermeket későbbi időpontban tervezők szignifikánsan alacsonyabb számú tartós párkapcsolatról számoltak be. A párkapcsolat stabilitása egyúttal ennek a motivációnak erősségét is pozitívan befolyásolja (Kopp et al., 2008; Kapitány & Spéder, 2012). A felsőfokú iskolai végzettségű nők körében Magyarországon az utóbbi években egyre magasabb a gyermekvállalás elutasításának aránya (Szabó, 2015; Makay et al., 2019).

Az anyagi tényezők szintén meghatározzák a gyermekvállalást, azonban mindezt megelőzi a párkapcsolat kialakításának elutasítása. Kutatásunkban a nehéz anyagi helyzet, az otthonteremtéssel járó nehézségek és annak nehézsége, ha várhatóan egyedül kell majd felnevelni a gyermeket, mind a (további) gyermekvállalás elutasítása mellett szól még azok körében is, akik jellemzően nyitottak a gyermekvállalásra, vagy már van gyermekük. Ezzel szemben a gyermekvállalásban bizonytalanokat, ha a gyermek születésekor egy nagyobb összeget (pl. 1 millió Ft) kapnának, az nem, azonban egy határozott ideig járó havi fix összeg már motiválja a gyermekvállalásra.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. A tudatos gyermektelenség definíciójának megközelítésével kapcsolatos kérdések

A tudatos gyermektelenséget a szakirodalomban nehezen tudjuk pontosan definiálni, hiszen nem minden esetben saját döntés. Két nagyobb csoport jelenik meg a kutatásokban: az egyik a tudatos/akaratlagos, a másik pedig a nem tudatos / nem akaratlagos gyermektelenek csoportja. Ez utóbbit négy további alcsoportra osztják: vannak, akik már korán eldöntik, hogy nem vállalnak gyermeket, ők a korai kinyilvánítók, és vannak a halogatók, akik többször is elhalasztják ezt a döntést, és csak később jelentik ki, hogy gyermektelenek maradnak. A nem akaratlagos gyermektelenség esetében elkülöníthetők még a biológiai okokkal magyarázható gyermektelenségre adható különböző társadalmi válaszok, illetve a társadalmilag előírt gyermektelenséget meghatározó tényezők (mentális betegségben szenvedők, azonos nemű párok gyermekei) (Szalma & Takács, 2014).

A biológiai termékenységi modellel összefüggő nem szándékolt gyermektelenség (Gobbi, 2013) hipotézise, hogy a termékenységi ráta és a tudatos gyermektelenség aránya a fejlett országokban nem minden esetben korrelál negatívan. A tanulmány Magyarországra közvetlenül nem tér ki, mégis hazánkban – a fejlődő országokhoz hasonlóan – vegyes motivációkat figyelhetünk meg a tudatos gyermektelenség kérdésében. A tudatos és nem tudatos gyermektelenség fogalmát ütköztetve a fejlődő országokban Gobbi a nem tudatos gyermektelenséget két részre osztja: biológiai és anyagi akadályok okozta élethelyzetekre. Magyarországon érdekes kérdés

lehet, és – rengeteg egyéb változó mellett – a „fejlődés” mértékét azon arányok mellett is kifejezhetjük, hogy a nem tudatos gyermektelenség anyagi oldala mennyire van jelen a társadalomban. Röviden tehát a szülővé válás és a gyermeknevelés állandó költségeinek növekedése negatívan befolyásolja mind a termékenységet, mind a gyermektelenséget.

Egy másik tipológia szerint a gyermektelenek három csoportját különbözteti meg a Szalma–Takács (2012) szerzőpáros: az időlegesen gyermekteleneket, az akaratlagosan gyermekteleneket és az egészségügyi okokból gyermekteleneket. A szülővé válás időpontja még az 1970-es években is 20 éves kor körül volt, ma már a 30-as évek elejéről beszélhetünk. A magyar társadalom többsége úgy gondolja, hogy egy nő átlagosan 39 éves kora után, egy férfi pedig átlagosan 45,7 éves kora után ne vállaljon gyermeket. Körülbelül 42 éves korban zárul le a nők termékenysége.

Szalma és Takács (2018) kutatásából ismerjük azt is, hogy a tudatosan gyermektelenek aránya 2001-ben körülbelül 3%-ot tett ki. Azóta azonban rendkívüli mértékben emelkedett, és Spéder (2021) legfrissebb tanulmányában megemlíti, hogy a 30 évesek kohorszában a 20 százalékot is megközelítheti vagy akár el is érheti a gyermektelenség, ami magas gyermektelenségnek számít európai összehasonlításban is. Azt is tudjuk, hogy a gyermektelenség mértéke az iskolai végzettséggel párhuzamosan emelkedik. A 41–45 éves gyermektelen nők aránya 11,2% volt a legutóbbi népszámlálás évében, azonban fontos kiemelni, hogy a budapesti gyermektelen nők aránya már ekkor 24% (Szabó, 2015). A fiatalabb női korcsoportokban pedig még magasabb arányt láthatunk: „az 1980-ban született generációnak 30%-a gyermektelen volt 2016-ban” (Makay et al., 2019: 78).

Ez a magas elutasítási arány a KSH 2020-as elemzésében is megjelenik. Eszerint az 1975-ben született nők 17%-a, míg az 1995-ös nemzedék 30%-a maradna akaratlanul vagy szándékosan gyermektelen.

2.2. A gyermekvállalás elutasításának alakulása és meghatározói a 20. század elejétől

Az Egyesült Államokban az 1970-es években születetteknél a gyermektelenek növekvő aránya megállt, és „az ellenkezőjébe fordult át” (Berrington, 2004). A szerző a vizsgálat során arra a megállapításra jutott, hogy a gyermektelenség oka elsősorban nem a karriertervezés, hanem a megfelelő

partner hiánya. A gyermekvállalás elmaradása mögött meghúzódó legnagyobb akadály Magyarországon is feltehetően a hiányzó párkapcsolat (Szalma & Takács, 2012). A házas férfiak nagyobb eséllyel válnak szülővé, mint élettársi kapcsolatban élő társaik.

A magyar társadalomban rendkívül alacsony azoknak az aránya, akik tudatosan nem szeretnék gyermeket vállalni. A gazdasági tényezők kétségkívül befolyásolják a gyermekvállalást. Magyarországról általában megállapítható, hogy világviszonylatban nézve is kiemelten gyermekcentrikus országnak minősül. Mindezek mellett pedig a – különösen a munkabérhez kötött – családtámogatások és a gyermekvállalás ösztönzését elősegítő intézkedések, támogatások erősítik a fiatal családok gyermekvállalási szándékának megvalósítását (Makay, 2018).

Egy kvalitatív felmérés (Szalma & Takács, 2014) arra a megállapításra jutott, hogy a gyermektelenséghez vezető okok különbözőek lehetnek: korábban a leggyakoribb ok a nők körében a meddőség és/vagy a kihordási nehézségek voltak. A gyermekvállalás időpontja egyre inkább kitolódik, így a nők számára is nehezebb lesz a teherbe esés és maga a szülés is. Napjainkban az egyedülálló nők és az élettársi kapcsolatban élők gyermekvállalása is elfogadott. A párkapcsolat hiánya még mindig nagy szerepet játszik a gyermekvállalásban, így azok is késnek az évekkel, akik megtehetnék. 2018-ban a férfiak körében is készült egy kvalitatív felmérés (Takács & Szalma, 2018), melynek eredménye, hogy náluk sokkal markánsabban jelent meg a tudatos gyermektelenség, mint a nőknél. A nők körében kevés olyan interjúalannal találkoztak, aki tudatosan nem szeretett volna gyermeket vállalni. Kivételt képeztek a magas iskolai végzettségű és a jobb társadalmi helyzetű nők. A férfiak nyíltabban beszéltek arról, hogy valójában soha nem szerepelt a terveik között az apává válás. Továbbá nemcsak a magas iskolai végzettségű férfiak fogalmazták ezt meg, hanem az alacsonyabb végzettségű férfiak között is volt olyan interjúalany, aki szándékosan választotta a gyermek nélküli életet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nőkhöz képest több férfi lenne, aki nem szeretne gyermeket: lehetséges, hogy ez a különbség abból fakad, hogy a férfiak szabadabban felvállalhatják a gyermektelenség tudatos választásával kapcsolatos véleményüket.

2.3. Az idősebb generációról való gondoskodás – lemondás a gyermekvállalásról?

Egy 2019-ben megjelent tanulmány (Pesando, 2019) érdekes megközelítésben azt vizsgálta, hogy a gyermektelen vagy a családos 40 év fölöttiek támogatják-e nagyobb valószínűséggel a szüleiket. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy az idős gyermekes emberek kapjanak anyagi és szociális támogatást, mintsem az idős gyermektelen emberek. A gyermektelen felnőttek nagyobb valószínűséggel vesznek részt közösségi összejöveteleken, így nagyobb részben járulnak hozzá a közösség fejlődéséhez, mert nekik nagyobb szükségük van a családon kívüli szociális hálózat kiépítésére. Ezáltal a gyerekekről való lemondás és az a tény, hogy őket nem fogják a gyermekeik gondozni, Európában már korábban megjelent, mint Magyarországon.

A tanulmány két hipotézist állít fel arra, miért támogatják másképp szüleiket a gyermekesek, mint a gyermektelenek: az egyik szerint a gyermekesek erőforrásaik nagy részét inkább gyermekükre fordítják, ebből következik, hogy a gyermektelenek több támogatást nyújtanak szüleiknek, a másik szerint azok a fiatalok, akik korán eldöntik, hogy nem akarnak gyereket, azokat a szülei nyomás alá helyezték, ezért nagyobb eséllyel távolodnak el tőlük felnőttkorukban, és nem fognak nekik segíteni.

A gyermektelenséghez vezető okok néha összefolynak: sok esetben ugyanis nehéz szétválasztani, hogy a párkapcsolat hiánya, egészségügyi problémák, halasztás vagy különféle megfelelési kényszerek állnak a gyermekvállalás elmaradásának a hátterében – vagy akár mindezen tényezők együttese. Viszont azt látjuk, hogy a saját gyermek hiánya nem feltétlenül jelent gondozásmentes életformát: a gyermektelenek egy része aktívan részt vesz közeli hozzátartozói vagy barátaik gyermekeinek nevelésében és/vagy idősebb családtagjainak gondozásában (Szalma & Takács, 2014). A kvalitatív kutatás érdekes eredménye továbbá, hogy az idős szülők gondozása, segítése negatív hatással lehet a gyermekvállalásról szóló döntéshozatalban.

Az eredmények szerint Európán belül a különböző kulturális és szociális különbségek miatt nagy eltérések figyelhetők meg (Pesando, 2019). Az idős szülők támogatása nagyon nem jellemző például Svédországban vagy Hollandiában, valamint az észak-európai országokban.

Oroszországban és Csehországban viszont kiemelt jelentősége van, hogy a felnőtt gyermekek támogassák idős szüleiket. Bulgáriában, Grúziában, Lengyelországban, Romániában és Franciaországban azok a felnőttek, akiknek nincs gyerekük, jelentősen többet támogatják idős szüleiket, Csehországban viszont jelentősen kevesebbet. A többi országban nincs ilyen mértékű eltérés.

A női válaszadók nagyobb százalékban támogatják szüleiket, mint a férfiak. Ehhez a nemi szerepek is hozzájárulhatnak, mivel a társadalom inkább a nőket tekinti „gondoskodóbbnak”. Luca Maria Pesando (2019) a montreali McGill Egyetem professzora magyar adatokat sajnos nem dolgozott föl, viszont még arra a megállapításra jutott, hogy a kutatás témájának problémája abban rejlik, hogy nehezen ismerhetők meg a körülmények, amelyek között a tudatos gyermektelenség gondolata megszületik. Felveti azt a gondolatot, hogy a szülői figyelem hiánya gyermekkorban és a túlzott gyámkodás is kialakíthat gyermekellenes attitűdöt. Tehát a szülővel való kapcsolat is meghatározó szerepet tölthet be a gyermekvállalással kapcsolatos döntésben.

Az idős szülőkről való gondoskodás fontos motívum a gyermekvállalás időzítésében, illetve (el)halasztásában vagy elutasításában, azonban erre a kutatásban mi nem térünk ki.

2.4. Mi jellemző a diplomás nők gyermekvállalására?

A KSH elemzései (KSH 2013; 2014) szerint annál több gyermeket vállal egy nő, minél korábban szüli első gyermekét. Ez az utóbbi évtizedekben változatlanul fennáll, főként az alacsonyabb végzettségűek körében tapasztalható ez a tendencia. Elsősorban a kevesebb mint 8 osztályt végzett nők körében éri el a reprodukcióhoz szükséges szintet az átlagos gyermekszám (2,4 gyermek). Az érettségizettek alig több, mint egy gyermeknek adnak életet. A 2001. évi népszámlálást alapul véve az alapfokú és a legmagasabb végzettségűek körében emelkedett valamelyest a nők termékenysége, a köztes végzettségeknél stagnálás, illetve csökkenés tapasztalható. Az életkort is figyelembe véve a növekedés a legnagyobb arányban a felsőfokú végzettségű, a harmincas éveik második felében járó nőknek köszönhető. Ha az elveszületési sorrendet összevetjük az anya legmagasabb iskolai végzettségével, azt találjuk, hogy minél alacsonyabb

végzettségűekről van szó, annál nagyobb a második, harmadik, illetve további gyermek érkezésének esélye.

Az „Életünk fordulópontjai” adatgyűjtési program adatai alapján (Bartus, 2017) az élveszületések sorrendje és a szülők iskolai végzettsége együtt azt mutatja, hogy a második gyermekvállalás valószínűsége a legfeljebb alapfokú, illetve a felsőfokú végzettségűek között a legmagasabb, azaz U alakú görbével ábrázolható. Ebből továbbá az is következik, hogy a második gyermek az érettségizettek esetén a legkevésbé valószínű.

A 2016-os *Mikrocenzus* adatai szerint a legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetében csökkent nagyobb mértékben a mutató értéke, amit a többgyermekes idősebb korosztályok létszámának visszaesése magyaráz (Nagyné Forgács & Hlucsány, 2017). A diplomás nőknél tapasztaltak kismértékű növekedést a száz nőre jutó gyermekek számában (2011-ben 120, 2016-ban 123), ezzel meghaladták az érettségizetteket, akiknél nem növekedett a gyermekszám.

A 2015-ös *Demográfiai portré* (Kapitány & Spéder, 2015) egyik fejezete kitér arra, hogy a diplomás nők gyermekvállalási kedve meghaladja az érettségizettekét, és felhívja a figyelmet arra, hogy a számítások módszertani hibából fakadó tévkövetkeztetésre vezethetők vissza. Ezt azzal indokolják, hogy a felsőfokú képzésben részt vevőket érettségizettnek minősítették, ami lecsökkentette az érettségizettek gyermekvállalási hajlandóságát. A szerzőpáros szerint ezeket a nőket a diplomások körébe érdemes besorolni, hiszen többségük diplomát fog szerezni, és jellemzően diplomásként vállalnak gyermeket. A tanulmány ezért a 40–44 éves kohorszot vizsgálja, hiszen az ő esetükben mind az iskolai karrier, mind a gyermekvállalási tervek lezártnak tekinthetők. Az iskolai végzettséget vizsgálva az látható, hogy 2001 és 2011 között jelentősen csökkent a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya: 33%-ról 17%-ra, a diplomások aránya pedig emelkedett: 16%-ról 23%-ra. A legfeljebb 8 osztályt végzettek vállalják átlagosan a legtöbb gyermeket, így 2001 és 2011 között növekedésről beszélhetünk (1. táblázat). A középfokú végzettségűek és a diplomások közötti különbség szinte eltűnt, azonban még így is a felsőfokú végzettségűek körében születik átlagosan a legkevesebb gyermek.

**1. táblázat. A 40–44 éves nők átlagos
gyerekszámja iskolai végzettség szerint**

	1991	2001	2011
Legfeljebb 8 osztály	2,15	2,24	2,40
Érettségi nélküli középfok	1,88	1,96	1,85
Érettségi	1,68	1,77	1,66
Felsőfok	1,59	1,71	1,63
40–44 évesek összesen	1,90	1,95	1,82

Forrás: Kapitány & Spéder, 2015: 3. táblázat

3. Minta és módszertan

2021. április 30. és május 15. között¹ történt az adatfelvétel online (CAWI) kérdőív formájában, hólabdamódszerrel, 3800 fő részvételével a 15–49 évesek közül. A feltáró jellegű kutatás kérdőívének kitöltése kb. 15-20 percet vett igénybe. A populációs arányok megtartása érdekében a 2016-os *Mikrocenzus*-adatok alapján iteratív arányos illesztést (IPF) használtunk nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint. A kutatás célja a gyermekvállalás elutasításához kapcsolódó attitűdök felmérése a felsőfokú végzettségű 25–44 éves korosztály körében. Ennek érdekében leszűrtük a mintát, így a végleges adatbázis a 25–44 éves diplomás megkérdezettek válaszait tartalmazza, a mintaelemszám 700 fő.² Az online adatfelvétel hátránya, hogy így csak az internethasználók szegmense érhető el, ezáltal a populáció egyes részeit nem tartalmazza a minta, ami nem reprezentálja az alapsokaságot. Mivel a kutatás a fiatalabb korosztály gyermekvállalásának elutasítására fókuszál, a 25–44 évesek körében – az NRC mérése szerint – 96%-os penetrációról beszélhetünk (Klenovszki, 2020), ezért ebben a kutatásban nem jelentett hátrányt az online adatfelvétel. A kutatás ered-

1 Az adatfelvétel a koronavírus-járvány harmadik magyarországi hullámának közepén történt, mindez a válaszadási hajlandóságban és az általános közérzetben, illetve a válaszadók attitűdkérdésekre adott válaszaiban is tükröződik.

2 A súlyozást nem valószínűségi mintáknál nem minden esetben ajánlja a szakirodalom. De mivel ez egy feltáró kutatás, és érdemes a témával a jövőben is foglalkozni, az adatok összehasonlíthatósága miatt is súlyoztuk az adatbázist.

ményeit varianciaelemzéssel (ANOVA) és az átlagok összehasonlításával vizsgáltuk. Az összefüggés erősségét étával jellemeztük.³

A konkrét kutatási kérdésünk az volt, hogy a tudatos gyermektelenség hogyan jelenik meg, milyen attitűdök mellett lehet a jelenséget megfogalmazni. A gyermekvállalás elutasításának kérdése egyértelműen összefügg a válaszadó élethelyzetével. A kutatásban a „Szeretne-e a jövőben gyermeket?” kérdésre adott válasz megváltoztathatóságát igyekeztünk mérni. Olyan kategóriát alakítottunk ki, amely a gyermekvállalási szándék relevanciáját külön változóba rendezte. Nem tekintjük a gyermekvállalást tudatosan elutasítónak azt, akinek már van gyermeke, és nem tervez további gyermeket, hiszen a válaszadó már megvalósította gyermekvállalási terveit. Azokat tekintjük tudatos elutasítónak, akiknek nincs gyermekük, és nem is szeretnének a jövőben, illetve azon a véleményen vannak, hogy ez nem fog változni a jövőben. Ennek függvényében négy kategóriát alakítottunk ki a jelenlegi szándék és a jövőbeli gyermekvállalási tervek alapján:

1. Gyermeket szeretne és tervez (tudatos gyermekvállalás) – 33,9%.
2. Szeretne gyermeket, de nem tudja mikorra időzíti (egyelőre nem tervez, vagy bizonytalan) – 20,5%.
3. Nem szeretne, és nem is tervez (a gyermekvállalás tudatos elutasítása) – 38,8%.
4. Nem szeretne, de bizonytalan a tervezésben (elutasít, de bizonytalan) – 6,7%.

Ezt a változót tekintjük a kutatás magyarázó változójának, és attitűdkérdésekkel vizsgáljuk, hogy milyen tulajdonsággal jellemezhetjük a gyermekvállalást elutasító diplomás, 25–44 éves válaszadókat. Összesen 474 gyermektelen, 25–44 éves, diplomás személyt vizsgáltunk. Ha a teljes mintát (700 fő) használjuk az elemzésnél, azt külön jelezzük.

³ A kutatás nem tér ki a statisztikai próbák feltételeinek tárgyalására. Az η^2 kiszámítása: $\frac{SS \text{ Between}}{SS \text{ Total}}$ (a csoportok közötti eltérés négyzetösszege osztva az összes eltérés négyzetösszegével). Szóráshomogenitás teljesülése esetén Tukey HSD tesztet használtunk. Ahol nem teljesült a szóráshomogenitás, ott Games–Howell post-hoc tesztet alkalmaztunk.

3.1. A minta demográfiai megoszlása

A minta 60%-át tették ki a nők, 40%-át pedig a férfiak. Korcsoport szerint elmondható, hogy a 25–34 évesek és a 35–44 évesek ugyanolyan arányban képviseltették magukat (49% és 51%). A település jellege szerint községben él minden tizedik válaszadó (11%), városban és megyei jogú városokban 27-26%, a fővárosban pedig a résztvevők 36%-a. A válaszadók 71%-a párkapcsolatban él, nekik kétharmaduk házas, 16%-uk nőtlenként vagy hajadonként él együtt partnerével. Az egyedülállók egyötödét teszik ki a mintának. Az adatfelvétel során a válaszadók 32%-a mondta azt, hogy van gyermeke. 11% volt az egy gyermeket, 14% a két gyermeket, 6% a három vagy több gyermeket nevelők aránya. A kutatásban részt vevők összetétele alapján magas a (még) gyermektelenek aránya, ez összefügg azzal, hogy a mintában az alacsonyabb gyermekvállalási hajlandóságot mutató diplomások szerepelnek. A pályakezdők a karrierútjuk előtt állnak, ezért náluk a gyermekvállalást megelőzi a karrierépítés és a munkaerőpiaci tapasztalatszerzés. Ezért a gyermekvállalás tudatos elutasítása ebben az élethelyzetben nehezen mérhető (itt a nem szándékolt elutasítás jelenhet meg), ezt egy további, utánkövetéses vizsgálat tudná megerősíteni vagy cáfolni.

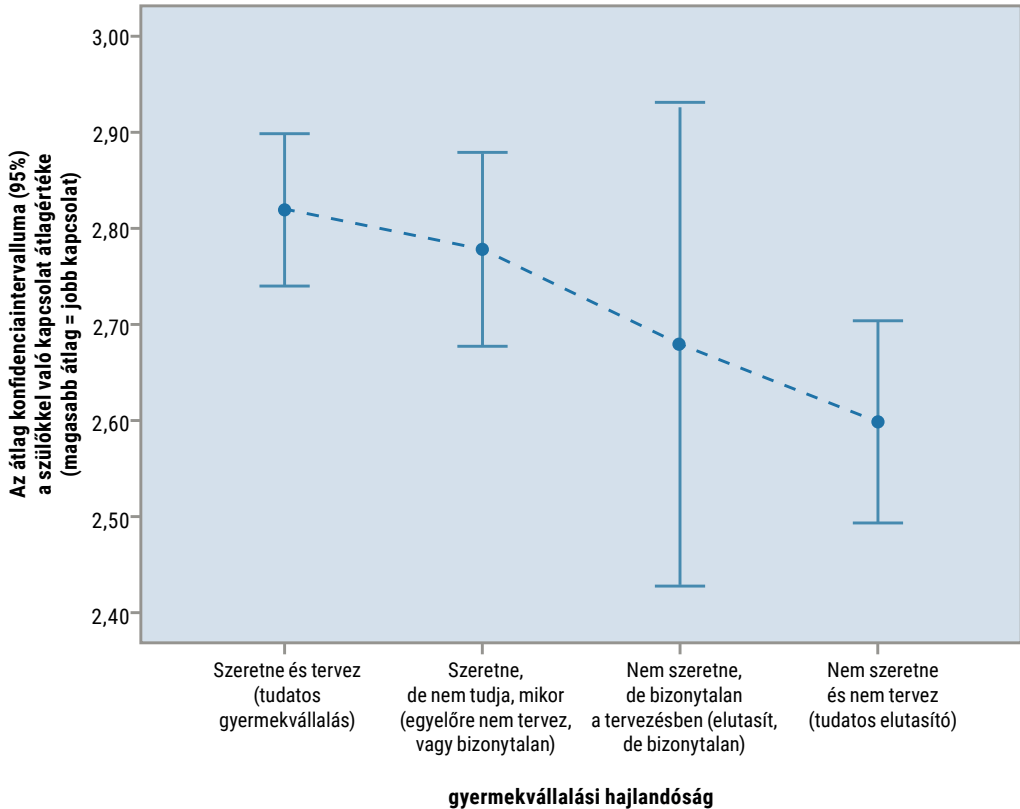
4. Kutatási eredmények

4.1. A gyermekvállalás tudatos elutasítása

4.1.1. A szülőkkel való kapcsolat, illetve a szülők kapcsolata meghatározza-e a gyermekvállalási hajlandóságot?

A kutatás egyik hipotézise, miszerint a szülőkkel való kapcsolat és a szülők kapcsolata meghatározza a gyermekvállalási hajlandóságot, azaz minél rosszabb valakinek a szüleivel való, illetve a szülei kapcsolata, annál inkább elutasítja a gyermekvállalást. A szülőkkel való kapcsolatot illetően két kérdést tettünk fel a válaszadóknak: „Hogyan jellemezné gyermekkori kapcsolatát édesanyjával?”; „Hogyan jellemezné gyermekkori kapcsolatát édesapjával?” A két változót összevontuk, és létrehoztunk egy „szülői kapcsolat” nevezetű összesített változót, amely 1-től 3-ig vehetett

fel értéket.⁴ A gyermekvállalási hajlandósággal vizsgálva a szülőkkel való kapcsolatban azt látjuk, hogy akik szeretnének és terveznek gyermeket, azok jobbnak vélik a kapcsolatukat a szüleikkel, mint azok, akik tudatosan elutasítják a gyermekvállalást: az előbbieknél 2,82, az utóbbiaknál 2,60 az átlag (a különbség szignifikáns: $p = 0,011$) (1. ábra).

1. ábra: A gyermekvállalási hajlandóság és a szülőkkel való kapcsolat jelölése Error bar segítségével. A szülőkkel való kapcsolat magasabb értéke: jobb kapcsolat a szülőkkel

Az 1. ábrán jól látható, hogy ahol a konfidenciaintervallumok fedik egymást, a csoportátlagok között nincs különbség. Az átlagok lineáris trendet is jeleznek: a tudatosan gyermeket tervezők és a tudatosan elutasí-

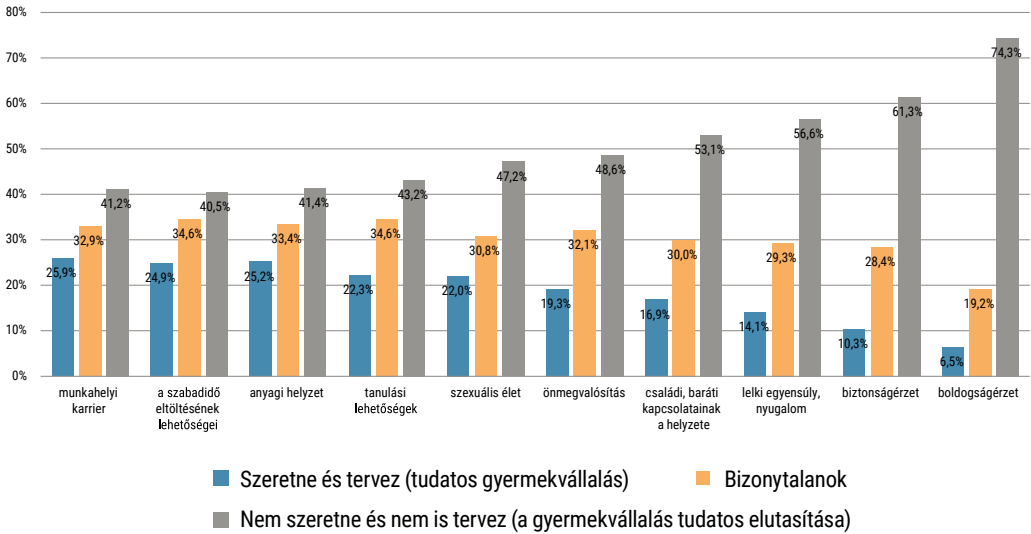
⁴ Az apai és anyai kapcsolatot 1-től 5-ig terjedő skálán mértük. Aki mindkét szülőjével való kapcsolatát nagyon jónak értékelte, 5-ös értéket adott mindkét kérdésre. A két skála értékeit összeadva 10-et kapunk. Ez a maximális érték. Az összeadás alapján az alábbi értékeket határoztuk meg 1-től 5-ig terjedő skálán a szülői kapcsolat összesített változónak: 10 és 9 → 5; 8 és 7 → 4; 6 → 3; 5 és 4 → 2; 3, 2 és 1 → 1. Ezután összevontuk az értékeket (1–2: rossz kapcsolat, 3: semleges kapcsolat; 4–5 jó kapcsolat).

tók között valódi különbség látható. Az éta értéke azonban alacsony: 0,162, vagyis a szülőkkel való kapcsolat nem gyakorol jelentős hatást a gyermekvállalási hajlandóságra annak ellenére, hogy az átlagok között szignifikáns a különbség. A válaszadóktól azt is megkérdeztük, hogy szerintük a szülei egymással való kapcsolata befolyásolta-e a gyermekvállalási hajlandóságukat.⁵ Hasonló összefüggés látható, mint a szülőkkel való kapcsolatnál. Az átlagok között szignifikáns a különbség ($p = 0,011$). A legnagyobb eltérés a tudatosan gyermeket tervezők és az elutasítók között látható (2,15 és 1,82). Az éta értéke alacsony: 0,154. A válaszadóknak a szülei kapcsolatát is értékelniük kellett. Az átlagértékek – minél magasabb, annál jobbra értékelték a szülei kapcsolatát az ő fiatalkorukban – alapján azt mondhatjuk, hogy minél jobb kapcsolatot ápoltak egymással a szülők, gyermekük annál nagyobb arányban tervez gyermeket vállalni, míg akik tudatosan elutasítják a gyermekvállalást, azoknál a szülők kapcsolata kevésbé volt jónak mondható. Azonban a két változó közötti kapcsolat nagyon gyenge: éta: 0,088. Összességében azt látjuk, hogy a szülőkkel való kapcsolat és a szülők kapcsolata nem befolyásolta jelentős mértékben a gyermekvállalási hajlandóságot. A szülők egymással való kapcsolata pedig egyáltalán nem gyakorolt hatást a diplomás 25–44 évesek gyermekvállalási terveire.

4.2. A gyermekvállalás megítélése

A munkahelyi karrier féltése, az anyagi helyzet és a szabadidő-felhasználás miatti aggodalom az elsők között szerepelt a gyermekvállalás negatív hatásaként, mégsem az anyagi természetű okok miatt jelentkezett a gyermekvállalás tudatos elutasítása a legnagyobb arányban. Ha a gyermek érkezésével a szubjektív változók, a lelki nyugalom, a biztonságérzet, illetve a boldogság kerül veszélybe a válaszadók szerint, akkor hajlamosabbak magas arányban (akár 74%-ban) tudatosan visszautasítani a gyermekvállalást. A fenti megállapítások kiállják az ellenpróbát is. Azoknál tapasztalunk magasabb arányú (tervezett) gyermekvállalási kedvet, akik szerint a gyermekvállalás pozitív hatással van az önmegvalósításra, a szexuális életre, a lelki egyensúlyra, illetve a biztonságérzetre (2. ábra).

5 1-től 4-ig terjedő skálán vizsgáltuk a kérdést. A magasabb érték azt jelentette, hogy a válaszadó szerint a szülei kapcsolata meghatározta a saját gyermekvállalási terveit.

2. ábra: A gyermekvállalás negatív hatásai a gyermekvállalási hajlandóság szerint

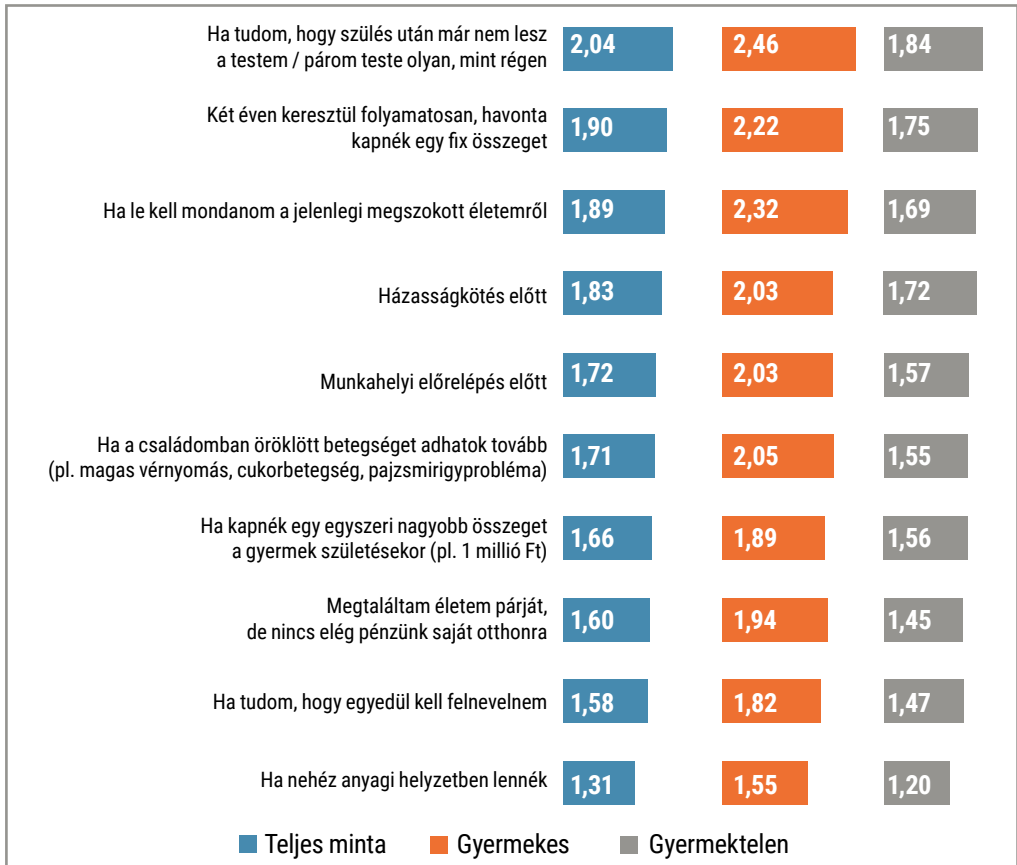
4.3. Milyen esetekben vállalna, illetve nem vállalna gyermeket?

Kutatásunk során arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen esetekben vállalna, illetve nem vállalna gyermeket a válaszadó. A megkérdezetteknek 10 attitűdkérdést tettünk fel, 3-3 lehetőség közül választhattak: 1 – „Biztosan nem vállalnék”; 2 – „Vállalnék is, meg nem is”; 3 – „Biztosan vállalnék”. Az elemzésben az átlagokat vizsgáltuk, így minél közelebb volt az érték 3-hoz, annál biztosabb, hogy vállalna a megkérdezett az egyes esetekben gyermeket.

A szórások az egyes attitűdkérdéseknél relatíve magasak voltak: 0,823 és 0,590 közötti értékekkel, ami két dologra enged következtetni. Egyrészt a kérdések megosztónak bizonyultak, másrészt a demográfiai csoportok között számottevő a különbség. Ezek a feltevések az átlagok további vizsgálatánál be is igazolódtak. Összességében azt látjuk, hogy a válaszadók biztosan nem vállalnának, vagy bizonytalanok abban a kérdésben, hogy vállalnak-e gyermeket a megadott esetekben, hiszen a főátlagok maximum- és minimumértéke 2,0, illetve 1,31 között van. A válaszadók a saját vagy párjuk testének a megváltozásáról gondolják a legkevésbé, hogy gátat szabna a gyermekvállalásnak (2,0-s átlag), de még így is bi-

zonytalanok. A szórás is ebben az esetben a legmagasabb (0,823), vagyis a kérdés megosztotta a válaszadókat. A nehéz anyagi helyzetről azonban sokkal egységesebben gondolkodnak (0,590 szórás). Ez a válasz kapta a legalacsonyabb átlagot (1,31-et), vagyis a válaszadók biztosak benne, hogy nehéz anyagi körülményeknél nem vállalnának gyermeket (3. ábra).

Az átlagokat vizsgálva azt látjuk, hogy nem meglepő módon a gyermekes és gyermektelen válaszadók átlaga eltér egymástól, de a tendencia meg-egyezik. A gyermekes válaszadók minden esetben inkább vállalnának gyermeket – legyen szó nehezebb anyagi körülményekről vagy a megszo-
kott életről való lemondásról –, mint gyermektelen társaik, tehát a gyer-
mekeseknél a nehézségek kevésbé befolyásolják a gyermekvállalást, és
ösztönzőbbnek gondolják az anyagi támogatást.

3. ábra: „Milyen esetben vállalna, illetve nem vállalna gyermeket?”, átlag

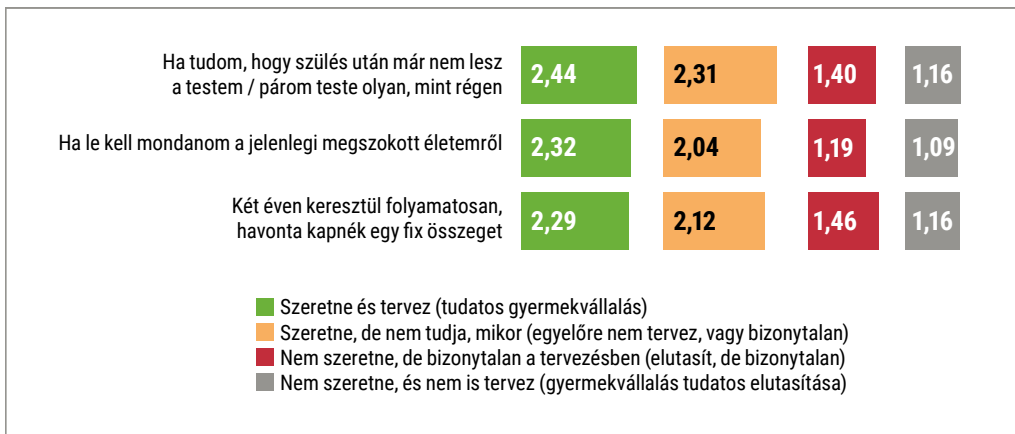
A gyermekes válaszadók vállalnának gyermeket, „ha szülés után saját vagy párjuk teste megváltozik” (2,46), „ha le kell mondaniuk a jelenleg megszokott életükről” (2,32), illetve ha „két éven keresztül folyamatosan, havonta kapnának egy fix összeget” (2,22). Ezekben az esetekben közepes erősségű összefüggésről beszélhetünk. Az η^2 értéke 0,348 és 0,359, vagyis a gyermektelen válaszadók a testük megváltozásától és a megszokott életről való lemondástól tartanak leginkább a gyermekes válaszadókhoz képest. A gyermekesek és gyermektelenek között a legnagyobb különbség a „ha le kell mondania a megszokott életéről” esetében volt: 2,32, illetve 1,69.

Az elemzés további része a gyermektelen megkérdezettek válaszait tartalmazza, mivel kutatásunk célja, hogy a gyermektelenség meghatározó tényezőit vizsgáljuk. Elsőnek a tudatos gyermekvállalás változóval néztük meg az attitűdkérdéseket. Nem meglepő módon erős statisztikai összefüggést találtunk a két változó között: minél biztosabb és tudatosabb a megkérdezett a gyermekvállalásban, annál inkább vállalna gyermeket nehezebb helyzetekben, és az anyagi támogatást is annál nagyobb segítségnek gondolja.

2. táblázat: A „Milyen esetben vállalna, illetve nem vállalna gyermeket?” kérdésre adott válaszok és a gyermekvállalási hajlandóság közötti kapcsolat

Kérdés	Éta (η^2)
Ha tudom, hogy szülés után már nem lesz a testem / párom teste olyan, mint régen	0,730
Ha le kell mondanom a jelenlegi megszokott életemről	0,723
Két éven keresztül folyamatosan, havonta kapnék egy fix összeget	0,650
Ha a családban öröklött betegséget adhatok tovább	0,599
Ha kapnék egy egyszeri nagyobb összeget a gyermek születésekor (pl. 1 millió Ft)	0,598
Munkahelyi előrelépés előtt	0,546
Házasságkötés előtt	0,521
Ha tudom, hogy egyedül kell felnevelnem	0,521
Megtaláltam életem párját, de nincs elég pénzünk saját otthonra	0,482
Ha nehéz anyagi helyzetben lennék	0,328

A „Ha tudom, hogy a szülés után már nem lesz a testem / párom teste olyan, mint régen”, „Ha le kell mondanom a megszokott életemről”, illetve „Két éven keresztül folyamatosan, havonta kapnék egy fix összeget” állítások esetében látható a legerősebb kapcsolat (az ϵ^2 értéke 0,730, 0,723 és 0,650), vagyis a gyermekvállalási hajlandóság erősen befolyásolja ezeket az attitűdkérdéseket (2. táblázat). Az ϵ^2 -értékek is magasnak mondhatók. A „Ha tudom, hogy a szülés után már nem lesz a testem / párom teste olyan, mint régen” varianciájának 53%-át (ϵ^2 : 0,533) magyarázza a gyermekvállalási hajlandóság. A másik két esetben 0,523 és 0,422 az ϵ^2 . A nehéz anyagi helyzet, habár szignifikáns a gyermekvállalási hajlandósággal, hatása nem mondható jelentősnek, és módszertani szempontból sem meghatározó. Ez azt jelenti, hogy az átlagok között van némi különbség, de a gyermeket tervezők és a gyermekvállalást elutasítók véleménye megegyezik abban, hogy nehéz anyagi helyzetben nem döntenének a gyermekvállalás mellett. Az átlagokat is vizsgálva a fentebb említett három változó kapcsán az látjuk, hogy akik szeretnének egy meghatározott időn belül gyermeket, átlagosan magasabb értéket adtak mindhárom attitűdkérdésre, mint a többi csoport tagjai.

4. ábra: A „Milyen esetben vállalna, illetve nem vállalna gyermeket?” kérdésre adott válaszok gyermekvállalási hajlandóság szerint, átlag

Akik szeretnének és terveznek is gyermeket, a szülés utáni testi változások, az élet átalakulása ellenére is vállalnának gyermeket, illetve a két éven keresztül anyagi támogatás is ösztönzően hat rájuk. A bizonytalan időpontban gyermeket tervezők összességében vállalnának is, meg nem

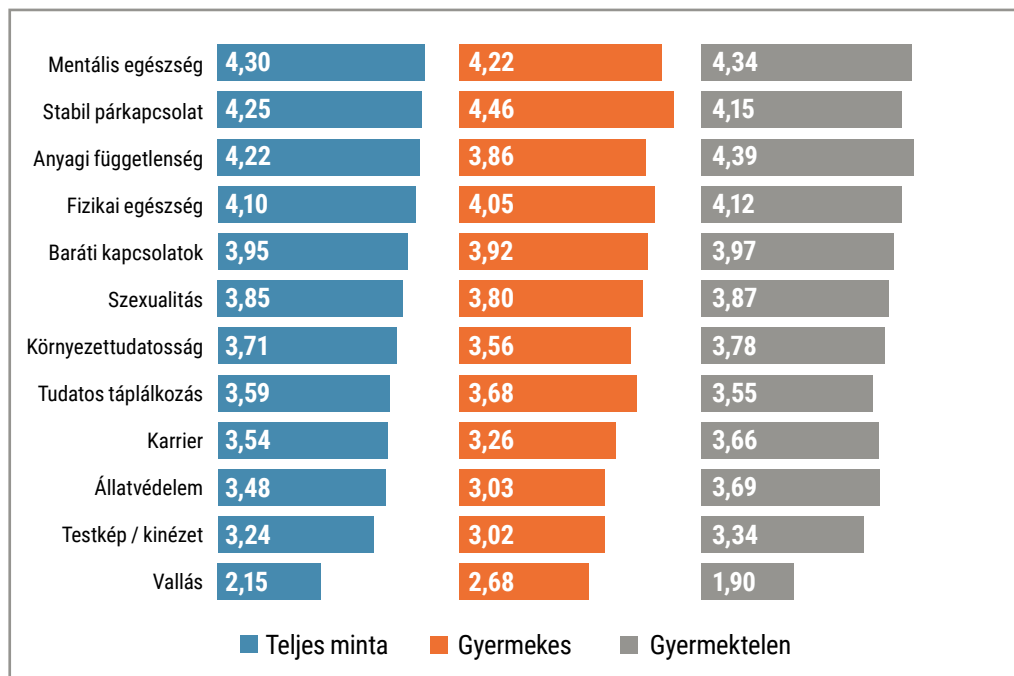
is gyermeket, a bizonytalanok és az elutasítók pedig egyértelműen nem vállalnának a felsorolt esetekben sem gyermeket (4. ábra). Összességében az látható, hogy a tudatos és tervezett gyermekvállalás során a megkérdezettek vállalnának gyermeket akkor is, ha megváltozna az életük vagy a testük, és a pénzbeli támogatást is segítségnek gondolnák. A többi esetben azonban ők is bizonytalanok a gyermekvállalásban, de nagyobb arányban vállalnának gyermeket, mint azok, akik bizonytalanok a gyermekvállalásban. Érdekes és ellentmondásos eredmény, hogy a nehéz anyagi helyzet mind a négy csoportban akadályozza a gyermekvállalást, de a két éven keresztül folyósított havi szintű pénzbeli támogatás, illetve az egyszeri nagyobb összegű támogatás csak a tudatos és tervezett gyermekvállalók-nál emeli a gyermekvállalási hajlandóságot. Az pénzbeli segítség hatására a gyermekvállalást elutasítók, illetve a gyermekvállalásban bizonytalanok nem fognak gyermeket vállalni.

A vallásosság szempontjából is vizsgálva, hogy milyen esetben vállalna a megkérdezett gyermeket, azt látjuk, hogy a vallásosak a fent említett nehezebb helyzetekben nagyobb arányban vállalnának gyermeket, mint a nem vallásosak. Hasonló összefüggés látható, mint a gyermekvállalási hajlandóságnál: a magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak gondolók vállalnának gyermeket, ha megváltozna a testük / párjuk teste a szülés után (2,29), ha le kell mondaniuk a megszokott életükről (2,24), illetve ha két éven keresztül kapnának havonta egy fix összegű anyagi támogatást (2,22). Az ateisták esetében az átlag 1,34, 1,25 és 1,39. Az éta értéke közepesen gyenge összefüggést mutat a vallásosság és a gyermekvállalási hajlandóság között. A „Ha le kell mondanom a jelenlegi, megszokott életemről”, a „Ha tudom, hogy a szülés után már nem lesz olyan a testem / párom teste, mint régen” változóknál a legerősebb a kapcsolat: 0,375, illetve 0,359 étával jellemezhető. Több szempontos varianciaelemzéssel is megvizsgáltuk a vallásosság és a gyermekvállalási hajlandóság hatását, de előtte a 10 attitűdkérdésből egy indexet hoztunk létre. Az adatok azt mutatják, hogy a gyermekvállalási hajlandóság, a vallás és a kettő interakciója is szignifikáns hatást gyakorol a független változóra. A parciális éta² alapján a gyermekvállalási hajlandóság jóval nagyobb arányban magyarázza az indexet, mint a vallásosság. A vallásosság és a gyermekvállalási hajlandóság jól magyarázza az indexet, hiszen a két tényező varianciái a gyermekvállalási hajlandóság változó varianciájának

61%-át magyarázzák (korrigált $R^2 = 0,61$). A vallásosság és a gyermekvállalási hajlandóság együttesen is hatást gyakorol az indexre, azonban az interakciónak kicsi a hatása. Ez az értelmezést úgy pontosítja, hogy a vallás és a gyermekvállalási hajlandóság magasabb átlagértéket mutat, mint ha a vallásosságot vagy a gyermekvállalási hajlandóságot külön vizsgáljuk. Azok átlaga a legmagasabb, akik vallásosak az egyház tanítása szerint, és tudatosan, meghatározott időpontban szeretnének gyermeket, illetve akik vallásosak a maguk módján, és tudatosan tervezett időpontban szeretnének gyermeket, vagyis ők vállalnának legnagyobb arányban gyermeket az egyes esetekben.

4.4. Mi a meghatározó a válaszadók életében?

Kutatásunk során azt is vizsgáltuk, hogy a válaszadók életében mekkora szerepet játszanak egyes tényezők. A megkérdezetteknek 12 állítást soroltunk fel, amelyekkel kapcsolatban egy ötfokú skálán jelölhették meg egyetértésük mértékét (5. ábra). Az elemzésben az átlagokat vizsgáltuk: így minél közelebb van az érték 5-höz, annál biztosabb, hogy az adott állítás szerepet játszik az egyén életében. A szórások az állításoknál 0,82 és 1,37 közé estek.

5. ábra: „Az Ön életében mekkora szerepet játszanak az alábbi tényezők?“, átlag

A válaszadók életében a mentális egészség (4,30), a stabil párkapcsolat (4,25) és az anyagi függetlenség (4,22) játssza a legnagyobb szerepet, legkevésbé pedig a vallás (2,15), a testkép/kinézet (3,24) és az állatvédelem (3,48). A válaszokból arra következtethetünk, hogy az emberek számára az a legfontosabb, hogy kiegyensúlyozott életet éljenek egy olyan ember mellett, aki igazi támaszt jelent a számukra, továbbá legyen saját keresetük, hogy biztonságban érezzék magukat, és kiszámítható életet élhessenek.

Az átlagokat vizsgálva látjuk, hogy a gyermekes és gyermektelen válaszadók átlaga némileg eltér egymástól, és hogy más dolgokra kerül a hangsúly az életükben. A gyermekes válaszadóknak a stabil párkapcsolat (4,46) és az egészség – mind a mentális (4,22), mind a fizikai (4,05) – a legfontosabb, a gyermektelen válaszadók az anyagi függetlenséget (4,39), a mentális egészséget (4,34) és a stabil párkapcsolatot (4,15) jelölték meg életük legfontosabb tényezőinek. A vallás a gyermekesek életében nagyobb jelentőséggel bír, mint a gyermekteleneknél (2,68 és 1,90), a karrier viszont inkább azoknak fontos, akiknek nincs gyermekük (3,66 és 3,26). Habár a karrier fontossága megosztotta a gyermekeseket és a gyermekteleneket, a stabil párkapcsolat mindkét csoportnak kifejezetten fontos (4,46 és 4,15). A gyermek megléte leginkább a vallásosságra, az anyagi függetlenségre és a karrierre gyakorol hatást. Ezekben az esetekben a közepesnél valamivel gyengébb a kapcsolat erőssége: éta: 0,269, 0,263, illetve 0,226. Az adatok azt mutatják, hogy a gyermekeseknek a karrier kevésbé fontos, ugyanakkor az anyagi függetlenség a gyermektelenek körében bír nagyobb jelentőséggel.

A különböző tényezőket a gyermekvállalási hajlandósággal összevetve is megvizsgáltuk. Az eredmények szerint a gyermekvállalási hajlandóság nem gyakorol jelentős hatást az élet különböző területeinek a fontosságára. Egyes esetekben nincs is szignifikáns kapcsolat (karrier: szig. = 0,152; baráti kapcsolatok: szig. = 0,666; testkép, kinézet: szig. = 0,176; tudatos táplálkozás: szig. = 0,071; szexualitás: szig. = 0,227), ahol pedig látható összefüggés – a legtöbb esetben – erőssége gyenge, vagyis valódi hatás nem mutatható ki. A legerősebb kapcsolat a vallásosságnál látható (éta: 0,263). Érdekes, hogy a karrier és az anyagi függetlenség esetében szinte teljesen eltűnt az a fajta összefüggés, ami a gyermekesek és a gyermektelen között volt. Azt látjuk, hogy a gyermekvállalás némileg átalakítja az egyén preferen-

ciáit: akik tudatosan terveznek gyermeket, azoknak a karrier ugyanolyan mértékben fontos, mint akik nem szeretnék gyermeket, a gyermekesek számára a karrier azonban már kevésbé játszik fontos szerepet. Az anyagi függetlenségnél és az állatvédelemnél is hasonló kapcsolat fedezhető fel.

A vallásossággal megvizsgálva az attitűdkérdéseket az anyagi függetlenségnél látható érdemi kapcsolat (éta: 0,190). Minél vallásosabb a megkérdezett, annál kevésbé fontos számára az anyagi függetlenség. Aki az egyház tanítását követi, 4,02-es, aki a vallást önbecsapásnak gondolja, 4,58-as értékkel jellemezte a kérdést. Azonban egyéb összefüggés vonatkozásában lényeges hatása nincs a vallásosságnak.

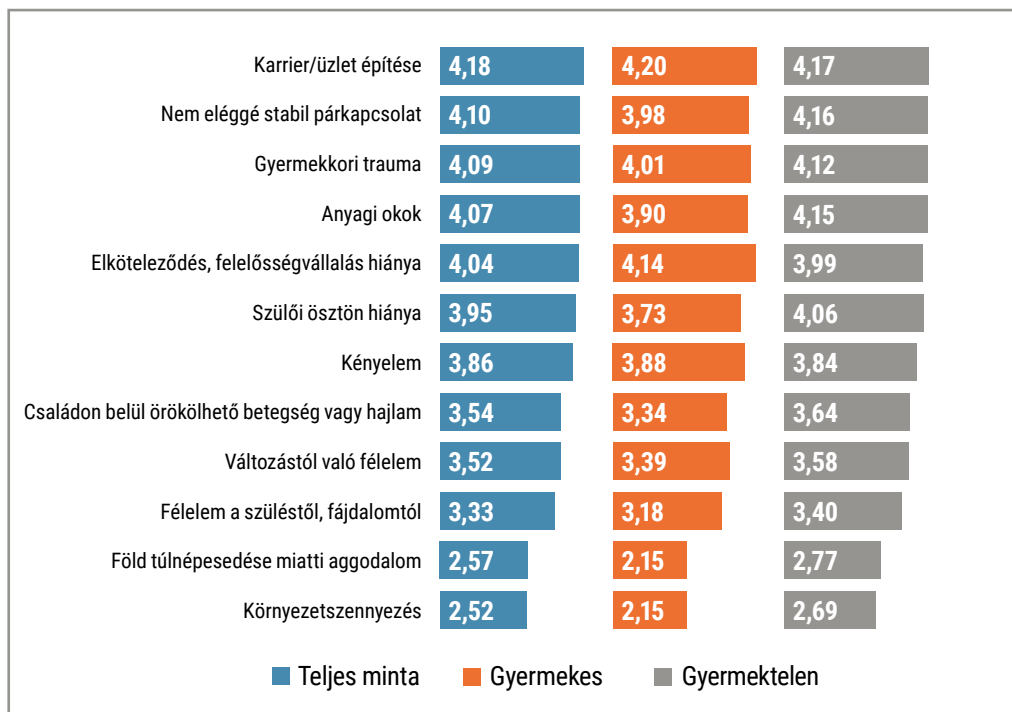
A 12 kérdésből létrehoztunk egy indexet⁶, hogy több szempontú varianciaanalízissel is megvizsgáljuk az adatokat, azonban nagyon gyenge kapcsolatokat találtunk a vallásosság, illetve a gyermekvállalási hajlandóság és az index között. Összességében azt láttuk, hogy a tudatosan gyermeket tervezők és a gyermekvállalást elutasítók átlaga szinte megegyezik, vagyis az életben hasonló dolgokat hasonló mértékben tartanak fontosnak.

4.5. Miért nem vállal valaki tudatosan gyermeket?

Kutatásunk során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a válaszadók véleménye szerint mennyire befolyásolhatnak valakit a döntésében az adott tényezők, ha valaki tudatosan nem kíván gyermeket vállalni. A megkérdezetteknek 12 állítást soroltunk fel, ahol egy ötfokú skálán jelölhették meg egyetértésük mértékét (6. ábra). Az elemzésben az átlagokat vizsgáltuk: így minél közelebb van az érték 5-höz, annál biztosabb, hogy az adott állítás szerepet játszik az életében. A szórások az állításoknál 1,00 és 1,45 közé estek.

A gyermekvállalást tudatosan elutasítókról a válaszadók úgy gondolják, hogy a karrier/üzlet (4,18), a nem elég stabil párkapcsolat (4,10), gyermekkori trauma (4,09) és anyagi okok (4,07) játsszák a leginkább meghatározó szerepet, legkevésbé pedig a környezetszennyezés (2,52), a Föld túlnépesedése miatti aggodalom (2,57) és a szülés fájdalmától való félelem (3,33). Érdekes megállapítás, hogy a válaszadók szerint a karrier kérdése ennyire meghatározó érv a gyermekvállalás ellenében, de ugyanezen válaszadók számára nem fontos, csupán a 9. helyen áll a fontosság tekintetében.

6 Az indexkészítés két fő kritériumának megfelelően: az érvényesség ránézésre és a Cronbach-alpha értéke: 0,7.

6. ábra: „Az Ön véleménye szerint mennyire befolyásolhatnak valakit a döntésében az alábbi tényezők, ha valaki tudatosan nem kíván gyermeket vállalni egész élete során?”, átlag

Az átlagokat vizsgálva azt látjuk, hogy a gyermekes és gyermektelen válaszadók átlaga részben eltér egymástól, és némi különbség is megfigyelhető az első három helyen. A gyermekes válaszadók szerint a karrier/üzlet építése (4,20), az elköteleződés/felelősségvállalás hiánya (4,14) és a gyermekkori trauma (4,01) játssza a legnagyobb szerepet abban, hogy valaki nem vállal gyermeket. A gyermektelen válaszadók ezzel szemben a karrier/üzlet építését (4,17), a nem elég stabil párkapcsolatot (4,16) és az anyagi okokat (4,15) jelölték meg befolyásoló tényezőként.

A gyermekvállalási hajlandóságot vizsgálva – a gyermekes válaszadók visszajelzésétől eltekintve (7. ábra) – a tudatos gyermektelenek úgy gondolják, hogy leginkább a szülői ösztön hiánya (4,31), az anyagi okok (4,20) és a karrier/üzlet építése miatt válik az egyén tudatosan gyermektelenné (4,13). Akik terveznek gyermeket egy meghatározott időpontban, illetve akik szeretnék gyermeket, de nem tudják, hogy mikor, azok úgy gondolják, hogy a nem eléggé stabil párkapcsolat (4,22 és 4,26) és az elköte-

leződés, felelősségvállalás hiánya (4,20 és 4,15) miatt nem szeretne valaki egész élete során gyermeket vállalni. Tehát jól látható, hogy a tudatosan gyermektelenek a szülői ösztön hiányát, míg a tervezők a nem eléggé stabil párkapcsolatot és a karrier építését gondolják a leginkább meghatározó tényezőnek a gyermekvállalás elutasításában. Érdekes az is, hogy a tudatosan gyermektelenek úgy gondolják, hogy a Föld túlnépesedése és a környezetszennyezés közepes mértékben befolyásolja, hogy miért nem szeretnék gyermeket (3,46, illetve 3,38). Ezzel szemben, akik szeretnének gyermeket, úgy gondolják, hogy ezek a tényezők inkább nem befolyásolják a tudatosan gyermekteleneket (2,14 és 2,07). Az éta-értékeket vizsgálva azt látjuk, hogy a Föld túlnépesedése és a környezetszennyezés változóknál van a legnagyobb eltérés a gyermekeket tervezők és elutasítók között (0,394, illetve 0,393).

7. ábra: „Mennyire befolyásolhatnak valakit a döntésében az alábbi tényezők, ha valaki tudatosan nem kíván gyermeket vállalni egész élete során?”, átlag

5. Összegzés

A kutatás arra tesz kísérletet, hogy megismerje a tudatos gyermektelenséggel kapcsolatos attitűdöket, és feltárja a gyermekvállalás elutasítását meghatározó tényezőket.

A gyermekvállalási hajlandóság vizsgálatánál azt látjuk, több tényezőre vezethető vissza, hogy valaki miért nem szeretne tudatosan gyermeket vállalni. A megkérdezettek 38,8%-a utasítja el tudatosan a gyermekvállalást, akik szeretnének és terveznek is gyermeket, kisebb arányban jelentek meg (33,9%). Valószínűsíthető, hogy a tudatosan gyermektelenek aránya napjainkban már magasabb, mint az elmúlt két évtizedben mért arányok. Az eredmények alapján azt látjuk, hogy akik a szüleikkel jobb kapcsolatot ápolnak, és akiknek a szülei jobb kapcsolatban élnek, nagyobb arányban terveznek gyermeket, és kevésbé elutasítók a gyermekáldással szemben. Azonban a kapcsolatok erőssége gyenge, vagyis a szülőkkel való kapcsolat és a szülők kapcsolata nem befolyásolta jelentős mértékben a gyermekvállalási hajlandóságot.

A gyermekvállalás pozitív és negatív hatásait vizsgálva azt látjuk, hogy a tudatosan gyermektelenek, illetve a gyermekvállalásban bizonytalanok úgy gondolják, hogy az életüket negatív irányba fogja befolyásolni a gyermekvállalás. Akik viszont tudatosan gyermeket terveznek, illetve van gyermekük, azok szerint a gyermekvállalás pozitív hatással van az életükre. A gyermekvállalást elutasítók körében látható egyfajta félelem, hogy egy gyermek felborítja a megszokott életüket (anyagi biztonságukat), és kevesebb idejük marad saját magukra. Ez a félelem jól látható azokban a kérdésekben is, amelyekben arról kérdeztük meg a válaszadókat, milyen esetekben vállalnának, illetve nem vállalnának gyermeket. A gyermekes válaszadókat nem akadályozza meg a gyermekvállalásban, ha „szülés után a saját vagy a párja teste megváltozik” (2,46), és ha le kell mondania a megszokott életéről (2,32). Gyermektelenek esetében ez az érték 1,84, illetve 1,69 (erős kapcsolat). Hasonlóan erős kapcsolat látható a gyermekvállalási hajlandóságban is: a tudatos és tervezett gyermekvállalás során a megkérdezettek vállalnának gyermeket akkor is, ha megváltozna az életük vagy a testük, és a pénzügyi támogatást is segítségnek gondolnák. A többi esetben azonban ők is bizonytalanok a gyermekvállalásban, de nagyobb arányban vállalnának gyermeket, mint azok, akik nem szeretnének gyermeket.

A gyermekvállalási hajlandóságot összehasonlítottuk azzal, milyen fontosak az egyénnek az élet egyes területei. Azt látjuk, hogy a tudatosan gyermeket tervezők és a gyermekvállalást elutasítók átlaga szinte megegyezik, vagyis az életben hasonló dolgokat hasonló mértékben tartanak fontosnak. A gyermekesek és gyermektelenek között azonban már látható különbség. A gyermekes válaszadók számára a stabil párcapcsolat (4,46) és az egészség – mind a mentális (4,22), mind a fizikai (4,05) – a legfontosabb, míg a gyermektelen válaszadók az anyagi függetlenséget (4,39), a mentális egészséget (4,34) és a stabil párcapcsolatot (4,15) jelölték meg életük legfontosabb tényezőiként. Úgy látjuk, hogy a gyermekvállalás átalakítja az egyén preferenciáit; akik tudatosan gyermeket terveznek, azoknak a karrier ugyanannyira fontos, mint azoknak, akik nem szeretnék gyermeket, a gyermekesek számára a karrier azonban már kevésbé fontos.

A gyermekvállalási hajlandóságot tovább vizsgálva – a gyermekes válaszadók visszajelzésein kívül –, az elutasítók úgy gondolják, hogy leginkább a szülői ösztön hiánya (4,31), az anyagi okok (4,20) és a karrier/üzlet építése miatt válik az egyén tudatosan gyermektelenné (4,13). Akik terveznek gyermeket egy meghatározott időpontban, illetve akik szeretnék gyermeket, de nem tudják, hogy mikor, azok úgy gondolják, hogy a nem eléggé stabil párcapcsolat (4,22 és 4,26) és az elköteleződés, felelősségvállalás hiánya (4,20 és 4,15) miatt nem szeretne valaki egész élete során gyermeket vállalni. Érdekes az is, hogy a gyermekvállalást elutasítók úgy gondolják, a Föld túlnépesedése és a környezetszennyezés közepes mértékben befolyásolja, hogy miért nem szeretnék gyermeket (3,46, illetve 3,38). Ezzel szemben, akik szeretnék gyermeket, úgy gondolják, hogy ezek a tényezők kevésbé befolyásolják a tudatosan gyermekteleneket (2,14 és 2,07).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a gyermekvállalást elutasítók bizonyos élethelyzetek között lavírozó emberek, akik félnek, hogy nem tudják megvalósítani önmagukat, adott esetben hiányzik a szülői ösztönük, és nincs stabil párcapcsolatuk. Kutatásunk megerősítette, hogy a tudatosan gyermektelenek tartanak attól, hogy a gyermekvállalás negatívan fogja befolyásolni az életüket, és az anyagi tényezők is szerepet játszanak ebben a meggyőződésükben.

Felhasznált irodalom

- Bartus, T. (2017). Az iskolai végzettség és a második gyermekvállalás. Bizonyítékok az Életünk Fordulópontjai adatbázisból. *Demográfia*, 60(2–3), 149–172.
- Berrington, A. (2004). Perpetual postponers? Women's, men's and couples fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends*, 117, 9–19.
- Gobbi, E. P. (2013). A model of voluntary childlessness. *Journal of Population Economics*, 26(3), 963–982. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-012-0457-1> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2012). Gyermekvállalás. In Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 31–45). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2015). Gyermekvállalás. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 41–56). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Klenovszki, J. (2020). *87% internetező hazánkban*. <https://nrc.hu/news/internetpenetracio-2/> (letöltés ideje: 2021. 10. 19.)
- Kopp et al. (2008) = Kopp, M., Hofmeister-Tóth, Á., & Neumann-Bódi, E. (2008). Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In Kopp, M. (Ed.), *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban* (pp. 365–372). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- KSH (2013) = Központi Statisztikai Hivatal. (2013). Élveszületés és termékenység, 2012. *Statisztikai Tükör*, 7(103), 1–3.
- KSH (2014) = Központi Statisztikai Hivatal. (2014). A népesedési folyamatok társadalmi különbségei. *Statisztikai Tükör*, 126, 1–8.
- KSH (2020) = Központi Statisztikai Hivatal. (2020). *A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletesek_termekenység/index.html (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Makay, Zs. (2018): Családtámogatás, női munkavállalás. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 83–102). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Makay et al. (2019) = Makay, Zs., Spéder, Zs., & Szabó, L. (2019). Gyermektelenség Magyarországon – egy részletes elemzés főbb megállapításai. *Kapocs*, 2(1–2), 76–79.
- Nagyné Forgács, E., & Hluchány, H. (2017). Gyermekvállalás. In *Mikrocenzus 2016: 3. Demográfiai adatok* (pp. 18–21). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Pesando, L. M. (2019). Childlessness and upward intergenerational support: cross-national evidence from 11 European countries. *Ageing & Society*, 39(6), 1219–1254.
- Spéder, Zs. (2021). Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon = Fertility pattern change – Demographic traces of the transformation of family formation in Hungary. *Szociológiai Szemle*, 31(2), 4–29.

- Szabó, L. (2015). Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(1). <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/1299> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Szalma, I., & Takács, J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1), 44–68.
- Szalma, I., & Takács, J. (2014). Gyermektelenség – és ami mögötte van. Egy interjú vizsgálat eredményei. *Demográfia*, 57(2–3), 1–28.
- Szalma, I., & Takács, J. (2018). Is there voluntary childlessness at all in Hungary? Voluntary and involuntary childlessness. In Sappleton, N. (Eds.), *Voluntary and Involuntary Childlessness: The Joys of Otherhood?* (pp. 309–336). Bingley: Emerald Group Publishing. <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1108/978-1-78754-361-420181014> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Takács, J., & Szalma, I. (2018). A gyermektelenség mintázatai a magyar férfiak körében. *Magyar Tudomány*, 179(11), 1717–1724.

III.

**Párkapcsolat
és
gyermeknevelés**

A szocioökonómiai státusz és a vallásosság hatása a fiatal felnőttek párkapcsolati magatartására Magyarországon

Pusztai Gabriella intézetigazgató egyetemi tanár (Debreceni Egyetem)

Fényes Hajnalka egyetemi docens (Debreceni Egyetem)

Engler Ágnes tanszékvezető egyetemi docens
(Debreceni Egyetem), tudományos elnökhelyettes
(Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért)

1. Bevezetés

Európa legtöbb országában a népesség folyamatos fogyása, a társadalmak előregedése tapasztalható, amennyiben a nemzetközi migráció hatását nem vesszük figyelembe. Ez a tendencia számos területen jelent kihívást, így például a gazdaságban, az oktatásban, a szociális ellátórendszerben és az egészségügyben. Közép- és Kelet-Európában emellett egyértelműen tetten érhető a fiatalok körében az elköteleződés halasztása és a gyermekvállalás nélküli élettársi kapcsolatok térhódítása (Mucic & Devedžić, 2018; Wahhaj, 2018; Makay & Domokos, 2018). Több országban vezettek be családpolitikai intézkedéseket a családalapítás ösztönzésére (Daly & Ferragina, 2018; Biryukova & Sinyavskaya, 2021). Magyarországon a 2010-es években jelentős növekedést regisztráltak az éves házasságkötési arányszámban (Agócs & Balogh, 2020), és a növekedést az új családpolitikai intézkedések mellett a gazdasági világválság idején elmaradt házasságok pótlásával is magyarázzák (Murinkó & Rohr, 2018). Összességében azonban úgy gondoljuk, hogy a családpolitikai intézkedések eredményessége csak hosszabb távon lesz igazolható.

A szakirodalom a házasságkötéssel és annak tervezésével kapcsolatban döntően az anyagi biztonságon keresztül ható iskolázottság és foglalkozási státusz erejére koncentrál, de maguk a családpolitikai koncepciók kidolgozói is felhívják a figyelmet arra, hogy ezek a tényezők önmagukban nem elégségesek, mert lehetnek más tényezők, amelyek ösztönzőleg hathatnak ezekre a döntésekre (White & Rogers, 2000). Ezek közé tartozik a vallá-

sosság is. Tanulmányunk újszerűsége, hogy az iskolázottság hatását elválasztja az anyagi helyzet hatásától, emellett további magyarázó tényezők, többek között a vallásosság hatását is vizsgálja a fiatalok párkapcsolati magatartásának és családterveinek alakulására.

Tanulmányunk elméleti felében a házasságkötésre és annak tervezésére ható magyarázó tényezőket tekintjük át a szakirodalom alapján, és kitérünk az élettársi kapcsolatokkal kapcsolatos eredményekre is. Empirikus elemzésünkben a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis 18–29 éves almintáját használjuk fel, és a leíró statisztikai elemzéseink után multinomiális és logisztikus regresszióval vizsgáljuk a két függő változókra (a családi állapot és a házasság tervezése a nem házas fiatalok körében) vonatkozó hatásokat. Magyarázó változóink a nem, az életkor, a szülő és a fiatal iskolázottsága, a szubjektív anyagi helyzet, a lakóhely településtípusa és végül a vallásosság szerinti önbesorolás. Hipotéziseinket a szakirodalomra építve fogalmaztuk meg, ellenőrzésükre az összegzésben kerül sor. Az összegzés végén kitérünk elemzésünk korlátaira, illetve a dolgozat végén megfogalmazzuk a legfontosabb következtéseinket és szakpolitikai javaslatainkat is.

2. A házasságot és annak tervezését befolyásoló tényezők

A nyugati kultúrában a házasság mint intézmény történetének talán két legnagyobb fordulata közül az első a gazdasági racionalitás helyett a romantikus kapcsolat házasságkötésre gyakorolt hatásának nagyjából egy évszázaddal ezelőtti megerősödése, a második pedig a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok és az együttélés gyakoriságának az utóbbi fél évszázadban történt növekedése. Az utóbbi korszakváltás egybeesett a felsőoktatás kiterjedésével és a társadalomban megerősödő szekularizációs tendenciákkal. Mindez a házassággal kapcsolatos magatartás jelentős változásával járt, általánossá vált a házasság elutasítása, a házasság arányának csökkenése, a szingli életmód, megnőtt a házasságon kívül együtt élők és a nem együttéléssel járó szexuális partnerkapcsolatok aránya, valamint megerősödött a párkapcsolati instabilitás (Sobotka & Toulemon, 2008). Mindezek a jelenségek kicsit megkésve, de Közép- és Kelet-Európában is kimutathatók (Makay & Domokos, 2018).

Az életkor növekedésével mindig is nőtt a házások aránya és a házasságot tervezők aránya is a fiatalok körében. A házasság időzítésével kapcsolatos kutatások a házasságkötés általános kitolódása mellett megállapították, hogy a nők és a férfiak eltérő házasságkötési életkora jelenleg is globális trend. Azonban a modern nyugati társadalmakban a nemek közötti házassági életkori különbség csökken, a nők egyre inkább felzárkóznak a férfiakhoz, illetve ők is egyre később házasodnak (Ortega, 2014; Allendorf et al., 2017). A nők magasabb párkapcsolati hajlandóságára is felfigyeltek egyes magyarországi kutatások, miszerint a nők inkább élnek párkapcsolatban, hosszabb távra tervezik, és inkább preferálják a házasságot, mint a férfiak (Makay & Domokos, 2018; Engler, 2018). Nemzetközi adatok szerint azonban nemek közti különbség nem mutatható ki a fenti mutatókban (Kaufman & Goldscheider, 2007).

A demográfiai tényezők hatása mellett a szocioökonómiai státusz elemzése is megkerülhetetlen, melyet dolgozatunkban az iskolázottsággal, az anyagi státusszal és a lakóhely településtípusával mértünk. Az oktatás expanziója következtében a nők iskolai végzettsége napjainkra utoléri a férfiakét, sőt kicsit még meg is haladja. A függetlenségi hipotézissel kapcsolatos elmélet szerint pedig minél magasabb egy nő iskolázottsága és keresete, annál inkább képes az önálló egzisztencia kialakítására és fenntartására, ami a házassági hajlandósága csökkenéséhez vezet. A közgazdasági csereelmélet is a házasságok csökkenését jelzi előre, feltételezve, hogy az iskolázottabb, önfenntartó nők csökkenő gyakorisággal vállalják a házasságot, melybe korábban csak a házimunkaerejükkel szálltak be cserében azért, hogy a férjük vállalta a családon kívüli kereső tevékenységet (Becker, 1992). Az iskolázottság növekedésének házasságkötésre gyakorolt negatív hatására vonatkozó állítást kutatói konszenzus övezte a 20. század második felében, de egyes kutatók szerint az oktatásban való részvétel elhúzódása csak a házasságkötés halasztását, nem pedig elmaradását okozza (Oppenheimer, 1988). A halasztásra vonatkozó hipotézis értelmében az iskolázottabb és gazdaságilag független nők nem mondanak le a házasságról, csupán később kötnek házasságot, mert a tanulmányaik és foglalkozási státuszuk megszerzése, valamint a házassági piacon található, leginkább megfelelő partner megtalálása hosszabb időt vesz igénybe (Oppenheimer, 1988). A magas iskolázottságú nők házasságkötési hajlandósága, ha később is, de kedvezően alakul (Sobotka & Toulemon, 2008). A magasabb iskolai

végzettség házasságot halasztó hatása mellett kimutatható a házassági tervek nagyobb aránya is az alacsonyabb iskolázottságúakkal szemben (Kim & Kamo, 2018).

Összességében a nemzetközi adatok is azt mutatják, hogy a magasan kvalifikált nők nagyobb eséllyel lépnek házasságra, mint az alacsony iskolázottak (Goldscheider & Waite, 1986; Oppenheimer, 1997; White & Rogers, 2000; Burnstein, 2007). Montez és munkatársai (Montez et al., 2014) 35 év adatait áttekintve is arra a megállapításra jutottak, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű nők körében kisebb a házasságban élés valószínűsége. Magyar adatokon vizsgálódva is megfigyelhető, hogy a diplomás és városi fiatalok körében több a házas, mint az alacsony iskolázottságúak körében, és házasságot is többen terveznek (Makay & Domokos, 2018). Azonban Dronkers és Härkönen (2008) a szülők szociokulturális helyzetének hatását vizsgálva megállapította, hogy a városi értelmiségi családokban nevelkedők könnyebben válnak egyedülálló szülőkké, amit a liberális normák elsajátításával magyaráz.

Ha az időbeli trendeket tekintjük, mivel a nők iskolázottsága az ezredfordulón a fiatalok körében utolérte a férfiakét, sőt a diplomások körében már valamivel több a nő, a házasság iskolázottság okozta kitolódásának mértéke csökkenhet (Fényes, 2012). Az európai országokhoz képest Magyarországon az elmúlt tíz évben jelentősen lelassult az első házasságkötés életkorának kitolódása mind a nők, mind a férfiak körében (2010 óta mindössze 1,4 évvel nőtt, miközben az előző évtizedben körülbelül 4 évvel), ami valószínűleg a házasodási kedv fellendülésével is magyarázható (Kovács, 2018).

A közgazdasági elméletekben az iskolázottság elsősorban azért válik fontossá, mert a magas iskolázottság általában kedvező anyagiakkal, magas szocioökonómiai státusszal jár, s ez támogatja a házasság melletti döntést. Emellett az elmélet szerint a kedvező anyagi helyzet eredményeképpen az egyén előnyösebb partnerként kelendőbb a házassági piacon (Torr, 2011; Schnor et al., 2017). Kérdés azonban, hogy az iskolázottságnak minden régióban kitalapítható-e ez a pozitív hatása az anyagi helyzetre. Egyes régiókban és egyes diplomás pályákon a magas iskolázottság ellenére is szerény anyagiakkal rendelkeznek a fiatalok, ezért dolgozatunkban külön vizsgáljuk majd az anyagi státusz és az iskolázottság hatását.

A rurális környezetben hagyományosan összetartó, tradicionális közösségeknek felhajtóerejük van a házasságra és a házasodási tervre, miközben a kisebb településen élők Magyarországon túlnyomórészt kedvezőtlen anyagi helyzetűek, ami nem kedvez a házasságkötésnek. Napjaink tendenciái azt mutatják, hogy az együtt élő családi állapotú falusi fiatalok aránya utolérte a városban megfigyelt értékeket, és a házasságon kívüli szülések aránya is nőtt, vagyis a korábbi házasodási előnyük eltűnőben van (Doignon et al., 2020; Vasiliu, 2019). Kelet-Európában a város-falu eltéréseket a nemek közötti különbségek tovább színezik: míg a városokban az egyedül élő nők magas aránya jellemző, addig a falvakban az egyedülálló férfiak aránya magasabb (Mucic & Devedžić, 2018). Magyar adatok ráadásul azt mutatják, hogy épp a kisebb településeken nagyobb az élettársi kapcsolatban élők aránya, miközben a nagyvárosokban az egyedülállók vannak többen (Makay & Domonkos, 2018).

Az, hogy a hosszabb ideig tanuló fiatalok a házasságkötés helyett az együttélés vagy egyedüllét mellett döntenek, gazdasági és kulturális okokkal is magyarázható (Sobotka & Toulemon, 2008; Esteve et al., 2013). Azokban az országokban, ahol a fiatalok gazdasági bizonytalansággal és lakhatási problémákkal néznek szembe, sokáig egyedülállók maradnak. Közép- és Dél-Európában leggyakrabban egyszerűen otthon maradnak a szülői házban, vagy hosszabb távú tervezés nélkül elsősorban anyagi okokból, a megélhetési költségek csökkentése miatt élnek együtt (Billari, 2004). Különböző hazai kutatások eredményei (pl. Makay & Blaskó, 2012; Engler, 2018) szerint a fiatalok a házasodás feltételeként egyébként elsődlegesen nem anyagi jellegű tényezőket (pl. saját lakás, biztos munkahely) említene, hanem a párkapcsolat stabilitásának összetevőit, mint a bizalom és a hűség.

A házasságot és a vallásosságot sokszor emlegetik egymás mellett mint kedvező társadalmi hatású intézményeket, melyek pozitívan hatnak a fizikai egészségre, a hosszú élettartamra, a mentális egészségre és boldogságra, a kedvező családi légkörre és nevelési eredményességre (Waite & Lehrer, 2003; Pusztai, 2015; Engler, 2017). Az egymásra gyakorolt hatásuk azonban ritkábban kerül fókuszba. A vallásosság társadalmat integráló, reguláló és normaadó funkciója a házasságok fenntartásában is fontos szerepet kap (Marks, 2005; Waite & Lehrer 2003; Bacskai, 2018), de fontos

kérdés, hogy hogyan alakul a vallásosságnak a házasságok keletkezéséhez fűződő viszonya. Figyelemre méltó tény, hogy a posztszocialista országok közül a szekularizáltabbakban esett vissza leginkább a házasságok aránya (Sobotka & Toulemon, 2008).

A vallásosság társadalmi szerepének változása, illetve az egyén vallási elkötelezettsége és vallásgyakorlata jelentős összefüggést mutat a családi élet számos dimenziójában bekövetkező változásokkal (Thornton & Camburn, 1987), beleértve a házasság előtti szexualitást, a fogamzásgátlást, az együttélést, a válást és a házasságkötést. Thornton et al. (1992) longitudinális kutatásában vizsgálták a különböző párkapcsolati formák (a házasság és együttélés) közötti döntés vallásossággal való összefüggését, s megállapították, hogy a vallási elkötelezettség és aktivitás egyértelműen befolyásolja az együttélési és házassági magatartást. Ennek oka elsősorban az, hogy vallásos fiatalok a vallási normák tiszteletben tartása és a vallásos szülők hatékonyabb kontrollja miatt korábban terveznek és kötnek házasságot.

Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a magyarországi fiatal felnőttek között alacsony a magukat az egyházak tanítása szerint vallásosnak tartók aránya azok javára, akik a maguk módján vallásosként azonosítják magukat. Ez nemcsak azt jelentheti, hogy a gyakori, rendszeres intézményes vallásgyakorlók aránya csökken, hanem azt is, hogy csökken azoknak az aránya, akik alapvető életvezetési kérdésekben, mint például a házasság előtti szexuális kapcsolatok és az együttélés, az egyházak tanítását tekintenek irányadónak. Emellett megfigyelhető az is, hogy még az egyházasan vallásos fiatalok is maguk alakítják ki a nekik megfelelő vallásgyakorlatukat, s eszerint hozzák meg a párkapcsolati döntéseiket (Pusztai & Demeter-Karászi, 2019).

A vallásosság mellett a házasság halasztását is előidézhetheti azáltal, hogy a helyi házassági piacokon nehezebb megtalálni a vallásilag megfelelő partnert (McClendon, 2016). Azonban összességében kimutatható, hogy a nem vallásosak körében sokkal gyakoribb az együttélés, és ritkább a házasság és annak tervezése is. A vallásosság és a házasságon kívüli szexualitás gyakorlása akkor is szoros összefüggést mutat, ha különböző kulturális, etnikai, migrációs és társadalmi-gazdasági, települési háttérű embereket hasonlítanak össze (Kogan & Weißmann, 2019).

3. Hipotézisek

Hipotéziseink a szakirodalom alapján a következők:

H1: A demográfiai változók mentén feltételezzük, hogy a 18–29 éves magyarországi fiatalok mintájában minél idősebb valaki, annál inkább valószínű, hogy már együtt él valakivel, házas vagy házasságot tervez. Emellett feltételezzük, hogy a nők körében több az együtt élő, a házas és a házasságot tervező, mivel a szakirodalom szerint a nőknek alacsonyabb az átlagos házassági életkoruk, mint a férfiaknak.

A következő három hipotézisben a szocioökonómiai háttér házasságra, együttélésre és a házasság tervezésére vonatkozó hatását vizsgáljuk meg:

H2: Feltételezzük, hogy a magasabb iskolázottság (akár a szülők, akár a fiatal iskolai végzettségét tekintjük) a 18–29 éves korcsoportban a házasságra és együttélésre negatív hatással van halasztó hatása miatt, a házasság tervezésére azonban a hatás pozitív.

H3: Az anyagiakkal kapcsolatban feltételezzük, hogy a kedvező szubjektív anyagi helyzet mind a házasságra, mind a házasság tervezésére pozitív hatással van, az együttélés azonban épp a rosszabb anyagi hátterűekre lesz jellemző.

H4: A falusiak előnye a városiakkal szemben a házasságkötésben és a házasság tervezésében már nem lesz kimutatható a fiatal felnőttek mintájában, és inkább a falusiak körében lesz nagyobb az élettársi kapcsolatok esélye.

Következő hipotézisünk a vallásosság hatására vonatkozik:

H5: Feltételezzük, hogy a vallásos önbesorolás növeli a házasság esélyét mind az egyedülálló állapottal, mind az együttéléssel szemben, emellett a házasság tervezésének esélye is magasabb lesz a vallásos fiatal felnőttek körében.

4. Adatok

Elemzésünkben egy a 15–29 éves magyar fiatalokat reprezentáló országos kutatás adatbázisának 18 éven felüliekre vonatkozó országos adatait használjuk fel (Magyar Ifjúság Kutatás 2016, N=5747). A lekérdezés többlépcsős rétegzett mintavétellel készült. A mintában a nők aránya 50,4%,

a férfiaké 49,6%, a lekérdezés korévenként azonos arányban történt. A mintában a már végzett diplomások aránya 10,8%, míg a jelenleg egyetemi hallgatóké 14,7%. Az apák 13,6%-a diplomás, míg az anyák 14,1%-a. A falusiak aránya 30,9% a válaszadók között. Anyagi helyzetével a minta 43,2%-a inkább elégedett volt. Végül a válaszadók 48,7%-a inkább vallásosnak tartja magát.

A házassággal kapcsolatos magatartást három változóval mértük, egyrészt a jelenlegi párkapcsolati státusszal (házas, együtt élő, egyedülálló), másrészt a még nem házasok körében a házasodási szándékkal (tervezi-e a házasságot). Az elemzésben multinomiális és logisztikus regresszióval vizsgáltuk a családi állapot és a házassági terv mint függő változók, valamint a fentebb felsorolt társadalmi háttérváltozók kapcsolatát. Hipotéziseinket a szakirodalomra építve az elméleti rész végén fogalmaztuk meg. A regressziós elemzések előtt összefoglaljuk a két- és háromváltozós keresztábra-elemzéseink eredményeit is, amiben elsősorban a khi-négyzet-próba szerint szignifikáns ($p \leq 0,05$) eltérésekre koncentrálunk.

5. A házassággal kapcsolatos magatartás és tervek a szociodemográfiai mutatók szerint

A fiatal felnőttek körében a házasok aránya 13,9%, a nem házasok körében pedig 66,1% a házasságot tervezők aránya. Az adatok szerint összességében a fiatal felnőttek kétharmada (66,5%-a) nőtlen vagy hajadon, azonban arányuk korévek szerint évről évre jelentősen csökken. A házasok aránya a fiatal felnőttek körében az életkorral nő, a 20–25 éveseknek csak 4,5%-a házas, 18,9%-a együtt élő, a 25–29 éveseknek viszont 23%-a kötött házasságot, és 50,3%-a él párkapcsolatban. A fiatalabb korcsoportokra viszont nagyobb arányban jellemző a házasság tervezése.

A nemek szerinti összehasonlítás során azt tapasztaljuk, hogy tíz fiatal férfiból hét biztosan nőtlen (72,8%), a nők valamivel nagyobb arányban élnek párkapcsolatban, akár házasságról, akár élettársi kapcsolatról legyen szó, de így is minden tíz nő között hat hajadont találunk (60,2%). Ha azt vizsgáljuk, hogy a házasok aránya melyik korévben előzi meg az élettársi kapcsolatban élőkét, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez a nők körében hamarabb történik, a házas nők aránya 26 éves koruk előtt

már nagyobb, mint az élettársi kapcsolatban élőké, s 29 éves korukra a házas nők az egyedülálló nőknél is többen vannak. Az egyedülálló férfiak még 29 éves korban is többen vannak, mint a házas férfiak, tehát a férfiak összességében sokkal nagyobb arányban halasztják az elköteleződést, mint a nők. Az elváltak aránya a húszas évek végére 2% körüli. A mintában levő nem házas férfiak 61,9%-a, a nők 70,5%-a szeretne házasodni.

A magasabban iskolázott szülők gyermekei, akik maguk is többen tanulnak a felsőoktatásban, és többen szereznek diplomát, inkább halogtják az elköteleződést. A házasok és az élettársi kapcsolatban élők aránya összességében az alapfokú végzettségű anyák gyermekei körében két és félszer annyi, mint a felsőfokú végzettségű anyák fiai és lányai között. Az alapfokú végzettségű anyák gyermekeinek kevesebb mint 60%-a nőtlen vagy hajadon, a középfokú végzettségű anyák egyedülálló gyermekeinek aránya már meghaladja a 70%-ot, s a felsőfokú végzettségű anyák gyermekeinek pedig több mint négyötöde (83%) tartozik ebbe a csoportba. A legalacsonyabban iskolázott szülők gyermekei körében gyakoribb a korábbi életkorban kezdett együttélés, de a húszas éveik végén a házasodók aránya már magasabb körökben is. A nem házasok közül házasodni szeretne a nem diplomás apák gyermekeinek 64,4%-a, a diplomás apák gyermekeinek 75,8%-a, a nem diplomás anyák gyermekeinek 64,5%-a és a diplomás anyák gyermekeinek 74,9%-a.

A szülők iskolai végzettsége valószínűleg nem önmagában gyakorol hatást a párkapcsolati mutatókra, hanem a fiatalok elért legmagasabb iskolai végzettsége révén is. A magasabb iskolázottságú szülők gyermekei nagyobb arányban tanulnak a felsőoktatásban. Az alapfokú iskolai végzettségű anyák gyermekeinek 4,8%-a egyetemi hallgató, és mindössze további 3,1%-uknak van diplomája. A középfokú iskolázottságú édesanyák gyermekeinek 19%-a egyetemista, és 12,9%-uknak van már diplomája, végül a felsőfokú végzettségű anyák gyermekeinek 41,1%-a egyetemi hallgató, s emellett további 24,9%-uk már diplomás. Az egyetemi hallgatók 0,5%-a, a diplomások 18,6%-a házas, házassági terve pedig a nem házas egyetemi hallgatók 77,4%-ának s a diplomások 76,9%-ának vannak.

A szubjektív anyagi helyzet és a településtípus nem befolyásolja szignifikánsan a házások arányát, azonban az anyagi helyzetükkel kevésbé elégedettek 62,7%-a, az elégedettebbek 70,5%-a tervez házasságot, ha még nem házas. Településtípus szerint a nem házasok körében házassági terve a nagyvárosiak 69,6%-ának, a kisvárosiak 62,9%-ának és a községben lakók 64,1%-ának van.

6. A házasság és a házasság tervezése a vallásosak körében

A vallásosságot a Tomka-féle önbesorolós skálával mértük (Tomka, 1973). Az egyházak tanítását követők aránya a mintában 5%, a maguk módján vallásosaké 43,7%. A fiatalok másik fele három kategória között oszlik meg: más meggyőződésűek (4,6%), inkább nem vallásosak (41,5%) és bizonytalanok (5,3%). A vallásosság szerinti önbesorolós skála szétaprózottsága és az elvárások szubjektivitása miatt a magukat vallásosnak tartókat (48,7%) elkülönítettük azoktól, akik nem nevezték magukat vallásosnak (51,3%). A szülők iskolázottsága nem befolyásolja szignifikánsan a fiatalok vallásosságát, viszont a válaszadók iskolázottsága szerint jelentős különbségek vannak. A vallásos csoportok aránya növekszik az iskolai végzettséggel. A nem diplomás vagy jelenleg nem egyetemi hallgatók 4,1%-a, a hallgatók 5,6%-a, a diplomások 10,6%-a egyházas vallásosságú, a felsőoktatásba nem járók 42,3%-a, a hallgatók 44,1%-a és a diplomások 52,2%-a a maga módján vallásos.

A vallásosoknak csupán 62,1%-a egyedülálló, míg a nem vallásosak 70,7%-a. A vallásosak 16,6%-a házas, miközben a nem vallásosoknak csupán 9,8%-a. Mind az egyházasak, mind a maguk módján vallásosak körében nagyobb arányban fordulnak elő a házások (17,7%, 17,7%) és élettársi kapcsolatban élők is (41,3% és 39,4%), mint a nem vallásosak körében. A házasságban nem élők, de házasságot tervezők aránya is nagyobb a vallásosak (71,1%) körében, mint a nem vallásosak (62,8%) között.

7. A szociodemográfiai tényezők és a vallásosság együttes hatása a házasságra és a házasság tervezésére

Mivel az adatok azt mutatták, hogy a nők és az idősebbek körében nagyobb a házasságban élők aránya, a szülők és a válaszadó magasabb iskolázottsága mellett alacsonyabb a házasok aránya, a vallásosak viszont szívesebben házasodnak, megvizsgáltuk, hogy több tényező együttes jelenlétekor milyen szignifikáns hatások érvényesülnek a házasságra és a házasság tervezésére a fiatal felnőttek körében. A multinomiális logisztikus regresszióknak függő változója háromértékű volt (házas, együtt élő, egyedülálló). A logisztikus regresszióknak során pedig azt vizsgáltuk, hogy a nem házasok körében mi hat arra, hogy tervez-e valaki házasságot, vagy nem. Mindkét regressziót két változatban készítettük el, az első modellben a megkérdezett iskolázottságát a diploma meglétével, a másodikban a felsőoktatási tapasztalattal (diplomások és jelenleg egyetemi hallgatók együtt) mértük.

1. táblázat: Multinomiális logisztikus regressziós eredmények a családi állapotra mint függő változóra (a táblázatban vastagon jelöltük, ha a Wald-statisztika szignifikanciájánál $p \leq 0,05$) (Első modell)

	Az együttélés esélye az egyedülálló állapothoz képest		A házasság esélye az egyedülálló állapothoz képest		A házasság esélye az együttéléshez képest	
	exp(B)	Wald-szig-nifikancia	exp(B)	Wald-szig-nifikancia	exp(B)	Wald-szig-nifikancia
Nem (1: férfi)	0,585	0,000	0,487	0,000	0,832	0,061
Kor	1,281	0,000	1,578	0,000	1,232	0,000
Anya diplomás-e	0,498	0,000	0,398	0,000	0,800	0,308
Apa diplomás-e	0,705	0,019	0,659	0,025	0,935	0,750
A válaszadó diplomás-e	0,875	0,298	0,941	0,665	1,076	0,640
Szubjektív anyagi helyzet (1: elégedettebb)	0,689	0,000	1,025	0,786	1,487	0,000
Településtípus (1: város)	0,919	0,274	1,156	0,139	1,258	0,029
Vallásosnak mondja-e magát	1,192	0,016	1,873	0,000	1,571	0,000

Megjegyzés: Nagelkerke-R-négyzet: 0,247.

2. táblázat: Multinomiális logisztikus regressziós eredmények a családi állapotra mint függő változóra (a táblázatban vastagon jelöltük, ha a Wald-statisztika szignifikanciájánál $p \leq 0,05$) (Második modell)

	Az együttélés esélye az egyedülálló állapothoz képest		A házasság esélye az egyedülálló állapothoz képest		A házasság esélye az együttéléshez képest	
	exp(B)	Wald-szignifikancia	exp(B)	Wald-szignifikancia	exp(B)	Wald-szignifikancia
Nem (1: férfi)	0,569	0,000	0,473	0,000	0,830	0,058
Kor	1,272	0,000	1,573	0,000	1,236	0,000
Anya diplomás-e	0,569	0,000	0,441	0,000	0,776	0,249
Apa diplomás-e	0,862	0,333	0,807	0,253	0,935	0,754
A válaszadó diplomás vagy hallgató-e	0,456	0,000	0,503	0,000	1,104	0,513
Szubjektív anyagi helyzet (1: elégedettebb)	0,738	0,000	1,094	0,320	1,483	0,000
Településtípus (1: város)	0,946	0,479	1,189	0,079	1,256	0,030
Vallásosnak mondja-e magát	1,233	0,004	1,946	0,000	1,578	0,000

Megjegyzés: Nagelkerke-R-négyzet: 0,259.

Az együttélés és a házasság esélyét is növeli az egyedülállókhoz képest a fiatal felnőttek körében, ha valaki nő, ha idősebb, ha valakinek a szülei nem diplomások (vagy a második modellben, ha az anya nem diplomás, és a fiatal felnőtt nem diplomás vagy nem felsőoktatási hallgató). A vallásosság (önbevallás alapján) pedig pozitívan befolyásolja az együttélés és a házasság esélyét is az egyedülállósághoz képest, de a házasság esélyére gyakorolt hatás valamivel erősebb. A vallásosak körében a házasság esélye majdnem kétszeres az egyedülállósághoz képest, míg az élettársi kapcsolatban élés esélye csupán körülbelül 1,2-szeres. A kedvezőbbnek ítélt anyagi helyzet emellett a második modellben negatívan hat az együttélés esélyére az egyedülállósághoz képest. Itt azonban felcserélődhet az ok és az okozat, azaz ez azt is jelenti, hogy az együtt élő lét (*cohabitation*) kedvezőtlenebb anyagi helyzettel jár együtt, mint az egyedülálló állapot. Ennek oka lehet, hogy a mintában az egyedülállók még vagy a családjukkal élnek, vagy a család finanszírozza a költségeiket.

A házasság esélyét növeli az együttéléshez képest, ha valaki idősebb, ha városi lakos, illetve ha elégedettebb az anyagi helyzetével. Erre az esélyre

nincs hatással sem a szülők végzettsége, sem a fiatal végzettsége. A vallásosak körében a házasság esélye több mint másfélszeres az együttéléshez képest, és a hatás erőssége meghaladja a kedvezőbb anyagi helyzet és a városi lakóhely hatását.

3. táblázat: Logisztikus regressziós eredmények a házasság tervezésére mint függő változóra a még nem házasok (N=4193) között (a táblázatban vastagon jelöltük, ha a Wald-statisztika szignifikanciájánál $p \leq 0,05$)

	Első modell		Második modell	
	exp(B)	Wald-szig-nifikancia	exp(B)	Wald-szig-nifikancia
Nem (1: férfi)	0,762	0,000	0,766	0,000
Kor	0,908	0,000	0,924	0,000
Anya diplomás-e	1,161	0,276	1,027	0,849
Apa diplomás-e	1,482	0,006	1,291	0,082
A válaszadó diplomás-e	1,886	0,000		
A válaszadó diplomás vagy hallgató-e			2,184	0,000
Szubjektív anyagi helyzet (1: elégedettebb)	1,165	0,037	1,112	0,154
Településtípus (1: város)	1,106	0,189	1,085	0,289
Vallásosnak mondja-e magát	1,418	0,000	1,404	0,000

Megjegyzés: Nagelkerke-R-négyzet: 0,058 és 0,069.

Azok körében, akik még nem házasok, a házasság tervezésének esélye nagyobb a nők, a fiatalabbak, a diplomások körében, és azoknál, akiknek az apja is diplomás. A második modellben pedig szintén a nők, a fiatalabbak, illetve a diplomások vagy felsőoktatási hallgatók körében nagyobb a házasság tervezésének esélye. Emellett a vallás hatása itt is szignifikáns, a vallásosak körében a házasság tervezésének esélye mindkét modellben csaknem másfélszeres az azt nem tervezőkhöz képest, bár hatása elmarad az iskolázottságé mögött. Az anyagi helyzet csak az első modellben hatott, és a jobbnak ítélt anyagi helyzet a házassági terveket erősítette.

8. Összegzés

A szakirodalom a vallásossággal kapcsolatban arra mutat rá, hogy a valóság a házasság valószínűségét növeli, s a vallástalanság gyakrabban jár együtt az élettársi kapcsolatokkal. Mivel a vallásosak körében több a magasan iskolázott fiatal, a vallásosság és az iskolázottság hatásának különválasztása a párkapcsolati magatartásra lényeges kérdés, mert az iskolázottság általános növekedését a házasságok halasztásával, a vallásosságot pedig a hagyományosabb családformák megbecsülésével szokták összekapcsolni. Elemzésünkben eredetileg a vallásosság és az iskolázottság házasságkötésre és házassági tervekre gyakorolt hatásának vizsgálata volt a fő téma, de végül további háttérváltozókat is bevontunk elemzésünkbe, hiszen a szakirodalom szerint fontos magyarázó tényező a fiatalok neme, életkora, anyagi helyzete és a lakóhelyük településtípusa is.

Első hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy minél idősebb valaki, annál inkább valószínű, hogy már együtt él, házas, vagy házasságot tervez. Hipotézisünk az életkor vonatkozásában részben teljesült. Az együttélés és a házasság esélyét az egyedülálló léttel szemben növeli, ha valaki idősebb, emellett az idősebb kor a házasság esélyét is növeli az együttéléshez képest. Viszont azok körében, akik még nem házasok, éppen a fiatal korosztályban volt nagyobb a házasság tervezésének esélye. A magyar fiatalok körében a felnőtté válás első szakaszában eszerint még természetes házasságot tervezni, a családból tehát nem hoznak negatív képet a házasságról, de valamilyen okból ez a lelkesedés a későbbi életkorban lecsökken. Mintánkban azokat, akik a húszas éveik második felére még nem kötöttek házasságot, a szűkülő kapcsolatteremtési lehetőségek, az életkorral csökkenő házassági piac, a munka világának a szabadidő rovására való túlterjeszkedése elbizonytalanítja abban, hogy házasságot tervezzenek.

A demográfiai változókkal kapcsolatos hipotézisünk második fele a nemek hatására vonatkozott. A férfiak és a nők családi állapotát tekintve, hipotézisünkkel és a nemzetközi szakirodalommal összhangban, a nők körében nagyobb az együttélés és a házasság esélye az egyedülléthez képest. Ennek magyarázata az, hogy a nők korábban lépnek partnerkapcsolatba. Viszont a házasság esélyét az együttéléshez képest már nem befolyásolta a válaszadó neme. Ennek alapján úgy tűnik, hogy Magyarországon is jelentkezik az a trend, amely a modern társadalmakban a házassági

magatartás nemek közötti konvergenciáját eredményezi. Eredményeink emellett azt mutatják, hogy hipotézisünkkel összhangban a nem házások körében a nők többen terveznek házasságot, mint a férfiak. Ennek oka szintén az, hogy a nők korábbi életkorban kötnek házasságot, és így korábban is tervezik. Összességében mintánk életkori korlátja miatt nem tudjuk ellenőrizni azt a feltevést, hogy a férfiak hátránya a házasságban és a tervezésében lecsökken-e egy későbbi életszakaszban.

A további hipotéziseink a fiatalok társadalmi háttérének hatására vonatkoztak. Az iskolázottsággal kapcsolatos hipotézis teljesült. A 18–29 éves korcsoportban az iskolázottság házasságot halasztó hatása azt eredményezte, hogy ha a szülei, illetve maga a fiatal magasabban iskolázottak, kisebb eséllyel volt házas vagy együtt élő, és nagyobb eséllyel egyedülálló. Azonban az együttéléshez képest a házasság esélyét már nem befolyásolta sem a szülők, sem a fiatal végzettsége, vagyis azok a diplomás vagy egyetemista fiatalok, akiknek van párkapcsolatuk, a párkapcsolati forma tekintetében nem viselkednek másként, mint az alacsony iskolázottságúak. A házasság tervezésének esélye (a nem házások körében) azonban hipotézisünkkel összhangban a felsőoktatási hallgatók és a diplomás fiatalok körében magasabb. A halasztó hatás tehát csak a párkapcsolati gyakorlatra van hatással, a tervek vonatkozásában az iskolázottak előnye érvényesül.

A harmadik hipotézisünk az anyagi erőforrások hatására vonatkozott, ebben azt feltételeztük, hogy a kedvező anyagi helyzet mind a házasság, mind az együttélés esélyére pozitív hatással van a fiatal felnőttek körében. Eredményeink szerint azonban a kedvezőbbnek ítélt anyagi helyzet negatívan hat az együttélés esélyére az egyedülállósághoz képest. Ezt azzal indokoljuk, hogy sok egyedülálló még a szüleivel él, vagy ők finanszírozzák a költségeiket, s így az anyagi helyzetük kedvezőbb, vagyis az ok és az okozat felcserélődhet. A kedvező anyagi helyzet azonban hipotézisünkkel összhangban növelte a házasság tervezésének esélyét a nem házas fiatalok körében, és a házasság esélye is nagyobb volt az együttéléshez képest jobb szubjektív anyagi helyzet esetén.

A negyedik hipotézisünkben a lakóhely településtípusának hatását vizsgáltuk, s azt feltételeztük, hogy a falusiak már nincsenek előnyben sem a házasság, sem a házassági terveket illetően, sőt az élettársi kapcsolat éppen közöttük gyakoribb. Az eredmények igazolták, hogy a városi lakosok

körében nagyobb a házasság esélye az együttéléshez képest, és a falusiak körében a házasságon kívüli együttélés esélye nagyobb. Úgy tűnik, hogy Magyarországon, összhangban a szakirodalomban tapasztaltakkal, a falusi közösségekben már nem hatnak a tradicionális magatartásminták.

Ötödik hipotézisünk a vallásosság hatására vonatkozott. Eredményeink szerint a vallásosság egyéb kontrollváltozók bevonása mellett is szignifikánsan növeli a házasság, az együttélés és a házasság tervezésének esélyét is. Újszerű eredmény tehát, hogy a vallásosság az együttélés esélyét is növelte az egyedülállósághoz képest, mely jelenség magyarázatára még később visszatérünk. Azonban hipotézisünkkel összhangban a vallásosok körében a házasság esélye jóval magasabb, mint az együttélése, és a vallásosság hatása erre az esélyre nagyobb, mint a kedvező anyagi helyzeté és a városi lakóhelyé. Emellett a házasság tervezése is valószínűbb a még nem házasok körében, ha valaki vallásos, bár a hatás elmarad az iskolázottság felhajtóereje mögött.

A kutatási eredményeink általánosíthatóságának korlátja, hogy csak magyarországi adatokon és csak a 18–29 éves korosztály adatain tudtuk ellenőrizni hipotéziseinket. A felhasznált adatbázis a fiatalok családi állapotába és párkapcsolati terveibe nyújt betekintést, ezek későbbi realizálódásáról nincs adatunk. Az idősebb korcsoport családi állapota és házassági terveinek vizsgálata további érdekes eredményeket hozhat a magyarázó tényezők befolyását illetően.

9. Következtetések

Tanulmányunkban két jelenség társadalmi előfordulásának magyarázó tényezőit kerestük: az első a fiatalok családi állapota, a második a házasság tervezése a még nem házas fiatalok körében. Azt tapasztaltuk, hogy az egyes magyarázó tényezők másként befolyásolják a két jelenséget. Ez arra is utalhat, hogy a magyar fiatalok körében diszkrepancia van a tervek és a megvalósulás között. Ennek oka többek között a házasság negatív társadalmi reprezentációja, az új technológiák és a média hatása, a túlzott individualizmus, a materiális életcélok előtérbe kerülése, a szingli és yuppie életforma terjedése, a munka-magánélet egyensúly megvalósíthatatlansága, illetve a kortárs csoport nyomása.

A házasságkötéssel és annak tervezésével kapcsolatos szakirodalom az iskolázottság ellentmondásos hatására figyelmeztet. Az iskolázottság szoros összefüggésben van az életkorral, s ennek következtében a házasság halasztása a legmarkánsabb jelenség. A halasztás azonban nem azonos a házasság elmaradásával, továbbá nem jelenti a szándék vagy hajlandóság hiányát sem. Azonban az általunk vizsgált korcsoportban (18–29 évesek) még nem zárult le a házasságkötéssel kapcsolatos döntéshozatal, ezért a házasság tényleges elmaradása ebben az elemzésben nem vizsgálható teljeskörűen.

Kérdés az is, mi lehet az oka a vallásosság jótékony hatásának a házasságra és a házasság tervezésére. Egyrészt magyarázható ez a párkapcsolati normákról alkotott tradicionális felfogással, amit a vallásos világgéppel rendelkezők a vallási szocializáció részeként sajátítanak el. Másrészt a vallásosság társadalomszervező ereje révén a vallásosság körül szerveződő kapcsolathálózatok azok, amelyekben nemcsak a házasságkötéssel kapcsolatos attitűdök pozitívabbak, hanem a hasonló felfogásúakkal való kapcsolatteremtés lehetősége is nagyobb, mint az egyébként egyre magányosabb kortársaké.

Kutatásunk egyik legérdekesebb eredménye, hogy a vallásosság az együttélés esélyét is növelte az egyedülállósághoz képest, bár a vallásosság házasságkötésre gyakorolt hatása erősebb. Az élettársi kapcsolatban élők jelentős hányada a vallásosak körében azt mutatja, hogy ez a párkapcsolati forma annak ellenére elterjedtté vált, hogy az egyházak tanításával szembemenni látszik. Sőt, a magukat vallásosnak mondók ugyanolyan gyakran számoltak be arról, hogy már korábban is éltek élettársi kapcsolatban. A vallásosakat tehát nem a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok kerülése különbözteti meg a többi fiataltól, hanem a párkapcsolati aktivitásuk.

Eredményeink több területen hasznosíthatók, így pl. a családpolitikában és az oktatáspolitikában is. A fiatalok családi állapotát és jövőterveit megismerve képet kapunk a várható demográfiai folyamatok alakulásáról, körvonalazhatóvá válnak a különböző társadalmi csoportok demográfiai magatartási mintázatai. A világviszonylatban is bőkezűnek számító magyarországi családpolitikai intézkedések is újabb impulzusokat kaphatnak eredményeinknek köszönhetően. Magyarországon még gyerekcipőben

járnak a párkapcsolati kultúrát fejlesztő képzések, melyekhez szintén adalékot nyújthatnak az eredményeink. Hasonló visszajelzést jelentenek eredményeink a vallási szervezetek számára is a fiatalok körében végzett tevékenységük tervezéséhez. A felsőoktatás-politika számára pedig megfontolandó a fiatalok házassági terveinek támogatása, többek közt a családbarát egyetem koncepció kibővítésével, a hallgatói juttatások újragondolásával.

Felhasznált irodalom

- Agócs, G., & Balogh, E. (2020). Ismét népszerű a házasság Magyarországon. *Kapocs*, 8(3–4), 38–61.
- Allendorf et al. (2017) = Allendorf, K., Thornton, A., Mitchell, C., Young–DeMarco, L., & Ghimire, D. J. (2017). Early women, late men: Timing attitudes and gender differences in marriage. *Journal of Marriage and Family*, 79(5), 1478–1496.
- Bacsikai, K. (2018). A vallásosság hatása a családalapítással és a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökre. In Engler, Á. (Ed.), *Család és karrier. Egyetemi hallgatók jövőtervei* (pp. 122–128). Debrecen: Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ.
- Becker, G. (1992). *A Treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Billari, F. (2004). Becoming an adult in Europe: A macro (/micro)-demographic perspective. *Demographic research*, 3, 15–44.
- Biryukova, S. S., & Sinyavskaya, O. V. (2021). More money – more births? Estimating effects of 2007 family policy changes on probability of second and subsequent births in Russia. *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes Journal*, 2.
- Burstein, N. R. (2007). Economic influences on marriage and divorce. *Journal of Policy Analysis and Management*, 26(2), 387–429.
- Daly, M., & Ferragina, E. (2018). Family policy in high-income countries: Five decades of development. *Journal of European Social Policy*, 28(3), 255–270.
- Doignon et al. (2020) = Doignon, Y., Eggerickx, T., & Rizzi, E. (2020). The spatial diffusion of nonmarital cohabitation in Belgium over 25 years: Geographic proximity and urban hierarchy. *Demographic Research*, 43, 1413–1428.
- Dronkers, J., & Härkönen, J. (2008). The intergenerational transmission of divorce in cross-national perspective: Results from the Fertility and Family Surveys. *Population Studies*, 62(3): 273–288.
- Engler, Á. (2017). *A család mint erőforrás*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Engler, Á. (Ed.) (2018). *Család és karrier. Egyetemi hallgatók jövőtervei*. Debrecen: Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ.
- Esteve et al. (2013) = Esteve, A., López-Ruiz, L., & Spijker, J. (2013). Disentangling how educational expansion did not increase women's age at union formation in Latin America from 1970 to 2000. *Demographic Research*, 20(3), 63–76.

- Fényes, H. (2012). Gender inequalities in higher education: Evidence from the “Partium” region. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 3(1), 3–34.
- Goldscheider, F. K., & Waite, L. J. (1986). Sex differences in the entry into marriage. *American Journal of Sociology*, 92(1), 91–109.
- Kaufman, G., & Goldscheider, F. (2007). Do men “need” a spouse more than women? Perceptions of the importance of marriage for men and women. *The Sociological Quarterly*, 48(1), 29–46.
- Kim, H., & Kamo, Y. (2018). Women’s socioeconomic characteristics and marriage intention in Korea. *International Journal of Contemporary Sociology*, 54(1), 33–56.
- Kogan, I., & Weißmann, M. (2019). Religion and sexuality: between-and within-individual differences in attitudes to pre-marital cohabitation among adolescents in four European countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–25.
- Kovács, M. (Ed.) (2018). *Microcensus 2016. Demographic data*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Makay, Zs., & Blaskó, Zs. (2012). Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 45–56). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal – Népességtudományi Kutatóintézet.
- Makay, Zs., & Domokos, T. (2018). Társadalmi újratermelés – a magyarországi ifjúság demográfiai folyamatai. In Székely, L., *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (pp. 77–106). Budapest: Kutatópont.
- Marks, L. (2005). How does religion influence marriage? Christian, Jewish, Mormon, and Muslim perspectives. *Marriage & Family Review*, 38(1), 85–111.
- McClendon, D. (2016). Religion, marriage markets, and assortative mating in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 78(5), 1399–1421.
- Montez et al. (2014) = Montez, J., Sabbath, E., Glymour, M., & Berkman, L. (2014). Trends in work–family context among U.S. women by education level, 1976 to 2011. *Population Research and Policy Review*, 33(5), 629–648.
- Mucić, M., & Devedžić, M. (2018). Marriage postponement with male population in the Republic of Serbia. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167, 489–498.
- Murinkó, L., & Rohr, A. (2018). Párkapcsolat, házasságkötés. In Monostori J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai Portré 2018*. (pp. 9–29). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet.
- Oppenheimer, V. K. (1988). A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94(3), 563–591.
- Oppenheimer, V. K. (1997). Women’s employment and the gain to marriage: the specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23(1), 431–453.
- Ortega, J. A. (2014). A characterization of world union patterns at the national and regional level. *Population Research and Policy Review*, 33(2), 161–188.
- Pusztai, G. (2015). *Pathways to success in higher education*. Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang GmbH.
- Pusztai, G., & Demeter-Karászi, Z. (2019). Analysis of religious socialization based on interviews conducted with young adults. *Religions*, 10(6), 365.
- Schnor et al. (2017) = Schnor, C., Vanassche, S., & Van Bavel, J. (2017). Stepfather or biological father? Education-specific pathways of postdivorce fatherhood. *Demographic Research*, 37(51), 1659–1694.

- Sobotka, T., & Toulemon, L. (2008). Overview Chapter 4: Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19(8): 85–138.
- Thornton, A., & Camburn, D. (1987). The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior. *Demography*, 24(3), 323–340.
- Thornton et al. (1992) = Thornton, A., Axinn, W. G., & Hill, D. H. (1992). Reciprocal effects of religiosity, cohabitation, and marriage. *American Journal of Sociology*, 98(3), 628–651.
- Tomka, M. (1973). A vallásosság mérése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 30(1–2), 122–135.
- Torr, B. M. (2011). The changing relationship between education and marriage in the United States, 1940–2000. *Journal of Family History*, 36(4), 483–503.
- Vasiliu, R. (2019). Education as a toll for transition to motherhood: a demographic perspective. *Scientific Annals of the “Alexandru Ioan Cuza” University, Ia I. New Series SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK Section*, 11(2), 91–103.
- Wahhaj, Z. (2018). An economic model of early marriage. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 152, 147–176.
- Waite, L. J., & Lehrer, E. E. (2003) The benefits from marriage and religion in the United States: A comparative analysis. *Population and Development Review*, 29(2), 255–276.
- White, L., & Rogers, S. J. (2000). Economic circumstances and family outcomes: A review of the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1035–1051.

A Negatív Gyermekkori Élmények Hatása a Családra és az Egészségre – egy hazai kutatás első eredményeinek összefoglalása

Otohal József pszichológus (SE Városmajori Szív-és Érgyógyászati Klinika)

Matuszka Balázs egyetemi adjunktus (PPKE BTK Pszichológiai Intézet)

Fekete-Gál Martina kurátor (Európai Prevenációs és Terápiás Medicina Alapítvány)

Makara Mihály főorvos (Dél-pesti Centrumkórház Országos Hematológiai és Infektológiai Intézet Szent László Kórház Központi Felnőtt Szakrendelő)

1. Bevezetés

A negatív gyermekkori élmények (Adverse Childhood Experiences, ACE) és káros hatásai a szélesebb nyilvánosságban az 1990-es évek végén kezdtek el nagyobb figyelmet kapni egy nagy jelentőségű és megdöbbentő eredményekkel szolgáló amerikai kutatás, az ACE Study következtében. Felitti és munkatársai széles körű vizsgálatot végeztek el 1998-ban a Kaiser Permanente Intézet klinikáján több mint 8000 középosztálybeli személy bevonásával, akik átlagéletkora 56 év volt. A szerzők 2 fő kategóriába sorolták a negatív gyermekkori élményeket, amelyeken belül összesen 7 altípust különböztettek meg: 1. abúzus (pszichológiai, fizikai és szexuális bántalmazás); 2. családi diszfunkciók (problémás szerhasználat a családban, mentális betegség a családban, anya elleni erőszak és börtönviselt családtag). A kérdésekre adott igenlő válasz azt jelentette, hogy a válaszadó gyermekkorán elszenvedte az adott negatív élményt, ráadásul az adott ACE-fajtának huzamosabb ideig és súlyos formában volt kitéve. A válaszadók több mint fele számolt be minimum 1 ACE-ről, a minta 6,2%-ánál állt fenn 4 vagy annál több ilyen jellegű élmény gyermekkorán. A vizsgálatban részt vevők egyharmada nem számolt be egyetlen negatív gyermekkori élményről sem. A leggyakoribb ACE-formának a kutatásban a problémás szerhasználóval való együttélés bizonyult (a válaszadók 25,6%-nál volt kimutatható), és azt is megállapították, hogy annál, aki átélt minimum egy ilyen eseményt, 80%-os valószínűséggel megjelent egy másik ACE is. Ezekon a kiemelendően magas arányokon

kívül az ACE Study során feltáráásra kerültek az egészségkárosító magatartásmódok és a különböző szomatikus és pszichés megbetegedések, valamint az ACE-k közötti összefüggések is. A legkiemelkedőbb ezek közül a dohányzás, az alkoholbetegség és az öngyilkossági kísérletek elkövetésének jelentősen magasabb kockázata azoknál, akik több negatív élményről számoltak be, ráadásul ez az összefüggés dóziszválasz-jellegű volt (Felitti et al., 1998). A kutatás második hullámában a kérdéseket 1 további fő kategóriával bővítették, az elhanyagolással (érzelmi és fizikai), illetve a családi diszfunkciók kategóriája kiegészült a válással. Ebben a fázisban 17 000 középosztálybeli, egészségbiztosítással rendelkező személyt vontak be a kutatásba (Felitti & Anda, 2009).

Az egészségügyi kockázatok közül 10 olyan nagy közegészségügyi jelentőséggel bíró megbetegedést is vizsgáltak, amely a vezető mortalitási okok közé tartozott az Amerikai Egyesült Államokban. Ilyen volt például a szívroham, a különböző daganatos megbetegedések vagy a stroke. A kutatás eredményei szerint a súlyos tüdőbetegségek kialakulásának a valószínűsége majdnem négyszerese volt azok között, akik 4 vagy több negatív gyermekkori élményről számoltak be, azokhoz képest, akik nem éltek át ilyen jellegű élményeket, és esetükben a szívroham kialakulásának a valószínűsége is a duplája volt az ACE-kkel nem rendelkező személyekhez képest. Az öngyilkosság elkövetése és a negatív gyermekkori élmények száma között szintén erős kapcsolat volt kimutatható, amit Felitti és munkatársai eredményeinek közlése óta több kutatásban is alátámasztottak (Hughes et al., 2017; Merrick et al., 2017; Mosley-Johnson et al., 2019). Az eredeti kutatásban a 0 ACE-pontszámot elérő csoport 1,2%-a, míg a 4 vagy annál több ACE-vel rendelkezők csoportjának 18,3%-a kísérelt meg öngyilkosságot élete során. Összességében azon személyeknél, akik 4 vagy annál több ACE-vel rendelkeztek, megsokszorozódtak az egészségügyi kockázatok azokhoz képest, akik egy negatív élményt sem éltek át gyermekkorukban. Az öngyilkosság megkísérlésének kockázata 12,2-szer magasabb volt, míg az alkoholbetegség kialakulásának esélye 7,4-szer, a droghasználat kockázata pedig 10,3-szor volt magasabb a 4 vagy több ACE-vel jellemezhető személyek csoportjában a 0 pontot elérők csoportjához képest. Felitti és munkatársai eredményeinek hatására az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, WHO) is felismerte a problémakör jelentőségét, és megalkotta saját kérdőívét,

amely árnyaltabban képes feltérképezni a negatív gyermekkori élményeket, olyan kategóriákat adva hozzá a korábbi mérőeszközhöz, mint a kollektív erőszak, a kegyetlenkedés és a közösségi erőszak (WHO, 2018). Az ACE Study eredményei megtermékenyítőleg hatottak a tudományos közgondolkodásra és a tudományos erőfeszítésekre, amelyeknek hatására az elmúlt két évtizedben az ACE-kutatások témájában publikált közlemények száma dinamikus emelkedést mutatott. Mára kimutatták az ACE-k rövid, közép- és hosszú távú hatásait, a tudományos eredmények összefoglalását a CDC az 1. ábrán szemlélteti (CDC, 2021).

1. ábra: Felitti-piramis – az ACE-k következményei az élet későbbi szakaszai során

Hazánkban eddig nem született szisztematikus, nagymintás kutatás az ACE-k témájában változatos beteg- és társadalmi csoportok bevonásával. A téma tudományos igényű vizsgálatát dr. Makara Mihály kezdte el 2018 folyamán, és az elmúlt évek alatt a kutatásnak két adatfelvételi hulláma is lezajlott.

Az első, 2019-es adatfelvételi hullám során a WHO által kidolgozott ACE-IQ kérdőívet, valamint egy részletes, a testi és a lelki egészség mutatóit, valamint a válaszadók szociodemográfiai jellemzőit egyaránt felmérő kérdőívet alkalmaztunk. A WHO ACE-IQ 13 kategóriában összesen 33 kérdést tartalmaz. Kiértékeléskor a WHO által súlyosnak ítélt válaszokat vettük figyelembe. Így a kérdőíven maximum 13 pontot lehet elérni (kategóriánként, azaz meg tapasztalt negatívélmény-típusonként 1 pont adható). Az adatfelvétel a Dél-pesti Centrumkórház Országos Hematológiai és Infektológiai Intézet Szent

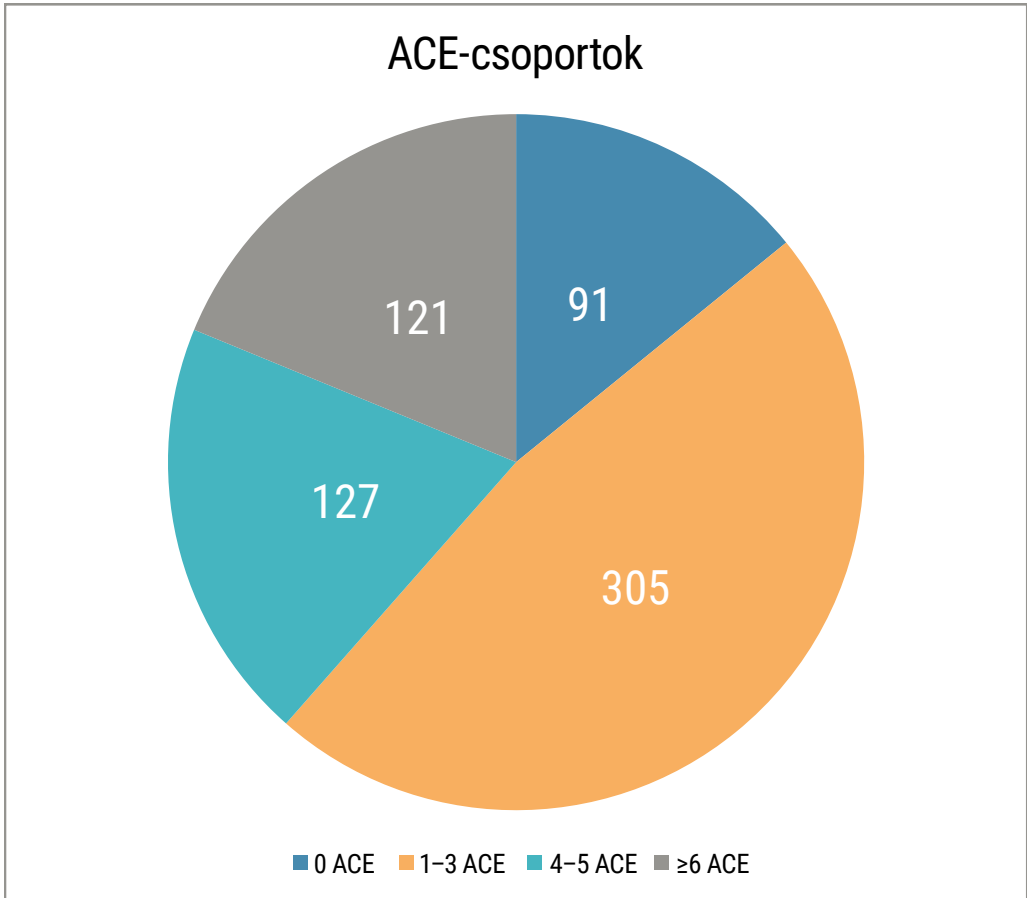
László Kórház Központi Felnőtt Szakrendelőjében zajlott. A kutatás során 246 vizsgálati személy adatait dolgoztuk fel, akik közül 87-en szenvedélybetegek voltak. Esetükben a negatív gyermekkori élmények halmozottan fordultak elő a kontrollcsoporthoz képest, továbbá az ACE-k halmozódása az öngyilkosság kockázatát is nagymértékben növelte. Az első adatfelvételi hullám eredményei alapján a legmagasabb prevalenciájú bántalmazási forma Magyarországon jellemzően az érzelmi bántalmazás, de kiemelkedően magas a problémás szerhasználat a családtagok körében és a szülők válása is (Gál et al., 2020).

1. táblázat: A minta eloszlása

	Csoport	Fő	ACE-átlagpontszám
Kórházi minta	Addiktológiai beteg	85	4,18
	Alkoholista	11	2,36
	Korábbi droghasználó	69	4,94
Egyéb minta	Vérátömlesztést kapott beteg	21	1,19
	Egyetemista	114	2,49
	Álláskereső	50	2,41
	Borsodi lakos	50	2,38
	Háziorvos (jogosítványhosszabbítás)	57	1,95
	Rehabilitációs alapítvány	47	4,38
	Börtön	44	3,23
	HIV-szűrésen vett részt	6	2,17
	HIV-beteg	51	1,9
	Hajléktalan	29	4,79
	Jó munkahelyen dolgozó	2	0,5
	Kórosan elhízott beteg	8	2,63
	Összesen		644

Kutatásunk második adatfelvételi hullámában is a WHO ACE-IQ kibővített kérdőívét használtuk a minél pontosabb és átfogóbb eredmények érdekében, az adatgyűjtés pedig többek között a Dél-pesti Centrumkórház Országos Hematológiai és Infektológiai Intézet Szent László Kórház Központi Felnőtt Szakrendelőjében történt, de számos egyéb helyen, így pl. hajléktalanszállón és egyetemeken is történt adatgyűjtés (1. táblázat). Az adatfeldolgozást nem csoportonként, hanem az összes kitöltő ACE-pontszámai szerint végeztük el. Az ACE-pontszámok kiértékelésekor 4 csoportot hoztunk létre a nemzetközi szakirodalomnak megfelelően. A második szakaszban már összesen 644 személy adatait dolgoztuk fel, akik közül 91 személy 0, 305 személy 1–3,

127 személy 4–5, míg 121 személy 6 vagy annál több negatív gyermekkori élményről számolt be (2. ábra). A minta átlagéletkora 39,9 év volt, a nemek aránya pedig nagyjából kiegyenlített volt.

2. ábra: Az adott ACE-pontszámmal rendelkezők száma

2. Eredmények

A jelenlegi családi állapotot tekintve magányosabbnak mondhatók azok, akik több ACE-vel rendelkeznek, ugyanis amíg a 0 pontot elérők körében 22% az egyedülállók aránya, addig a 6 vagy annál több ACE-ponttal rendelkezők csoportjában ez az arány 42,1% volt. A házasságot tekintve a legsúlyosabb (legalább 6 pontot elérő) kategóriába tartozók mindössze 13%-a házas, szemben a 0 ACE-pontot elérők 29,7%-ával (3. ábra).

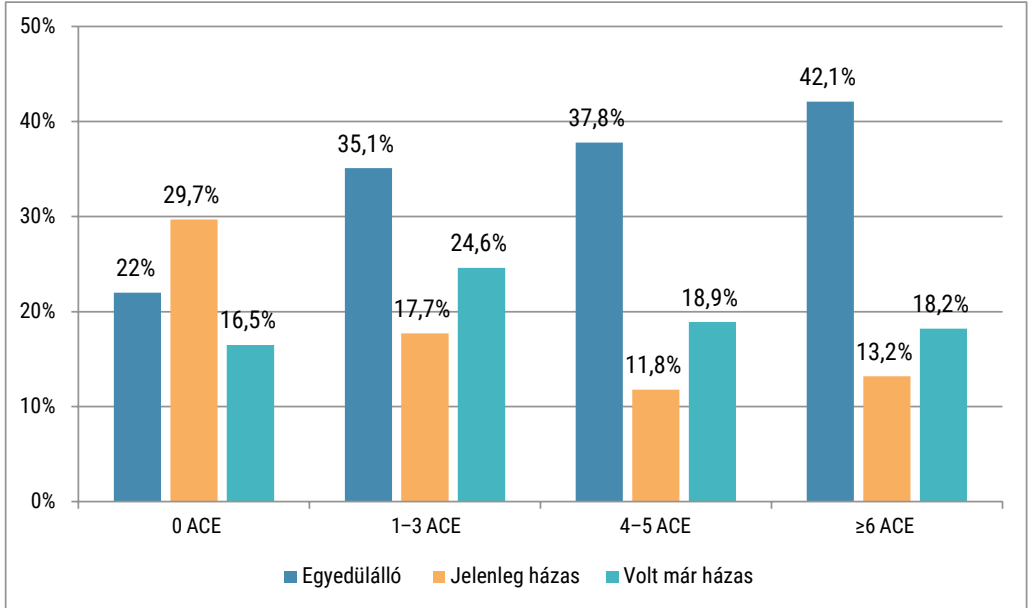
Az adatok alapján kimutatható, hogy azok a személyek számottevően több negatív élményről számolnak be életük első 18 évéből, akik gyámság alatt álltak gyermekkoruk során. Azokra, akiknek az ACE-pontszámuk magas, az is igaz, hogy valamilyen formában távol voltak a szüleiktől 18 éves koruk előtt. A 6 vagy annál több ACE-pontot elérő csoport 44,6%-a volt fél évnél vagy annál tovább távol a szüleitől gyermekkorában, és 28,9%-uk elköltözött otthonról 16 éves kora előtt. Ezek az arányok a 0 pontot elérő csoportban 4,4 és 2,2% voltak.

Megállapítható volt továbbá, hogy minél magasabb ACE-pontszámot ért el valaki, annál rosszabbnak írta le a szülei közötti kapcsolatot, továbbá annál kevésbé fordulhatott a szüleihez a problémáival (4-5. ábra).

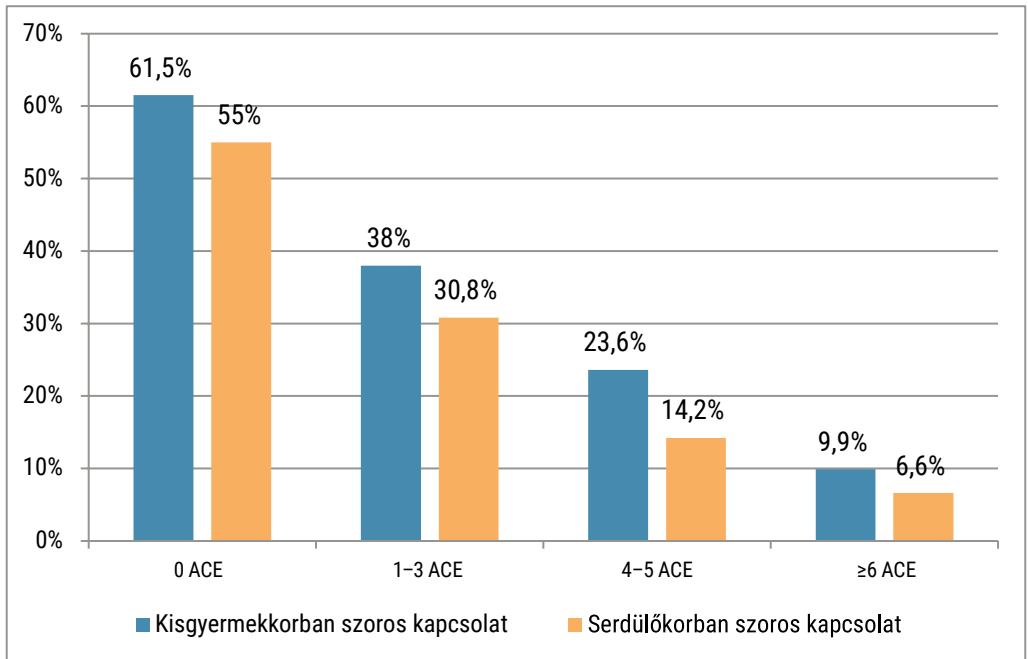
Szintén a családi diszfunkciók mértékéről árulkodik az az eredmény, amely szerint a 6 vagy annál több ACE-pontot elérő csoport 28,1%-a érezte magát bűnösnek a szülei cselekedetei miatt, míg a 0 pontot elérők csoportjában ez mindössze 1,1% volt. A 6 vagy annál több pontot elérők 59,5%-a érezte azt, hogy gyermekkorában igazságtalanul bántották vagy verték meg a szülei, szemben azokkal, akiknek nincs negatív gyermekkori élményük, náluk ez az arány mindössze 1,1% volt (5. ábra).

A traumatikus gyermekkori élmények a szexualitással és a későbbi párkapcsolatok minőségével is összefüggésben álltak. Akiknek több negatív gyermekkori élményük volt (6 vagy annál több szemben a 0-val), hamarabb elvesztették a szüzességüket (16 éves kor előtt az arány 46% vs. 12%), és született 19 éves koruk előtt gyerekük (6,6% vs. 2,2%). Figyelemre méltó eredmény az is, hogy az abortusz és a spontán vetélés esetében is rendkívül nagy különbségek voltak megfigyelhetők az ACE-pontszámok mentén. Míg a negatív gyermekkori élménnyel nem rendelkező nők esetében 12,8% vett részt mesterséges terhességmegszakításon, addig a 6 vagy annál több negatív gyermekkori élményről beszámolóknak 45,7%-a. A spontán vetélés prevalenciája is több mint 4-szer nagyobb az utóbbi csoportban (6. ábra).

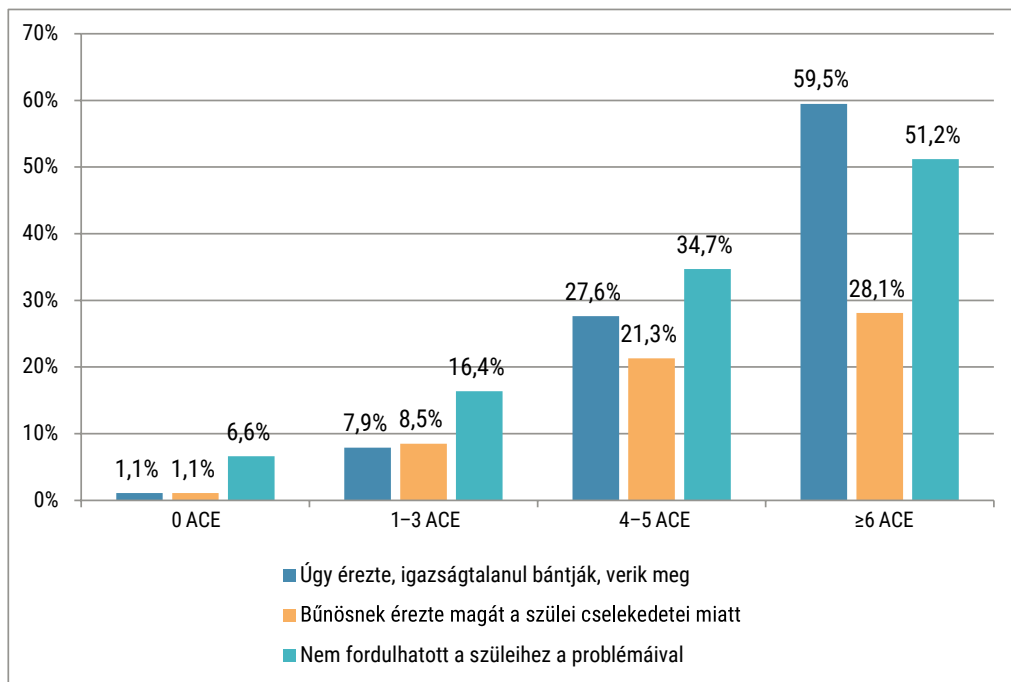
Ezenfelül minél magasabb ACE-pontszámmal volt valaki jellemezhető, az eredmények szerint annál fogékonyabb volt a párkapcsolati erőszak elkövetésére és elszenvedésére (7. ábra).

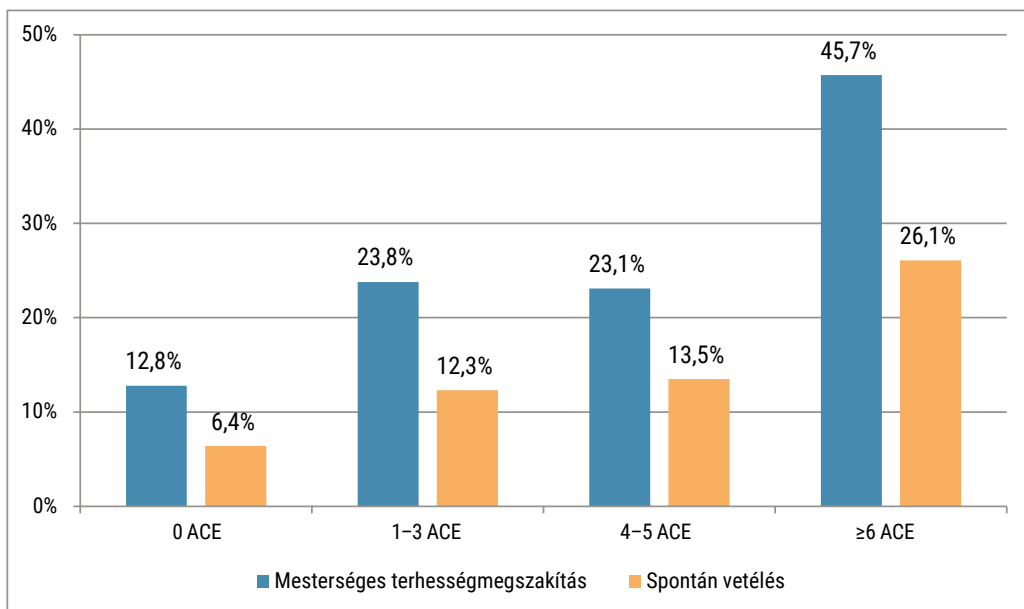
3. ábra: Kapcsolati státusz

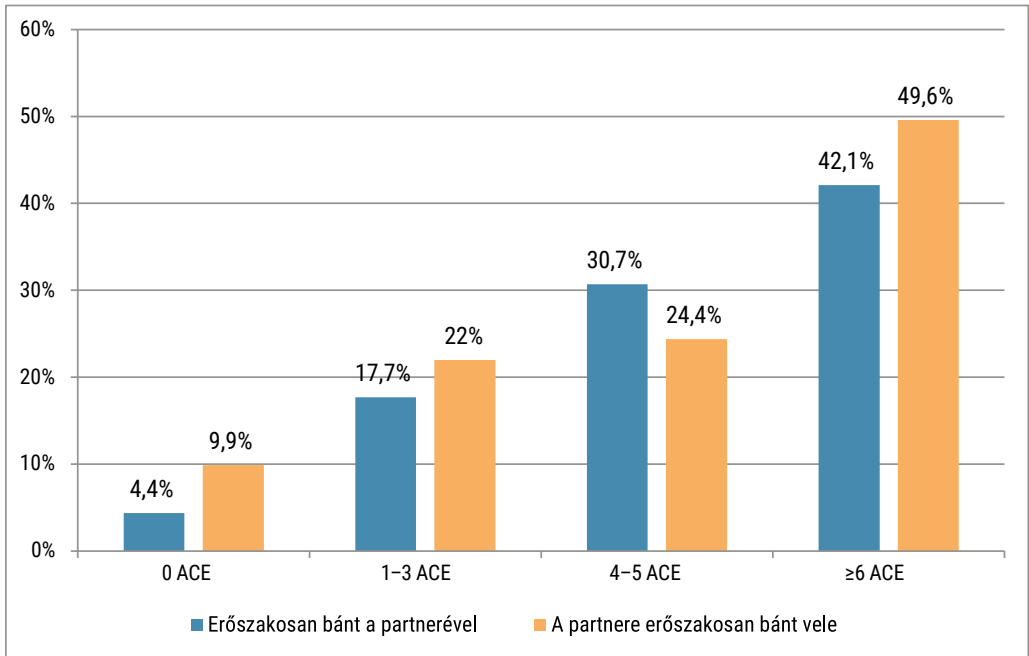
4. ábra: Kapcsolat a szülőkkel

5. ábra: Bántalmazás; bűnösség érzése; segítségkérés a szülőtől

6. ábra: Abortusz és spontán vetélés

7. ábra: Párkapcsolati erőszak

A vizsgált gyermekkorai negatív tapasztalatok az egészségkárosító magatartásformákkal és a szerhasználattal is összefüggésben álltak. Minél több ACE-t éltek át a személyek, annál valószínűbb volt, hogy valamilyen szert használtak felnőttkoruk során. Azon személyek 33,1%-a fogyasztott napi rendszerességgel nagyobb mennyiségű alkoholt legalább 1 évig, akik 6 vagy több negatív gyermekkorai élményt tapasztaltak meg, míg akiknek nem volt ilyen súlyos negatív élményük, azoknál ez az arány 5,5% volt. A dohányzás esetén is hasonló különbségek állapíthatók meg: a jelenleg napi rendszerességgel dohányzók aránya (az adatfelvételt megelőző 30 nap során) 60,6% volt a 4–5, míg 72,7% a 6 vagy annál több ACE-pontot elérő személyek csoportjában, szemben a 0 pontot elérők körében mért 31,9%-os prevalenciaadattal. Hasonló tendencia volt feltárható a korábbi dohányzás és az erős dohányzás prevalenciájában is (2. táblázat).

A drogfogyasztás esetén 16%-kal magasabb volt az adatfelvételt megelőző 30 napban mért prevalencia a legtöbb negatív élményről beszámoló csoportjában a legkevesebbekéhez képest. A legmagasabb ACE-pontszámú csoport több mint 50%-a használt valamilyen fajta illicit drogot élete során legalább 1 évig (3. táblázat). Az összefüggés hasonló tendenciát követett az intravénás droghasználat vonatkozásában is.

2. táblázat: Alkoholfogyasztás és dohányzás

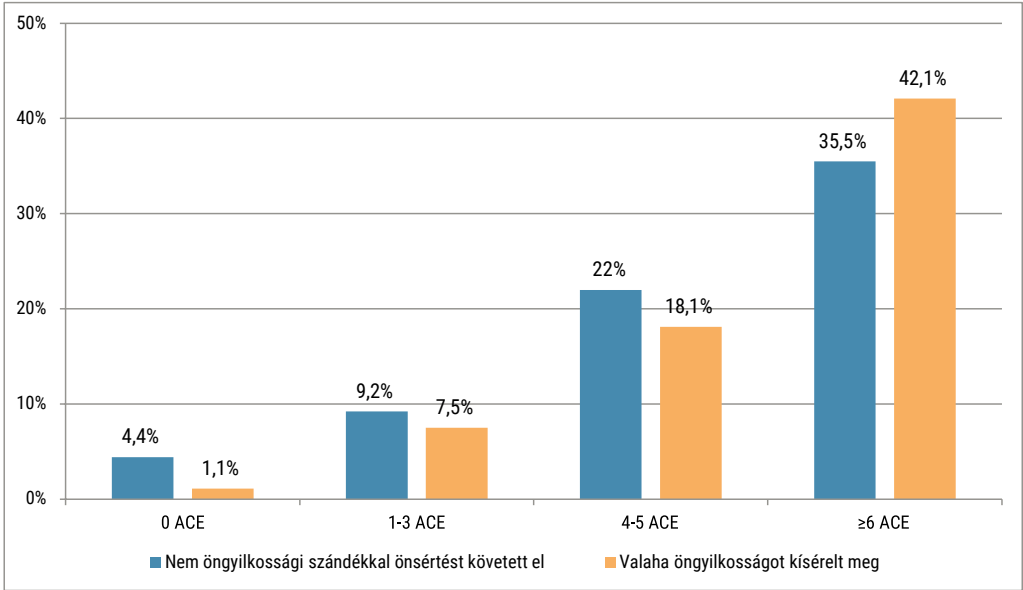
	Alkoholfogyasztás		Dohányzás		
	Utóbbi 30 nap során napi rendszerességgel nagyobb mennyiséget	Korábban legalább 1 évig napi rendszerességgel nagyobb mennyiséget	Az utóbbi 30 nap során	Korábban legalább egy évig rendszeresen	Korábban naponta legalább 20 szál
0 ACE (N=91)	1,1%	5,5%	31,9%	27,5%	7,7%
1–3 ACE (N=305)	3%	9,5%	51,8%	45,9%	11,2%
4–5 ACE (N=127)	3,2%	22%	60,6%	59,8%	25,2%
≥6 ACE (N=121)	9,9%	33,1%	72,7%	72,7%	30,6%

3. táblázat: Drogfogyasztás

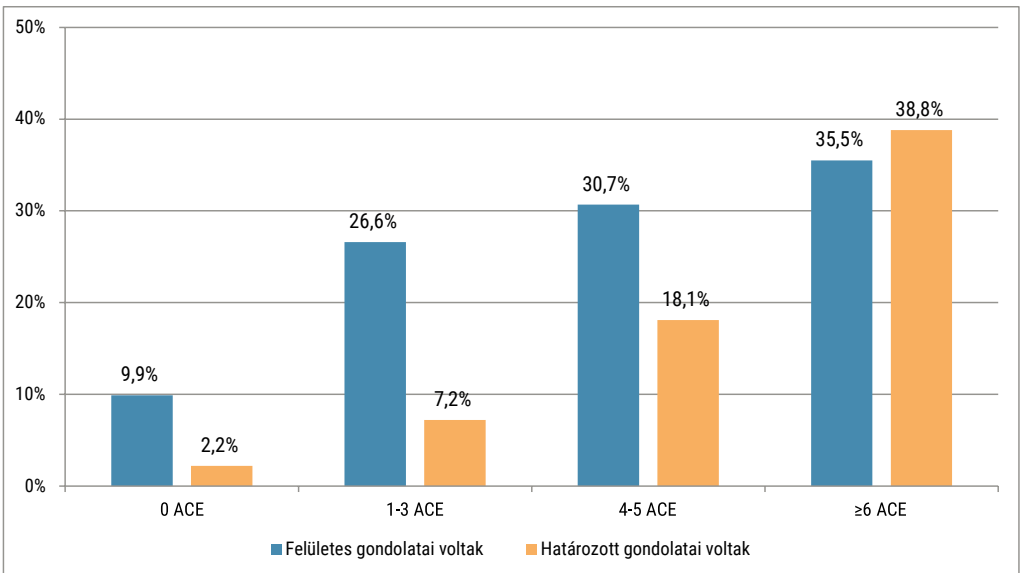
	Drogfogyasztás az utóbbi 30 napban		Drogfogyasztás korábban		
	Utóbbi 30 nap során kábítószer fogyasztott	Utóbbi 30 nap során intravénás formában kábítószer fogyasztott	Korábban legalább egy évig rendszeresen	Korábban legalább egy évig rendszeresen intravénás formában	Korábban egy évnél rövidebb ideig
0 ACE (N=91)	9,9%	2,2%	12,1%	5,5%	0,2%
1–3 ACE (N=305)	14,8%	3,3%	19,3%	10,8%	22,3%
4–5 ACE (N=127)	20,5%	0,8%	37,8%	24,4%	41,7%
≥6 ACE (N=121)	25,6%	9,1%	50,4%	34,7%	28,1%

Az önsértő viselkedésmódok és az öngyilkossági kísérletek száma is egyenes arányban állt – és nagymértékben növekedett – a negatív gyermekkori élmények számával. Míg azon személyeknek, akik nem számoltak

be gyermekkori negatív élményekről, 1,1%-a kísérelt meg öngyilkosságot, addig azoknak, akik 6 vagy annál többfajta negatív élményt is megtapasztaltak gyermekkoruk folyamán, 42,1%-a kísérelt már meg öngyilkosságot. Ez a tendencia megfigyelhető a nem öngyilkossági szándékkal elkövetett önsértés és az öngyilkossági gondolatok kapcsán is (8–9. ábra).

8. ábra: Önsértés és öngyilkossági kísérelés

9. ábra: Öngyilkossági gondolatok

3. Megbeszélés

Kutatásunk első eredményei alátámasztani látszanak azt az állítást, amely szerint meghatározó szerepe van az egészséges és biztonságos gyermekornak vagy éppen a hiányának, hiszen a negatív és traumatikus élmények az egész felnőtt élet során éreztetik hatásukat.

Jelen kutatásban is kiemelkedően magas az öngyilkosságot megkísérlők aránya. Jellemző az a tendencia, miszerint minél több negatív gyermekkori élményről számol be valaki, annál nagyobb az öngyilkosság kockázata. Ez nemcsak a hazai kutatásban, hanem korábbi vizsgálatok során is bebizonyosodott. Merrick és munkatársai (Merrick et al., 2017) kutatásukban azt találták, hogy azoknál a személyeknél, akik 6 vagy annál több negatív gyermekkori élményről számoltak be, több mint 24-szeres a valószínűsége annak, hogy felnőttkorukban öngyilkosságot kísérelnek meg, mint azok esetében, akik nem éltek át negatív gyermekkori élményeket. Lensch és munkatársai 2021-es tanulmányukban arra a következtetésre jutottak, hogy a legfontosabb és leghatásosabb védőfaktorok a szuicid viselkedés kapcsán a megfelelő családi kommunikáció és a megfelelő iskolai közeg (Lensch et al., 2021). Azaz, ha érzelmileg megközelíthető családtagokkal él együtt a gyermek, akikkel bizalmasan megoszthatja a problémáit, illetve az iskolában vannak barátai, a tanárok pedig kellően figyelmesek, akkor csökken az esélye a felnőttkori szuicid viselkedésformák megjelenésének.

A szerhasználattal kapcsolatos eredményeink az első adatfelvételi hullám eredményeit támasztják alá, miszerint a negatív gyermekkori élmények számával egyenes arányban nő mind a droghasználat, mind az alkoholfogyasztás valószínűsége. Hasonló eredményekre jutottak Stein és munkatársai (Stein et al., 2017), akik azt kutatták, hogy az opiátok használata miként függ össze a negatív gyermekkori élményekkel. Arra az eredményre jutottak, hogy az ACE-k magasabb száma összefüggésbe hozható azzal, hogy a személy korábban nyúl először opiáthoz, a túladagolás lehetőségével és a jelenlegi használattal is. Az ACE-k halmozódása ezenfelül növeli annak a valószínűségét, hogy a személy már fiatal felnőttként szerhasználó lesz (Shin et al., 2018). Brett és munkatársai (Brett et al., 2018) szerint hatékony eszköz lehet a negatív gyermekkori élmények következtében megjelenő problémás alkoholfogyasztás káros hatásainak mérséklésére a mindfulness-képességek fejlesztése.

Az abortuszok és mesterséges terhességmegszakítások prevalenciája jelen kutatásban kiemelkedően magas a több ACE-ről beszámoló személyek esetében. Ez az eredmény megfelel a nemzetközi eredményeknek, hiszen azokban is hasonló tendenciákat térképeztek fel. Kerkar és munkatársai azt találták, hogy azon nők között, akik 4 vagy annál több negatív gyermekkori élményről számoltak be, 1,9-szer nagyobb volt a valószínűsége, hogy az első terhesség során elvetéljenek, illetve 1,7-szer nagyobb volt az esélye annak is, hogy ez bármelyik terhességük során megtörténjen. Fontos kiemelni, hogy egyes ACE-típusoknak nagyobb szerepük van a spontán terhességmegszakítások kapcsán, ilyen például az érzelmi és a fizikai bántalmazás (Kerker et al., 2021).

A fejlődéslelektani elméletek szerint az egészséges és biztonságos kötődés a gondviselővel, tanárokkal, a megfelelő kortárskapcsolatok és a pozitív önkép megalapozói az egészséges felnőttkori kapcsolatok kialakításának és az adaptív szociális funkcionálásnak (Narayan et al., 2018). Ennek értelmében fontos megtalálni azokat a legfontosabb gyermekkori védőfaktorokat, amelyek ilyen formában biztonságossá teszik a gyermekkort, és elősegítik a reziliencia fejlődését. A negatív gyermekkori élmények mellett így kockázatcsökkentő/pozitív gyermekkori élményeket is el tudunk különíteni (ellen-ACE-k). Ilyen védőfaktor többek között a gondviselő, aki mellett biztonságosan érezheti magát a gyermek, egy jó barát, megfelelő iskolai környezet gondoskodó tanárokkal, megfelelő lakóközeg, minőségi szabadidős tevékenység, kiszámíthatóság és jó önkép. E tényezők megléte pozitív hatással van a mentális és a fizikai egészségre is, például védenek a depresszióval, a stresszel vagy a rossz alvásminőséggel szemben is (Crandall et al., 2019). Crandall és munkatársai a kutatásuk során arra jutottak, hogy a counter-ACE-k, vagyis ellen-ACE-k nagyban képesek semlegesíteni a negatív gyermekkori élmények egészségre gyakorolt káros hatásait. Valamint felnőttkorban a származási családdal való kapcsolattartást is elősegíti e kockázatcsökkentő gyermekkori élmények/feltételek megléte.

Sloven és munkatársai (Sloven et al., 2017) azt vizsgálták, hogy a pozitív gyermekkori élmények (pl. érzelmi támogatottság, állandó lakhely, kétszülős család stb.) összefüggésbe hozhatók-e a középkorú emberek kardiovaszkuláris egészségével. Arra az eredményre jutottak, hogy a több

pozitív gyermekkori tapasztalat ideálisabb egészségi állapotot jelent felnőttkorban a kardiovaszkuláris megbetegedéseket illetően. Ezt a kapcsolatot három tényező mediálta: az iskolázottság, a depresszív epizód kialakulása az élettartam során, valamint a szociális támogatottság. Egy friss szlovén kutatás (Kuhar & Kocjan, 2021) szintén összefüggést talált a pozitív gyermekkori élmények és a fizikai egészség között. Kevésbé volt gyakori a légúti vagy emésztőrendszeri megbetegedés, a krónikus fejfájás vagy hát- és nyakfájdalom azoknál a személyeknél, akik az átlagnál több pozitív gyermekkori tapasztalatról számoltak be. Ezzel egyetemben az olyan egészségkárosító viselkedésformák is kevésbé voltak jellemzők, mint a dohányzás, a droghasználat vagy a fizikai inaktivitás.

A reziliencia konstruktumának kérdése és az ACE-k vonatkozásában folytatott empirikus kutatási háttere az elmúlt évek során a tudományos diskurzus homlokterébe került, ugyanis a mentális és fizikai egészségre gyakorolt pozitív, illetve protektív hatásainak kutatása az utóbbi időben megsokszorozódott. A reziliencia tulajdonképpen a jó alkalmazkodást jelenti olyan helyzetekben, mint egy negatív életesemény, trauma, tragédia, fenyegetés, vagy komoly stresszkeltő szituációkban, például szociális vagy egészségügyi problémák, munkahelyi stressz esetén. A reziliencia magába foglalja az egyensúlyi helyzetbe való „visszabillenést” és a személyes növekedési lehetőséget is az Amerikai Pszichológiai Társaság szerint. Sciaraffa, Zeanah és Zeanah 2018-as tanulmányukban (Sciaraffa et al., 2018) arról írnak, hogy a negatív gyermekkori élmények és a biztonságos kötődés hiánya miképpen befolyásolja negatívan a gyermekek agyának fejlődését. A legfontosabb tényező, amely segíthet abban, hogy egészséges és sikeres felnőttek váljanak ezekből a traumatizált gyermekekből, az a reziliencia fejlesztése, hiszen ennek segítségével nemcsak hogy kezelni tudják a negatív életeseményt, de a trauma akár növekedéshez, a személyiség pozitív irányú változásához is vezethet. Az ACE-kutatások során a reziliencia fejlesztésére és a negatív gyermekkori élmények káros hatásainak csökkentésére három egymással szorosan átfedésben lévő „védelmi rendszert” írtak le, amelyekben a gondozóknak, tanároknak megfelelő figyelmet, foglalkozást és oktatást kell nyújtaniuk a gyerekeknek. A három védelmi rendszer: 1. a személy saját képességeinek fejlesztése és hangsúlyozása; 2. olyan gondozó személy jelenléte, aki mellett azt érzi a gyermek, hogy van kihez tartoznia, és van, aki törődik vele; illetve 3. protektív, bizalmi

környezet a megfelelő kulturális normákkal. A gyermek saját képességei fejlesztésének segítése több részből áll, ilyen például az önkontroll, az aszszertivitás vagy az érzelemszabályozás fejlesztése különböző módszerekkel. Ahhoz, hogy a gondviselő megfelelő bizalmi kapcsolatot alakíthasson ki a gyermekkel, elengedhetetlen, hogy dicsérje őt, következetesen jelen legyen az életében, és rendelkezésére álljon, ha szüksége van rá, illetve jelezzen vissza a gyermek érzelmeire. Ha mindezen feltételek adottak a megfelelő környezetben, akkor a gyermek képes lehet az esetleges negatív és traumatikus élményekkel megbirkózni, elkerülve ezzel a hosszú távú káros hatásokat. Ezért is nagyon fontos a prevenció és az, hogy az illetékes személyek időben felismerjék a problémát, és megoldást keressenek. Kutatásunk következő szakaszában a fókusz a pozitív gyermekkori élményekre kerül, a leghatásosabb protektív tényezők feltérképezése érdekében. Ezek támogatásával ugyanis rengeteg gyermeknek lehetne biztonságosabb gyermekkort biztosítani, amely a teljes társadalom testi és lelki egészségi állapotára kedvező hatással lehetne.

Jelen kutatás folytatásaként érdemes és fontos lenne a későbbiekben egy országos szintű, nagymintás vizsgálatot is végezni, hogy feltárjuk a pontos összefüggéseket a teljes hazai lakosság körében. Ezáltal kidolgozhatók lennének olyan, a pozitív gyermekkori élményeken alapuló, azokat elősegítő és az ACE-k hatásának semlegesítésére törekvő népegészségügyi programok, amelyek akár a magyar népességcsökkenést is lassíthatnák, illetve kollektív életminőség-javulást eredményeznének. Ez azért is rendkívül fontos, mert 2019-ben például a lakosság 5,2%-a nagyívó volt (KSH, 2021a), ami több mint 508 000 embert jelent. Az öngyilkosságok száma is kiemelkedően magas hazánkban, a tavalyi évben több mint 1700-an vetettek véget önkezüleg az életüknek (KSH, 2021b), jelen kutatás adataiból pedig látszik, hogy az öngyilkosság kockázatát jelentősen növelik a negatív gyermekkori élmények. Ha tehát sikerülne megfelelő prevencióval és edukációval a kört valahol megszakítani, a traumatizált gyerekek felnőttkorukban nem örökítenék tovább ezeket a tanult maladaptív viselkedésformákat, ami akár demográfiai növekedéshez is vezethetne a jövőben.

4. Limitációk

A kutatás kapcsán felmerülő egyik legfontosabb limitáció a minta nem reprezentatív volta. Bár igyekeztünk minél szélesebb körben minél több csoportot tartalmazó mintát kialakítani, és törekedtünk egy magasabb, már statisztikailag is kielégítő elemszám elérésére, a csoportok specifikuságából adódóan a következtetéseinket nem terjeszthettük ki az egész populációra. Ezért lenne fontos országos, reprezentatív vizsgálatot végezni, hogy a teljes magyar lakosság körében feltárhassuk az ACE-k mintázatait és hatásait.

Habár a kutatás során célul tűztük ki, hogy az adatfelvételt azonos elemszámok (min. 100 fő) eléréséig folytatjuk az egyes csoportokban, sajnos a minta sokszínűségéből fakadóan ezt nem sikerült kiviteleznünk, mivel egyes csoportok tagjai nehezebben elérhetőnek bizonyultak (pl. börtönlakók), vagy egyébként is kisebb, specifikusabb csoportot alkotnak a többi csoporthoz képest. Ezért a mintán belüli csoporteloszlás egyenetlen, így nem tudtunk megfelelő összehasonlításokat végezni az egyes alcsoportok között. Továbbá a kontrollminta elemzése során azt tapasztaltuk, hogy bár eredetileg kontrollszemélyként töltötték ki a kérdőívet, számos szenvedélybeteg is bekerült a mintába, így ez is problémaként jelent meg a csoportok összehasonlítása során. Ennek következtében nem kaptunk képet az egyes csoportok közötti különbségekről, csupán az általunk kialakított, ACE-kategóriák szerinti csoportbontás eredményeit tudtuk kiértékelni.

A kutatás keresztmetszeti jellege egyes kérdések tekintetében szintén limitáló tényező lehet, így a későbbi kutatási fázisok során érdemes lehet hosszmetzeti vizsgálatokat is végezni.

Meg kell említenünk az írásbeli adatfelvételtől eredő limitációkat is. A kérdőív számos összetett kérdést tartalmaz, így a kitöltés során elkerülhetetlenek az esetleges félreértések, félreolvasások. Emellett nem elhanyagolható az a tényező sem, hogy a kérdések megértése és alapos átgondolása nehézséget okozhatott az alacsony olvasási és megértési képességekkel rendelkező vizsgálati személyeknek. Így a kérdőív harmadik változatának kidolgozása során már különös figyelmet fordítottunk arra, hogy a kérdéseket egyszerűbben, érthetőbben fogalmazzuk meg.

A kérdőívet 18. életévüket betöltött személyek tölthették ki, azonban a kérdőív jelentős része a gyermekkorra vonatkozó kérdéseket tartalmazott, így még egy limitációval kellett számolnunk, a felidézési torzítások jelenségével. A vizsgálati személyek sokszor nem vagy tévesen emlékeznek életük bizonyos eseményeire, mely torzítás kihathat a statisztikai eredményekre.

Felhasznált irodalom

- Brett et al. (2018) = Brett, I. E., Espeleta, C. H., Lopez, V. S., Leavens, L. E., & Leffingwell, R. T. (2018). Mindfulness as a mediator of the association between adverse childhood experiences and alcohol use and consequences. *Addictive Behaviors*, 84, 92–98.
- CDC (2021) = Centers for Disease Control and Prevention. (2021). *About the CDC-Kaiser ACE Study*. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/aces/about.html> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Crandall et al. (2019) = Crandall, A., Miller, R. J., Cheung, A., Novilla, K. L., Glade, R., Novilla, L. M., ... Hanson, L. C. (2019). ACEs and counter-ACEs: How positive and negative childhood experiences influence adult health. *Child Abuse & Neglect*, 96,
- Felitti, V. J., & Anda, R. F. (2009). The Relationship of Adverse Childhood Experiences to Adult Medical Disease, Psychiatric Disorders, and Sexual Behavior: Implications for Healthcare. In Lanius, R., & Vermetten, E., *The Hidden Epidemic: The Impact of Early Life Trauma on Health and Disease* (pp. 77–87). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Felitti et al. (1998) = Felitti, J. V., Anda, F. R., Nordenberg, D., Williamson, F. D., Spitz, M. A., Edwards, V., ... Marks, S. J. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults – The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4) 245–258.
- Gál et al. (2020) = Gál, M., Makara, M., & Matuszka, B. (2020). A negatív gyermekkori élmények összefüggései az iskolai végzettséggel és az öngyilkossággal. *Gyermekgyógyászati Továbbképző Szemle*, (25), 5–9.
- Hughes et al. (2017) = Hughes, K., Bellis, A. M., Hardcastle, A. K., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., ... Dunne, P. M. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*, 2(8), 356–366.
- Kerkar et al. (2021) = Kerkar, S., Shankar, A., BoyntonJarrett, R., & Harville, W. E. (2021). Adverse Childhood Experiences are Associated with Miscarriage in Adulthood: The GROWTH Study. *Maternal and Child Health Journal*, 25(3), 479–486.
- KSH (2021a) = *A népesség megoszlása alkoholfogyasztási szokások szerint*. (2021). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0038.html (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- KSH (2021b) = *Halálozások a gyakoribb halálokok és nem szerint*. (2021). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0010.html (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)

- Kuhar, M., & Kocjan, Z. G. (2021). Associations of adverse and positive childhood experiences with adult physical and mental health and risk behaviours in Slovenia. *European Journal of Psychotraumatology*, 12(1), 1924953.
- Lensch et al. (2021) = Lensch, T., Clements-Nolle, K., Oman, F. R., Evans, P. W., Lu, M., & Yang, W. (2021). Adverse Childhood Experiences and Suicidal Behaviors Among Youth: The Buffering Influence of Family Communication and School Connectedness. *Journal of Adolescent Health*, 68(5), 945–952.
- Merrick et al. (2017) = Merrick, T. M., Ports, A. K., Ford, C. D., Afifi, O. T., Gershoff, T. E., & Grogan-Kaylor, A. (2017). Unpacking the impact of adverse childhood experiences on adult mental health. *Child Abuse & Neglect*, 69, 10–19.
- Mosley-Johnson et al. (2019) = Mosley-Johnson, E., Garacci, E., Wagner, N., Mendez, C., Williams, S. J., & Egede, E. L. (2019). Assessing the Relationship between Adverse Childhood Experiences and Life Satisfaction, Psychological Well-being, and Social Well-Being: United States Longitudinal Cohort 1995-2014. *Quality of Life Research*, 28(4), 907–914.
- Narayan et al. (2018) = Narayan, J. A., Rivera, M. L., Bernstein, E. R., Harris, W. W., & Lieberman, F. A. (2018). Positive childhood experiences predict less psychopathology and stress in pregnant women with childhood adversity: A pilot study of the benevolent childhood experiences (BCEs) scale. *Child Abuse & Neglect*, 69, 19–30.
- Sciaraffa, A. M., Zeanah, D. P., & Zeanah, H. C. (2018). Understanding and Promoting Resilience in the Context of Adverse Childhood Experiences. *Early Childhood Educ J*, 46, 343–353.
- Shin et al. (2018) = Shin, H. S., McDonald, E. S., & Conley, D. (2018). Patterns of adverse childhood experiences and substance use among young adults: A latent class analysis. *Addictive Behaviors*, 78, 187–192.
- Slopen et al. (2017) = Slopen, N., Chen, Y., Guida, L. J., Albert, A. M., & Williams, R. D. (2017). Positive childhood experiences and ideal cardiovascular health in midlife: Associations and mediators. *Preventive Medicine*, 97, 72–79.
- Stein et al. (2017) = Stein, D. M., Conti, T. M., Kenney, S., Anderson, J. B., Flori, N. J., Risi, M. M., & Bailey, L. G. (2017). Adverse childhood experience effects on opioid use initiation, injection drug use, and overdose among persons with opioid use disorder. *Drug and Alcohol Dependence*, 179, 325–329.
- WHO (2018) = *Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ)*. (2018). Geneva: World Health Organization.

Párkapcsolat, gyermeknevelés és társas támogatottság mint az élettel való elégedettség fontos tényezői az Európai lakossági egészségfelmérés adatainak tükrében¹

Rövid Irén (Központi Statisztikai Hivatal)

1. Bevezetés: a tanulmány témája, relevanciája

Kopp Mária és Skrabski Árpád (2020) kutatásai alapján jól tudjuk, hogy a valódi boldogság, ahogy vélhetően az élettel való elégedettség is, sokkal inkább folyamatként, egy állandó tevékeny munkálkodás eredményeként írható le, mint hogy egy állapotot jelöljön. 1988-ban indították útjára a magyar lakosság testi, lelki egészségi állapotát, jóllétét vizsgáló országos reprezentatív felmérést hazánkban Hungarostudy néven, melyre hét-, illetve háromévente szokott sor kerülni, legutóbb 2021-ben volt. Kopp Mária számos, empirikus adaton alapuló megállapítása napjainkban is hasznos iránytű lehet a számunkra, hiszen segíthet például, hogy megértsük, mit is jelent pontosan a boldogság, mi az, ami leginkább befolyásolja az életminőségünket. A pozitív pszichológia szerint ugyanis a boldogság leginkább az élet értelmében keresendő, melyet azonban számos tényező befolyásol (Kopp & Skrabski, 2020).

Érdemes tehát azt is szem előtt tartanunk, hogy az, mennyire vagyunk elégedettek az életünkkel, számos tényezővel hozható összefüggésbe. Befolyásolhatja például az életkorunk, iskolai végzettségünk, jövedelmi helyzetünk, de ahogyan a kutatások jelzik, a családi állapotunk, a társas támogatottság érzése, valamint az is, hogy él-e a háztartásunkban gyermek. A témában megjelent egyes kutatások fontos megállapítása, hogy azok, akik tartós párkapcsolatban, különösen házasságban élnek, valamint gyermeket nevelnek, elégedettebbek az életükkel, mint azok, akiknek nincsen gyermek a háztartásában, illetve egyedül, házas- vagy élettárs nélkül élnek (Aassve et al.,

¹ A jelen dokumentum a Központi Statisztikai Hivatal 2019. évi „Európai lakossági egészségfelmérés” adatállománya felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag Rövid Irén mint szerző szellemi termékei.

2016; Balbo & Arpino, 2016; Cargan, 1981; DePaulo & Morris, 2005; Diener et al., 1999; Haller & Hadler, 2006; Hertel et al., 2007; Ho, 2015; Hradil, 1995; 2003; Molnár & Kapitány, 2014; Nelson & Coffey et al., 2019; Radó, 2019; Shapiro & Keyes, 2008; Verbakel, 2012). A társas támogatás, vagyis a hozzánk közel álló emberek, családtagjaink, barátaink, szomszédaink által nyújtott érzelmi és anyagi biztonság, az összetartozás érzése a testi, lelki egészségünkre, életminőségünkre is jótékonyan hathat (Kopp & Skrabski, 2020; KSH, 2021; Magyaródi & Oláh, 2020).

Ha az étellel való elégedettséget leginkább befolyásoló tényezők után kutatunk, nemcsak longitudinális, azaz követéses, hanem keresztmetszeti, vagyis egy adott időpontra vonatkozó adatfelvételek is támpontot nyújthatnak. A 15 éves és idősebb, magánháztartásban élő magyarok reprezentatív mintáján megvalósuló Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF) magyarországi adatai, amelyre jelen tanulmány empirikus része is épül, éppoly hasznos információforrást jelenthet, mint azok, melyek egy bizonyos időtartam alatt kísérik végig a mintába kerülő személyek életének, életkörülményeinek az alakulását. A keresztmetszeti felmérések révén ugyanis lehetőségünk nyílik arra, hogy részletesen feltérképezzük azokat a tényezőket, amelyek a lakosság elégedettségi szintjét leginkább meghatározzák, hiszen nagy felbontású képet adnak egy-egy vizsgálati szempont esetében.

Jelen tanulmány célja sokrétű. Többek között az Európai lakossági egészségfelmérés legfrissebb rendelkezésre álló, 2019. évi adatai alapján mutatja be a 15 éves és idősebb magyarok főbb társadalmi-demográfiai jellemzőit. Ugyanis ahhoz, hogy a szubjektív életkörülményekről képet alkothassunk, ismernünk kell a vizsgált népesség bizonyos szempontok szerinti megoszlását, hiszen azok meghatározzák jóllétünket. A tanulmány továbbá arra is keresi a választ, hogy az étellel való elégedettség szempontjából van-e összefüggés a párkapcsolat léte, formája vagy hiánya, a gyermeknevelés, valamint a társas támogatottság érzése között. Éppen ezért az úgynevezett párkapcsolati, gyermeknevelési státusz, melyet a 2001. és a 2011. évi népszámlálás, valamint a 2016. évi mikrocenzus („kis” népszámlálás) adataira épülő korábbi kutatómunkám során alakítottam ki (Rövid, 2020), alkalmas lehet arra, hogy az előbbieknél jóval frissebb, 2019. évi adatok alapján részletesen is szemügyre vegyük a párkapcsolat, a gyermeknevelés és az étellel való elégedettség közötti összefüggés alakulását.

A kutatási téma relevanciáját többek között jelzi az is, hogy az elmúlt évtizedekben kitolódott a házasságkötés és a gyermekvállalás átlagos életkora. Míg 1990-ben a férfiak átlagosan 25, a nők 22 évesen álltak először anyakönyvvezető elé, addig 2020-ban már 33, illetve 30 évesek voltak első házasságkötésük időpontjában. A nők 1990-ben 23, 2020-ban pedig 29 évesek voltak, amikor megszületett az első gyermekük.²

A háztartások összetétele is jelentősen megváltozott az utóbbi évtizedekben. Bár a 2016. évi mikrocenzus adatai szerint a háztartások legnagyobb része (53%) továbbra is párkapcsolaton (házasságon vagy élettársi kapcsolaton) alapul, 1970 és 2011 között az egyszemélyes háztartások aránya folyamatosan emelkedett, 2016-ban némileg csökkent, ekkor a háztartások 30%-ában élt csak egy személy. Az egyszülős háztartások aránya is alapvetően emelkedő tendenciát mutat, 2016-ban 12%-ot tett ki. Sőt az OECD (2011) jelentése szerint várhatóan az egyszülős családok aránya 2025–2030-ra szinte valamennyi OECD-tagországban tovább emelkedik majd. A családszerkezetünk tehát más európai országokhoz hasonlóan a korábbi évtizedekhez képest változatosabb képet mutat, ami feltehetően a jövőbeli folyamatokban is tükröződni fog.

Az előbb felvázolt társadalmi változások a lakosság mentális közérzetének alakulásában is tükröződhetnek, ezért különösen fontos, hogy jobban megismerjük az élettel való elégedettség és a párkapcsolati, gyermeknevelési státusz közötti összefüggéseket. A társas támogatottság érzése, azaz a számunkra fontos, érzelmi és anyagi támaszt nyújtó, hozzánk közel álló emberek is növelhetik az elégedettségünk mértékét, különösen a társ nélküli, egyedülálló szülőknek, valamint az egyedül élő nőtleneknek, hajadonoknak jelenthet ez biztos támpontot.

2. Elméleti háttér

A tanulmány elméleti hátterét a második demográfiai átmenet elmélete, valamint a családformák pluralizációs tézise jelenti, de fontos kiindulópontnak tekinthetők azok a kutatások is, amelyek a szubjektív jóllét és a párkapcsolat, valamint a gyermeknevelés közötti összefüggésre mutatnak rá. Továbbá azokra a szakirodalmi megállapításokra is nagy

² Forrás: http://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0016.html; http://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0007.html (letöltés ideje: 2022. 01. 14.).

hangsúlyt fektet, melyek a társas támogatottság szerepét jelzik a mentális közérzet, étellel való elégedettség tekintetében.

2.1. A második demográfiai átmenet elmélete

A második demográfiai átmenet koncepciója a demográfiai folyamatokban megfigyelt átalakulásokat az individualizációval, az érték- és normarendszer megváltozásával hozta összefüggésbe. A hagyományos értékrenddel szemben ugyanis előtérbe kerültek az önmegvalósítást célzó, individuális érdekek (Lesthaeghe & Surkyn, 2012; Murinkó, 2013; Sobotka, 2008; Spéder, 2004; Spéder & Kapitány, 2007; Tárkányi, 2008; Van de Kaa, 2002).

A második demográfiai átmenet elméletének főbb mozzanatait elsőként Van de Kaa (2002) összegezte. Kutatásai során többek között arra a következtetésre jutott, hogy a második demográfiai átmenet a születési arányszámok csökkenésével, az első házasságkötés átlagéletkorának kitolódásával, a válások számának emelkedésével, az élettársi kapcsolatok elterjedésével, valamint a teljes termékenységi arányszám reprodukciós szint alatti stagnálásával jellemezhető.

Tárkányi Ákos meglátása szerint az 1960-as évektől a társadalom termékenységi mutatója is mérséklődött, ami a gazdasági növekedés lassulásával is összefüggésbe hozható. 1975 és 1985 között „a fejlett országokban viszont többnyire megállt mind a termékenység, mind a házasodás arányának csökkenése abban az értelemben, hogy a mutató nem, vagy alig csökkent a továbbiakban” (Tárkányi, 2008: 408). Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy a megváltozott gyermekvállalási szokások a nők munkaerőpiacon való tömeges megjelenésével, valamint a fogamzásgátló tabletták elterjedésével is összefüggésbe hozhatóak.

2.2. A családformák pluralizációs tézise

A családok szerkezetében megfigyelt változásokat szokták a családformák pluralizációjának tételével is magyarázni, melynek egyik legismertebb megállapítása, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen mérséklődött a házasságra épülő gyermekes családok társadalmon belüli súlya, nőtt viszont az élettársi kapcsolatban élők, az egyszülős családok, valamint a mozaikcsaládok aránya. Emelkedik még a gyermektelen, társ nélkül élő személyek

részaránya is. A házasságon kívüli együttélés, az úgynevezett látogató kapcsolatok (LAT) mind népszerűbbé válása, valamint a házasságok felbomlását követő újabb frigyek kötése mind az újabb családformák körébe illeszkedik (Földházi, 2008; Harcsa & Monostori, 2014; Monostori, 2015; Murinkó, 2012; Tóth, 2006; Vaskovics, 2002; 2014; Vörös & Kovács, 2013).

A családszerkezeti változások makro- és mikroszinten is tetten érhetők. Míg előbbi a különböző család- és együttélési formák társadalmon belüli súlyát, időbeli változását jelzi, addig utóbbi az egyén élethelyzetében bekövetkezett főbb sajátosságokra hívja fel a figyelmet. Az is mikroszintű megközelítésnek tekinthető, ha azokra a gyermekekre, nőkre és férfiakra fókuszálunk, akik az életük egy bizonyos szakaszában egyszülős családban vagy egyedül éltek. Az együttélési formákban bekövetkezett átalakulásokat tehát nemcsak ösztársadalmi, hanem egyéni szinten is vizsgálhatjuk, melyek közvetve vagy közvetlenül az adott társadalomról közölnek információkat.

2.3. A párkapcsolat, gyermeknevelés és a szubjektív jóllét közötti összefüggés

Az aktuális párkapcsolat léte, formája vagy éppen hiánya befolyásolja az életkörülmények szubjektív megítélését (Cargan, 1981; DePaulo & Morris, 2005; Diener et al., 1999; Haller & Hadler, 2006; Hertel et al., 2007; Ho, 2015; Hradil, 1995; 2003; Shapiro & Keyes, 2008; Verbakel, 2012). A párkapcsolat mellett a gyermek léte vagy nem léte a háztartásban is jelentős szerepet tölt be a szubjektív jóllét szempontjából (Aassve et al., 2016; Balbo & Arpino, 2016; Molnár & Kapitány, 2014; Nelson & Coffey et al., 2019; Radó, 2019). Az e területen zajló, korábbi kutatások tapasztalatai alapján azt feltételezem, hogy mindkét előbb említett tényező pozitívan befolyásolja az életminőséget.

Verbakel (2012) meglátása szerint, ha a törvényes családi állapot helyett a „jelenlegi párkapcsolati státusz” („*current partnership status*”; Verbakel, 2012: 206) szerint vesszük szemügyre az étellel való általános elégedettség alakulását, akkor a kapott eredmények sokkal inkább tükrözni fogják az adott párkapcsolati állapotnak megfelelő szubjektív élethelyzetet. Kutatási eredményei szerint a házások a legelégedettebbek az életükkel,

őket követik a rangsorban az élettársak, a látogató párkapcsolatban élők, a szinglik, az özvegyek, valamint az elváltak.

Az érzelmi támogatás, amit egy gondoskodó társ, egy házasság nyújthat a feleknek, a férfiak számára különösen meghatározó (Diener et al., 1999). Egy gyermek születése mindkét nem esetében az étellel való elégedettség emelkedéséhez járulhat hozzá. Azonban Radó Márta (2019) arra is rámutatott, hogy míg a gyermek a nőknek hosszabb, a férfiaknak csak rövidebb távon növeli az általános elégedettségét.

2.4. A társas támogatottság és az étellel való elégedettség közötti kapcsolat

Ahogy már számos kutatás rámutatott, életminőségünket többek között az is befolyásolhatja, hogy érezzük-e a hozzánk közel álló emberek, családtagjaink, barátaink, szomszédaink támogatását, ha érzelmi, anyagi megpróbáltatással szembesülünk. A társas támogatottság az egészségi állapotunkra is jótékonyan hathat, kapcsolataink hozzájárulhatnak mentális jóllétünk megőrzéséhez, immunrendszerünk megerősítéséhez (Losonczi, 2001). Ismert továbbá az is, hogy akiket erősen támogatnak, azok ritkábban küzdenek testi, lelki nehézségekkel is (KSH, 2021). A társas kapcsolatok zavaraira, hiányára vezethető vissza többek között a férfiak korai halálozása is (Kopp, 2010).

Bár a társas támogatottság vizsgálatára többféle megközelítésmód létezik, mégis van olyan nemzetközi ajánlás, amelyet szem előtt tarthatunk. Kopp Mária és Skrabski Árpád dolgozta ki hazánkban elsőként az R. A. Caldwell, J. L. Pearson és R. J. Chin (1987) által létrehozott Társas Támogatás kérdőívet, melynek köszönhetően többek között megtudhatuk, hogy a nők esetében a tágabb társas kapcsolatok hiánya meglehetősen fontos előjele az egészségi állapot alakulásának, a férfiak számára pedig az érzelmi biztonság, a házasság meghatározó az életminőség szempontjából (Kopp, 2010; Kopp & Skrabski, 2020).

3. Adatok és módszerek

A tanulmány empirikus része keresztmetszeti adatokra épül, hiszen a legfőbb célja az, hogy részletesen megvizsgálja, mely tényezők befolyásolják leginkább az étellel való elégedettség alakulását hazánkban.

Életminőségünket ugyanis számos tényező befolyásolhatja, melyeket e felmérések alapján is részletesen szemügyre vehetünk. Éppen ezért az ötévente sorra kerülő, Európai lakossági egészségfelmérés legfrissebb rendelkezésre álló, 2019. évi magyarországi adatait használok fel ahhoz, hogy bemutassam az étellel való elégedettség alakulását különböző szempontok szerint, különös hangsúlyt fektetve a párkapcsolatra, a gyermeknevelésre és a társas támogatottságra. A magánháztartásban élő, 15 éves és annál idősebb népesség körében végrehajtott felmérés a vélt és a valós egészségi állapot mellett többek között a szubjektív jólléttel kapcsolatban is tartalmazott kérdéseket, így például az étellel való elégedettség vizsgálatára is lehetőségünk nyílik.

Az életkörülményeket egészen a 2000-es évek elejéig szinte kizárólag objektív tényezők mentén vizsgálták, melyek közé tartozik az ország gazdasági fejlettségét jelző GDP is. A 2009-es Stiglitz–Sen–Fitoussi-féle bizottsági jelentés ugyanakkor már az egyéni értékelésen alapuló, szubjektív mutatók fontosságát is hangsúlyozta (OECD, 2008; Stiglitz et al., 2009). Az objektív, tényszerű, elsősorban a társadalom egészéről információval szolgáló indikátorok mellett ugyanis egyre nagyobb igény mutatkozik olyan mutatók használatára is, amelyek az egyének által megélt élethelyzetet is szemléltethetik (ESS, 2011).

Jelen tanulmány középpontjában a szubjektív jóllét egyik kulcsváltozójának, az étellel való elégedettségnek a megítélése áll. A szubjektív jóllétnek több különböző megközelítésmódja ismert (Molnár & Kapitány, 2006), melyek közös jellemzője, hogy a szubjektív jóllétet multidimenzionális jelenségnek tekintik (Diener, 1994; Rojas, 2004): objektív és szubjektív tényezők egyaránt befolyásolják jóllétünket. Az OECD szerint például „a szubjektív jóllét az emberek életének, a velük történt eseményeknek, a testükkel, a gondolataikkal és az életkörülményeikkel kapcsolatos különböző értékeléseiknek a gyűjtőfogalma” (OECD, 2013, idézi Kelemen & Schwartz, 2016). Allardt (1973) objektív és szubjektív mutatókat egyaránt tartalmazó koncepciója („*having, loving, being*”; Allardt, 1973: 4) kitér a jóllét anyagi feltételeire, realizációs szintjére („*having*”), a kapcsolatok mennyiségére, minőségére, a társadalmi integrációra, a szolidaritás mértékére („*loving*”) és az önmegvalósítás érzetére is („*being*”). A mutatók körét leszűkítve később egy olyan indikátort alakított ki, amely három

(materiális, szociális, személyes fejlődés) objektív mérőszámmal fejezte ki a szubjektív életminőség alakulását.

A tanulmány elsősorban az OECD szubjektív jóllétre vonatkozó fogalmát veszi alapul, így a szubjektív életkörülmények alakulását az étellel való elégedettségen keresztül mutatja be keresztmetszeti adatok segítségével.

4. Operacionalizálás, módszertani megfontolások

Az étellel való elégedettség vizsgálatára egy 0-tól 10-ig terjedő skála állt a kérdezettek rendelkezésére. Minél magasabb átlagértéket jelölt meg valaki, annál inkább elégedettségről számolt be. Az átlagértékek különböző szempontok szerinti bemutatása mellett a tanulmány arra is nagy hangsúlyt fektet, hogy lineáris regresszió segítségével megvizsgálja, hogyan befolyásolja többek között a párkapcsolat, a gyermeknevelés, valamint a társas támogatottság érzése az étellel való elégedettséget.

Ahhoz, hogy a párkapcsolat és a gyermeknevelés, valamint az étellel való elégedettség közötti összefüggést vizsgálni tudjuk, a 2001. és a 2011. évi népszámlálás, valamint a 2016. évi mikrocenzus adatai alapján, részben Verbakel (2012) nyomán létrehozott, úgynevezett párkapcsolati, gyermeknevelési státusz változót hívjuk segítségül, amely hat kategóriát tartalmaz: 1. egyedülálló szülők; 2. gyermeket nevelő házaspárok; 3. gyermeket nevelő élettársak; 4. gyermektelen házaspárok; 5. gyermektelen élettársak; 6. egyedül élő nőtlenek, hajadonok.

Fontos azonban azt megemlíteni, hogy a tanulmány nem a teljes 15 éves és idősebb népességre, hanem annak egy meghatározott részére fókuszál, hiszen elsődleges célja az, hogy a párkapcsolat és a gyermeknevelés jóllétet befolyásoló szerepét vegye górcső alá. A csoportok kialakításánál éppen ezért az egyik szempont, amit figyelembe vettünk, az az, hogy leszűkítettük a gyermeket nevelők körét azokra, akik 25 évesnél fiatalabb gyermeket neveltek. Továbbá törekedtünk arra is, hogy a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők mellett az egyedül élők is részét képezzék a csoportoknak, ugyanakkor fiatal korösszetételük miatt közülük is a (a szinglikkel talán leginkább azonosítható) nőtlen, hajadon családi állapotúakat vizsgáltuk.

A párkapcsolat és a gyermeknevelés hatásának vizsgálatára létrehozott változó tehát nemcsak a családi állapotot, hanem a családban, háztartásban betöltött szerepet (családi állást) is figyelembe veszi, megteremtve a lehetőséget például arra, hogy a párok közül csak azokat vizsgáljuk, akik ténylegesen együtt élnek. Többek között Verbakel (2012) mutatott rá arra, hogy a „jelenlegi párkapcsolati státusz” („*current partnership status*”)³ alkalmasabb a szubjektív jóllétben mutatkozó eltérések vizsgálatára, mint a törvényes családi állapot. További előnye lehet a változó használatának, hogy a háztartásban élő gyermekek létét is figyelembe tudjuk venni az adatok értelmezése során.

Az egyes kategóriák értelmezése szempontjából azonban fontos azt is meghatározni, kit tekintünk gyermeknek. A gyermekek esetében az életkor szempontjából többféle lehatárolást szoktak alkalmazni. Statisztikai értelemben például mindenki gyermeknek számít, aki házasságban, élettársi kapcsolatban élő vagy gyermekét egyedül nevelő szülő gyermeke, függetlenül attól, hány éves, mi a családi állapota, illetve a megélhetési forrása.

Számos különböző gyakorlat létezik, amely eltér a statisztikai értelemben vett gyermek fogalmától. Előfordul ugyanis, hogy a 3 vagy 6 évesnél fiatalabbakat (Monostori, 2013) vagy éppen a 15 éven aluliakat, az úgynevezett gyermekkorúakat (Harcsa & Monostori, 2014; 2017; Monostori, 2015) sorolják a gyermekek közé. Az is gyakori, hogy az életkor szempontjából már nagykorúnak számító, de még a szülői házban élő felnőtt gyermekekre is koncentrálnak a vizsgálatok során, és egy tágabb korcsoportot jelölnek meg, mint például a 25 éves életkort (Harcsa & Monostori, 2017; Monostori & Murinkó, 2018).

Azonban figyelembe véve, hogy az utóbbi években megváltozott a felnőtté válás folyamata, és a fiatalok egy jelentős része a felnőttkor elérése után is a szülői házban marad, esetleg egy korábbi párkapcsolat felbomlása vagy anyagi okok miatt visszaköltözik a szüleihez (Harcsa & Monostori, 2018; Monostori & Murinkó, 2018; Murinkó, 2013), a 25 évesnél fiatalabbakat tekintjük gyermeknek.

³ Verbakel a következő kategóriákat különböztette meg: szinglilét; állandó párkapcsolat nélküli együttélés („*dating*”); élettársi kapcsolat, házasság, elváltak, özvegyek (Verbakel, 2012: 206).

Érdemes megemlíteni, hogy mivel a gyermekek esetében a 25 éves életkor jelenti a határvonalat, a párkapcsolati, gyermeknevelési státusz kialakítása során azokat a személyeket soroltuk a gyermeket nevelő házastársak és élettársak közé, akik 25 évesnél fiatalabb gyermeket neveltek. Tehát azok a házaspárok vagy élettársak, akiknek a háztartásában az előbb említettnél idősebb gyermek nevelkedik, nem számítanak a tanulmány szempontjából gyermeket nevelőknek, hanem a gyermektelen házások, illetve élettársak között szerepelnek.⁴

Az étellel való elégedettség és a párkapcsolati, gyermeknevelési státusz közötti összefüggés vizsgálata során érdemes azt is szem előtt tartani, hogy a gyermekvállalási hajlandóság és a támogatottság érzése is kapcsolatba hozható egymással. A korábbi kutatások tapasztalatai szerint azok vállalnak több gyermeket, akik érzik párjuk támogató hozzáállását (Kopp & Skrabski, 2020).

A társas támogatottságot egy a népesség mentális egészségére fókuszáló, Norvégiában végzett felvétel során kialakított mutató, az úgynevezett Oslo-3-skála alapján vettük szemügyre. A mutató elkészítéséhez 3 kérdésből álló, 14 elemű, a társas támogatottságra vonatkozó kérdéssor jelentette a támpontot, mely azt mutatja meg, mennyire érezzük a hozzánk közel álló emberek, barátaink, ismerőseink és a szomszédaink részéről érkező érzelmi és anyagi támogatást. Azok, akik a három kérdésre adott válaszokat pontozva összesen 3–8 pontot értek el, a gyenge támogatottságúak közé tartoztak, a 9–11 közepes, a 12–14 közötti pontszám erős támogatottságot jelent (KSH, 2018).

5. Kutatási eredmények

5.1. Leíró statisztikák – A vizsgált népesség főbb társadalmi, demográfiai jellemzői

Szubjektív jóllétünket, így azt is, mennyire vagyunk elégedettek az életünkkel, számos tényező befolyásolhatja. Éppen ezért ahhoz, hogy az étellel való elégedettség vonatkozásában releváns megállapításokat tehessünk, ismernünk kell a vizsgált népesség főbb társadalmi-demográfiai jellemző-

⁴ Ez nem befolyásolja jelentősen az eredményeket, mert 21 főt kellett az előbb említett ok miatt másik kategóriába sorolni.

it.⁵ Az elemzéshez használt állomány valamivel több mint 3300 fő adatait tartalmazta, csaknem felük a gyermektelen házaspárok, mintegy ötödük pedig a gyermeket nevelő házaspárok közé tartozott.

1. táblázat: A 15 éves és idősebb vizsgált népesség súlyozatlan számának alakulása (mintanagyság) párkapcsolati, gyermeknevelési státusz szerint, 2019

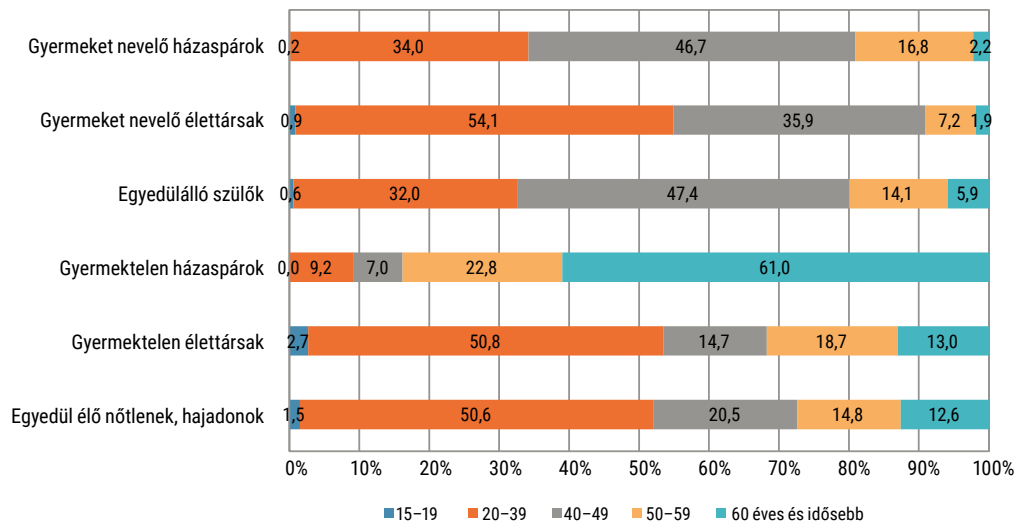
Párkapcsolati, gyermeknevelési státusz	Mintanagyság, fő
Gyermeket nevelő házaspárok	913
Gyermeket nevelő élettársak	210
Egyedülálló szülők	148
Gyermektelen házaspárok	1591
Gyermektelen élettársak	245
Egyedül élő nőtlenek, hajadonok	283
Összesen	3390

Forrás: Saját számítás a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

Függetlenül attól, hogy neveltek-e gyermeket az élettársi kapcsolatban élők, többségük még nem töltötte be a 40. életévét, de az egyedül élő nőtlenek, hajadonok több mint feléről is elmondható ugyanez. „Az első élettársi kapcsolatok nagy része (...) házasság előtti, ún. »próbaházasság«” (Spéder, 2005: 204), ezzel is magyarázható a fiatal korösszetételük. A gyermeket nem nevelő házaspárok 61%-a a 60 éves és idősebb korcsoportba tartozott, ami részben azzal is összefüggésbe hozható, hogy bár született gyermekük, felnőttkorba lépett, önállósodott, és elhagyta a szülői házat. Módszertani okok miatt így már nem a gyermeket nevelők között szerepeltek. Tíz egyedülálló szülő közül három a 20–39, csaknem öt pedig a 40–49 éves korcsoportba tartozott. A gyermeket nevelő házaspárok kor szerinti összetétele a gyermeküket egyedül nevelő szülőkéhez hasonlóan alakult.

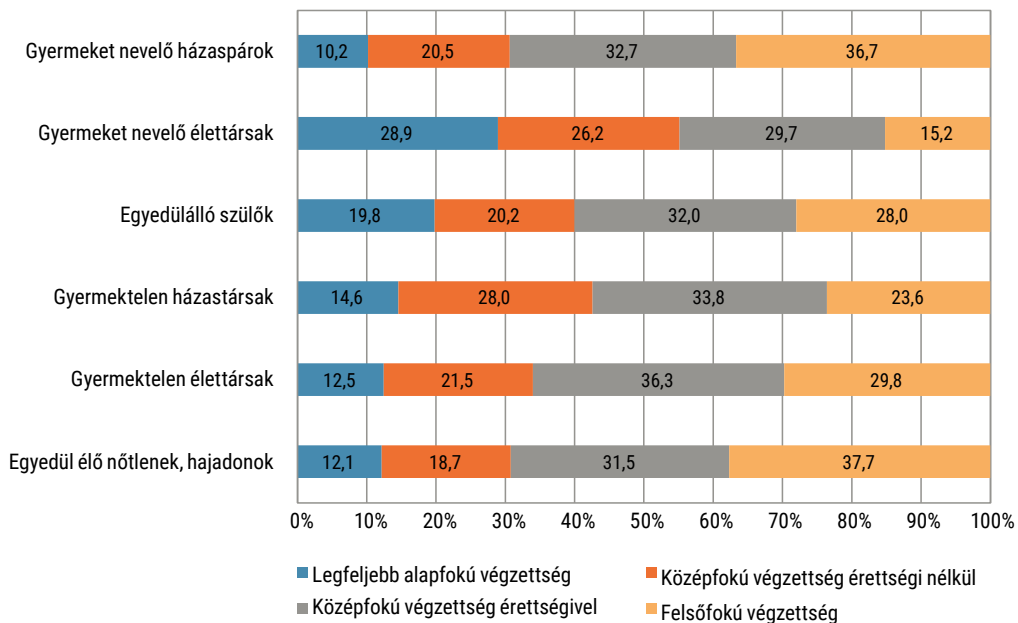
A különböző párkapcsolati, gyermeknevelési státuszba tartozók iskolai végzettsége is eltérést mutat. Arányaiban az egyedül élő nőtlenek, hajadonok, valamint a gyermeket nevelő házaspárok körében volt a legtöbbszörnek diplomájuk, a gyermeket nevelő élettársak körében pedig a legkevesebbeknek.

5 Bár a népesség főbb társadalmi-demográfiai jellemzőiről a tízévente sorra kerülő népszámlálások, valamint a háztartások 10%-os nagymintáján megvalósult, 2016. évi mikrocenzus részletesebb képet nyújtanak, mint az Európai lakossági egészségfelmérés, utóbbi is alkalmas arra, hogy bemutassuk a 15 éves és idősebbek egyes jellemzőit.

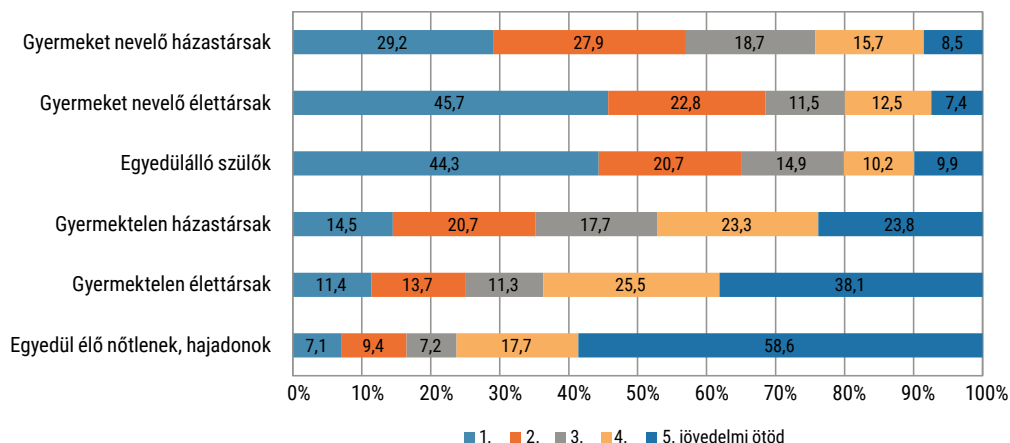
Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

1. ábra: A 15 éves és idősebb vizsgált népesség korcsoport szerinti megoszlása párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

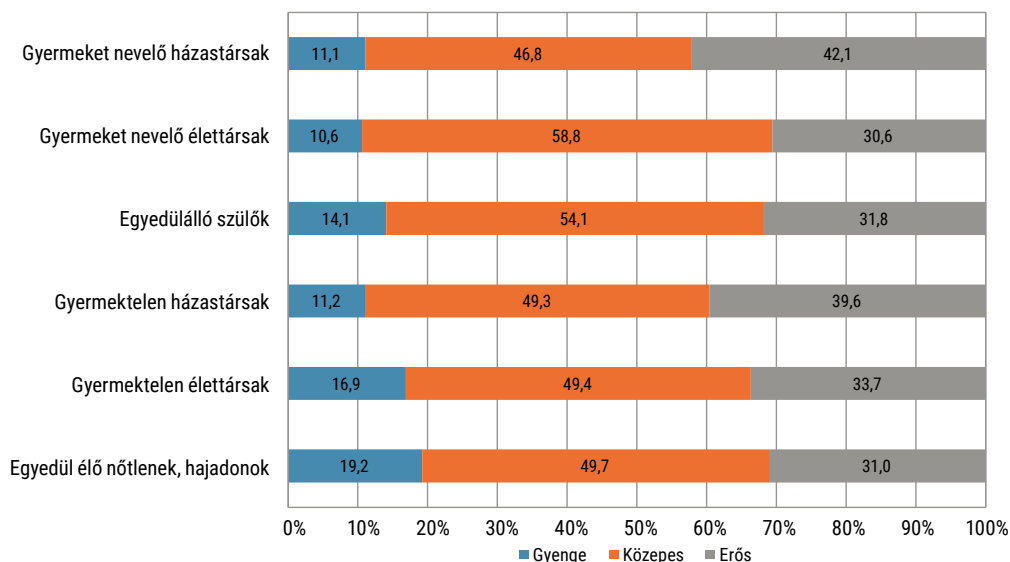
Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

2. ábra: A 15 éves és idősebb vizsgált népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

3. ábra: A 15 éves és vizsgált népesség jövedelmi ötöd szerinti megoszlása párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

4. ábra: A 15 éves és idősebb vizsgált népesség társas támogatottság szerinti megoszlása párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

Ha a jövedelmi helyzet szerinti jellemzőket vizsgáljuk, akkor jól látható, hogy a legalsó jövedelmi ötödbe tartozók aránya az idősebb korösszetételű, gyermeküket egyedül nevelő szülők, valamint a gyermeket nevelő élettársak esetében volt a legmagasabb, a fiatalabbnak számító, magasabb iskolai végzettségű, egyedül élő nőtlenek, hajadonok esetében pedig a legalacsonyabb. A jövedelmi helyzet számos tényezővel összefüggésbe hozható, többek között az életkorral és az iskolai végzettséggel is szoros kapcsolatban áll, amivel a párkapcsolati, gyermeknevelési státuszba tartozók közötti jövedelmi különbség is nagyrészt magyarázható.

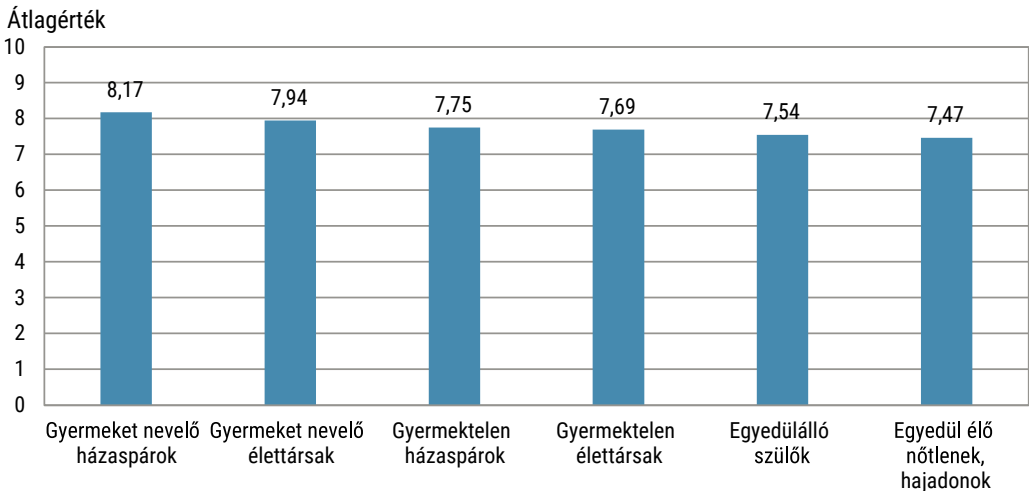
A társas támogatottság érzése, vagyis a hozzánk közel álló emberek által nyújtott érzelmi és anyagi biztonságérzet is párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként eltérően alakul. Míg a gyermeket nevelő, illetve a nem nevelő házastársak rendelkeztek arányaiban a legtöbben erős támogatottsággal, addig a gyermekes élettársak és az egyedül élő nőtlenek, hajadonok a legkevesebben 2019-ben.

5.2. Az étellel való elégedettséget leginkább befolyásoló tényezők vizsgálata

Az, hogy mennyire elégedett valaki az életével számos tényezővel összefüggésbe hozható, így például azzal is, hogy párkapcsolatban él-e, illetve nevel-e gyermeket. Azonban nemcsak a párkapcsolat léte, hanem a típusa is meghatározó. Ugyanis a gyermeket nevelő házaspárok voltak a legelégedettebbek, őket követték a rangsorban a gyermeket nevelő élettársak, a gyermektelen párok, a házas- és élettárs nélkül élő, egyedülálló szülők, majd végül az egyedül élő nőtlenek, hajadonok. Mind az objektív, mind a szubjektív életkörülményeket jelző mutatók a gyermeküket egyedül nevelő szülők sajátos élethelyzetére utalnak. Kutatások tapasztalatai szerint ugyanis az egyedülálló szülők körében magasabb a szegénység vagy a társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya, mint amit a társadalom egészében, valamint a párkapcsolatban élő, gyermeket nevelő párok esetében tapasztalhatunk (Chzhen & Bradshaw, 2012; Földházi, 2008; Gyarmati & Vályi, 2015; KSH, 2020; Monostori, 2015; 2019; OECD, 2011; ONS, 2013; Träger, 2009).

Az adatokból tehát összességében úgy tűnik, hogy leginkább azok elégedettek az életükkel, akik párkapcsolatban élnek, és nevelnek legalább

egy 25 évesnél fiatalabb gyermeket a háztartásukban, a legkevésbé pedig azok, akiknek nincsen tartós párkapcsolatuk. Vagyis, ahogy a 2016. évi mikrocenzus (Rövid, 2020), úgy a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés eredményei is arra utalnak, hogy az itteni ismérvek közül első sorban a párkapcsolat léte, nem léte szerint figyelhető meg különbség az étellel való elégedettség alakulása szempontjából.

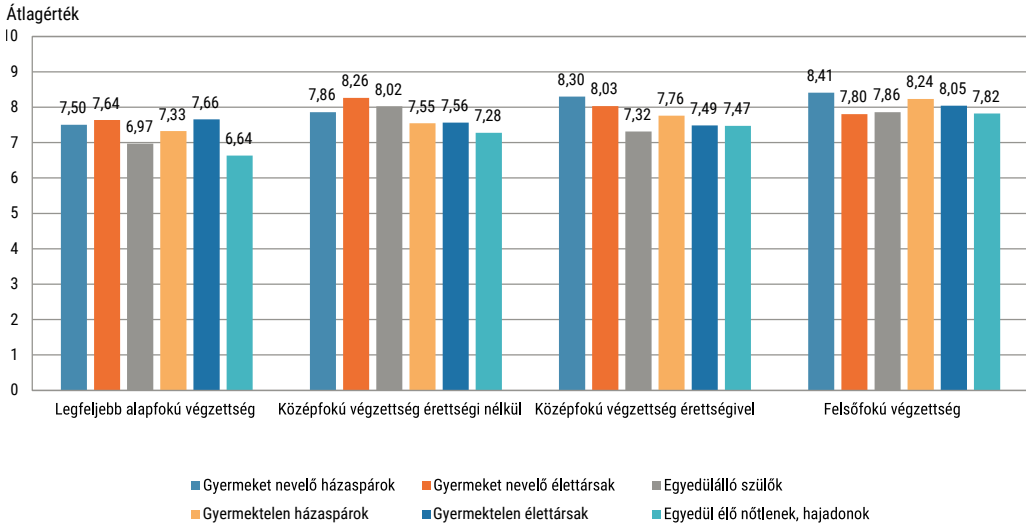

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

5. ábra: Az étellel való elégedettség átlagértékei párkapcsolati, gyermeknevelési státusz szerint, 2019

Ha a teljes népeiséget nézzük, akkor az étellel való átlagos elégedettség az életkor emelkedésével fokozatosan csökken (KSH, 2020). Bár a fiatalabb életkor szinte valamennyi párkapcsolati, gyermeknevelési státusz esetén magasabb elégedettséggel jár együtt, e két tényező közötti összefüggés mégis csak a gyermeket nevelő házaspárok esetén érvényesül egyértelműen.

A magasabb iskolai végzettséghez többnyire magasabb elégedettségi szint társul. Ugyanakkor a gyermeküket egyedül nevelő szülők esetében az érettségivel nem végződő középfokú végzettségűek némileg magasabb elégedettségről számoltak be, mint a diplomások. Továbbá a gyermeket nevelő és nem nevelő élettársak körében sem figyelhető meg az, ami a többi párkapcsolati, gyermeknevelési státuszba tartozókra igaz, hogy az iskolai végzettséggel párhuzamosan nő az étellel való elégedettség mértéke.

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

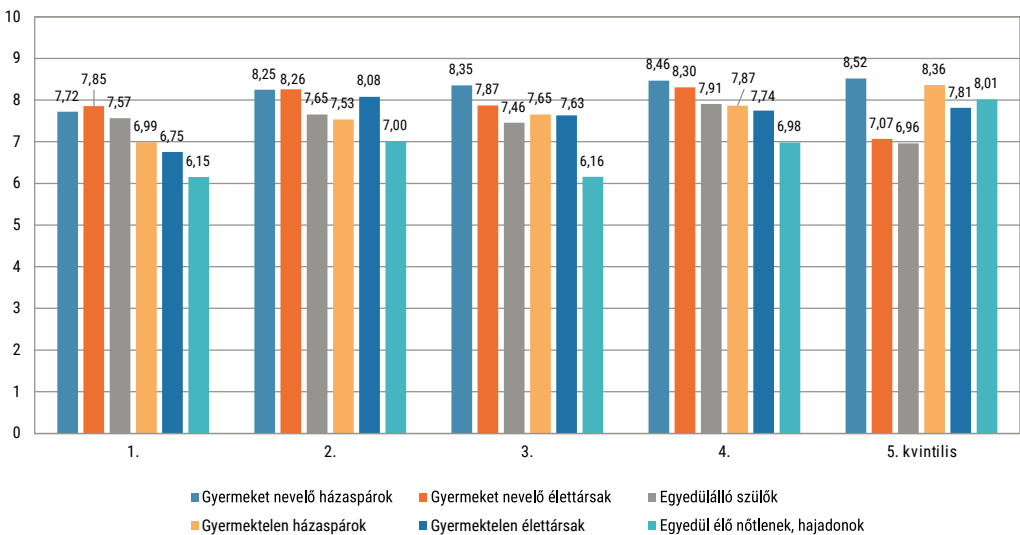
6. ábra: Az étellel való elégedettség átlagértékei a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

A 15 éves és idősebb népesség körében a jövedelmi helyzettel párhuzamosan alapvetően az étellel való elégedettség is emelkedik (KSH, 2020). Ez az összefüggés azonban nem minden párkapcsolati, gyermeknevelési státusz esetén mutatható ki. Különösen a gyermeküket egyedül nevelő élettársaknál és az egyedülálló szülőknél érvényesül ettől eltérő tendencia, hiszen a magasabb jövedelműek étellel való elégedettsége tehető alacsonyabbra. A magasabb jövedelem feltehetően magasabb munkaerőpiaci helyzettel járhat együtt, ami megnehezítheti a fizetett munka és a családi élet összeegyeztetését az egyedülálló szülők számára. Ugyanis Nomaguchi és Milkie (2020) is arra a következtetésre jutottak, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők számára e két előbb említett szerep összeegyeztetése nagyobb kihívást jelent, mint a párkapcsolatban élő szülőknél. Az alacsonyabb életminőség mögött e tényező is meghúzódhat.

A társas támogatottság érzésének vizsgálata egy nemzetközi ajánlás alapján létrehozott mutató alapján történik, melyhez egy 12 elemű (barátokra, ismerősökre, szomszédságra vonatkozó) kérdéssor jelenti a támpontot. A társas támogatottság azt az érzelmi és anyagi biztonságot jelenti, amit a hozzánk közel állók nyújtanak nekünk. A gyermeküket egyedül nevelő szülők kivé-

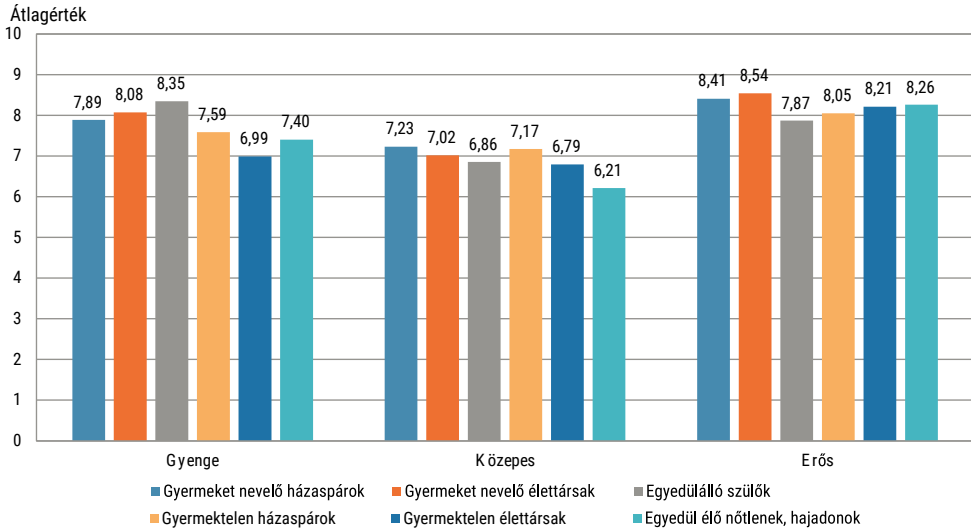
telével azok, akiknek erős a támogatottságuk, magasabb fokú elégedettség-ről számoltak be, mint a gyenge támogatottságúak. Az adatok értelmezése során érdemes azonban azt is szem előtt tartani, hogy az egyedülálló szülők a gyenge és a közepes támogatottságúak között felül, az erős támogatottságúak között alul vannak reprezentálva: 14%-uknak gyenge, 54%-uknak közepes, 32%-uknak pedig erős támogatottsága volt 2019-ben. A támogatottság érzése azonban nemcsak a párkapcsolat létével, formájával, valamint a gyermekneveléssel hozható összefüggésbe, hanem többek között az életkorral, az iskolai végzettséggel és a jövedelmi helyzettel is szoros kapcsolatban áll. A fiatalabbak a magasabb iskolai végzettségűek és magasabb jövedelműek közül ugyanis többnyire arányaiban többeknek van erős társas támogatottságuk (KSH, 2021). A gyermeküket egyedül nevelő szülők körében pedig, mint ahogyan korábban láthattuk, felül vannak reprezentálva a legfeljebb alapfokú végzettségűek és a legalsó jövedelmi ötödbe tartozók. Az egyedülálló szülők esetében többek között az iskolai végzettség és a jövedelmi helyzet szerinti összetétellel is magyarázható a társas támogatottság és az étellel való elégedettség közötti összefüggés alakulása.

Átlagérték

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

7. ábra: Az étellel való elégedettség átlagértékei jövedelmi ötödek szerint, párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

8. ábra: Az étellel való elégedettség átlagértékei a társas támogatottság mértéke szerint, párkapcsolati, gyermeknevelési státuszonként, 2019

Az egyes tényezők együttes hatásának alakulását lineáris regresszió segítségével, a legkisebb négyzetek módszerével is megvizsgáltam, többek között arra keresve a választ, hogy a magyarázó változók közül melyik milyen módon befolyásolja leginkább az étellel való elégedettséget. A tanulmány empirikus részében a teljes 15 éves és idősebb népességre, majd külön a nőkre is található egy-egy lineáris regressziós modell, amely több lehetséges magyarázó változót is tartalmaz. Túlnyomó többségében a nők nevelik egyedül a gyermeküket, ez is okozhatja azt, hogy az egyedülálló apák közül kevesebben kerültek be a mintába, így módszertani okok miatt külön férfiakra nem készült lineáris regresszió alapuló modell.

A párkapcsolat, különösen a házasság, valamint a gyermeknevelés jóllétre gyakorolt pozitív hatását számos kutatás alátámasztotta már (Aassve et al., 2016; Balbo & Arpino, 2016; Cargan, 1981; DePaulo & Morris, 2005; Diener et al., 1999; Haller & Hadler, 2006; Hertel et al., 2007; Ho, 2015; Hradil, 1995; 2003; Molnár & Kapitány, 2014; Nelson & Coffey et al., 2019; Radó, 2019; Shapiro & Keyes, 2008; Verbakel, 2012). A társadalmi státusz, melyet az iskolai végzettség és a munkaerőpiaci státusz is tükrözhet, szintén befolyásolhatja jóllétünket (Ivony, 2017; KSH, 2020; Molnár & Kapitány, 2014). A főbb társadalmi-demográfiai mutatók mellett, mint

például az életkor, a jövedelmi helyzet, a településtípus is helyet kapott a regressziós modellekben, hiszen az Európai lakossági egészségfelmérés adatai is rámutattak arra, hogy az étellel való elégedettség e tényezőkkel is szoros kapcsolatban áll.

A teljes, 15 éves és idősebb magyar népesség esetében elmondható, hogy az étellel való átlagos elégedettség a házasságban élő, gyermeket nevelőkhöz képest a gyermektelen házaspárok kivételével a többi kategória esetén alacsonyabb volt, az eltérések pedig statisztikailag szignifikánsak. Leginkább az egyedül élő nőtlenek, hajadonok, valamint a gyermeküket egyedül nevelő szülők átlagos elégedettsége maradt el a gyermeket nevelő házaspárokétól. A párkapcsolati, gyermeknevelési státusz mellett a nemek szerinti különbségeket is érdemes megvizsgálni: a nők átlagértéke ugyanis alacsonyabb volt, mint a férfiaké. Az életkor emelkedésével csökken, a gyermekek számával, különösen a 18 évesnél fiatalabb gyermekek esetében, viszont nő az étellel való elégedettség mértéke. Az iskolai végzettség és a jövedelmi szint, valamint a támogatottság mértékének emelkedésével az étellel való átlagos elégedettség is szinte folyamatosan nő. A munkaerőpiacon betöltött szerep alapján az látható, hogy a foglalkoztatottakhoz képest csupán a tanulóknak, illetve a háztartási feladatokat végzőknek volt magasabb átlagpontszámuk. A fővárosban élőkhöz képest mindegyik településtípus esetén magasabb étellel való elégedettség figyelhető meg.

A férfiak és a nők elégedettsége jelentősen különbözik egymástól, ami indokoltá teszi, hogy az étellel való elégedettséget leginkább befolyásoló tényezők alakulását nemenként is megvizsgáljuk. További fontos kiindulópontot jelent az a korábbi kutatási eredmény, miszerint míg a gyermek a nőket hosszabb, addig a férfiak étellel való elégedettségét csak rövid távon növeli (Radó, 2019). A gyermeküket egyedül nevelő férfiak min-tanagysága miatt csak a nőkre készítettünk lineáris regressziós modellt. A 15 éves és idősebb népességhez hasonlóan a nők esetében is elmondható, hogy a házasságban élő, gyermeket nevelőkhöz képest csupán a gyermektelen házaspároknak volt magasabb átlagpontszámuk. Ugyanakkor míg a teljes modellben az egyedül élő nőtlenek, hajadonok, a nőknél a gyermeküket egyedül nevelő szülők étellel való elégedettsége maradt el leginkább a gyermeket nevelő házaspárokétól.

2. táblázat: Az étellel való elégedettséget befolyásoló tényezők a vizsgált 15 éves és idősebb népesség körében, 2019

Magyarázó változók	Standardizálatlan együttható	Standard hiba	Standardizált együttható (béta)
Konstans	7,385***	0,005	
Párkapcsolati, gyermeknevelési státusz (ref.: gyermeket nevelő házaspárok)			
gyermeket nevelő élettársak	-0,074***	0,003	-0,008
egyedülálló szülők	-0,269***	0,004	-0,023
gyermektelen házaspárok	0,233***	0,002	0,054
gyermektelen élettársak	-0,106***	0,003	-0,012
egyedül élő nőtlenek, hajadonok	-0,315***	0,003	-0,036
Nem (ref.: férfi)	-0,092***	0,001	-0,024
Életkor (év)	-0,015***	0,000	-0,151
Összes gyermek száma	0,043***	0,001	0,022
18 éven aluli gyermekek száma	0,299***	0,002	0,147
15 éven aluli gyermekek száma	-0,239	0,003	-0,105
12 éven aluli gyermekek száma	0,109***	0,002	0,042
Iskolai végzettség (ref.: alapfokú iskolai végzettség)			
középfokú végzettség érettségi nélkül	0,118***	0,002	0,026
érettségi	0,207***	0,002	0,052
felsőfokú végzettség	0,349***	0,002	0,079
Jövedelmi helyzet (ref.: 1. kvintilis)			
2. kvintilis	0,276***	0,002	0,060
3. kvintilis	0,271***	0,002	0,054
4. kvintilis	0,469***	0,002	0,097
5. kvintilis	0,547***	0,003	0,115
Gazdasági aktivitás (ref.: foglalkoztatott)			
munkanélküli	-0,498***	0,005	-0,045
nyugdíjas	-0,016***	0,003	-0,004
egészségügyi probléma miatt nem dolgozik	-0,971***	0,007	-0,072
tanuló	0,199***	0,005	0,026
háztartási feladatokat lát el	0,074***	0,004	0,011
Társas támogatottság (ref.: gyenge)			
közepes	0,538***	0,002	0,139
erős	0,910***	0,003	0,226
Településtípus (ref.: Budapest)			
megyeszékhely	0,209***	0,003	0,043
többi város	0,096***	0,003	0,023
község, falu	0,171***	0,003	0,040
Szignifikancia	0,000		
N	3 390		
Adj. R²	0,105		
F-statisztika	33 704,922		

Forrás: Saját számítás a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

3. táblázat: Az étellel való elégedettséget befolyásoló tényezők a vizsgált 15 éves és idősebb nők körében, 2019

Magyarázó változók	Standardizáltan együttható	Standard hiba	Standardizált együttható (béta)
Konstans	7,180***	0,006	
Párkapcsolati, gyermeknevelési státusz (ref.: gyermeket nevelő házaspárok)			
gyermeket nevelő élettársak	-0,034***	0,005	-0,004
egyedülálló szülők	-0,246***	0,004	-0,027
gyermektelen házaspárok	0,243***	0,002	0,054
gyermektelen élettársak			
egyedül élő nőtlenek, hajadonok	-0,236***	0,005	-0,022
Életkor	-0,015***	0,000	-0,151
Gyermekek száma	-0,038***	0,002	-0,019
18 éven aluli gyermekek száma	0,121***	0,003	0,059
15 éven aluli gyermekek száma	-0,003	0,004	-0,002
12 éven aluli gyermekek száma	0,102***	0,003	0,039
Iskolai végzettség (ref.: alapkü iskolai végzettség)			
középfokú végzettség érettségi nélkül	0,157***	0,003	0,030
érettségi	0,241***	0,003	0,060
felsőfokú végzettség	0,465***	0,003	0,105
Jövedelmi helyzet (ref.: 1. kvintilis)			
2. kvintilis	0,333***	0,003	0,073
3. kvintilis	0,255***	0,003	0,050
4. kvintilis	0,487***	0,003	0,099
5. kvintilis	0,499***	0,004	0,098
Gazdasági aktivitás (ref.: foglalkoztatott)			
munkanélküli	-0,498***	0,005	-0,047
nyugdíjas	-0,016***	0,003	-0,004
egészségügyi probléma miatt nem dolgozik	-0,971***	0,007	-0,072
tanuló	0,199***	0,005	0,026
háztartási feladatokat lát el	0,074***	0,004	0,011
Társas támogatottság (ref.: gyenge)			
közepes	0,538***	0,002	0,139
erős	0,910***	0,003	0,226
Településtípus (ref.: Budapest)			
megyeszékhely	0,209***	0,003	0,043
többi város	0,096***	0,003	0,023
község, falu	0,171***	0,003	0,040
Szignifikancia	0,000		
N	1 739		
Adj. R²	0,102		
F-statisztika	17 916,747		

Megjegyzés: * $<0,05$, ** $<0,01$, *** $p<0,001$

Forrás: Saját számítás a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján

Az egyedül nevelő státusz elsősorban a nőket érinti: tizből kilenc esetben az anya neveli egyedül a gyermekét/gyermekait, ami tükröződhet az elégedettségben megfigyelhető különbségek alakulásában. Akárcsak a teljes modellben, az átlagos elégedettség az életkorral csökken, valamint

– bár összességében a gyermekek számával is mérséklődik – ha a gyermekek életkorát is figyelembe vesszük, akkor a 12 és a 18 évesnél fiatalabbak esetében emelkedés figyelhető meg. A legfeljebb általános iskolát végzetekhez képest a magasabb iskolai végzettségűek elégedettsége magasabbra tehető. A jövedelmi helyzet és a társas támogatottság mértékével nő az átlagos elégedettség. Ahogy a teljes modellben tapasztalhattuk, a foglalkoztatottakhoz képest csupán a tanulók, illetve a háztartási feladatokat ellátó nők elégedettségi szintje volt magasabb. A nők esetében is megállapítható, hogy a fővároshoz képest valamennyi településtípuson élőknek magasabb volt az átlagértékük.

6. Összegzés – Főbb megállapítások, következtetések

A tanulmány a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján az étellel való elégedettséget leginkább befolyásoló tényezők vizsgálatát tűzte ki célul, különös hangsúlyt fektetve a párkapcsolatra, a gyermeknevelésre, valamint a társas támogatottság érzésére. Korábbi kutatások tapasztalatai szerint a jelenlegi párkapcsolati státusz alkalmasabb a szubjektív életkörülményekben megfigyelhető különbségek elemzésére, mint a családi állapot. Az úgynevezett párkapcsolati, gyermeknevelési státusz változó éppen ezért úgy került kialakítására, hogy a törvényes családi állapot mellett a családban, háztartásban beöltött szerepet (családi állást) is figyelembe vegye, valamint az is tükröződjön benne, hogy a háztartásban nevelkedik-e gyermek. A tanulmány kitért továbbá arra is, hogyan befolyásolja az étellel való elégedettséget a társas támogatottság érzése, valamint mely társadalmi-demográfiai, illetve területi tényezőkkel hozható még összefüggésbe.

A kutatási eredményekből többek között arra következtethetünk, hogy nemcsak a párkapcsolat léte, hanem a formája is befolyásolja az étellel való elégedettség alakulását. Ugyanis a korábbi felmérésekhez hasonlóan a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés adatai alapján is megállapítható, hogy azok, akik házasságban élnek, és gyermeket nevelnek, a legelégedettebbek az életükkel, a legkevésbé pedig az egyedül élő nőtlen, hajadon családi állapotú személyek. A párkapcsolat és a gyermeknevelés mellett azonban más tényezők is befolyásolják az étellel való elégedettséget. Míg például a teljes, 15 éves és idősebb, valamint külön a nőkre fókuszáló modellek szerint az életkorral

csökken, addig az iskolai végzettség és a jövedelmi szint, valamint a társas támogatottság mértékének az emelkedésével nő az átlagos elégedettség. A 15 éves és idősebbek esetében a gyermekek számával párhuzamosan az elégedettség mértéke is emelkedik, a nőknél a gyermek életkorának is különösen fontos szerepe van, hiszen az étellel való elégedettségre gyakorolt pozitív hatás a 12 és a 18 éven aluli gyermekek esetében figyelhető meg. A tanulmány további lehetséges kutatási irányokra is felhívta a figyelmet, hiszen rámutatott arra is, hogy az elégedettség a település típusával is szoros kapcsolatban áll, hiszen a fővárosban élőkhez képest a megyeszékhelyek, a megyei jogú városok, a többi alacsonyabb lélekszámú város, valamint a községek lakói is elégedettebbek voltak az életükkel.

Az, hogy mennyire vagyunk elégedettek az életünkkel, számos tényezővel összefüggésbe hozható, melyek közül – ahogyan a 2019. évi Európai lakossági egészségfelmérés eredményei is rámutattak – a párkapcsolati, gyermeknevelési státusz, valamint a társas támogatottság érzése is különösen jelentősnek tekinthető.

Felhasznált irodalom

- Aassve et al. (2016) = Aassve, A., Arpino, B., & Balbo, N. (2016). It takes two to tango: Couples' happiness and childbearing. *European Journal of Population*, 32(3), 339–354.
- Allardt, E. (1973). *About dimensions of welfare – an exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey. Research Reports*. 1. Helsinki: Research Group for Comparative Sociology University of Helsinki.
- Balbo, N., & Arpino, B. (2016). The role of family orientations in shaping the effect of fertility on subjective well-being: A propensity score matching approach. *Demography*, 53(4), 955–978.
- Caldwell et al. (1987) = Caldwell, R. A., Pearson, J. L., & Chin, R. J. (1987). Stress-moderating effects: Social support in the context of gender and locus of control. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13(1), 5–17.
- Cargan, L. (1981). Singles: An examination of two stereotypes. *Family Relations*, 30 (3), 377–385.
- Chzhen, Y., & Bradshaw, J. (2012). Lone parents, poverty and policy in the European Union. *Journal of European Social Policy*, 22(5), 455–471.
- DePaulo, B. M., & Morris, W. L. (2005). Singles in society and in science. *Psychological Inquiry*, 16(2–3), 57–83.
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31(2), 103–157.
- Diener et al. (1999) = Diener, E., Suh, E. M., Lukas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.

- ESS (2011) = Sponsorship Group on Measuring Progress, Well-Being and Sustainable Development. (2011). *Final report adopted by the European Statistical System Committee*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7330775/7339383/SpG-Final-report-Progress-wellbeing-and-sustainable-de-ve/428899a4-9b8d-450c-a511-ae7ae35587cb> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Földházi, E. (2008). Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézet.
- Gyarmati, A., & Vályi, R. (2015). Egyszülős családok és túlzott eladósodás. *Metszetek*, 4(4), 69–83.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75(2), 169–216.
- Harcza, I., & Monostori, J. (2014). Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. In Kolosi, T., & Tóth, I. Gy. (Eds.), *Társadalmi riport 2014* (pp. 83–109). Budapest: Társ. Társ.
- Harcza, I., & Monostori, J. (2017). A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban. *Demográfia*, 60(4), 299–332.
- Harcza, I., & Monostori, J. (2018). A háztartásszerkezet és az iskolai végzettség összefüggései. In Kolosi, T., & Tóth, I. Gy. (Eds.), *Társadalmi riport 2018* (pp. 1–16). Budapest: Társ. Társ.
- Hertel et al. (2007) = Hertel, J., Schütz, A., DePaulo, B. M., Morris, W. L., & Stucke, T. S. (2007). She's single, so what? *Zeitschrift für Familienforschung*, 19(2), 139–158.
- Ho, J-H. (2015). The problem group? Psychological wellbeing of unmarried people living alone in the Republic of Korea. *Demographic Research*, 32(47), 1299–1328.
- Hradil, S. (1995). *Die „Single-Gesellschaft“*. München: Verlag C. H. Beck.
- Hradil, S. (2003). Vom Leitbild zum „Leidbild“: Singles, ihre veränderte Wahrnehmung und der „Wandel des Wertewandels“. *Zeitschrift für Familienforschung*, 15(1), 38–54.
- Ivony, É. (2017). Szubjektív életminőség és érzelmi jóllét Magyarországon a válság előtt és azt követően, európai kitekintéssel. *Statisztikai Szemle*, 95(10), 997–1022.
- Kelemen, R., & Schwartz, A. (2016). A szubjektív jóllét mérése a hivatalos statisztikában. In Németh, Zs. (Ed.), *A 2016. évi mikrocenzus témakörei. Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről* (pp. 97–116). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kopp, M. (2010). A nők és férfiak idő előtti halálzásának különbségei a mai magyar társadalomban: a pszichoszociális háttér tényezők jelentősége. *Egészség-Akadémia*, 1(3), 171–180.
- Kopp, M., & Skrabski, Á. (2020). *A boldogságkeresés útjai és útvesztői. Az érett személyiségtől a kiegyensúlyozott párkapcsolatig*. Budapest: KINCS–L'Harmattan.
- KSH (2018) = *A 2014-ben végrehajtott Európai lakossági egészségfelmérés eredményei*. (2018). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2020) = *Magyarország, 2019*. (2020). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2021) = *Virtuálisan együtt, mégis egyedül?* (2021). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/virtualis_egyuttlet/index.html (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)

- Lesthaeghe, R., & Surkyn, J. (2012). When history moves on: Foundations and diffusion of a second demographic transition. In Jayakody, R., Thornton, A., & Axinn, W. (Eds.), *International family change: Ideational perspectives* (pp. 81–118). New York: Routledge.
- Losonczi, Á. (2001). Az egészség társadalmi veszélyeztetettségéről; a népegészség romló állapotának magyarázatához. In Cseh-Szombathy, L., & Tóth, P. P. (Eds.), *Népesedés és népességpolitika* (pp. 221–270). Budapest: Századvég Kiadó.
- Magyaródi, T., & Oláh, A. (2020). A társas helyzetben tapasztalt flow-élmény kapcsolata az étellel való elégedettséggel és a pszichológiai jólléttel, fiatal felnőtteknél. *Mentálhigiénié és Pszichoszomatika*, 21(1), 37–55.
- Molnár, Gy., & Kapitány, Zs. (2006). Mobilitás, bizonytalanság és szubjektív jóllét Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 53(10), 845–872.
- Molnár, Gy., & Kapitány, Zs. (2014). Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel Magyarországon? *Közgazdasági Szemle*, 61(6), 637–671.
- Monostori, J. (2013). Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *socio.hu*, (3), 22–44.
- Monostori, J. (2015). Az egyszülős családdá válás az életútban és annak demográfiai meghatározói. *Demográfia*, 58(1), 27–56.
- Monostori, J. (2019). Egyszülős családok és politikák Magyarországon és Európában *Demográfia*, 62(1), 5–41.
- Monostori, J., & Murinkó, L. (2018). 9. Háztartás- és családszerkezet. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (Eds.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 177–197). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Murinkó, L. (2012). A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon. *Demográfia*, 55(2–3), 196–229.
- Murinkó, L. (2013). *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei*. (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései, 94.) Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Nelson-Coffey et al. (2019) = Nelson-Coffey, S. K., Killingsworth, M., Layous, K., Cole, S. W., & Lyubomirsky, S. (2019). Parenthood is associated with greater well-being for fathers than mothers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(9), 1378–1390.
- Nomaguchi, K., & Milkie, M. A. (2020). Parenthood and well being: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 198–223.
- OECD (2008) = *Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide*. (2008). Paris: OECD Publishing.
- OECD (2011) = *Families are changing*. (2011). In *Doing better for families* (pp. 17–53). Paris: OECD Publishing.
- OECD (2013) = *Guidelines on measuring subjective well-being*. (2013). Paris: OECD Publishing.
- ONS (2013) = *Families and Households in England and Wales 2011*. (2013). Office for National Statistics.
- Radó, M. K. (2019). Tracking the effects of parenthood on subjective well-being: Evidence from Hungary. *Journal of Happiness Studies*, 21(3), 2069–2094.

- Rojas, M. (2004). *Well-being and the complexity of poverty: A subjective wellbeing approach* (No. 2004/29). WIDER Research Paper, 29/2004. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/63558/1/39151282X.pdf> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Rövid, I. (2020) A gyermeküket egyedül nevelő szülők életkörülményeinek vizsgálata objektív és szubjektív mutatók segítségével a magyar censzusok adatai alapján: Hogyan befolyásolja a párkapcsolat és a gyermeknevelés a szubjektív jól(l)étet? PhD-disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.
- Shapiro, A., & Keyes, C. L. M. (2008). Marital status and social well-Being: Are the married always better off? *Social Indicators Research*, 88(2), 329–346.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the second demographic transition in Europe. *Demographic Research*, 19(8), 171–224.
- Spéder, Zs. (2004). Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása. In Kolosi, T., Tóth, I. Gy., & Vukovich, Gy. (Eds.), *Társadalmi riport 2004* (pp. 137–151). Budapest: Társki.
- Spéder, Zs. (2005): Az élettársi kapcsolatok térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48(3–4), 187–217.
- Spéder, Zs., & Kapitány, B. (2007). *Gyermekek: Vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Stiglitz et al. (2009) = Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris: The Commission. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Tárkányi, Á. (2008). A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 51(4), 406–440.
- Tóth, O. (2006). *Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban*. Budapest: Társki – Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.
- Träger, J. (2009). Familienarmut: Ursachen und Gegenstrategien. *Sozialwissenschaftlicher Fachinformationsdienst soFid Familienforschung*, (2), 9–16. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/20173> (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Van de Kaa, D. J. (2002). *The idea of the second demographic transition in industrialized countries*. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002. https://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Vaskovics, L. (2002). A család fejlődése Európában. *Educatio*, 14(3), 349–364.
- Vaskovics, L. (2014). Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 5–39.
- Verbakel, E. (2012). Subjective well-being by partnership status and its dependence on the normative climate. *European Journal of Population*, 28(2), 205–232.
- Vörös, Cs., & Kovács, M. (2013). A változó család a népszámlálási adatok tükrében. *Statisztikai Szemle*, 9(12), 1213–1227.

A nevelőszülői hálózat a társadalomnéprajz szemszögéből. Két település vizsgálata¹

Erdős Zsófia néprajz szakos hallgató
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

1. Bevezetés

Néprajzi tanulmányaim során mélyült el az érdeklődésem a gyermekek iránt történeti szempontból is. Az évek során lehetőségem volt rátekinteni, hogyan változott a gyermek helye és szerepe a társadalomban, a családban, hogyan viszonyult hozzá a kis és nagy közössége. 2019-ben az egyetemi terepgyakorlaton, Aranyosapátiban kezdtem foglalkozni a nevelőszülők kérdésével. Feltűnt, hogy ezen a hátrányos helyzetű településen több család, közöttük cigányok is nevelőszülőiséget vállalnak, és ez a megélhetési forrásuk. Kutatásom során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a szakellátásba kerülő gyermekek többsége nevelőcsaládokhoz kerül, s ezzel lehetőséget kapnak a családban való nevelődésre. Emellett az is kiderült számomra, hogy egyre többen választják ezt a munkát – inkább hivatást –, amely egyszerre életforma és állami fizetéssel járó megélhetési lehetőség is.

Tanulmányomban arra keresem a választ, miként működik ez a rendszer a gyakorlatban, mi a nevelőszülői hálózat szerepe a lokális társadalomban, milyen a nevelőszülők társadalmi háttere, motivációja, és hogyan hat ez a rendszer az ide bekerülő gyerekekre. Mindezek mellett arra is kíváncsi vagyok, van-e különbség a cigány és nem cigány nevelőszülői gyakorlat között (Forray, 2000; Alcalde, 2008; Forray & Hegedűs, 1998). Az elkülönítés nem önkényes és nem a kutatói (külső) megkülönböztetés eredménye. A terepek belső, „émikus” kategóriáit veszem alapul, hozzátevé: nem biztos, hogy azon különbségek mögött, amelyeket a lokális közösségek különbségként érzékelnek, valóban a cigány és nem cigány különbsége húzódik meg.

¹ A dolgozat az ELTE BTK Néprajzi Intézetében 2020 őszén indult, a gyermekérettel foglalkozó szakszemináriumhoz és a KINCS gyakornoki programjához kapcsolódik, és megjelent a következő kötetben: Deáky & Bali, 2021: 175–192.

A téma alapos áttekintéséhez elengedhetetlen a gyermekvédelem rendszerének, változásainak ismerete. Minden kor gyermekvédelmi rendszere a társadalom gyermekekről alkotott képét is megmutatja (Szöllősi, 2003), hiszen „a gyermekkor történeti értelmezései nemcsak a múlt gyermeki világról, a korabeli felnőttek vélekedéséről szolgálnak információval, hanem egyértelműen mutatják a történetíró saját korának gyermekfelfogását is” (Szabolcs, 2004: 27).

Magyarországon az első gyermekvédelmi törvény 1901-ben született meg. Ebben az állam felelősséget vállalt a kitett, árva és veszélyeztetett gyermekekért. A magyar gyakorlat szerint a 20. század első felében még a szakellátásba került gyermekek 80%-át családoknál helyezték el, több esetben rokonoknál. Ekkor is kaptak ellenszolgáltatást a gyermeket vállaló családok, ami motiválta őket a felnevelésében. Ezt a ma nevelőszülőinek nevezhető gondozást részesítették előnyben, de az állam nem tudta megoldani az ellenőrzését, így a két világháború között a nevelőszülői ellátásban a gyerekek gyakran nagyon rossz körülmények között és mint cselédek éltek (Herczog, 1997; Deáky, 2011).

Később változott a rendszer, és 1945 után inkább gyermekotthonokban helyezték el az érintett gyerekeket, így is csökkentve a kötődés kialakulását (Herczog, 1995). Ugyanakkor a szocializmus időszakában a kollektivizálással felbomlott az a paraszti világ, amelyben az asszonyok otthon és saját gazdaságaikban a gyermekeikkel dolgoztak. Ezt azért fontos kiemelni, mert korábban leginkább ők fogadtak nevelésre gyermeket. Mindemellett a második világháború után rendkívüli mértékben megnőttek az élet terhei, sokáig ellátási nehézségek voltak, ráadásul az iparosítással egyre több nő került állami munkahelyekre, ami kötött munkaidőt, gyakran két-három műszakot is jelentett. Ez a saját gyermekek gondozását, felügyeletét is megnehezítette, ha nem volt nagyszülői segítség. Ezért jöttek létre a hetes bölcsődék és óvodák is. Összességében ez az életforma leszűkítette azoknak a körét, akik idegen gyermekeket vállalhattak volna. Így a szocialista rendszerben kiépültek a gyermekotthonok, és ezekben helyezték el a rászoruló gyermekeket. 1954-ben már 20%-ra csökkent a családoknál elhelyezett gyermekek aránya (Herczog, 1995: 86). Aztán a rendszer lassan újra átalakult, és az 1990-es évek elejére egyre több gyermeket igyekeztek családoknál elhelyezni, aminek több formája alakult ki Magyarországon.

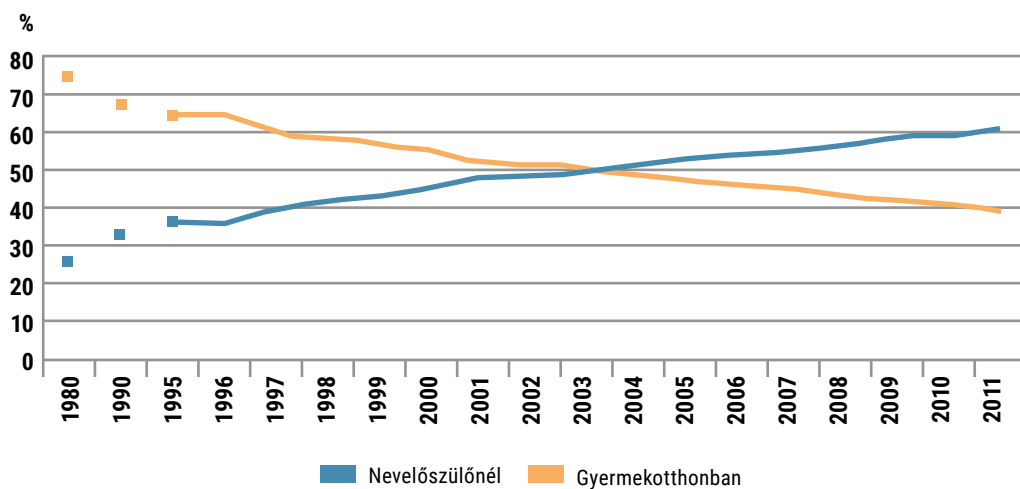
Jelentős váltást az az 1997-es kormányrendelet hozott, melyben a hagyományos nevelőszülőkből jogviszonnal rendelkező munkavállalók lettek. Ez segítette, hogy a gyermekek kikerüljenek a szakellátói intézményekből, és nevelőszülői családokban éljenek (KSH, 2012). Sőt, napjainkban már újra több gyermeket helyeznek el családoknál, mint gyermekotthonokban vagy egyéb gyermekvédelmi intézményekben. Az állami gondozottak tekintetében felmerül a kérdés, hogyan lehet a veszélyeztetett gyermekek számára olyan környezetet teremteni, amelyben a legkevesbé sérülnek. Ezt a dilemmát még az is erősíti, hogy nagyon sok cigány származású gyermek kerül be az állami szférába. A statisztikai adatok és a gyermekvédelmi tapasztalatok nagymértékű aránytalanságról árulkodnak a veszélyeztetett cigány származású gyermekek megítélése kapcsán: hasonló indokkal egy nem cigány családból később emelik ki a gyermeket (Rácz, 2014; Neményi & Messing, 2007; Neményi et al., 2007). 2007-ben a gyermekvédelmi intézetekben élő gyermekek több mint fele roma származású volt, és ez az arány eltér a magyar népességen belüli számoktól (Rákó, 2019; ERRC, 2011).

Mivel a vizsgálatom során kiderült, hogy a nevelőszülők között jelentős számú cigány nevelőszülői család is van, igyekeztem részletesen megismerni a cigány és nem cigány nevelési gyakorlatot. A témában nagyon fontosnak tartom Forray R. Katalin és Hegedűs T. András munkásságát: ők *Cigány gyermekek szocializációja* címen írtak erről a kérdésről, párhuzamba állítva a témát a többségi gyakorlattal (Forray & Hegedűs, 1998). Ezek a gondolatok indítottak el a kutatás irányába, ugyanis a cigányság és a szegénység megismerése és megértése elengedhetetlen a téma vizsgálatához.

A szakellátásba kerülő gyermekek helyzetének megértése érdekében, illetve a nevelőszülők motivációit tekintve a különböző társadalmi együtthatókat is figyelembe kell venni, hiszen eltérő a települések gazdasági-társadalmi helyzete, a megélhetési módok és stratégiák. Ugyanakkor szociológusok felhívják a figyelmet, hogy a megélhetési stratégiák nem sorolhatók be etnikum szerint (Messing & Molnár, 2011; Herczog, 1995; 1997; 1998; Homoki, 2011). Erre jó példa a nevelőszülői gyakorlat is.

2. A gyermekvédelem rendszere

Témám szempontjából fontos röviden összefoglalni a gyermekvédelmi rendszer jellemzőit. Az ezzel kapcsolatos általános szabályokat és magát a rendszert a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény határozza meg.² Magyarországon a szakellátásba kerülőket három csoportra lehet osztani: ideiglenes hatállyal nevelt gyermekek, átmeneti nevelésbe vett gyermekek és tartósan nevelt gyermekek. A csoportok között az a különbség, hogy az átmeneti és az ideiglenes nevelésbe vett gyerekek nevelőszülőkhöz, míg a tartósan neveltek örökbefogadókhöz kerülnek. Ha már idősebbek a gyerekek, akkor gyakran nevelőszülőhöz adják a tartósan nevelt gyermeket is.

Forrás: KSH, 2012: 3

1. ábra: A szakellátásban élők aránya a kijelölt gondozási hely szerint

A szakellátásba került gyerekek az 1990-es évek végéig főleg gyermekotthonokban éltek, és csak abban az esetben helyezték el őket nevelőszülőknél, ha nem volt hely az állami intézetekben.³ Az 1997-es törvény értelmében a gyerekeket elsődlegesen nevelőszülőknél igyekeznek elhelyezni, hogy családi környezetben nevelkedhessenek, és csak végső esetben kerüljenek otthonokba. Ekkortól lett a nevelőszülőség jogviszony, ekkor rendelkeztek a nevelőszülők kötelességeiről és jogi védelméről, illetve

² 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

³ 2111/1954 (VIII. 25.) MT. h. számú rendelet

a juttatásokról.⁴ Ennek eredménye, hogy 2004-re már több gyerek volt családoknál, mint otthonokban (1. ábra), 2019-re pedig a gyerekeknek csak a harmada élt otthonokban (1. táblázat). Az adatokból is látszik, hogy elterjedt és egyre kiterjedtebb rendszerről van szó, amelynek társadalmi fontossága megkérdőjelezhetetlen. Azaz egyre több gyermek kerül intézet helyett családi körbe, és egyre több család számára ad megélhetést a nevelőszülőség vállalása.

1. táblázat: Gyermekotthonban és nevelőszülőknél ellátott gyermekek és fiatal felnőttek a gondozási időtartam szerint (2004–2019)⁵

Év	1–30 nap	31–60 nap	61–365 nap	1 évnél több – 5 év	5 évnél több – 10 év	10 évnél több – 17 év	17 évnél több	Összesen
Gyermekotthonok								
2004	273	351	1927	4033	2134	1143	288	10 149
2019	174	256	1462	3351	1259	499	71	7072
Nevelőszülők								
2004	154	116	1604	3674	2724	2156	699	11 127
2019	299	316	2215	6754	3753	1838	351	15 526

3. Aranyosapáti

Kutatásom Aranyosapátiból, egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei faluból indult 2019 nyarán. Ez egy igen hátrányos helyzetű település. A 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet alapján besorolták mind a „társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések”, mind a „jelentős munkanélküliséggel sújtott települések” közé.⁶ Ezt azért fontos megemlíteni, mert a hátrányos helyzetű településeken élők több állami támogatásban is részesülnek, ugyanis nincs elegendő munkahely, és az ottlakók mindennapi megélhetése segélyekkel tartható fenn. Aranyosapáti nagy lélekszámú, 2100 fős,⁷ három falu egybevonásával létrejött (1950-ben egyesítették Kopócsapátit, Révaranyost és Apátit) Tisza-parti település (Fábián et al., 2000: 147–148). Gazdaságát tekintve hanyatló állapotban

4 150/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet

5 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg009.html (letöltés ideje: 2020. 12. 10.)

6 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet

7 Központi Statisztikai Hivatal: *Helységnévtár: Aranyosapáti*. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=09353 (letöltés ideje: 2022. 01. 10.)

lévő falu, hiszen a rendszerváltás után a munkalehetőségek megszűntek. Mivel a téesz felbomlott, a falubeliek megélhetési helyzete megváltozott. A körülmények miatt sokan elvándoroltak, így összességében hátrányos helyzetű településsé vált. Ennek következménye, hogy a faluban jelentős a szegény cigány családok aránya és beköltözése, ugyanis a hátrányos helyzetűként besorolt településeken könnyebben jutnak segélyekhez, és olyan segítségben is részesülnek, amely megalapozza mindennapi megélhetésüket. Ilyen például a gyermekeknek járó egész évi ingyenes étkeztetés, az ingyenes fűzet- és tankönyvcsomag, a ruhaakciók, a lakástámogatások és egyéb, rendkívüli segélyként kapott juttatások. Ezenkívül a faluból való nagyarányú elköltözés miatt sok ház üresen áll és elértéktelenedik, így a beköltözők olcsón jutnak ingatlanhoz. A szegény családok igyekeznek egymást követve megtelepedni a faluban, így a cigány lakosság száma is folyamatosan növekszik. Terepkutatásom során többször hallottam cigány és nem cigány adatközlőktől, hogy akár Budapestről, Miskolcra is érkeznek már családok, mert annyira előnyösnek tartják Aranyosapáti helyzetét az olcsó lakások és a segélyek szempontjából. Ez a tendencia nem javítja a település jelenlegi gazdasági és társadalmi helyzetét.

A dolgozatom középpontjában álló nevelőszülők, családok a magasabb szinten élők közül kerülnek ki. Ahhoz, hogy nevelőszülővé váljon valaki, ellenőrzéseken megy keresztül mind pszichológiai, mind gazdasági szempontból. A családlátogatás során felmérik a lakáskörülményeket, a szobák számát, méretét, mert előírás, hogy legalább hat négyzetméter saját teret biztosítsanak egy-egy nevelt számára.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Gyermekvédelmi Szolgálat székhelye Mátészalka, az igazgatóság pedig Nyíregyházán található. Az Aranyosapátiban élő nevelőszülők Mátészalkára járnak továbbképzésre, vizsgálatokra.

Az interjúk során egyre világosabbá vált számomra, hogy Aranyosapátiban miért vállalják a családok – közöttük több cigány család is – ezt a hivatást. Számukra a nevelőszülői lét olyan munkalehetőséget jelent, amelyhez nem kell órákat utazni, otthon lehetnek, mégis van munkaviszonyuk és némi jövedelmük.

A településen élő családokra jellemző, hogy nincs egyedülálló nevelő. Többségük már családalapítás után vállalt nevelésre gyermekeket. Az interjúalanyaim átlagosan harmincöt és ötven év közöttiek. Nyolc családból

négyszer voltak saját kiskorú gyermekek, egy családban még nem került sor gyermekvállalásra, három családban pedig már felnőttek a saját gyermekek. Valamennyi stabil háttérrel rendelkező család volt, amíg meg nem szűntek az álláslehetőségek, és a gazdaságaik nem váltak veszteséggé. Mindez a 2000-es évek elején kezdődött, így mindannyian 2000 és 2010 között váltak nevelőszülővé. Ezzel megváltozott a falu hangulata is.⁸ A befogadott gyerekek roma származásúak, és sokan rossz szemmel nézték, hogy a nevelőszülők újabb cigány gyerekeket hoznak a faluba.

1. kép: Aranyosapáti főutcája 2019-ben. Bal oldalon az első ház egy nevelőcsalád otthona (Fotó: Csüllög Zsófia)

4. Tápiószele

A másik település a Pest megyei Tápiószele, ahol 2020 szeptemberében kezdtem el kutatni. A 6300 fős település csak 2009-ben kapott városi rangot. Tápiószele gazdasági szempontból stabilnak mondható, de az ott élőket nagyon rosszul érintette, hogy a helyi Ganz-gyár csődbe ment, így sokan munkanélkülivé váltak. Ezért többen úgy vélik, hogy amíg Tápiószele falu volt, minden jobban működött. Felkerestem a nevelőszülőseget vállaló családok lakóhelyét, így is képet kapva életkörülményeikről. Pest

⁸ Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 4. Mivel adatközlőim anonimitást kértek, gyűjtéseimnek csak a helyszínét és az időpontját adom meg.

megye nevelőszülői hálózata két részre tagolódik, melyek a Ceglédi, illetve a Budapesti Körzetközpontoz tartoznak, de a hálózatot a Pest Megyei Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat és Intézményei székhelyéről irányítják.⁹ Tápiószele a gyermekvédelem szempontjából a Ceglédi Körzetközpontoz tartozik, de a gyerekekért többször is akár Csobánkára kellett menni a gyermekotthonba vagy oda kellett vinni őket vizsgálatra.

Az itteni érintett családokra jellemző, hogy elvált, egyedülálló nők vagy özvegyek vállalják a nevelőszülőiséget egyéb kiegészítő munkák mellett. A településen élő érintettek közül ötből hárman az 1980-as évek derekán váltak nevelőszülővé, illetve örökbefogadóvá. Az egyik adatközlő először örökbe fogadott egy gyermeket, mert vér szerinti gyermeke nem lehetett. Később, a szükséges tanfolyam elvégzése után nevelőszülő lett, mert így ugyanúgy nevelhet gyereket, miközben bevételt, rendszeres jövedelmet is biztosít magának.

Mivel Tápiószele közel van Ceglédhez, a nevelőszülői hálózat egyik központjához, itt már az 1970-es években is sok család fogadott gyereket az otthonába (Nevelőszülők..., 1971). Az egyik, most Tápiószelén élő adatközlő maga is Cegléden nőtt fel, és nevelőszülői motivációját azzal magyarázta, hogy több ottani ismerőse is nevelőszülő volt. Véleménye szerint ennek az volt az oka, hogy a közeli Nagykőrösön volt egy csecsemőotthon, ahonnan néhány megelőző látogatás után ki lehetett hozni gyerekeket, és ezzel a lehetőséggel sokan éltek. Egy 1954-es rendelet szerint a szakellátásban lévő nagyobb gyerekek csak akkor kerülhettek nevelőszülőkhöz, ha a gyermekotthonokban már nem volt hely.¹⁰ A csecsemőotthonokban más rendszer volt, az itteni gyerekeket hamarabb örökbe vagy nevelőszülőkhöz lehetett adni, főleg ha látogatták őket. A csecsemő biztonságérzetét segítette, ha a saját családtagjai vagy az örökbe fogadó, illetve nevelőszülők az otthonban is kapcsolatot létesítettek vele (*Átfogó értékelés*, 2010). A régi rendszerben még azt is megjelölhették a nevelőszülők, hogy csak cigány vagy nem cigány gyerekeket fogadnak-e be, illetve a gyerekek nemét és életkorát is megszabhatták. Azok, akik még az új jogszabályok előtt váltak nevelőszülővé, a mai napig a régi rendszer szerint fogadják a gyerekeket.

9 <http://www.pmtgyeszi.hu/neveloszulo> (letöltés ideje: 2022. 01. 06.)

10 2111/1954 (VIII. 25.) MT. h. számú rendelet.

Egyikük így fogalmazott: „Régebben sokkal kevésbé ellenőriztek, lazább volt nevelőszülőnek lenni, de persze biztos sokan visszaéltek vele.”¹¹

Tápiószelén az öt nevelőszülőből négy már nyugdíjaskorú. Hárman még az 1980-as évek folyamán lettek nevelőszülők. Az a fiatal nevelőszülő, aki maga is állami gondozott gyermek volt, előbb Nagykőrösön, majd Csobánkán, végül Tápiógyörgyén került nevelőszülőkhöz. Elmondása szerint azért vállalta a nevelőszülőiséget, mert ahogy rajta is segített ez a rendszer, úgy ő is segíteni akar nehéz helyzetbe került gyermekeken.

5. Nevelőszülők motivációi és társadalmi hátterük

A nevelőszülőiség tartalma és kerete többször változott, de egy angliai felmérés azt bizonyította, hogy a háztartással foglalkozó nők azért választották ezt a lehetőséget 1980 körül, mert úgy érezték, a gyermeknevelés az a munka, amelyhez a legjobban értenek. Mindemellett nem kellett kiszakadniuk a megszokott otthoni környezetükből (Herczog, 1995: 94). A magyar közgondolkodásban ez a kérdés kicsit más megvilágításba kerül, így a két kutatott településen is másképpen értelmezhető.

Aranyosapátiban és Tápiószelén is olyan személyekről beszélünk (az egy fiatal nevelőszülőt kivéve), akik ezt a megélhetési formát nem feltétlenül elhivatottságból választották, sokkal inkább a szegénységből, a munkanélküliségből való kilábalás lehetőségét jelentette számukra, túlélési stratégia volt. Az egyik nevelőszülő ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „Aki nem a pénzért csinálja, az inkább ne is csinálja!”¹² Másvalaki ezt állította: „Aki azt mondja, hogy csupán jólelküségéből csinálja, annak az arcába nevetek!”¹³ Egy aranyosapáti nevelőszülő ugyanakkor így jellemezte a helyzetüket: „Persze a pénz és a munka miatt kezdtük, de amint megérkezett az első gyerek, ő lett a lényeg.”¹⁴

Aranyosapátiban nyolcból hat család azért választotta ezt az életformát, mert megszűnt a munkahelyük, nem tudtak megélhetési forrást találni, és hallották és/vagy látták a faluban, hogy ez a megoldás is létezik. Az első (cigány) pár, M. E. és felesége, M. I. 2000-ben lett nevelőszülő Ara-

11 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 17.

12 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 17.

13 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 14.

14 Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 6.

nyosapátiban. Az, hogy csak két gyermekük születhetett (ennek okát nem mondták meg), illetve hogy megszűntek a munkahelyeik, magával hozta a készletet: mindenképpen szerettek volna további gyerekeket nevelni, valamint a munkaviszony, illetve a pénzkereseti lehetőség miatt is érdeklődni kezdtek más alternatívák iránt. Megtudták egy Kisvárdán élő ismerősüktől/rokonuktól, hogy a nevelőszülőség milyen kedvező megoldás lehet számukra. Ennek választása mindkettőjük részéről tudatos döntés volt, és kiegészítették azzal, hogy ők így szeretnék segíteni a bajba jutott cigány gyerekeken és családokon.¹⁵

Azok, akik ezt a lehetőséget választották, természetesen nem a település társadalmi perifériájához tartoztak; rendezett lakás- és életkörülményekkel rendelkeztek. Jól mutatja az ellenőrzési gyakorlat is, hogy milyen elvárásoknak kell megfelelni ahhoz, hogy gyerekeket fogadhasson valaki: cselekvőképes, büntetlen előéletű magyar állampolgárnak kell lenni, aki a huszonegyedik életévét betöltötte, de negyvenöt évesnél nem idősebb, fizikailag és pszichésen alkalmas a gyermeknevelésre, s az átmeneti időre a vér szerinti családjából (családjukból) kiemelt gyermek(ek)nek képes biztonságos családi környezetet biztosítani. Házastársa/élettársa támogatja az elhatározását, s mindketten vállalják, hogy elvégzik a törvény által kötelezően előírt hatvanórás, önköltséges felkészítő tanfolyamot. Nem feltétel, hogy házasok vagy élettársi viszonyban legyenek a jelentkezők (*Nevelőszülőket keresünk*, 2015).

Az elsődleges célja ennek a programnak, hogy a gyerekek biztonságos környezetben, rendezett lakásviszonyok között tudjanak élni addig, míg vér szerinti szüleik újra olyan körülményeket tudnak létrehozni, amelyek a gyerekek számára is megfelelőek. Az életkörülmények felmérésekor természetesen az élettér nagyságát is figyelembe veszik, és megállapítják, hány gyereket képes befogadni egy család. A jogszabály szerint egy család legfeljebb hat gyermeket (kiskorút) nevelhet a sajátjaival együtt. 2020-ban ez megváltozott, már csak négy gyermeket lehet nevelni a sajátokon kívül.

A két vizsgált településen élő családok motivációi és társadalmi szerepköre különbözik egymástól. Ez az eltérő földrajzi, gazdasági és társadalmi háttérnek köszönhető. Aranyosapátiban a férfi nevelőszülők közmunkásként vagy a szakmájukban dolgoznak, míg a nők otthon nevelik a gyere-

¹⁵ Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 4.

keket. Több esetben a házaspár mindkét tagja évek óta le van százalékolva, így a munkalehetőségek megszűnése után nem is kerestek mást.

Mivel a nevelőszülői bér nem túl magas, szükség van kiegészítésre, amellyel stabilan tudják tartani az életszínvonalukat. Az egyik adatközlő, akinek a fia szociális szakember, a következőképpen fogalmazta meg véleményét a bérezésről: „A fiam szokta mondani, hogy »tudod, anyukám, vannak olyan nevelőszülők, akik palotát építenek a nevelőszülőiségből itt a településen is, és van olyan, aki mindig mínuszba’ van.«.”¹⁶

Aranyosapátiban az egyik nevelőszülő így jellemezte saját helyzetét és a munkavállalást: „Itt nincs munka, de ha Budapestre mennénk, lenne, de ott nem tudnánk ilyen életszínvonalon se élni, nincs annyi pénz, amennyiből olyan házunk lehetne, mint itt, ezért maradnak a segélyek és a nevelőszülői bér. De hát az se sok.”¹⁷ Ez is jól mutatja, hogy a munkahelyhiányos vidéken a nevelőszülőiséget mentőövként használják. Ez a tendencia egyenesen arányos az elszegényedett térségekben a nehéz sorsú gyermekek számával, tehát több nevelőszülőre is van szükség a munkahelyhiányos térségekben, így mondhatjuk, a nevelőszülői hálózat egyfajta társadalmi hálóként funkcionál.

Két nevelőszülő elmesélte azt a folyamatot is, amely erre a munkára sarkallta őket: „A faluban többen is voltak nevelőszülők, és én a sarkon dolgoztam a kisboltba’, és a nevelőszülőkkel ugye jártak be ezek a nevelt gyerekek, és akkor hát nekem megtetszett ez a tevékenység, és akkor én írtam a GYIVI-nek [Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet], és akkor ott ilyen tanfolyamon vettünk részt. Ők meg eljöttek ugye felmérni a helyzetet, hogy lehetünk-e vagy nem, és akkor onnantól kezdve lettem nevelőszülő.”¹⁸

Tápiószelén többen nehezen fogadták el, ha valaki a nevelőszülőiség lehetőségét választotta: „A felnőttek részéről a mi irányunkba jöttek ilyen megjegyzések, hogy fú... hát akkor hú, de jól érezzük magunkat, mert kihasználjuk a gyerekek által kapott jövedelmeket, juttatásokat.”¹⁹

16 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020.

17 Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 4.

18 Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 5.

19 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 14.

Egyértelmű, hogy a periférián ragadt családokba született gyerekek számára a régi társadalmi helyzetből való kiszakadást, egy jobb és biztosabb élet lehetőségét jelenti, hogy nevelőszülőkhöz kerülhetnek, amellet, hogy ez a nevelőszülők számára munkavállalást, jövedelmet és az életszínvonaluk fenntartását eredményezi.

Fontos az is, hogy a nevelőszülők döntését általában támogatja a rokonságuk, egy családként fogadták a gyerekek érkezését. Tápiószelén és Aranyosapátiban is igaz, hogy ha egy család úgy döntött, nevelőcsaláddá válik, a nagyszülők, nagynénik és nagybácsik is segítették a családot, és részt vettek a gyerekek nevelésében. Annak ellenére, hogy több adatközlő is megemlítette: a családtagok nem értették döntésüket, a gyermekek a család teljes értékű tagjaivá váltak. Aranyosapátiban az egyik anya így fogalmazott: „Amikor először felvettem ezt, azt a választ kaptam: »Nem vagy normális.« Ezzel le is zártuk egy időre.” De a tanfolyam elkezdése után már igyekeztek segíteni egymást.

6. A nevelő- és a vér szerinti szülők kapcsolata

A felzárkózó településeken is megfigyelhetjük, hogy a többszörösen hátrányos helyzetű, rendezetlen családokban élő gyermekeknek hiába vannak álmaik, ambícióik a jövőjükkel kapcsolatban, nem tudják megvalósítani őket. Nincsen olyan segítség számukra, amely felzárkóztatásukat előmozdítaná, nincs, aki foglalkozzon velük. Ördögi körben vannak, ott nőnek fel, ott maradnak a faluban, segélyekből és alkalmi munkákból élnek, a kikerülés lehetősége nélkül. Az ő gyerekeik általában nagyon kevés eséllyel tudnak előrébb lépni, és sokszor kerülnek ideiglenes állami gondozásba is (KINCS, 2020). A nevelőszülői hálózat itt tud sokat segíteni, hisz az ilyen körülmények között élő gyermek rendezett, támogató közegbe kerül, nem kell elszakadnia eredeti családjától, iskolába jár, megtanul önállóan élni és megélni.

Épp a nevelő- és a vér szerinti szülők kapcsolata szempontjából fontos kérdés az etnikai különbség. Több interjúban is elhangzott, hogy a cigány nevelő- és a magyar vér szerinti szülő, valamint a magyar nevelő- és a cigány vér szerinti szülő közötti kapcsolatok igen labilisak, és előítéletektől, konfliktusoktól terheltek, sokszor túlfűtöttek. A vélemények szerint ez kapcsolatban áll a gyermekek visszagondozásának sikerével is. A nevelő-, illetve a vér szerinti család kapcsolatát ezek a tényezők is nehezítik.

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogyan létesítenek kapcsolatot egymással a szülők, mitől lesz az egyik kapcsolat sikeresebb a másiknál, összefügg-e ez a származással.

Mindenképpen nehezíti a kapcsolatot és a párbeszédet, hogy azok a vér szerinti cigány családok, ahonnan a gyermeket kiemelték és nevelőcsaládhoz adták, társadalmi helyzetük, lakhatási és megélhetési körülményeik miatt a társadalom periferiáján helyezkednek el (Kovai, 2017: 15–18). Ráadásul másként értelmezik helyzetüket a családi értékek és a gyermekek szempontjából. Érzelmileg is rendkívül megterhelt kérdésről van szó, régi sztereotípiák nehezítik a cigányok és nem cigányok társas kapcsolatát (Majtényi & Majtényi, 2012; Fraser, 1996; Bali, 2018). Ez igaz akkor is, ha cigány nevelőszülőnél van nem cigány gyermek, és az ő szüleivel kell kapcsolatot ápolni és az együttműködést kialakítani. Mindkét felállást előítéletek befolyásolják, noha az interjúim ezt részben cáfolják. Ugyanis a látogatásaim során Aranyosapátiban több helyen elmondták, hogy a cigány nevelőszülők nemcsak a vér szerinti cigány szülőkkel, hanem a magyar szülőkkel is könnyebben szót értenek, és ezért náluk a gyermeknevelés is egész másképpen zajlik. Ennek okát többek között abban látom, hogy a magyar gyerekek vér szerinti családja ugyanúgy a periferián él, ugyanolyan hátrányos helyzetben van, mint azok a cigány családok, ahonnan nevelőkhöz került a gyermek. A gyereknevelés kulturálisan és társadalmilag meghatározott, ettől függ, mit és hogyan tanítunk a gyermekeknek, hogyan örökítjük tovább az általunk ismert világból a túlélési stratégiákat. Ez határozza meg identitásunkat, társadalmi hovatartozásunkat, társadalmi szerepeinket, kapcsolati hálónkat, érdekérvényesítő képességünket és lehetőségeinket is. Általános vélemény, hogy a cigányok a nevelés kérdésében is „archaikusabb” nézeteket vallanak, sokkal szabadabbak, kevésbé kötik őket a társadalmi konvenciók. Esetükben egész más a gyermekek értéke és helyzete a családban (Neményi, 1998: 40–42). Ezt erősíti, hogy a cigány családoknál tett látogatásaim során sokszor mondták, hogy „a magyarok nem tudnak kommunikálni, ez a legnagyobb probléma”.²⁰ A vizsgált családoknál valóban jobb a kommunikáció a gyerekekkel és a szülőkkel, és igyekeznek segíteni, hogy a gyerekek jó kapcsolatban maradjanak az édesszüleikkel. Ugyanis a vér szerinti szülőkkel való

20 Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 5.

rossz kapcsolat is hat a gyereknevelésre. Ha a szülőpárok között ellentét van, és feszültséggel terhelt a kapcsolat, azt a gyermekek is megérik. Ez gyakran olyan viselkedési zavarokban mutatkozik meg, mint a játékok és más értékek tönkretétele, agresszió, bevizelés stb. A nevelőszülők viszatérő panaszai ezek, bár ha tudják is az okokat, gyakran nem tudják meg-, illetve feloldani ezeket a problémákat, még ha a jogszabály egyértelműen ezt erősíti is: „...a hagyományos, valamint a hivatásos nevelőszülő befogadja a szakszolgálat kijelölése alapján a gyámhivatal által átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermeket, és a gondozott gyermek számára a nevelőszülő saját otthonában biztosítja ellátását. A nevelőszülő elősegíti, hogy a gondozott gyermek sikeresen visszailleszkedjen vér szerinti családjába, illetve örökbe fogadó családjába beilleszkedjen.”²¹ Tehát a nevelőszülő elsődleges feladata lenne, hogy a szétszakadt családot segítse újraegyesülni, és ha eljön az idő, mindenki számára pozitív legyen ez a változás. Ugyanakkor a gyerekek visszahelyezése vagy áthelyezése rendszerint nagy érzelmi megterheléssel is jár, nem csak a nevelőszülők számára. Hiszen nincs olyan szülő, aki ne kötődne a gyermekéhez, akit nevel, vagy fordítva. Ezért mondta a korábban említett idézetben is az egyik szülő, hogy ezt csak pénzért szabad csinálni, mert minden alkalommal nehéz a gyerekek „elvesztése” és a továbblépés.²²

Bár a nevelőszülők elsődleges feladata a gyerekek visszasegítése a családjukba, a gyermekek háttere, érzelmi kötődése és a gyermeknevelési stratégiák miatt sokan úgy gondolják, hogy a gyerekek jövője szempontjából az lenne a legjobb, ha minél tovább a nevelőszülőknél maradnának.

De e téren nem egységesek az álláspontok. Ugyanis részben a gyerekek hátterének ismerete és az érzelmi kötődés, részben pedig a gyermeknevelési stratégiák miatt, a nem cigány nevelőszülők mindenképpen szeretnék mindent megadni a gyerekeknek, amit csak tudnak. Úgy gondolják, hogy a vér szerinti család erre nem képes, ezért a gyerek jövője szempontjából az lenne a legjobb, ha minél tovább náluk maradna. Ezzel szemben a cigány nevelőszülők azt mondják: „A család az első, és nem a gyerek ruhája a lényeges, hanem a családja. Mi amúgy is jobban a lelkére tudunk

21 513/2013. (XII. 29.) Korm. rendelet a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony és a helyettes szülői jogviszony egyes kérdéseiről.

22 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 17.

beszélni egy cigány asszonynak, hogy szedje össze magát. Ezt a magyarok meg se próbálják!”²³ Forray R. Katalin és Hegedűs T. András a következőképpen vélekedett a sajátos cigány nevelési stílusról: a szülők egyszerre nevelnek gyermek- és teljesítménycentrikusan, de másképpen, mint ahogy a tankönyvek előírják, és nem olyan teljesítményre, amire az industrializált-urbanizált társadalomnak szüksége van. Versengésre is nevelik a gyerekeket, de nem a jó osztályzat a cél, sokkal inkább egy jó üzlet megkötése vagy az ügyesség. Természetesen az ő nevelési stílusukban is jelen vannak bizonyos korlátozások, de egészen mást tiltanak vagy büntetnek, mint a többségi társadalmi környezet (Forray & Hegedűs, 2000: 270).

A két stratégia nagyon jól mutatja a nevelési és gondolkodási különbséget: az otthonról hozott nevelési normák alapján mindkettő a legjobbnak gondolt megoldást választja. Innen is látszik, hogy sokkal összetettebb ez a rendszer, és nagyon árnyaltan kell vizsgálni. Gondoljunk arra, hogy minden gyermek hoz magával hazulról egy értékrendet, viselkedési normát, szokásokat, tehát kulturális sajátosságokat, és bekerülve egy új családba annak világát kell magáévá tennie, abban kell élnie, alkalmazkodnia, nevelődnie.

A cigány nevelőszülők speciális helyzetének felismerése Diósi Ágnes nevéhez köthető. 1992-ben elindított egy kezdeményezést, hogy cigány családokat is bevonjon a nevelőszülői programba. Felismerte, hogy a szakellátásba kerülő gyermekek között jelentős többségben vannak a cigány származásúak. Arra a megállapításra jutott, hogy e gyerekek nemcsak a családjukat és a biztonságukat veszítik el, hanem sok esetben az identitásukat is (Diósi, 1993: 30–39).

„Egyre inkább előtérbe kerül a családrehabilitáció, a nevelőcsaládi gondoskodás, miközben egyre kevesebb család vállalkozik e feladatra a korábbi feltételekkel.

A hivatásos nevelőszülők felkészítése is esetleges, továbbképzésük sok helyütt megoldatlan. Cigány gyereket sokan nem is akarnak a családjukba fogadni, de ha igen, akkor is igyekeznek »nem cigánynak« nevelni, és kudarc esetén a gyereket okolják. Ezért is gondoljuk, hogy a cigány nevelőszülők képzése csak az egyik lépés. Nagyon fontos, hogy a szakembereket

²³ Saját gyűjtés: Aranyosapáti, 2019. július 4.

és a nem cigány nevelőszülőket is felkészítsük arra, hogyan teljesíthetik a cigány gyerekek identitásának megtartását és önbizalmuk, önbecslésük erősödését. Az alábbi tanfolyam próbálkozás tehát, egy hosszú és fáradságos út első állomása, amin, reméljük, sokan fognak együtt gondolkodni velünk” (Diósi, 1993: 30).

A cigányok gyermek- és családcentrikus kultúrájába jól beleillett a hivatásos nevelőszülői munkakör. A cigány nevelőszülők számára szükség volt egy jól kidolgozott képzésre, illetve fel kellett keresni a családokat, és be kellett vezetni őket ebbe a hivatásba (Diósi, 1993: 30–39). Diósi Ágnes látószögében voltak olyan cigány családok, melyek egzisztenciát teremtettek maguknak, és igyekeztek fenntartani. Ezek a családok jó lehetőségnek bizonyultak a program elkezdéséhez, hiszen ha veszélybe kerül is az egzisztenciájuk, ez a testhezálló pénzkeresési lehetőség megmentheti őket. Az első tanfolyam nagyon sikeresnek bizonyult, ennek köszönhető e megélhetési forma népszerűsödése a cigány családok körében is (Diósi, 1994: 32–37; 1995: 6–20).

Ezek alapján jogosnak tartottam azt a kérdést, hogy miképpen tudnak együttműködni a különböző társadalmi és kulturális háttérű családok. A kutatásom során minden alkalommal rákérdeztem, hogyan élik meg a kapcsolatot a vér szerinti szülőkkel. Erről mind a cigány, mind a nem cigány családok szívesen beszéltek, hiszen nagyon fontos összetevője a gyermeknevelésnek, az eredeti környezetbe való visszanevelésnek. Éppen ezért sarkalatos kérdés az is, hogyan tud együttműködni a nevelő- és a vér szerinti szülő, hogyan kezelik az esetleges konfliktusokat.

Amikor megkérdeztem a nevelőszülőket, hogyan készítették fel őket a tanfolyamon a kapcsolat kialakítására, egyáltalán hogyan lehet jól kezelni ezt a kényszerkapcsolatot, azt a választ kaptam, hogy „sok mindent mondtak a tanfolyamon, és igyekeztek mindenre kitérni, de az ember az ember...”²⁴ Bár a nevelőszülői tanfolyamon szóba kerül a gyerek családjával való kapcsolat kiépítése, a résztvevők nem kapnak általános útmutatót arra nézve, hogyan kell kezelni a konfliktusokat.

24 Saját gyűjtés: Tápiószele, 2020. december 16.

Aranyosapáti tapasztalataim és a szakirodalom alapján azt gondoltam, hogy a nevelési különbségek a cigány és nem cigány kulturális különbségen alapulnak. De Tápiószelén nem cigány nevelőcsaládokról volt szó, és nem cigány gyerekeket nevelnek, mégsem könnyebb, sőt hasonlóan konfliktusokkal terhelt a vér szerinti szülőkkal való kapcsolat kialakítása.

Egy tápiószelei nevelőszülő elmondta, milyen nehézségei voltak a gyerekek vér szerinti családjával. A gyerekek kartonja alapján nem tűnt úgy, hogy nehéz lesz a kapcsolatteremtés, mégsem sikerült jó viszonyt kialakítani, ami a későbbiekben is sok problémát okozott. Egy testvérpár, egy lány és egy fiú került hozzájuk. Bírósági végzés határozta meg, mikor és hogyan kell megvalósítani a kapcsolattartást a vér szerinti családdal. Eszerint minden hónap első hétvégéjén délelőtt tíztől délután háromig át kellett adni a gyerekeket a vér szerinti szülőknak Cegléden. Azok egyszer sem jelentek meg, mert állításuk szerint nem tudtak jegyet venni a közlekedési eszközre, pénzhíányra panaszkodtak. Ekkor – bár nem volt kötelessége – a nevelőszülő a gyerekeket a vér szerinti szülők településére vitte a megadott időpontokban, ezzel is a bizalmat építve irántuk. Az ilyen alkalmak is sikertelenek voltak. Ez az eset is jól mutatja, hogy igen kevés eszköz van a nevelőszülők kezében, ha a vér szerinti szülő nem partner a kapcsolattartásban, vagy nem tud megfelelni neki, és az az elképzelés, miszerint a nevelőszülők segíteni tudják a gyerekeket és a vér szerinti szülőket abban, hogy újra együtt élhessenek, nem mindig tud sikeresen működni.

A vér szerinti családokkal való kapcsolat kialakítása mindig nagyon nehéz, részben azért, mert azok a szülők, akiktől elveszik a gyerekeket, vagy közbösek, vagy pedig olyan ellenségként tekintenek a nevelőszülőkre, akik „elszeretik” a gyerekeiket, és nem engedik meg nekik a találkozást. A nevelőszülők mindig kapnak egy leírást az adott gyermek háttéréről, ami kialakít bennük egy képet a szülőkről, s ez már az első találkozásukat meghatározza. Az érzelmileg terhelt kapcsolat eredendően alkalmas a konfliktusok kiéleződésére, valamint a cigány és nem cigány társadalmi sztereotípiák és előítéletek eleve gerjesztik az ellentéteket.

A vér szerinti szülő gyakran hiába szeretné visszakapni a gyerekét, annyira a társadalom perifériájára szorult, hogy nem tudja megteremteni azt a háttérrel, amely a gyermekneveléshez szükséges és alkalmas. Bár

a jogszabályok kimondják, hogy a gyerekek nem emelhetők ki a családból kizárólag a rossz anyagi viszonyok miatt, ez háttértényezőként sokszor ott van az indokok között (Darvas et al., 2016). Neményi Mária szociológus szerint a „szegénység kultúráját” a szegénység körülményeihez való alkalmazkodás és a passzív beletörődés is jellemzi, és generációkon át örököi kört alkot a szegénység (Neményi, 2000: 44). Ezért gondolom, hogy nagy nehézséget okoz ezeknek a családoknak a határaik átlépése külső segítség nélkül. Amíg a gyerekek lehetőséget kapnak a szakellátásban, a szülőknek nyújtott segítség igen korlátozott. A Kopp Mária Intézet munkatársai foglalkoztak azzal a témával, hogy miként lehetne segíteni a szegénynegyedek/cigánynegyedek lakóit akár a gyermeknevelés területén is. A szociális munkások segítik ugyan ezeket az embereket, de sok esetben ilyenkor egy probléma tüneteinek a kezeléséről és nem a végleges megoldásáról van szó. Pedig a gyerekek lelki-szellemi fejlődése érdekében is fontos a vér szerinti szülőkkel való kapcsolat.

Vannak-e különbségek a nevelőszülői csoportok gyermeknevelési stratégiai és gyakorlata között?

A két vizsgált település háttere és az itteni nevelőszülők motivációi is igen eltérők. Aranyosapátiban a munkahelyek hiánya, illetve a település tömegközlekedési lehetőségeinek korlátozottsága miatt (sokaknak autójuk sincs) a háztartásvezetés mellett a nevelőszülői jogviszony biztonságos, folyamatos munkalehetőséget biztosít, szemben az idénymunkákkal és az ingázással. A nevelőszülői hálózat megjelenése a település gazdasági hanyatlásának következménye.

Tápiószelén az említett angliai felmérésben szereplő helyzethez hasonlóan (Herczog, 1995: 94) régebbi gyökere van a nevelőszülői hálózatnak. Itt az 1980-as években több nevelőszülő is volt, de jelenleg az öt nevelőszülőből csak egy van, aki nem nyugdíjaskorú, és előreláthatólag további gyereket fog nevelni a programon keresztül. Aranyosapátiban a nevelőszülői hálózat felívelőben van, tagjainak többsége a harmincas évei közepén van, és jelenleg is kisgyerekeket nevel.

Az adatközlők vallomásai alapján egyértelmű, hogy a jogszabályok szemléletváltást is jelentettek. A kilencvenes évekig a nevelőszülők – ugyanúgy, mint az örökbefogadók – kritériumokat szabhattak meg: a gyerekek nemét, nemzetiségét és korát egyaránt meghatározhatták. Ez a gyakorlat

a szemléletváltás után is fennmaradt azoknál a pároknál, amelyek még az 1997-es rendelet előtt váltak nevelőszülővé, tehát a mai napig csak olyan gyermekeket kapnak, akik megfelelnek az akkori elgondolásnak. Aranyosapátiban már bőven a rendelet után váltak nevelőcsaláddá a családok, és ők legfeljebb a gyermekek nemét szabhatták meg, de sem a gyerekek korával, sem azzal kapcsolatban nem lehetett kikötésük, hogy cigány vagy nem cigány származású gyermeket osztanak-e hozzájuk. Mivel a gyermekvédelemben arra törekednek, hogy a testvéreket ne válasszák szét, több családnál előfordult, hogy nemi kívánalmuk felborult. Amikor arról kérdeztem a családokat, hogy ha lehetett volna, megszabták volna-e a gyerekek származását, egyértelműen azt válaszolták, nem, hiszen „már ismerik a cigányokat is, és nem rosszabbak a nem cigányoknál”. Illetve a tanfolyamon is tájékoztatták őket arról a statisztikai adatról, hogy a szakellátásba kerülő gyermekek nagy százalékban roma származásúak, így ha nem vállalják ezeket a gyerekeket, nagyon kicsi az esély arra, hogy gyereket kapnak. A gyermekvédelmi szolgálatok megyei csoportokra vannak osztva, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében – szemben például Pest megyével – valóban van különbség az arányok tekintetében. „Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a gyermekkorú népesség negyedét meghaladó vagy megközelítő roma gyermekarányszámokat és ebből következően a gyermekvédelmi gondoskodásban akár 73%-os roma előfordulási arányt is találhatunk” (Neményi & Messing, 2007: 11).

A két település nevelőszülői között nem csak korosztályi különbség van. Tápiószelén a nevelőszülők 60%-a egyedülálló nő (özvegy, elvált), számukra a nevelőszülőség családpótlási lehetőség. Pest megyében – legalábbis Tápiószelén – a nevelőszülők megválaszthatják a gyermekek „kritériumait”, de azok, akik a 2000-es években váltak nevelőszülőkké, nem élnek ezzel. Bevallásuk szerint ez eszükbe sem jutott, ugyanakkor a Tápiószelén nevelt harminc gyerekből csupán kilenc volt roma származású. Ezzel szemben Aranyosapátiban a harminchét gyerekből csupán kettő volt, aki nem roma származású.

A pesti gyermekvédelmi szolgálat rendszeresen szervez programokat szakemberek, hivatalos gyámok és nevelőszülők számára. Ilyen fontos esemény az adventi vagy karácsonyi összejövetel, a gyereknapi vagy

tavaszi ünneplés. Az ilyen eseményeken a nevelők és a gyermekek is részt vesznek. Ez azért fontos, mert sokkal bensőségesebb kapcsolat, családi hangulat jön létre a programon keresztül, ezzel is biztosítva a nevelők számára a bizalmi légkört. Tápiószelén a nevelőszülők tartják egymással a kapcsolatot, adott esetben segítenek egymásnak, rendszeresen megbeszélnek a dolgaikat, problémáikat.

Aranyosapátiban kicsit más a helyzet, ez köszönhető a település adottságainak is, hiszen itt többeknek problémát jelent a mobilitás, az utazás, de a település hangulata sem alapozza meg az együttműködést. A cigány és nem cigány nevelőszülők nem ismerik el egymás munkáját, sok közöttük a konfliktus, sőt nemegyszer egymás feljelentésére, rágalmazására is sor került. A rokonok összetartanak a településen, nem egy példa van arra, hogy öröklődik a nevelőszülőség hagyománya, így tudják egymást segíteni, így tudnak közösen nevelni, együtt vigyázni a gyerekekre. Ebből a szempontból nagyon érdekes Aranyosapáti helyzete, hiszen nemcsak különálló családokról beszélünk, hanem rokonsági láncról, amelynek tagjai ugyanúgy segítik egymást, mint ahogyan a vér szerinti családoknál is szokás. Náluk nincsen különbség egy gyermek születése és a szakellátásból érkező gyerekek fogadása között. Ezekben a családokban gyakori a saját hasonló korú gyermekekkel való együtt nevelés is. Ez is megkülönbözteti a két települést, hiszen Tápiószelén még ha fiatalok voltak is a saját gyermekek, kivétel nélkül mind gimnazisták voltak.

Mindkét településen vallásos nevelőszülők is jelen vannak, habár a gyerekek vallási identitásáról, hovatartozásáról nem szoktak sokat tudni a nevelőszülők. A nevelt gyerekek általában teljes mértékben asszimilálódnak a családok felekezeti életéhez az évek során, így ha a nevelőszülők vallásos életet élnek, a nevelt gyermekek is részt vesznek a miséken, istentiszteleteken, járnak hittanra, és a közösségi programokból, ünnepekből is kiveszik a részüket. Ebben nincs különbség a két település között.

7. Összegzés

Vizsgálódásaim alapján úgy látom, hogy a nevelőszülők motivációi és stratégiái igen különbözők. Ennek oka az, hogy több tényező, társadalmi, gazdasági, földrajzi és kulturális változók egyaránt állnak a háttérben. Településen belül igen hasonlóak a változók, így a motivációk és a stratégiák is. A nevelőszülők társadalmi helyzete stabil, szakképzettséggel rendelkező személyeket eredményez, akik a nevelőszülői jogviszonnnyal biztosítják ezt a társadalmi státuszt.

A lokális közösségek a nevelőszülői elhivatottságot gyakran nem értik meg, de idővel elfogadják, sőt a közösségbe kerülőket teljes tagként kezelik. A pedagógusok sokszor segítik a gyerekek beilleszkedését korrepetálással és felzárkóztatással. A rokonok is részt vesznek a gyerekek nevelésében, hiszen nem lehet (nem is akarják) kizárni őket a tágabb családból. Habár Tápíószelén többségében nincsenek már nagyszülők, akik segítenének, a nevelőszülők saját gyerekei is vigyáznak a nevelt gyerekekre, és testvérként tekintenek rájuk. Aranyosapátiban a tágabb családi környezetben is előfordul több nevelőcsalád, amelyek még inkább részt vállalnak egymás segítésében.

A cigány és nem cigány nevelőszülői gyakorlat között találtam különbséget, amely annak köszönhető, hogy – amiként a szakirodalom is igazolta – a gyermeknevelés alapjai megegyeznek ugyan, mégis mást és máshogyan tartanak fontosnak (Forray & Hegedűs, 2000: 270). Habár a különböző gyökerű jelentkezők a nevelőszülői tanfolyamon közös, egységes képet és útmutatót kapnak erről a hivatásról, a gyakorlatban minden család a saját elveit és nevelési gyakorlatát alkalmazza és viszi tovább nevelőszülőként is.

Vizsgálódásom és tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy a cigány nevelőcsaládokban jobban működik a nevelt gyermek eredeti családjába való visszasegítése, visszavezetése. Úgy gondolom, fontos lenne ennek az egyre táguló és egyre több családot foglalkoztató rendszernek a több szempontú, többirányú megismerése és megértése.

Felhasznált irodalom

- Alcalde, J. E. A. (2008). *Cigány gyerekek az iskolában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Átfogó értékelés (2010) = *Átfogó értékelés a Fővárosi Önkormányzat gyermekvédelmi feladatainak 2009. évi ellátásáról*. (2010). https://budapest.hu/Documents/gyermekevedelem/fovaros_gyermekevedelmi_tevekenysege.docx (letöltés ideje: 2022. 01. 31.)
- Bali, J. (Ed.) (2018). *A halmozottan hátrányos társadalmi helyzet leküzdésének problematikája és jó gyakorlatai a magyarországi cigányság példáin keresztül*. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet. <https://pak.elte.hu/media/fd/8e/652e8f9944f78f0358dd80c7f04fd44517210f2b7950259379cf1f3618b9/Balijanos.pdf> (letöltés ideje: 2022. 01. 10.)
- Darvas et al. (2016) = Darvas, Á., Farkas, Zs., Kende, Á., & Vigh, K. (2016). Roma gyerekek a szakellátásban. *Esély*, 27(4), 52–83.
- Deáky, Z. (2011). *Jó kisfiúk és leánykák: A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Budapest: Századvég.
- Deáky, Z., & Bali J. (Ed.) (2021). *Gyermekélet egykor és ma: Az ELTE BTK Néprajzi Intézet hallgatóinak írásai*. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet. <https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/61812/ELTE%20Gyermek%20egykor%20%3%a9s%20ma%200520.pdf?sequence=1&isAlloved=y> (letöltés ideje: 2022. 02. 03.)
- Diósi, Á. (1993). Cigány hivatásos nevelőszülők. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2(6), 30–39.
- Diósi, Á. (1994). Együtt – vagy külön? Az első cigány hivatásos nevelőszülői tanfolyam tanulságai. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 3(6), 32–37.
- Diósi, Á. (1995). Együtt – vagy külön? Az első cigány hivatásos nevelőszülői tanfolyam tanulságai 2. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 4(1), 6–20.
- ERRC (2011) = Életfogytiglan. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben. (2011). Budapest: Európai Roma Jogok Központja. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/eletfogytiglan-20-june-2011.pdf (letöltés ideje: 2022. 01. 14.)
- Fábián et al (2000) = Fábián, L., Mező A., & Kovacsics J. (2000). *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 16.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*. Budapest: MTA–KSH.
- Fraser, A. (1996). *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Forray, R. K., & Hegedűs, T. A. (2000). Tradicionális családi nevelés és iskolai magatartás egy innovatív cigány közösségben. In Forray, R. K. (Ed.). *Romológia – Ciganológia* (pp. 261–276). Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Herczog, M. (1995). A nevelőszülők helye és szerepe a gyermekvédelemben. *Esély*, 6(2), 82–101.
- Herczog, M. (1997). *A gyermekvédelem dilemmái*. Budapest: Pont Kiadó.
- Herczog, M. (1998). *Cigány gyermekek szocializációja: család és iskola*. Budapest: Aula Kiadó.
- Herczog et al. (2007) = Herczog, M., Neményi, M., & Havas, G. (2007). *Fenntartott érdektelenség: Roma gyerekek a gyermekvédelmi rendszerben*. Budapest: Európai Roma Jogok Központja – Westimprim Bt.

- Homoki, A. (2011). Viharsarki nevelőszülők mint a posztmodern gyermekkor formálói. *Esély*, 22(2), 86–129.
- KINCS (2020) = Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2020). *Felzárkózó települések termékenységének vizsgálata. Összefoglaló*. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/FETE_kutatasi_eredmeny_roviditett_1130.pdf (letöltés ideje: 2022. 01. 28.)
- Kovai, C. (2017). *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- KSH (2012) = Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig. (2012). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> (letöltés ideje: 2021. 03. 15.)
- Majtényi, B., & Majtényi, Gy. (2012). *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó.
- Messing, V., & Molnár, E. (2011). Válaszok a pénztelenségre. Szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 22(1), 53–80.
- Neményi, M. (1998). *Cigány anyák az egészségügyben*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Neményi, M. (2000). Az egészségre ható tényezők strukturális, etnikai és kulturális összefüggései. In Forray, R. K. (Ed.). *Romológia – Ciganológia* (pp. 43–52). Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Neményi, M., & Messing, V. (2007). Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6(1), 2–19.
- Nevelőszülők... (1971) = Nevelőszülők és gyerekek. (1971). *Pest Megyei Hírlap*, 40(44).
- Nevelőszülőket keresünk* (2015). <http://www.pmtgyeszi.hu/neveloszuloket-keresunk> (letöltés ideje: 2022. 01. 28.)
- Rácz, A. (2014). Az előítéletes gondolkodás megjelenése a gyermekvédelemben. *Esély*, 25(3), 24–47.
- Rákó, E. (2019). A gyermekotthonok feladata a roma gyerekek nevelésében. *Iskolakultúra*, 29(6), 128–140.
- Szabolcs, É. (2004). „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, 14(3), 27–31.
- Szöllösi, G. (2003). A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély*, 14(2), 75–95.

E kötet megszületése is jelzi, hogy a családtudomány multidiszciplináris terület, ahol a tudományos és szakmai közélet szereplőinek együttműködése hozzájárul a családok korszerű vizsgálatához, a családi lét megértéséhez. Többek között a szociológia, néprajz, gazdaságtudomány, politikatudomány, orvostudomány, neveléstudomány összekapcsolódásából a családkutatásban új nézőpontok és fontos eredmények születnek. E kötet jól példázza, hogy a család mint téma valódi szinergiapont a hazai tudományban. Egyben egy út kezdetét is jelöli, hiszen a 2020-tól életre hívott KINCS Családtudományi Szakmai Kollégium első köteteként lát napvilágot. Tehát egyszerre megérkezés és indulás, a családtudomány hazai diskurzusait megerősítő eredmény, összetett, sokszínű látkép a családok 21. századi életéről.

KINCS

KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT

